

ANNA WOJTAS-HARAŃ

ARCHITEKTURA I SPORT W KRAJOBRAZIE REGIONU KARKONOSZY

CHARAKTERYSTYKA ZAŁOŻEŃ SPORTOWYCH
W XIX I XX WIEKU

Anna Wojtas-Harań

Architektura i sport w krajobrazie regionu Karkonoszy

**Charakterystyka założeń sportowych
w XIX i XX wieku**

Oficina Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wrocław 2023

Recenzenci: Katarzyna Ujma-Wąsowicz, Jacek Suchodolski

Redakcja: Magdalena Wojcieszak

Korekta techniczna: Stanisław Gancarz

Projekt okładki: Anna Wojtas-Harań, Marcin Zawadzki

Skład: Jan Kaczorowski

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej książki, zarówno w całości, jak i we fragmentach, nie może być reprodukowana w sposób elektroniczny, fotograficzny i inny bez zgody wydawcy i właściciela praw autorskich.

© Copyright by Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej,
Wrocław 2023

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wybrzeże Wyspiańskiego 27, 50-370 Wrocław
www.oficyna.pwr.edu.pl; oficwyd@pwr.edu.pl
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN: 978-83-7493-250-9

DOI: https://doi.org/10.37190/AWH_ASK_2023

Druk i oprawa: beta-druk, www.betadruk.pl

Kochanym Rodzicom

Spis treści

I. Wprowadzenie	11
1. Wstęp	11
2. Problem i hipoteza badawcza	12
2.1. Teza	12
2.2. Założenie	13
2.3. Metoda badawcza	14
2.4. Cele pracy	15
2.5. Uzasadnienie podjęcia badań	16
3. Obszar badań	16
4. Układ pracy	20
5. Źródła i stan bada	21
6. Definicje	30
II. Geneza ruchu sportowego i obiektów sportowych w Karkonoszach na tle przemian kulturowych, społecznych i politycznych	33
1. Pierwotny krajobraz Karkonoszy i początki turystyki leczniczej i pielgrzymkowej	33
2. Sytuacja społeczno-gospodarcza sprzyjająca rozwojowi turystyki, sportu i architektury (1740–1870)	35
2.1. Ożywienie gospodarcze, odkrywanie gór, pionierzy sportów zimowych, tradycje zdrojowe w Karkonoszach i okolicach	35
2.2. Znaczenie społeczne, narodowe i kulturowe sportu	36
2.3. Rewolucja przemysłowa, zainteresowanie zielenią, parki miejskie, era sportu nowoczesnego	37
2.4. Kultura kąpeli, ruch higieniczny	41

2.5. Otwarcie górskich letnisk na sezon zimowy	42
2.6. Poszukiwanie stylu narodowego i moda na regionalizm	44
2.7. Rola zieleni – idea i realizacje	47
3. Przyspieszenie rozwoju i fascynacja sportem (1871–1918)	48
3.1. Koniunktura, rozkwit zimowisk	48
3.2. Ewolucja poglądów na temat sportów	52
3.3. Parki ludowe i rozwój budownictwa sportowego	54
3.4. Upowszechnianie ruchu higienicznego	55
3.5. Ruch ochrony krajobrazu	56
3.6. Nowa tradycja	56
4. Umasowienie modnego sportu (1919–1933)	59
4.1. Kryzys i inwestycje sportowe	59
4.2. Głód powietrza, słońca, śniegu	62
4.3. Tereny sportowe, w tym parki sportowe	63
4.4. Architektura rodzima i modernistyczna	66
4.5. Rozwój miejscowości o profilu uzdrowiskowym, sportowym i turystycznym	67
5. Pod znakiem swastyki (1934–1945)	67
5.1. Koniunktura w duchu narodowego socjalizmu	67
5.2. Zróżnicowanie architektury	69
6. Karkonosze po II wojnie światowej – III etap istotny dla rozwoju sportu w Karkonoszach	71
6.1. Zmienna sytuacja turystyki i sportu	71
6.2. Próby kontynuacji wzorców regionalnych a modernistyczne inklinacje	75
6.3. Polskie obiekty sportowe w otoczeniu zieleni	78
7. Preferencje w projektowaniu obiektów sportowych – krytyka	80
7.1. Infrastruktura sportowa w Karkonoszach – kontekst sudecki i czeski	80
7.2. Możliwości rozwoju sportów zimowych w Karkonoszach	86
7.3. Tradycja, modernizm, pluralistyczna wrażliwość	94
7.4. Od krajobrazowych założeń do założeń sportowych	98
7.5. Koncepcje zagospodarowania stacji sportowych	108
7.6. Specyfika stacji narciarskich	112

7.7. Specyfika kąpielisk	121
7.8. Sportowe założenia karkonoskie w odniesieniu od wzorca	127
7.9. Kształtowanie architektury w środowisku górskim	136

III. Historyczne ośrodki sportowe w Karkonoszach 147

1. Jelenia Góra – stolica regionu turystycznego	150
1.1. Lokalizacja	150
1.2. Historia	151
1.3. Obiekty sportowe i rekreacyjne	154
1.3.1. Wzgórze Kościuszki	154
1.3.2. Założenie Jelenia Góra – kąpielisko	155
1.3.3. Założenie Jelenia Góra – stadion	162
1.3.4. Założenie Jelenia Góra – kąpielisko Rakownica	166
1.4.5. Sporty zimowe i lotnicze	168
2. Cieplice Śląskie-Zdrój – uzdrowisko	169
2.1. Lokalizacja i historia	170
2.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	171
2.2.1. Założenie Cieplice – korty tenisowe	171
2.2.2. Założenie Cieplice – kąpielisko	174
3. Sobieszów – baza wypadowa w góry	182
3.1. Lokalizacja i historia	182
3.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	184
3.3. Założenie Sobieszów – kąpielisko	186
4. Jagniątków – górską stacją sportową	191
4.1. Lokalizacja i historia	191
4.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	192
5. Piechowice – baza wypadowa w góry	197
5.1. Lokalizacja i historia	197
5.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	204
6. Górzyniec – baza wypadowa w góry	207
6.1. Lokalizacja i historia	207
6.2. Założenie Górzyniec – kąpielisko	209
7. Michałowice – górską stacją sportową	211
7.1. Lokalizacja i historia	211

7.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	215
7.3. Założenie Michałowice – kąpielisko	217
8. Podgórzyn – baza wypadowa w góry	220
8.1. Lokalizacja i historia	220
8.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	221
9. Przesieka – górską stacją sportową	229
9.1. Historia i lokalizacja	229
9.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	231
9.3. Założenie Przesieka – kąpielisko	233
9.4. Stacja sani rogatych	236
10. Zachełmie – górską stacją sportową	239
10.1. Lokalizacja i historia	239
10.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	242
10.3. Założenie Zachełmie – kąpielisko	242
11. Sosnówka – górską stacją sportową	245
11.1. Lokalizacja i historia	245
11.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	246
12. Miłków – górską stacją sportową	249
12.1. Lokalizacja i historia	250
12.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	250
13. Borowice – górską stacją sportową	253
13.1. Lokalizacja i historia	254
13.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	254
14. Karpacz – kurort	261
14.1. Lokalizacja i historia	261
14.2. Plany sportowe	263
14.3. Obiekty sportowe i rekreacyjne	265
14.4. Założenie Karpacz – kąpielisko	273
14.5. Założenie Karpacz Górny – kąpielisko	274
14.6. Założenie Karpacz – Orlinek	276
14.7. Założenie Karpacz – zapora	279
14.8. Architektura przy sportowych szlakach Karpacza	281
15. Szklarska Poręba – kurort	285
15.1. Lokalizacja i historia	285

15.2. Perspektywy rozwoju turystyki, wypoczynku, sportów zimowych	289
15.3. Obiekty sportowe i rekreacyjne	295
15.4. Kąpielisko Leśne w Szklarskiej Porębie	306
15.5. Założenie Szklarska Poręba – kąpielisko	307
15.6. Założenie Szklarska Poręba – stadion	309
15.7. Założenie Szklarska Poręba – Śnieżynka	311
15.8. Sportowa Szklarska Poręba	314
16. Kowary – baza wypadowa w góry	318
16.1. Lokalizacja i historia	318
16.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne	319
16.3. Założenie Kowary – kąpielisko	325
17. Wysokogórskie bazy sportowe	328

IV. Typologia i wytyczne projektowe 329

1. Typologia założeń sportowych	329
2. Wytyczne projektowe	337

V. Podsumowanie i wnioski 341

1. Funkcja sportowa w przestrzeni turystycznej	341
1.1. Rola sportu w rozwoju turystyki	341
1.2. Obiekty sportowe jako potencjał turystyczny	342
1.3. Koegzystencja odmiennych funkcji	344
2. Rejony turystyczne doskonałą bazą dla rozwoju sportu	344
2.1. „Raj sportowy”	344
2.2. Wątpliwości	345
2.3. Zagrożenia	346
2.4. Kryterium: harmonijne wkomponowanie założeń sportowych w zastany krajobraz	348

Bibliografia 353

Literatura	353
Projekty, akty prawne	363

Spis ilustracji 366

Suplement	381
Jelenia Góra	383
Cieplice Śląskie Zdrój	384
Sobieszów	385
Jagniątków	386
Michałowice	388
Przesieka	390
Zachełmie	392
Sosnówka	393
Miłków	394
Kowary	395
Karpacz	397
Szklarska Poręba	407

I

Wprowadzenie

1. Wstęp

Karkonosze są największym i najwyższym masywem górskim Sudetów. Ten „geomorfologiczny unikat środkowej Europy”¹ o wybitnych walorach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych odwiedzany jest przez turystów przez cały rok. Przede wszystkim zróżnicowanie krajobrazu i mikroklimat sprawiają, że region postrzegany jest jako zagłębie turystyczne.

Apogeum rozwoju turystycznego Karkonosze osiągnęły tuż przed pierwszą wojną światową, a następnie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Osady, których załóżki formowały się jeszcze w XII wieku i wcześniej, nabyły w tamtym czasie charakter eleganckich kurortów i mniejszych, kameralnych stacji sportów zimowych. Wtedy to nastąpiła moda na uprawianie turystyki i sportu. Sport, a w szczególności sporty zimowe, podsycały rozwój turystyki sudetkiej, wykorzystywały zaplecze uzdrowisk i zwiększały ich atrakcyjność, ułatwiły przetrwanie kryzysu, powiększały obszar penetracji turystycznej, wydłużyły sezon wypoczynkowy z letniego na całoroczny. W drugiej połowie XX wieku kontynuowano inwestycje sportowe na miarę możliwości poturbowanego wojną kraju. W ostatnim czasie rejon dotknął nierównomierny i nieumiarkowany boom budowlany, który zaciera trwającą od ponad dwóch wieków fascynującą równowagę między architekturą, naturą i rekreacją.

W Karkonoszach powstawała infrastruktura sportowa i architektura nawiązująca do wzorców najsłynniejszych ośrodków: Davos, St. Moritz i innych. Na początku XX wieku niektóre miejscowości szczyły się infrastrukturą sporto-

1 P. Migoń, *Karkonosze – geomorfologiczny unikat Środkowej Europy*, „Karkonosze” 2014, 1–2 (276), s. 25–33.

wą na najwyższym światowym poziomie. Kolejne lata przynosiły zmianę preferencji dyscyplin sportowych, popytu na obiekty sportowe, wymagań technicznych urządzeń sportowych. Część obiektów przestała istnieć, część została zmodernizowana lub zastąpiona nowymi obiektami. Pozostały miejsca, które pamiętają początki rodzącego się ruchu sportowego i jego świetność. Współtworzyły je często sąsiadujące budynki mieszkalne, turystyczne, którym łatwiej było przetrwać próbę czasu.

Cechą wspólną rozwiązań architektonicznych i planistycznych, wprowadzających funkcję sportową do przestrzeni turystycznej regionu Karkonoszy, było wykorzystanie atutów naturalnego otoczenia i wkomponowanie w zastany krajobraz. Autentyczna przyroda, dominująca w tych koncepcjach, w pełni zaspokajała psychofizyczne potrzeby wypoczynku i doznań estetycznych, czyniąc je wyrafinowanymi i ergonomicznymi, oraz wzbogacając krajobraz Karkonoszy.

2. Problem i hipoteza badawcza

2.1. Teza

Funkcja sportowa, wprowadzona do przestrzeni kreowanej przez planistę, urbanistę czy architekta podnosi jej walory.

Profity są różnorodne. Wynikają chociażby z obowiązującej niegdyś powszechnie normy, że „pojęcie sportu jest nierozzerwalnie związane z wolną przestrzenią, świeżym powietrzem, zielenią, słońcem i wodą”² – z wartościami, które współtworzą piękno otoczenia. Wraz z funkcją sportową w środowisko miejskie, wiejskie lub przyrodnicze w naturalny sposób wnika ruch, energia. Sport w połączeniu z atrakcjami kulturalnymi, przyrodniczymi, wizjonerską architekturą, wytwarzają pełne wigoru miejsca spotkań. Urządzenia sportowo-rekreacyjne swoim przeznaczeniem, formą architektoniczną mogą zmieniać rangę danej przestrzeni, nadając jej prestiż i sławę. Z żywej, elastycznej, dynamicznej przestrzeni ekonomiczne korzyści czerpią również środowiska miejscowe, a co za tym idzie – lokalna społeczność.

Ilustracją tej tezy mogą być rejon turystyczne, które stanowią podatny grunt dla rozwoju sportu, a w szczególności tereny o wartościach przyrodni-

2 W. Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, t. III. *Tereny zielone*, PWN, Warszawa–Poznań 1961, s. 140.

czych, krajobrazowych, kulturowych – na przykład obszary górskie. W górach sport i turystyka często współistnieją i uzupełniają się. Granica między sportem a turystyką jest czasem trudna do określenia³, w szczególności gdy poszczególne dyscypliny są uprawiane na otwartej przestrzeni, ze względu na podobieństwa w sposobie wykorzystania środowiska przyrodniczego.

Jednym z wielu dowodów na potwierdzenie powyższej teorii są wybrane przykłady obiektów sportowych w Karkonoszach, które wprowadzają nową jakość do przestrzeni o turystycznych tradycjach. Tam bowiem zbiegły się dążenia architektów, inżynierów, inwestorów, miłośników sportów i turystyki, składając się nie tylko na wyjątkowość konkretnych założeń sportowych, ale i całych miejscowości wypoczynkowych, a nawet regionu.

2.2. Założenie

Warunkiem osiągnięcia trwałych korzyści z rozwijania funkcji sportowej w układach osadniczych i środowisku przyrodniczym jest harmonijne wkomponowanie obiektów sportowych w zastany krajobraz.

Oczywista zasada bywa niekiedy ignorowana, niwecząc ideał. Urządzenia sportowe, zarówno te ćwiczebne, jak i widowiskowe, w szczególności w tak wrażliwym terenie jak rejony górskie, mogą powodować uciążliwość i niekorzystne oddziaływanie spowodowane nie tylko ambicją inwestorów naznaczenia miejsca intrygującym obiektem czy zaburzeniem ładu przestrzennego, ale i przesyceniem aktywnością zwolenników sportu. Panują poglądy, że powstaje kontrast i konflikt, kiedy ludzie pełni sił i energii pojawiają się w ośrodkach o odrębnej specyfice, np. w ośrodkach leczniczych. Jednocześnie wiele uzdrowisk, w których funkcja sportowa nie zaistniała, podupada i pustoszeje. Pojęcie harmonii odnosi się więc nie tylko do aspektów estetycznych.

Mimo wątpliwości opinia hrabiego von Gneisenau, ówczesnego właściciela Mysłakowic, zawarta w relacji ze zjazdu na saniach rogatych z Przełęczy Okraj z 1817 r., głosząca, że to „wielka przyjemność, która wkrótce stanie się wielką i powszechną modą”⁴, potwierdza się dzisiaj. Odnieść ją można do wielu współczesnych dyscyplin sportowych i miejsc, w których są uprawiane.

3 J. Potocki, *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów od połowy XIX w. do II wojny światowej*, Plan, Jelenia Góra 2004, s. 108–111.

4 Woqlski, *Sanie rogate w Karkonoszach*, Karkonosze i Sudety, 28.11.2007, <https://karkonosze.org.pl/sanie-rogate-w-karkonoszach.html> [dostęp: 28 lipca 2021].

2.3. Metoda badawcza

Przeprowadzono badania empiryczne, w szczególności obserwacyjne (opisowe i analityczne).

Przyjęto metodę: obserwacji struktury przestrzennej (rejestracja i ustalanie związków, studia i analizy terenowe), studium indywidualnych przypadków (badanie konkretnych przykładów), sondażu diagnostycznego (w tym wywiady, imprezy naukowe i artystyczne), badania dokumentów (w tym studia archiwalne, dokumentacji budowlanej – urzędowej), analizy i krytyki piśmiennictwa (w tym studia literaturowe).

Wiele uwagi poświęcono badaniom interpretacyjno-historycznym, zmierzającym do ustalenia genezy, przemian, funkcjonowania, konsekwencji zjawiska ruchu sportowego i architektury związanej ze sportem.

Zaprezentowano podstawowe dane na temat początków ruchu sportowego, ośrodków sportowych, obiektów sportowych i tendencji w architekturze w okresie rodzącej się fascynacji sportem i jej wpływu na wizerunek karkonoskich miejscowości.

Zestawiono informacje na temat najważniejszych obiektów sportowych w regionie Karkonoszy (obecny powiat karkonoski). Wybrano przykłady obiektów sportowych z kurortów i małych osad górskich. Część z nich nie istnieje, część zachowała się fragmentarycznie. Ustępują miejsca nowym realizacjom. Tym bardziej konieczne wydaje się przywołanie obiektów, które przetrwały szczerzątkowo w rzeczywistości lub tylko w archiwaliach.

W opracowaniu skupiono się w szczególności na kąpieliskach, skoczniach, lodowiskach, boiskach, trasach narciarskich i saneczkarskich, które wytworzyły unikatową atmosferę malowniczości i elegancji, w powiązaniu z turystyczną zabudową pensjonatów, schronisk i hoteli.

Analizie poddano wytypowane założenia sportowe, uwzględniając zagospodarowanie terenu i formę architektoniczną. O selekcji zdecydował również stan zachowanych materiałów źródłowych.

Usystematyzowano powyższe rozwiązania (typologia – rozdział IV), demonstrując najistotniejsze cechy przemawiające za słusznością bądź odrzuceniem tezy. Opisy i ilustracje (szkice, schematy, rysunki, fotografie, archiwalia, plany, zbiory kartograficzne) posłużyły za dodatkową argumentację na poparcie twierdzeń.

Następnie postawioną tezę zweryfikowano, porównując ze współczesnymi problemami, które nurtują architekturę i urbanistykę – konfliktów i zależności w kształtowaniu zabudowy na terenach górskich.

Całość podsumowano, formułując wnioski końcowe.

Należy podkreślić, że podstawowe źródła informacji na temat obiektów sportowych pochodzą z publikacji historycznych. Zawodowi historycy rzadko posiłkują się w swoich opracowaniach dokumentacją graficzną, ilustrującą omawiane zagadnienia. Tak więc praca ta jest również pierwszą próbą samodzielnego, rysunkowego przedstawienia danych historycznych, prezentowanych przez autorów – historyków, poprzez skonfrontowanie ich z nie zawsze precyzyjnymi materiałami archiwalnymi (mapami, projektami, planami, szkicami, fotografiami). Być może w tym zakresie konieczna będzie jeszcze korekta danych.

Ponadto zaznaczyć należy, że część wstępna poświęcona rodowodowi zjawiska ruchu sportowego nie wyczerpuje tematu. Okres rozwoju polskiego sportu i postaci zaangażowanych w jego rozpowszechnienie zasługuje na szersze omówienie. Pracę ograniczono jednak do problematyki związanej w szczególności z konkretnymi realizacjami architektonicznymi.

2.4. Cele pracy

Celem pracy, oprócz oczywistej przyjemności zgłębiania tajemnic szlacheckiego piękna gór, jest:

- specyfikacja i analiza obiektów sportowych i rekreacyjnych, istotnych dla historii i znaczenia regionu Karkonoszy;
- wyselekcjonowanie przesłanek, które składają się na jakość i atrakcyjność karkonoskich obiektów sportowych, a za ich sprawą także karkonoskich kurortów *in extenso*;
- charakterystyka architektury i zagospodarowania przestrzennego, reprezentatywnych dla miejscowości, w których ruch sportowy zdeterminował ich rozwój;
- przybliżenie okoliczności powstania infrastruktury sportowej w Karkonoszach;
- interpretacja problemów inwestowania w środowisku przyrodniczym i krajobrazie górskim, związanych z realizacją obiektów sportowych i rekreacyjnych;
- zrozumienie, uchwycenie równowagi między zabudową i krajobrazem otwartym, aktywnością sportową i działalnością gospodarczą, które cechowały niegdyś obszar Karkonoszy, a na którą składały się harmonijnie wpasowane założenia sportowe i rekreacyjne;
- poszukiwanie rozwiązań architektonicznych w małej i dużej skali, prowadzących do ocalenia krajobrazu, mimo powszechnej presji do zaspokajania wymagań wypoczynkowych.

2.5. Uzasadnienie podjęcia badań

Usystematyzowanie wiedzy na temat historycznej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, opisanej fragmentarycznie w pracach historyków, rozproszonej w wielu dysertacjach, może zostać wykorzystane:

- we współczesnej urbanistyce, ruralistyce i architekturze, przy planowaniu rozwoju terenów wypoczynkowych w taki sposób, aby nie poniosły szkody i nie uległy dewastacji;
- do wskrzeszenia dziedzictwa sportowego – wybranych obiektów budowlanych – i objęcia ich ochroną w czasach szczególnych, gdy obserwuje się wzrost popularności turystyki sportowej.

Zebrałe dane mogą być pomocne przy określaniu strategii rozwoju regionu, ale przede wszystkim dla osiągnięcia jego względnej stabilizacji i dobrobytu.

3. Obszar badań

Ramy przestrzenne pracy obejmują karkonoskie ośrodki sportów znajdujące się w części Karkonoszy, w obrębie powiatu jeleniogórskiego (a od 1.01.2021 r. – powiatu karkonoskiego), województwa dolnośląskiego. Obszar ten rozciąga się pomiędzy Przełęczą Szklarską na zachodzie a Przełęczą Okraj na wschodzie oraz linią przebiegającą na północy na wysokości miejscowości: Piechowice, Sobieszów, Podgórzyn, Sosnówka, Miłków, Kowary oraz polsko-czeską granicą państwa na południu. Miejscami obszar badań wykraczał poza ścisłe pasmo górskie, wnikając w terytoria Podgórze Karkonoskiego i Kotliny Jeleniogórskiej. Opracowanie poszerzono w celach porównawczych o Jelenią Górę, w tym Cieplice znajdujące się w granicach administracyjnych Jeleniej Góry. Stolica powiatu posiada korzystne warunki do uprawiania sportów i dysponowała niegdyś nieprzeziętą infrastrukturą sportową. Dostosowano się do współczesnego podziału geograficznego i administracyjnego oraz podziału na regiony turystyczno-wypoczynkowe. Założono, że rokujące jest podejmowanie badań, a następnie niezbędnych działań w granicach układów osadniczych. Utworzony w 1816 r. powiat jeleniogórski w zasadzie w obecnym kształcie przeżył narodził się i rozwój ruchu sportowego, co dodatkowo uzasadnia określenie ram, które pokrywają się także z historycznymi⁵ (il. 2).

⁵ Od 1816 do 1927 r. powiat nosił nazwę Kreis Hirschberg, a następnie Landkreis Hirschberg im Riesengebirge (il. 2). Pierwotnie przynależał do pruskiej prowincji Śląsk w rejencji dzierzoniowskiej. Po kilku latach włączony został do rejencji legnickiej, pozostając w jej

Skoncentrowano się na regionie Karkonoszy wyróżniającym się na tle głównego obszaru turystycznego województwa – Sudetów – nie tylko skalą i bogactwem przyrodniczym⁶, zróżnicowaniem krajobrazowym i klimatycznym, ale i zagospodarowaniem turystyczno-sportowym⁷, wyjątkowością w wymiarze europejskim⁸. Przed II wojną światową Góry Olbrzymie cenione były przez mieszkańców Śląska, Pomorza, Brandenburgii, Saksonii, Wielkopolski i Prusów Wschodnich, Czech⁹. W drugiej połowie XX w. miejscowości karkonoskie stały się największymi w kraju ośrodkami zorganizowanej turystyki socjalnej i masowej¹⁰. Podregion turystyczny Karkonoszy¹¹ (il. 1) odznaczał się, obok podregionu turystycznego Kotliny Kłodzkiej i Sudetów Środkowych, m.in. zapleczem turystyczno-sportowym z kolejkami linowymi, wyciągami narciarskimi, dużą

obrębnie do 1945 r. Po II wojnie światowej wszedł w skład województwa wrocławskiego. W 1975 r., po reformie administracyjnej kraju, został zlikwidowany jako odrębna jednostka administracyjna i wchłonięty przez województwo jeleniogórskie. W 1999 r. został reaktywowany jako powiat jeleniogórski we współczesnych granicach. J. Korzeń, *Utworzenie powiatu jeleniogórskiego*, „Karkonosze” 2017, 1 (287), s. 26 oraz *idem*, *Powstanie województwa jeleniogórskiego*, „Karkonosze” 2015, 3 (281), s. 26. Z dniem 1 stycznia 2021 r. powiat jeleniogórski zmienił nazwę na powiat karkonoski.

Granice prowincji śląskiej uznawane są w zasadzie jako tradycyjne granice Śląska (kwestie sporne dotycząca zachodnich obszarów). W 1919 r. prowincja została rozdzielona na dwie prowincje: Dolny i Górny Śląsk, w 1938 r. zespolona w jedną, aby w 1941 r. ulec ponownemu podziałowi. Obecnie kraina Dolny Śląsk bywa utożsamiana z województwem dolnośląskim.

Reasumując, w omawianym okresie część Karkonoszy mieszcząca się obecnie w województwie dolnośląskim, w powiecie karkonoskim, znajdowała się w Królestwie Prus, następnie w granicach Cesarstwa Niemieckiego, potem Republiki Weimarskiej, później III Rzeszy, a w dalszej kolejności na terytorium Polski.

6 M. Kasprzak, *Panoramy Karkonoszy*, Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra 2012, <https://kpnmab.pl/img/files/Wydawnictwa3/Panoramy.pdf> [dostęp: 28 lipca 2021].

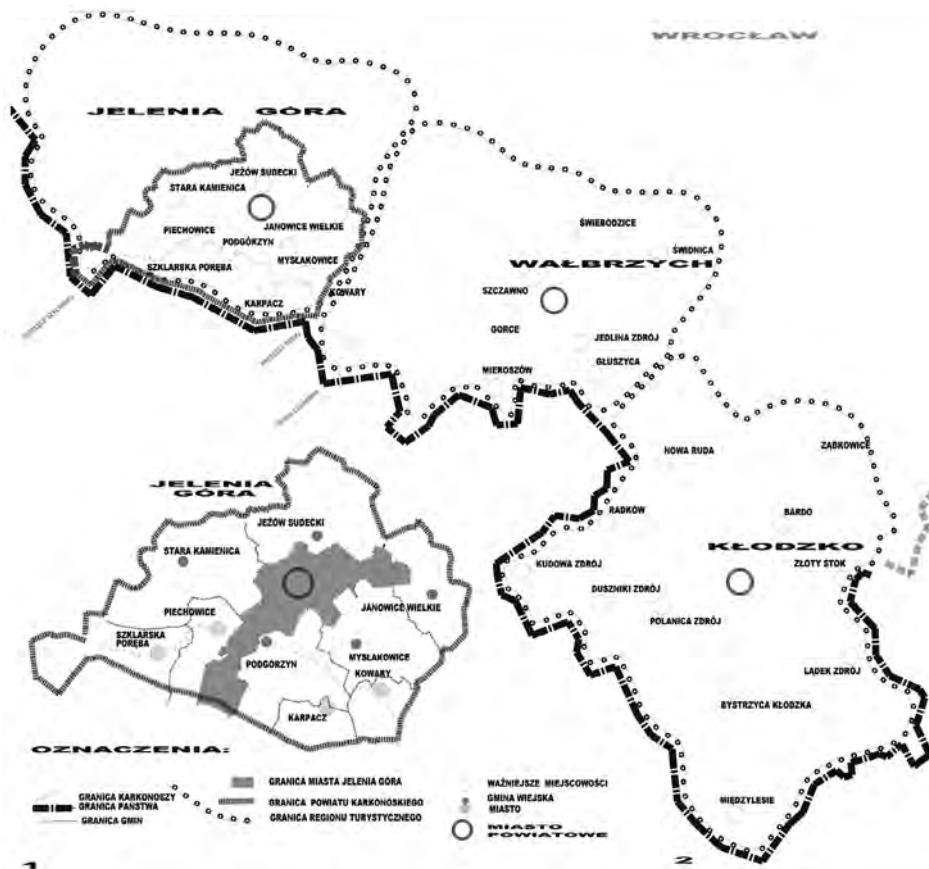
7 T. Przerwa, *Między lękiem a zachwytem. Sporty zimowe w śląskich Sudetach i ich znaczenie dla regionu (do 1945 r.)*, Atut, Wrocław 2012, s. 14.

8 *Ibidem*, s. 34.

9 *Ibidem*, s. 14.

10 P. Gryszel, *Jak zmieniała się karkonoska turystyka*, „Karkonosze” 2016, 3 (285), s. 3–5.

11 Południowa część województwa stanowi jednorodny obszar turystyczny. Autorzy pracy konkursowej nr 4 (na opracowanie studium zasad przestrzennego zagospodarowania tras turystyki zmotoryzowanej na obszarze województwa wrocławskiego) zaproponowali interesujący model górskiego regionu krajoznawczo-wypoczynkowego, wyróżniając 3 ośrodki podporządkowane ośrodkowi regionalnemu – Wrocławowi. Towarzystwo Urbanistów Polskich, *Studium zasad przestrzennego zagospodarowania tras turystyki zmotoryzowanej na obszarze województwa wrocławskiego. Materiały z konkursu TUP Nr 12, ZG Ruch*, Wrocław 1971, s. 5.

Ryc. 1. Schemat powiatu jeleniogórskiego – obecnie karkonoskiego;

2. Regiony turystyczno-wypoczynkowe Sudetów, na podstawie pracy nr 4 autorstwa Lecha Dębskiego, Jana Kosińskiego, Jarosława Dzierbińskiego, *Studium zasad przestrzennego zagospodarowania tras turystyki zmotoryzowanej na obszarze ówczesnego województwa wrocławskiego. Materiały z konkursu TUP Nr 12. Materiały – Zeszyt 37*, W. Przybysławski (red.), ZG Ruch, Wrocław 1971 (rys. autorki)

liczbą schronisk. Obecnie przepelnione Karkonosze biją rekordy odwiedzin¹² przybyszów krajowych oraz cudzoziemców głównie z krajów sąsiednich. Rejon

¹² Pod względem liczby turystów Karkonoski Park Narodowy wyprzedza jedynie Tatrzański Park Narodowy, dysponujący czterokrotnie większym obszarem. R. Święcki, *Coraz większy ścisk w Karkonoszach*, <https://jeleniagora.naszemiasto.pl/coraz-wiekszy-scisk-w-karkonoszach-w-tym-roku-padnie/ar/c1-3900310> [dostęp: 27 października 2016]. W szczególności gminę Karpacz charakteryzują wysokie wskaźniki rozwoju turystyki. A. Kulczyk-Dynowska, *KPN a rozwój turystyki w Karkonoskich gminach*, „Karkonosze” 2014, 1–2 (276), s. 57–58.

Ryc. 2. Mapa granic powiatu z okresu około 1930 roku, 1:100 000, Geographischen Institut Paul Baron Liegnitz, ca 1930, ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze

ten przeszedł do historii turystyki, rekreacji zimowej i sportów zimowych¹³ jako pionierski i przodujący, słynąc z organizacji spektakularnych imprez sportowych¹⁴, dysponując niegdyś nowoczesną infrastrukturą sportową. Tak zakreślone ramy terytorialne badań obejmują zarówno prekursorskie, jak i skromne inwestycje sportowe, świadczące dodatkowo o wyjątkowości tego regionu.

W centrum zainteresowania badawczego pozostawały zagadnienia z przełomu XIX i XX wieku, lat międzywojennych – czyli z okresu narodzin ruchu sportowego, jego formowania (sportu doby nowożytnej), a następnie rozpowszechniania w Karkonoszach. Było to spowodowane potrzebą dotarcia do źródeł powstania układu pomiędzy architekturą, krajobrazem i sportem. Z lat dwudziestych XX wieku pochodzi najwięcej analizowanych przykładów założeń sportowych, które zaistniały w historii zjawiska i układach przestrzennych. Późniejsze dekady przyniosły ewolucję dyscyplin sportowych. Zwłaszcza narciarstwo zjazdowe najintensywniej odcisnęło piętno w górskim krajobrazie.

13 Zanotowano tu pierwsze przypadki użycia nart w Europie Środkowej, T. Przerwa, *Między...*, s. 55.

14 *Ibidem*, s. 197.

Granice czasowe zamyka koniec XX wieku, odkąd przedsięwzięcia mają charakter przypadkowy, niestrategiczny, w zakresie planowania przestrzennego, a także kultury fizycznej.

4. Układ pracy

Układ pracy obejmuje zagadnienia w sposób problemowy i chronologiczny.

Rozdział II ma charakter retrospektywny, opisujący genezę ruchu sportowego w Karkonoszach, w cezurach związanych z przemianami społeczno-politycznymi oraz tendencjami projektowymi w architekturze i urbanistyce. W podrozdziale 7 rozdziału II zawarta jest charakterystyka problemów przenikania się architektury, przyrody i obiektów sportowych. Ponadto sięgnięto również między innymi do tradycji sportowych w stołecznym Wrocławiu. Bywało bowiem, jak zauważa historyk Tomasz Przerwa, badacz turystyki i sportów zimowych w Sudetach, że moda najpierw ogarniała miasta i stamtąd emanowała przykładem, który rozbudzał zaciekawienie w innych ośrodkach regionu. Aczkolwiek, jak sugeruje wspomniany badacz, należy uwzględnić, że przełomowe zdarzenia nie muszą odzwierciedlać niuansów zjawiska¹⁵. Pierwsze rozdziały zmierzyły się więc z intrygującą niewiadomą: czy obiekty sportowe, w takim kształcie, jaki pamiętamy, obserwujemy na kartach pocztowych, i których resztki znajdujemy w zaroślach, które wreszcie funkcjonują do dziś w układach urbanistycznych i imponują ideą, są pokłosiem szerszej ideologii, która złożyła się także na urzekający krajobraz Karkonoszy.

W III rozdziale pracy omówiono wybrane obiekty sportowe, zlokalizowane w miejscowościach najważniejszych pod względem uprawiania turystyki i sportu w regionie Karkonoszy. Kolejność i opis miejscowości uzależniono od położenia w hierarchii osadniczej i struktury ośrodków sportowych.

Analiza materiałów źródłowych i wizje lokalne w terenie doprowadziły do sformułowania wniosków dotyczących rozwiązań przestrzennych i architektonicznych miejscowości, a przede wszystkim samych założeń sportowych. Kwestię badań przedstawiono w formie typologii w IV rozdziale.

W kolejnym, V rozdziale podsumowano i rozwinięto zagadnienia wspólne dla opisanych realizacji. Wykazano znaczenie i potrzebę zachowania terenów

15 T. Przerwa, *Między...*, s. 79. Naukowiec odnosi tezę do sportów zimowych. Można ją jednak zapożyczyć dla zdiagnozowania szerszego zjawiska.

sportowo-rekreacyjnych, wartościowych architektonicznie miejsc, związanych z uprawianiem sportów i turystyki w Karkonoszach, dla przyszłości regionu.

5. Źródła i stan badań

Tematyka architektury, przyrody, sportu, turystyki i ich koegzystencji podejmowana była przez architektów, historyków, geografów, kulturoznawców, badaczy regionalnych przy okazji omawiania zagadnień z zakresu ich zainteresowań. Dostępna jest różnorodna baza źródłowa, która wymagała selekcji. W porównaniu do literatury opisującej dzieje kultury fizycznej znacznie mniej jest danych na temat architektury sportowej w Sudetach. Spuścizna archiwalna jest rozproszona. Wynika to z zawiłych dziejów Śląska, w obrębie którego znajdowały się powiat karkonoski i Karkonosze.

Architektura i zagospodarowanie przestrzenne Sudetów (w tym region Karkonoszy) rozpatrywane były w różnym ujęciu, w szczególności przy okazji analiz nad zespołem cech kształtujących regionalną zabudowę¹⁶. Analizy przepro-

16 T. Biesiekierski, J. Suchodolski, E. Trocka-Leszczyńska, *Architektura na obszarze Sudetów. Sudety Środkowe, Wschodnie i Przedgórze Sudeckie*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1999; J. Suchodolski, *Regionalizm w kształtowaniu formy architektury współczesnej na obszarze Sudetów*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1996; *idem*, *Regionalna architektura zajazdów i schronisk na Ziemi Wałbrzyskiej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2011; E. Trocka-Leszczyńska, *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995. Ważnym pretekstem do opracowania dokumentu z 1999 roku, który przybliżył dzieje kultury Karkonoszy, była współpraca pomiędzy Muzeum Okręgowym w Jeleniej Górze a Stowarzyszeniem Międzyregionalnej Wymiany Kulturalnej w Berlinie i Muzeum Kreuzberg w Berlinie. Znalazło się w nim miejsce na krótką charakterystykę domów należących do artystów, literatów, naukowców, intelektualistów zamieszkałych w Szklarskiej Porębie. W dysertacji bazowano na literaturze niemieckiej: opisach domów i krajobrazu Alfreda Koeppena z początków XX wieku oraz rozprawach artystów i kulturoznawców (A. Koeppen, *Die Schreiberhauer Künstlerkolonie*, „Schlesien” 1908/1909, 2, s. 465–471; *idem*, *Zur Wiederbelebung schlesischer Bauernhäuser*, „Schlesien” 1909/1910, 3, s. 559–562; V. Siedler, *Heimatkunst im schlesischen Gebirge. Eine Kulturstudie*, Max Leipelt, Warmbrunn 1913). Jak wynika z oceny Jerzego Ilkosza i Beate Szymanski-Störtkuuhl, „ślady architektoniczne, przede wszystkim domy własne artystów [którzy w Karkonoszach żyli i pracowali] nie wzbudziły dotąd zainteresowania”. B. Szymanski-Störtkuuhl, J. Ilkosz, *Od zagrody do willi. Architektura Kolonii Artystycznej w Karkonoszach*, [w:] K. Bździach (red.), *Wspaniałe krajobrazy. Artyści i kolonie artystyczne w Karkonoszach w XX wieku*, Gesellschaft für interregionalen Kulturaustausch e.V., Berlin, Muzeum Okręgowe w Jeleniej Górze, Berlin–Jelenia Góra 1999, s. 104.

wadzano w ramach badań nad rodzajem zabudowy, m.in. związanej z obsługą ruchu turystycznego, uzdrowskiego¹⁷. W przeciwieństwie do wymienionych, obiekty sportowe nie doczekały się szerszego opracowania.

Dość szczegółowe dane, dotyczące wybranych miejsc sportu, pojawiły się w publikacji poświęconej historii Szklarskiej Poręby autorstwa historyków Ivo Łaborewicza i Przemysława Wiatera¹⁸. Prezentowała ona m.in. archiwalne zdjęcia wybranych budynków i obiektów sportowych. Inne monograficzne opracowania, rejestrujące dane związane z historią miejscowości karkonoskich, dostarczają skromne przekazy na temat architektury sportowej¹⁹.

Tematyką sportów zimowych i turystyki w Sudetach zajmował się Tomasz Przerwa²⁰, badając genezę, zasięg, rozwój, struktury towarzyszące zjawisku, nawiązując do wybranych obiektów sportowych. O początkach sportów zimowych, a w szczególności narciarstwa, w Karkonoszach i Górach Izerskich pisał Przemysław Wiater²¹.

Jacek Potocki²² zgłębiał kwestie turystyki i zagospodarowania turystycznego w Sudetach, a także sportów zależnych od warunków górskich, w kontekście ich rozwoju i reżimów ochronnych przyrody.

17 J. Suchodolski, *Architektura schronisk górskich w Sudetach*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005; J. Suchodolski, *Architektura schronisk i zajazdów w Dolinie Dzikiej Orlicy na pograniczu polsko-czeskim*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2021; G. Balińska, *Uzdrowiska dolnośląskie. Problemy rozwoju i ochrony wartości kulturowych do II wojny światowej*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1991.

18 I. Łaborewicz, P. Wiater, *Szklarska Poręba. Monografia historyczna*, Ad Rem, Jelenia Góra 2010.

19 Z. Gasz, R. Witzak, *Piechowice. Zarys monograficzny*, Ad Rem, Bukowiec/Piechowice 2018; M. Ciesielski, *Przewodnik. Monografia Przesieka*, [b.w.], Wrocław 2010.

20 T. Przerwa, *Między... oraz idem, Wędrówka po Sudetach. Szkice z historii turystyki śląskiej przed 1945*, Gajt, Wrocław 2005.

21 P. Wiater, *Pionierzy nart u Ducha Gór. Początki narciarstwa w Karkonoszach i Górach Izerskich*, Wydawnictwo Ad Rem, Jelenia Góra 2022. Temat sportów zimowych Przemysław Wiater powielił jeszcze w innych artykułach, m.in.: *Początki narciarstwa w Karkonoszach i Górach Izerskich*, „Rocznik Jeleniogórski” 2008, XL, s. 129–148, <https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/show-content/publication/4683/edition/4613/> [dostęp: 29 lipca 2021], *Zimowe zagospodarowanie sportowo-turystyczne terenów wokół Wodospadu Kamieńczyka do 1945 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2003, 58/4, s. 415–422 oraz *Dawne narciarstwo w Karkonoszach i Górach Izerskich*, https://www.goryizerskie.pl/?file=art&art_id=608 [dostęp: 2 sierpnia 2021].

22 J. Potocki, *Rozwój zagospodarowania...; idem, Funkcje turystyki w kształtowaniu transgeogenicznego regionu górskiego Sudetów*, WTN, Wrocław 2009; *idem, Narciarski raj w Karkonoszach – szansa czy iluzja?*, „Karkonosze” 2014, 1–2 (276), s. 53–56.

Krzysztof R. Mazurski²³, Julian Janczak²⁴, Tadeusz Steć i Wojciech Walczak²⁵, Edmund Szczepański²⁶ szeroko omawiali dzieje turystyki śląskiej, w ograniczonym stopniu sięgając do przeszłości rekreacji sportowej.

Tajemnice Dolnego Śląska, w tym Karkonoszy, odkrywali także Joanna Lamparska i Janusz Skowroński, przedstawiając je w formie sfabularyzowanych dokumentów, często sięgając do miejsc turystycznych²⁷.

Piękno regionu, powiązane szczególnie z historią sportów zimowych, spotkało się także z zainteresowaniem Zbigniewa Kulika²⁸, Bertholda Lessenthina²⁹, Konrada Ostańkowicza³⁰ i innych.

Historię kolei linowych i wyciągów narciarskich w Szklarskiej Porębie opisał Jan Dębowski³¹ (dyrektor ds. technicznych kompleksu Ski Arena Szrenica), a nad historią kolei linowych i wyciągów narciarskich w Polsce pochylił się Marek Baran³².

23 K.R. Mazurski, *Historia turystyki sudeckiej*, Wierchy, Kraków 2012.

24 *Historia Śląska*, t. III, S. Michalkiewicz (red.), PAN, Wrocław–Warszawa–Karków–Gdańsk–Łódź 1985; J. Janczak, *Z kufierkiem i chlebakiem. Z przeszłości uzdrowisk i turystyki śląskiej*, Kraj, Warszawa–Kraków 1988.

25 T. Steć, W. Walczak, *Karkonosze. Monografia krajoznawcza*, Sport i Turystyka, Warszawa 1962.

26 E. Szczepański, *Wpływ turystyki na życie gospodarcze w powiecie jeleniogórskim od połowy XIX wieku do 1939 roku*, Jelenia Góra 1993 (maszynopis w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze); *idem*, *Towarzystwa Karkonoskie (1880–1945)*, „Śląski Labyrinth Krajoznawczy” 1989, 1, s. 75–86; *idem*, *Schroniska po polskiej stronie Karkonoszy*, „Rocznik Jeleniogórski” 1980, 18, s. 143–176.

27 J. Lamparska, *Magia dolnośląskich zamków. Rezydencje i ich losy*, cz. 1, Asia-Press, Wrocław 2019; *eadem*, *Magia dolnośląskich zamków. Rezydencje i ich losy*, cz. 2, Asia-Press, Wrocław 2009; *eadem*, *Dolina Królów. Zamki i pałace u stóp Karkonoszy*, Asia-Press, Wrocław 2010; J. Skowroński, *Zapomniane tajemnice Karkonoszy*, CB, Warszawa 2013.

28 Z. Kulik, *Słynne lodowisko na Łomnicy w Karpaczu*, „Karkonosze Korkontoi Riesengebirge” 2004, 3, s. 7, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/16358/JEL_17117_2004_Korkontoi--2004--nr_korkontoi-2004-17117.pdf [dostęp: 29 lipca 2021].

29 B. Lessenthin, *Das Riesengebirge im Winter*, Schlesische Verlagsanstalt v.S. Schottlaender, Breslau 1901.

30 K. Ostańkowicz, *Ślady*, Atut, Wrocław 2008.

31 J. Dębowski, *Trochę o historii o budowie kolei linowych i wyciągów narciarskich w Szklarskiej Porębie*, Szklarska Poręba 2009 (maszynopis).

32 M. Baran, *Koleje linowe i wyciągi narciarskie w Polsce: historia i dzień dzisiejszy*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Łódź 2010.

Problematykę integracji sportu i turystyki w Polsce podjął także Jerzy Gaj³³.

Celem natomiast cenionej kolekcji *Słownik geografii turystycznej Sudetów* pod redakcją Marka Staffy było dostarczenie materiału informacyjnego, istotnego również dla turystyki i krajoznawstwa³⁴. Okazała się ona jednak nieobojętna do oceny zjawisk związanych z rozwojem sportu.

Syntetyczne opracowania z zakresu historii Dolnego Śląska zawierają jedynie fragmenty poświęcone sportowi, turystyce, architekturze i budownictwu³⁵.

Tematykę zieleni zespołów sportowych z okresu dwudziestolecia międzywojennego na Dolnym Śląsku, w tym w Karkonoszach, podjął Sebastian Wróblewski³⁶, omawiając w szczególności obiekty sportowe związane z rekreacją letnią.

Kolejne wydania pracy zbiorowej pod redakcją Romualda Wirszyłły *Urządzenia sportowe* stanowią szczegółowy podręcznik budowy tego typu urządzeń połączony z krytyczną analizą stosowanych rozwiązań. Ambicją autorów było także inspirowanie zasad i kierunków w architekturze sportowej³⁷.

Sport był treścią życia Tadeusza Kuchara, który opublikował także opracowania poświęcone budownictwu sportowemu³⁸. Wojciech Zabłocki, sportowiec (olimpijczyk) i architekt specjalizujący się w projektowaniu obiektów sportowych opracował bogatą dokumentację zrealizowanych i niezrealizowanych wizji architektonicznych o funkcji sportowej³⁹. Wnikliwą analizę kultury fizycznej

33 J. Gaj, *Dzieje turystyki w Polsce*, Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna Warszawa, Warszawa 2008.

34 Słowniki zespołów autorskich, które tworzyli: Marek Staffa, Krzysztof R. Mazurski, Janusz Czerwiński, przy niektórych tomach współpracowali także Julian Janczak, Grzegorz Pisarski, Czesław Zajac, Jacek Potocki.

Słownik geografii turystycznej Sudetów, t. 1. Góry Izerskie, M. Staffa (red.), Kraj, Warszawa–Kraków 1989; *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. Karkonosze, M. Staffa (red.), Kraj, Warszawa–Kraków 1993; *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 4. Kotlina Jeleniogórska, M. Staffa (red.), I-BiS, Wrocław 1999.

35 *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, W. Wrzesiński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006; R.M. Łuczyński, *Chronologia dziejów Dolnego Śląska*, Atut, Wrocław 2006.

36 S. Wróblewski, *Zieleń zespołów sportowych z okresu dwudziestolecia międzywojennego na Dolnym Śląsku*, „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie” 2016, 4, 107–123.

37 *Urządzenia sportowe projektowanie i budowa*, R. Wirszyłło (red.), Arkady, Warszawa 1966.

38 T. Kuchar, *Wiejskie budownictwo sportowe*, Wydawnictwo Głównego Komitetu Kultury Fizycznej, Warszawa 1951; *idem, Zarys budownictwa sportowego*, PWN, Łódź 1955.

39 W. Zabłocki, T. Nuckowski, T. Bałuk-Ulewiczowa, *Architektura. Architecture*, Wydawnictwo Bosz, Olszanica 2007.

na polskiej wsi po II wojnie światowej przeprowadził Rafał Szubert⁴⁰. Opracowaniem zasad zagospodarowania i wykorzystania wypoczynkowego terenów o wybitnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych zajęła się Halina Łapińska⁴¹. Tematykę projektowania terenowych urządzeń sportowo-rekreacyjnych w formie skryptu przedstawiła Barbara Rzegocińska-Tyżuk⁴². Interesujący dorobek z dziedziny kształtowania przestrzeni sportowo-rekreacyjnych zaprezentowały Katarzyna Ujma-Wąsowicz⁴³ oraz Anna Pawlikowska-Piechotka⁴⁴, również w kontekście aktywności osób niepełnosprawnych.

Zagadnienie projektowania obiektów sportowych i turystycznych w okresie międzywojennym i powojennym na terenach Karpat znalazło się w centrum zainteresowania m.in. Borysa Langego⁴⁵, Jerzego Mokrzyńskiego⁴⁶, Stanisława Marzyńskiego⁴⁷ i innych. Poglądy z początku XX w. na temat urządzeń sportowych w miastach zebrał Stanisław Rutkowski⁴⁸. Budowle sportowe dwudziestolecia międzywojennego w Polsce stanowią przedmiot rozważań Anny Syskiej⁴⁹. Ważną rolę w rozwoju piśmiennictwa i wiedzy projektowej poświęconych

40 R. Szubert, *Kultura fizyczna w przemianach wsi polskiej w latach 1944–1956*, Wydawnictwo AWF, Wrocław 2010.

41 H. Łapińska, *Obiekty wypoczynkowe nad jeziorami: przyrodniczo-krajobrazowe kryteria kształtowania*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.

42 B. Rzegocińska-Tyżuk, *Terenowe urządzenia sportowo-rekreacyjne. Wybrane materiały. Skrypt dla studentów wyższych szkół technicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1995.

43 K. Ujma-Wąsowicz, *Kształtowanie przestrzeni sportowo-rekreacyjnych w mieście. Ewolucja problemu*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Katowice 2012.

44 A. Pawlikowska-Piechotka, *Przestrzeń sportu, rekreacji i turystyki bez barier*, AWF, Warszawa 2016; *idem*, *Europejskie tradycje rekreacji w mieście*, AWF, Warszawa 2012; A. Pawlikowska-Piechotka, M. Piechotka, *Dzieje obiektów sportowych w Europie. Historia architektury sportowej od czasów starożytnych do współczesności*, AWF, Warszawa 2017.

45 B. Lange, *Górskie koleje linowe*, „Architektura i Budownictwo” 1939, XV, 4/5 s. 30–37, <https://docplayer.pl/10398911-Miesiecznik-ilustrowany-spoldzielni-wydawniczej-architektow-polskich-w-warszawie.html> [dostęp: 29 lipca 2021].

46 *Urządzenia turystyczne*, B. Lange, J. Mokrzyński (red.), Arkady, Warszawa 1963.

47 S. Marzyński, *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, „Architektura i Budownictwo” 1939, XV, 4/5 s. 9–30. <https://docplayer.pl/10398911-Miesiecznik-ilustrowany-spoldzielni-wydawniczej-architektow-polskich-w-warszawie.html> [dostęp: 29 lipca 2021].

48 S. Rutkowski, *Ogrody miejskie wobec potrzeb wychowania fizycznego*, Skład Główny w Księgarni Ludowej J. Sikorskiej, Warszawa 1917.

49 *Cud jedności. Architektura i plastyka dwudziestolecia międzywojennego*, K. Wojtczak (red.), Nadbałtyckie Centrum Kultury w Gdańsku, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2019.

m.in. terenom rekreacyjnym, sportowym, zielonym odegrały prace profesora Władysława Czarneckiego⁵⁰.

Dotykając kwestii ograniczonego dostępu do materiałów archiwalnych sportów zimowych, a tym samym związanych ze sportem obiektów z okresu przedwojennego, Tomasz Przerwa zwrócił uwagę na szczątkowy stan zachowania materiałów archiwalnych: „kwerendy prowadzone w placówkach niemieckich nie przyniosły pozytywnych wyników, częściowy sukces odnotowano jedynie w oddziałach Archiwum Państwowego we Wrocławiu”⁵¹.

Przedstawienia legendarnych obiektów sportowych czy terenów sportowych wpisanych w układy parków miejskich Wrocławia znajdziemy w opracowaniach m.in. Iwony Bińkowskiej⁵².

Omówieniem wrocławskiego sportu w aspekcie historycznym zajęli się m.in. Marek Ordyłowski⁵³, Zbigniew Schwarzer⁵⁴, Leonard Szymański i Sławomir Szymański⁵⁵. Krzysztof Szujecki opublikował pracę o najważniejszych wydarzeniach sportowych z historii Polski, która posłużyć może jako tło epizodów sportowych w Karkonoszach⁵⁶. Natomiast praca zbiorowa pod redakcją Mirosława Ponczka i Karla Heinza Schodroka jest syntezą dziejów kultury fizycznej na Śląsku w XIX i XX wieku⁵⁷ w formie zbioru artykułów.

50 W. Czarnecki, *Planowanie...*

51 T. Przerwa, *Między...*, s. 9.

52 I. Bińkowska, *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Muzeum Architektury we Wrocławiu Via Nova, Wrocław 2006.

53 M. Ordyłowski, *Szkice z dziejów kultury fizycznej*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2005; *idem*, *Parlament III RP wobec kultury fizycznej w latach 1989–2005*, eRKA – PRINT Roman Kolasa, Trzebnica 2012; *idem*, *Rozwój turystyki i rekreacji ruchowej w Polsce i na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej 1945–2012*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2015.

54 M. Ordyłowski, Z. Schwarzer, L. Szymański, *50 lat wrocławskiego sportu 1945–1995*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław 2007.

55 S. Szymański, *Wrocław. Sport. PRL*, Via Nova, Wrocław 2013; *idem*, *Sport w Breslau*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2011.

56 K. Szujecki, *Historia sportu w Polsce*, t. 1, Biały Kruk, Kraków 2018.

57 *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku*, t. 1. *Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, M. Ponczek, K.H. Schodrok (red.), Wydawnictwo AWF im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Katowice 2009. Natomiast wynikiem współpracy Universität Duisburg – Essen, Westfälisch-Lippisches Institut für Turn und Sportgeschichte e.V. Schloß Oberwerries/Hamm oraz Akademi Wychowania Fizycznego w Poznaniu i jej filli w Gorzowie Wielkopolskim była praca zbiorowa *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989* opracowana przez Tomasza Jurka i Karla-Heinza Schodroka w 2012 roku – Universität Duisburg – Essen, Westfälisch-Lippisches Institut für Turn und Sportgeschichte e.V. Schloß Oberwer-

W niewielkim stopniu spuścizna architektoniczna obiektów sportowych znalazła miejsce w dziele Beate Störckuhl traktującym o architekturze modernistycznej na Śląsku⁵⁸. Pomimo to należało sięgnąć do tego wartościowego materiału o architekturze czasów, w których realizowano większość opisywanych obiektów sportowych w Karkonoszach, osadzającego historię regionu w kontekście międzynarodowej architektury modernistycznej.

Natomiast praca Janusza Dobesza⁵⁹ wnosi wiele danych na temat architektury nazizmu – okresu wzrostu popularności sportu.

W zbiorowej publikacji *Ten wspaniały wrocławski modernizm*⁶⁰ wzmiankowane były niektóre aspekty architektury modernistycznej, w tym sportowej, które podjęte zostały przez znawców przedmiotu i uczestników konferencji o tym samym tytule zorganizowanej przez Komisję Architektury i Urbanistyki Wrocławskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk.

Dzieje jednego z najważniejszych obiektów sportowych we Wrocławiu – stadionu olimpijskiego – noszącego cechy kolejnych epok, omawiali Henryk Klamecki⁶¹ oraz Remigiusz Kazimierzczak⁶². Opis wybranych obiektów sportowych we Wrocławiu, w tym wyżej wymienionego, zawierają także pozycje takie jak: *Encyklopedia Wrocławia*⁶³ i *Leksykon architektury Wrocławia*⁶⁴. W branżowych czasopismach budowlano-technicznych również odnaleźć można teksty o obiektach sportowych (baseny, sale sportowe) we Wrocławiu⁶⁵.

ries/Hamm, Akademie für Körpererziehung Poznań, Auswärtige Fakultät für Körperkultur in Gorzów Wlkp., *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, epubli GmbH Berlin, Weimar 2012.

58 B. Störckuhl, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2018.

59 J. Dobesz, *Wrocławska architektura spod znaku swastyki na tle budownictwa III Rzeszy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1999.

60 *Ten wspaniały wrocławski modernizm*, S. Lose (red.), Via, Wrocław 1998.

61 H. Klamecki, *Wrocławski stadion olimpijski Richarda Konwiarza*, [w:] *Ten wspaniały wrocławski modernizm...*

62 R. Kazimierzczak, *Stadion Olimpijski we Wrocławiu w latach 1927–1933 – funkcjonowanie i wykorzystanie obiektu*, (maszynopis przechowywany w Biurze Stadionu Olimpijskiego we Wrocławiu).

63 *Encyklopedia Wrocławia*, J. Harasimowicz (red.), Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2006.

64 *Leksykon architektury Wrocławia*, R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), Via Nova, Wrocław 2011.

65 *Turn- und Festhalle des Turnvereins Vorwärts in Breslau Blatt*, „Ostdeutsche Bau-Zeitung” 1912, I, s. 350–359, <https://bibliotekacyfrowa.pl/Content/9732/PDF/document.pdf> [dostęp: 31 lipca 2021].

Prace z zakresu historii architektury Wrocławia (stolicy prowincji, województwa, regionu) czy Jeleniej Góry (stolicy powiatu, niegdyś województwa) mogą stanowić materiał porównawczy i uzupełniający⁶⁶.

Oddziaływanie architektury i sztuki berlińskiej XVIII i XIX wieku na twórców Śląska przemawiać może za koniecznością skorzystania z materiałów dotyczących Berlina (stolicy pruskiej monarchii)⁶⁷, a nawet innych miast niemieckich⁶⁸, w kontekście oceny jednych z pierwszych obiektów sportowych w Karkonoszach.

66 *Atlas architektury Wrocławia*, t. II. *Budowle mieszkalne. Budowle inżynierskie i przemysłowe, parki, cmentarze, pomniki*, J. Harasimowicz (red.), Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998; *Architektura Wrocławia*, t. 1. *Dom*, Kolegium Redakcyjne Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej (red.), Werk, Wrocław 1995; *Architektura Wrocławia*, t. 2. *Urbanistyka do roku 1945*, J. Rozpędowski (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995; *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV. *Śląsk*, z. 14. *Jelenia Góra*, M. Młynarska-Kaletynowa, D. Adamska, R. Eysymontt, M. Chorowska, s. Firszt, R. Gliński, G. Grajewski, I. Łaborewicz, D. Wędzina (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2017; Z. Janc, I. Łaborewicz, *Jelenia Góra na dawnych widokówkach – historia obrazem pisana*, cz. 1, „U. Benia”, Z. Janc, Jelenia Góra 2006; Z. Kwaśny, *Jelenia Góra. Zarys rozwoju miasta*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989; K. Beeliltz, N. Förster, *Breslau/Wrocław. Przewodnik po architekturze modernistycznej*, Via Nova, Wrocław 2006.

67 Źródło informacji na temat berlińskiej architektury mogą stanowić:
– niemieckie czasopisma budowlano-techniczne, takie jak: „Deutsche Bauzeitung”, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, „Zeitschrift für Bauwesen”, „Architektonische Rundschau”, „Baugewerks-Zeitung”, „Ostdeutsche Bau-Zeitung”,
– publikacje, takie jak: M. Berning, M. Braum, J. Giesecke, E. Lütke-Daldrup, K.D. Schulz, *Berliner Wohnquartiere. Ein Führer durch 70 Siedlungen*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin 2003; W. March, *Bauwerk Reichssportfeld*, Deutscher Kunstverlag, Deutscher Kunstverlag, Berlin 1936 (książka opisuje założenie Stadionu Olimpijskiego w Berlinie, który był pierwszą nowoczesną placówką zawodowo-szkoleniową i sportową w Niemczech).

68 J. Seiffert, *Anlagen für Sport und Spiel. Gebäude für Erholungs, Beherbergungs und Vereins Zwecke*, J.M. Gebhardt's Verlag, Leipzig 1928. Publikacja dostarcza szczegółowych danych na temat projektowania obiektów sportowych: stadionów, basenów, kortów tenisowych, placów sportowych/ćwiczebnych, torów rowerowych i motocyklowych, portów żeglarskich, schronisk młodzieżowych, w granicach przedwojennych Niemiec. Wśród prezentowanych przykładów znalazły się: stadion we Frankfurcie, tor wyścigów konnych w Kolonii, teren sportowy w Wansee, basen Arnoldsbad w Dreźnie, Park Jungfernheide w Berlinie i inne obiekty sportowe, w tym Stadion Olimpijski we Wrocławiu; R. Konwiarz, K. Brandt, *Deutscher Sportbau*, Deutschen Reichsausschuss für Leibesübungen, Deutschen Reichsausschuss für Leibesübungen, Berlin 1930. Publikacja omawia stan i cele niemieckiej sportowej architektury przedwojennej.

Cennym źródłem informacji są publikacje prasowe: periodyki turystyczne i sportowe⁶⁹, lokalne gazety⁷⁰, czasopisma regionalne⁷¹. Potwierdzeniem istnienia obiektów sportowych i turystycznych, ich usytuowania, a nawet wyglądu są także przewodniki⁷² i foldery turystyczne⁷³, karty pocztowe⁷⁴, mapy turystyczne,

69 „Schlesischer Wintersport”, „Ski-Chronik”, „Ski-Sport”, „Deutscher Wintersport”, „Eissport”, „Der weisse Sport”, „Eis und Rollsport”, „Schlesische Turnzeitung”, „Nieder-schlesischer Sportanzeiger”, „Schlesische Sportwoche”, „Ostdeutsche Sportzeitung”, „Schlesischer Arbeiter-Sport”, „Sportnachrichten”, „Wanderer im Riesengebirge”, a także polskie czasopisma: „Budowniczy”, „Architektura i Budownictwo”.

70 Lokalne gazety: „Schreiberhauer Wochenblatt”, „Nationale Zeitung für Schreiberhau”, „Petersdorf”, „Kieswald”, „Hartenberg und Umgebung”.

71 „Der Bote aus dem Riesengebirge”, „Der Wanderer im Riesengebirge”, „Karkonosze”, „Karkonosz”, „Karkonoš”, „Sudety: Przyroda Kultura Historia”, „Rocznik Jeleniogórski”.

72 *Reichs Handbuch Der Deutschen Fremdenverkehrsorte. Wegweiser durch Deutschland für Kur, Reise und Erholung*, Reichs-Bäder-Adressbuch Verlag Erwin Jäger, Berlin 1938; R. Saulson, I. Łaborewicz, *Warmbrunn i okolice jego... Przewodnik po Cieplicach Śląskich Zdroju i Karkonoszach z 1850 roku*, Ad Rem, Cieplice 2008; M. Baganz, *Das Skiwanderbuch des Riesengebirges*, Emil Hartmann, Berlin 1925; J. Ebert, *Riesengebirge, Iser und Lausitzer Gebirge nebst dem Glatzer und Waldenburger Gebirge. Praktisches Reise-Handbuch*, Verlag von Albert Goldschmidt, Berlin 1894; *Beobachtungen über die Heilkraft der Bäder zu Warmbrunn*, Verlag dei Gosororsky, Breslau 1840; M. Terlak, *Cieplice Śląskie Zdrój i okolice. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1966; I. Czartoryska, *Dyżanszem przez Śląsk. Dziennik podróży do Cieplic w roku 1816*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968; Z. Petersowa, *Liczyrzepa duch gór*, Wiedza, Warszawa 1948; M. Sobański, *Karkonosze – popularny przewodnik turystyczny i wczasowiskowy*, Wydawnictwo Polskiego Archiwum Krajoznawczego i Fotografii Dokumentarnej, Warszawa 1947; J. Czerwiński, R. Chanas, *Dolny Śląsk. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1977; J. Czerwiński, K. Mazurski, *Sudety Zachodnie. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1983; J. Sykulski, *Jelenia Góra. Perła Gór Olbrzymich*, Drukarnia Państwowa, Jelenia Góra 1946; Z. Sarnecki, B.W. Szarek, *Kotlina Jeleniogórska: przewodnik turystyczny*, Kraj, 1995; M. Białka, S. Nejránowska, *Góry Izerskie, Karkonosze na nartach biegowych i tourowych*, Bezdroża, Kraków 2004 i wiele innych.

73 Prospekty z różnych lat: *Winter in Schlesien, Das Skiwanderbuch des Riesengebirges, Schreiberhau im Winter, Schreiberhau im Riesengebirge, Prospekt von Schreiberhau, Heilklimatischer Kurort Schreiberhau, Fröhliche Winterreise nach Schreiberhau, Führer durch den Klimatischen kurort für Sommer und Winter. Schreiberhau im Schlesischen Riesengebirge, Schreiberhau und Umgebung, Wintersport in Krummhübel, Schlesien Ski und Rodel sehr gut, Schlesien. Seine Gebirge, Städte und Bäder, Szklarska Poręba i okolice* (J. Kucharski.), *Szklarska Poręba. Aktywna turystyka* (B. Lepka), *Okolice Karpacza i Szklarskiej Poręby* (M. Makowski, R. Woźniak), *Szklarska Poręba* (P. Migoń), *Szklarska Poręba i okolice* (P. Pietrzak), *Szklarska Poręba* (T. Steć), *Wędrówki po Szklarskiej Porębie* (M. Wikorejczyk) i inne.

74 K. Wilk, D. Kacprzak, W. Miałkowski, *Kotlina Jeleniogórska na starych pocztówkach*, Piątek Trzynastego, Łódź 2012.

topograficzne⁷⁵, urzędowe, plany poszczególnych miast, informacje statystyczne, księgi adresowe, informatory. Materiały osiągalne są m.in. w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego w Gabinetcie Śląsko-Łużyckim i Zbiorów Kartograficznych. Warto nadmienić, że szczegółowe mapy turystyczne sprzed 1945 r., często jako jedyne, dokumentują miejsca występowania terenów sportowych.

Zachowały się częściowo archiwalia projekty, plany architektoniczne, dokumenty administracji, instytucji, firm budowlanych, a także zbiory kartograficzne, które znajdują się w zasobach Archiwum Państwowego we Wrocławiu i jego oddziałów, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych.

Bezcennym źródłem informacji, stosowanym w celach porównawczych, były portale internetowe dysponujące prywatnymi zbiorami historycznymi.

6. Definicje

Określenie sport zastosowane w pracy dotyczy nowożytnej jego formy (która narodziła się na początku XIX w.) i koncentruje się na jego wpływie na rozwój przestrzenny.

Wypada przytoczyć szeroką definicję sportu, rekreacji ruchowej oraz obiektu sportowego zastosowane w badaniach Głównego Urzędu Statystycznego⁷⁶. „Sport to wszelkie formy aktywności fizycznej, które przez uczestnictwo doraźne lub zorganizowane wpływają na wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach. (...) Rekreacja ruchowa jest formą aktywności fizycznej, o charakterze sportowym, podejmowana dla wypoczynku i odnowy sił psychofizycznych. (...) Obiekt sportowy to samodzielny, zwarty zespół urządzeń terenowych oraz budynków przeznaczonych do celów sportowych”.

W Karkonoszach w czasach narodzin nowożytnych dyscyplin sportowych, aż do chwili obecnej, widoczny jest silny związek turystyki i sportu. Kształtowały się one w zbliżonym okresie. Sport i turystyka przenikają się nawzajem, dając początek turystyce sportowej. Trudno rozłącznie traktować te zjawiska, w szczególności w kontekście rozwoju architektury i urbanistyki atrakcyjnych

75 *Topographische Karten 1:25 000, Mapy topograficzne 1:10 000 układ 1965.*

76 Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Kultura fizyczna w Polsce w latach 2008–2010*, Warszawa–Rzeszów 2011, s. 22, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5495/1/1/5/kts_kultura_fizyczna_w_polsce_2008-2010.pdf [dostęp: 21 sierpnia 2021].

krajobrazowo, przyrodniczo i kulturowo rejonów Karkonoszy. Niniejsze opracowanie nie nakreśla dziejów kultury fizycznej, ale próbuje odnaleźć związki między rozwojem nowej funkcji sportowej w przestrzeni turystycznej a rozkwitem osadnictwa i jakością rozwiązań architektoniczno-urbanistycznych.

Według T. Przerwy „szeroko rozumiana fascynacja rekreacją zimową jest zwyczaj postrzegana jako dział sportu, jednakże wpisuje się również w pojemne ramy turystyki. Pomimo wypracowania rozmaitych teoretycznych modeli i definicji obu dziedzin uczciwe oddzielenie turystycznej i sportowej aktywności w zimowej przestrzeni gór sprawia określone trudności⁷⁷. Badacze zagadnienia dostrzegają nierozzerwalne powiązania sportu i turystyki⁷⁸, czy szerzej kultury fizycznej⁷⁹.

Współcześnie funkcjonują różne terminy, wyrażające oprócz czystej formy sportu czy rekreacji uprawianie turystyki wraz z wniknięciem w niecodzienne środowisko kulturowe, które było i jest charakterystyczną formą wypoczynku w Karkonoszach. W zależności od tego, ku jakim wartościom kulturowym człowiek się skłania, turystyka sportowa (oprócz sportowych upodobań, jak: oglądanie wydarzeń sportowych lub udział w zawodach, uprawianie sportów, zwiedzanie obiektów sportowych i miejsc dziedzictwa sportowego⁸⁰) może przybierać charakter turystyki kulturowej, np.: hobbystycznej (która jest połączeniem hobby uczestników z imprezą turystyczną), regionalnej (która skierowana jest na poznawanie odrębności kulturowych), przyrodniczej (której celem jest spotkanie z naturą), obszarów wiejskich (gdy obiektem zainteresowania jest kultura obszarów wiejskich) i innych.

Dyscyplina sportu, w zależności od tego, w jakim celu jest uprawiana, może być elementem: profilaktyki, rehabilitacji, rekreacji, turystyki lub sportu wyczynowego. Gdy celem uprawianej dyscypliny sportowej jest usprawnianie organizmu, to jest elementem rehabilitacji ruchowej. Gdy uprawiana jest w czasie wolnym, to stanowić będzie element rekreacji fizycznej. Jeżeli związana jest z elementami krajobrazowymi, to postrzegana będzie jako turystyka kwalifikowana. Jeżeli jej celem są wyniki poprzedzone regularnym treningiem, to jest elementem sportu wyczynowego⁸¹. Coraz większym zainteresowaniem cieszą

77 T. Przerwa, *Między...*, s. 9.

78 T. Hinch, J. Higham, *Sport Tourism Development*, Channel View Publications, Bristol–Buffalo–Toronto 2011.

79 R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.

80 T. Hinch, J. Higham, *op. cit.*

81 T. Tasiemski, *Sport w życiu osób z para- i tetraplegią*, „Medycyna Sportowa” 1999, 101, s. 9–14.

się sporty, które mogą być uprawiane wspólnie w gronie rodziny i znajomych na łonie natury (*outdoor activities*).

Tak więc, jak zaznaczono we wstępie, szeroko rozumiany termin sport odnosi się w szczególności do spektrum dyscyplin sportowych, których elementy wykorzystywano we wszelkich przejawach życia społecznego.

II

Geneza ruchu sportowego i obiektów sportowych w Karkonoszach na tle przemian kulturowych, społecznych i politycznych

1. Pierwotny krajobraz Karkonoszy i początki turystyki leczniczej i pielgrzymkowej

Pierwotnie w krajobrazie Karkonoszy królowały wiejskie chaty o prowizorycznej konstrukcji, które wraz z ewolucją osadnictwa i sposobu budowania stały się masywne i trwałe⁸². Najstarsze osady, które wywarły wpływ na obecną siatkę osadniczą oraz układy urbanistyczne i ruralistyczne, kształtowały się: w XII

82 W krajobrazie wsi sudeckiej dominowały budynki: parterowe i dwukondygnacyjne z poddaszem, o konstrukcji: przysłupowej, wieńcowej, zrębowej, ryglowej, szachulcowej oraz mieszanej z fragmentami murowanymi, tynkowanymi, odeskowanymi; z dachem o nachyleniu 45°–55°, rzadziej 60° lub 75°, kryte łupkiem, strzechą, gontem, później dachówką, z ostro zakończonymi ścianami szczytowymi lub z naczółkiem z małymi okienkami, ozdobnie obudowywanymi deskami lub gontem. Ten typ zabudowy rozwijał się w XVIII i XIX wieku – J. Suchodolski, *Regionalizm...*

(Kowary), XIII (Cieplice) i na początku XIV wieku (Miłków, Podgórzyn, Sobieszów). Wsie pierwszego okresu osadnictwa zakładane były jako osiedla górnicze, łanowo-leśne lub na bazie osad kurzackich. Z tych czasów pochodzą również założenia obronne (zamek Chojnik z XIV wieku).

Już w XIII wieku znane były ciepłe źródła w rejonie Cieplic o znaczeniu balneologicznym. W XVI wieku do cieplickiego źródła licznie przybywali kuracjusze, a wśród nich najznakomitsze osobistości. Wyjątkowe miejsce służyło z kuracji kąpielowych, pitnych, natryskowych. W tym też czasie powstały pierwsze zabudowania, zbiorniki, szatnie dla kąpiących się, które później rozbudowywano. Głównym motywem podróży były cele lecznicze, związane ze zdrowotnymi właściwościami źródeł mineralnych. Później, w XVII wieku, podróże nabrały charakteru wyjazdów leczniczo-poznawczych.

W XVII wieku miała miejsce kolejna, jedna z ważniejszych fal osadnictwa związana z rozwojem tkactwa, ale też z wojnami i uchodźstwem⁸³. Rozbudowujące się wsie podgórskie wzbogaciły się o barokowe, murowane świątynie, dwory, pałace, dając początek nowemu typowi wsi letniskowo-wczasowej. W okresie tym powstały: Bierutowice (1635), Przesieka (1635), Borowice (1644), Zachełmie (1650), Jagniątków (1678).

Od końca XVII wieku na Śnieżkę do kaplicy św. Wawrzyńca (powstałej w 1681 roku) zaczęli przybywać pielgrzymi. Rozpoczęła się turystyka pielgrzymkowa. Turyści korzystali ze szlaku zwanego Śląską Drogą i odpoczywali w budach pasterskich.

Zwiastuny nowych dyscyplin sportowych, pojawiły się co najmniej w XVII wieku. W Karkonoszach właściciele bud pasterskich i schronów stosowali rakiety śnieżne, tzw. karplę⁸⁴. Z czasem rakiety ewoluowały, przystosowywane do indywidualnych potrzeb użytkowników, stały się dla turystów popularną formą zdobywania gór zimą.

83 Od 1392 roku śląska część Karkonoszy przeszła pod władanie Korony Czeskiej. W 1526 roku wraz z całym Królestwem Czech Śląsk znalazł się pod władzą Habsburgów.

84 Rakiety śnieżne, zwane karplami, uznawane bywają za pierwowzór nart. Pierwotne plecionki na trzciniowym lub kostnym szkielecie rozkładały ciężar wędrowca na większej powierzchni, zabezpieczając przed zapadaniem się w śniegu i ułatwiając poruszanie się. Później zastępowane były krótkimi płozami umożliwiającymi nawet ślizg. P. Wiater, *Pionierzy...*; *idem, Dawne...*

2. Sytuacja społeczno-gospodarcza sprzyjająca rozwojowi turystyki, sportu i architektury (1740–1870)

2.1. Ożywienie gospodarcze, odkrywanie gór, pionierzy sportów zimowych, tradycje zdrojowe w Karkonoszach i okolicach

W latach 1740–1870, gdy większa część Śląska, w tym śląska część Karkonoszy, znajdowała się w granicach Królestwa Prus, ożywienie gospodarcze bazujące na handlu, rzemiośle i górnictwie przyczyniło się do rozrostu osad w formie licznych, samodzielnych kolonii i przysiółków (w dolinach rzek i na łąkach śródpolnych). Budowano obiekty użyteczności publicznej, takie jak: szkoły, sklepy, warsztaty, fabryki. Sudety stały się rozwiniętym regionem: istniały drogi węglowe, kolejowe, funkcjonował przemysł włókienniczy, odzieżowy, drzewny, papierniczy, szklarski, ceramiczny, wydobywano surowce mineralne. Zmiany zbiegły się z rewolucją przemysłową, zapoczątkowaną w Anglii, a potem ogarniającą Europę. Równocześnie rozbudowywana była sukcesywnie baza noclegowa i infrastruktura komunalna, połączenia komunikacyjne sprzyjały rozwojowi turystyki (w 1743 roku funkcjonowało regularne połączenie dyliżansowe pomiędzy Wrocławiem a innymi miastami, w tym Jelenią Górą). W okresie tym sytuacja socjalno-bytowa i zdrowotna części społeczeństwa poprawiała się.

W 1845 roku w Kotlinie Jeleniogórskiej rozbudowywano i modernizowano sieć drogowych połączeń pomiędzy poszczególnymi miejscowościami w ramach rządowych inwestycji mających na celu rozwiązanie problemu bezrobocia i nędzy karkonoskich tkaczy. Jako pierwszą zaczęto budować drogę do Szklarskiej Poręby w 1848 roku, następnie drogę z Jeleniej Góry do Kowar, przez Przełęcz Kowarską do Kamiennej Góry i Lubawki. W 1867 roku Jelenia Góra uzyskała połączenie kolejowe z Wrocławiem przez Wałbrzych⁸⁵, a w 1862 roku ze Zgorzelcem. Do wyżej położonych w górach miejscowości docierały pojazdy konne. Organizowane były także przejażdżki górskie.

Lansowana była moda na wyjazdy do miejscowości górskich. Rozpowszechniały się wyprawy w kierunku głównego grzbietu Karkonoszy. Schronienie moż-

85 Pierwszym połączeniem kolejowym na Dolnym Śląsku było połączenie Wrocław–Oława uruchomione w 1842 roku.

na było znaleźć w budzie pasterskiej⁸⁶, gdzie obecnie stoi schronisko Strzecha Akademicka, a także na Hali Szrenickiej. Pierwsze typowo górskie schroniska: Nad Śnieżnymi Kotłami i Na Wysokim Kamieniu, powstały w 1837 roku⁸⁷. W 1851 roku wzniesiono schronisko na szczycie Śnieżki. Ruch turystyczny jednak miał charakter elitarny i marginalny. Ujawniał się jedynie w sezonie letnim.

Zima pojmowana była jeszcze jako zagrożenie i ryzyko. „Obcy nie zapuszczali się w górskie okolice, a «ruch zimowy» dotyczył właściwie tylko mieszkańców gór zmuszonych do funkcjonowania w niegościnnym otoczeniu”⁸⁸. Jednak już w 1737 roku udokumentowano pierwszy zjazd na saniach z wyprawy badawczej do Małego Stawu w Karkonoszach⁸⁹. Pierwsze zjazdy turystyczne na saniach organizowane były od 1815 roku z przełęczą Okraj do Kowar⁹⁰. Zainicjowały one kolejne na innych trasach karkonoskich (z Petrovki do Jagniątkowa, z Hali Szrenickiej do Szklarskiej Poręby), stając się rekreacyjną specjalnością regionu. Narciarstwo pojawiło się w Sudetach w połowie XIX wieku, stosowane na potrzeby leśnictwa.

Na przełomie XVIII i XIX wieku tradycje zdrojowe odżyły po raz kolejny, nabierając charakteru wypoczynkowo-rozrywkowego. Poszukujący relaksu, kuracjusze spędzali czas w salach balowych w uzdrowiskach. Powstawały obiekty wykorzystujące zalety wody w lecznictwie i rekreacji.

Zjawiska spotykane w Karkonoszach związane były z tendencjami ogarniającymi Europę. Pod koniec XVIII wieku zaczęto bowiem propagować wychowanie fizyczne⁹¹, ściśle z nim powiązane praktyki terapeutyczne i ruch wędrowny⁹².

2.2. Znaczenie społeczne, narodowe i kulturowe sportu

Upowszechnienie sportu na obszarze Niemiec, obejmujących ówczesne Karkonosze, miało również kontekst polityczny. Ważną cezurą w dziejach Niemiec był rok 1806, w którym rozwiązano Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Nie-

86 Słowo buda pochodzi od czeskiego słowa *bouda* i oznacza dom mieszkalny w górach.

87 *Schroniska turystyczne Karkonoszy i Gór Izerskich w Polsce oraz Czechach*, I. Łabrewicz (red.), Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wrocław 2015.

88 T. Przerwa, *Między...*, s. 9.

89 Woqlski, *Sanie...*

90 *Ibidem*. Pierwsze zjazdy organizowane były przez właścicieli gospód: Stefana Hubnera (na Przełęcz Okraj) i Karla Nagela (w Kowarach).

91 J. Gaj, *op. cit.*, s. 16.

92 E. Szczepański, *Wpływ...*, s. 31.

mieckiego. Czas okupacji francuskiej i wojen (1813–1814), powołanie Związku Niemieckiego w 1815 roku pod szczególną rolą Austrii, wyzwolił tendencje nacjonalistyczne. Jednym z orędowników „sakralizacji niemieckości” był Friedrich Ludwig Jahn. Propagował on m.in. wychowanie fizyczne, które miało zdolność kształtowania „ducha narodu”⁹³. Był organizatorem stowarzyszeń gimnastycznych (*Turnvereine*) i boisk do ćwiczeń (*Turnplätze*). Ruch turnerski⁹⁴, zapoczątkowany w 1810 roku, był częścią wychowania patriotycznego, przygotowującego przez podnoszenie sprawności fizycznej do walki z okupantem. We Wrocławiu w 1815 roku wprowadzono do szkół gimnastykę według zasad Jahna⁹⁵. W czasach pokoju ruch turnerski zdobywał popularność wśród mieszczaństwa i młodzieży, stopniowo też wśród robotników, stając się ruchem masowym, wyprzedzając narodziny współczesnego sportu⁹⁶. Jednocześnie w połowie XIX wieku w Niemczech pojawiła się moda na uprawianie sportów różnego rodzaju, bardziej nakierowanych na indywidualne preferencje i rywalizację, którą zapożyczono z Anglii⁹⁷. Równocześnie w owym czasie powstawały stowarzyszenia i kluby sportowe, które zajmowały się m.in. wznoszeniem obiektów sportowych. Pierwszy niemiecki klub sportowy rozpoczął działalność w 1855 roku w Królewcu, w 1858 we Wrocławiu (Stare Towarzystwo Gimnastyczne), a w 1861 roku w Szklarskiej Porębie⁹⁸.

2.3. Rewolucja przemysłowa, zainteresowanie zielenią, parki miejskie, era sportu nowoczesnego

Okres schyłku XVIII w. postępowało znaczące zanikanie przestrzeni zielonej w rozrastających się miastach europejskich⁹⁹. Zagęszczanie i wzrost zabudowy, zawłaszczanie rezerw zielonych wewnątrz miast i obszarów przyrody podmiejskiej spowodowały postępującą izolację człowieka od otaczającej go przyrody.

93 J. Nowosielska-Sobel, *Od ziemi rodzinnej ku ojczyźnie ideologicznej. Ruch ochrony stron ojczyści (Heimatschutz) ze szczególnym uwzględnieniem Śląska (1871–1933)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013, s. 63.

94 T. Przerwa, *Między...*, s. 32.

95 S. Szymański, *Sport...*, s. 340.

96 T. Przerwa T., *Między...*, s. 121.

97 M. Ordyłowski, *Szkice...*, s. 51; J. Gaj, *op. cit.*, s. 34.

98 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 113.

99 T. Tołwiński, *Urbanistyka. Zieleń w urbanistyce*, PWN, Warszawa 1963.

W Niemczech w drugiej połowie XIX wieku na zainteresowanie zielenią i sposobem jej kształtowania miały wpływ także nowe formy spędzania wolnego czasu – uprawianie sportów. XIX wiek rozpoczął erę sportu nowoczesnego, nowoczesnych budowli i urządzeń sportowych¹⁰⁰. W Niemczech powstawały – *place do ćwiczeń* pod wpływem F.L. Jahna, w Szwecji sale sportowe z inicjatywy Pehra Henrika Linga¹⁰¹, w Polsce – parki sportowe z inspiracji Henryka Jordana¹⁰². Wraz z postępowaniem techniki i wykształcaniem się nowych dyscyplin sportowych wznoszono coraz to nowsze konstrukcje obiektów sportowych.

Narodziny sportu nowoczesnego miały miejsce w czasie przełomowym i wynikały ze specyfiki zmian w Europie ogarniętej rewolucją przemysłową i kryzysami politycznymi. Z jednej strony procesowi zmian technologicznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych, zapoczątkowanych w Anglii i Szkocji w XVIII wieku, towarzyszyły entuzjazm, wiara w postęp i naukę, z drugiej strony zmiany te budziły wątpliwości, przerażenie i niechęć. Odpowiedzią na te negatywne reakcje było humanistyczne dążenie ochrony człowieka przed negatywnymi wpływami m.in. industrializacji, urbanizacji, zanieczyszczenia środowiska, które to właśnie otworzyło epokę sportu nowoczesnego i turystyki nowoczesnej.

Jak wspomniano, sportowe zainteresowania rozwijano od początków XIX wieku w Anglii, a od lat czterdziestych XIX wieku parki angielskie dostosowywano do sportowych potrzeb. Wzorem tym podążały Niemcy. Od lat dwudziestych XIX wieku¹⁰³ organizowano we Wrocławiu ślizgawki na fosie, a latem pływano łodziami. Od 1835 roku zażywano kąpiele¹⁰⁴ w nurcie Odry, przy wyspie Tamka. W marcu 1832 roku założono Śląskie Towarzystwo dla Wyścigów Konnych i Pokazów Zwierząt wzorem Berlińskiego, które powstało 4 lata wcześniej. W 1833 roku w Szczytnikach wzniesiono pierwszy obiekt sportowy, gdzie odbyły się pierwsze nowoczesne wyścigi konne¹⁰⁵. Tor istniał do 1906 roku, kiedy

100 W 1806 roku powstała neoklasycystyczna arena w Mediolanie projektu Luigiego Canonica, zapoczątkowująca nowoczesne widowiskowe budowle.

101 *Urządzenia sportowe...*, s. 32. Do Polski zainteresowanie gimnastyką przeniknęło z Czech przez ruch sokolski z końcem XIX wieku, inicjując powstanie sal gimnastycznych, tzw. Sokolni.

102 W 1889 roku na Błoniach w Krakowie powstał Park Jordana.

103 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 51. Na fragmencie fosy pomiędzy Wzgórzem Polskim a ulicą Traugutta we Wrocławiu, jeśli lód miał odpowiednią grubość, odbywały się imprezy organizowane przez Wrocławskie Towarzystwo Łyżwiarskie, powstałe w 1907 roku.

104 S. Szymański, *Sport...*, s. 267.

105 *Ibidem*, s. 11. W 1839 roku założono Towarzystwo Wyścigowe w Poznaniu i zapoczątkowano tam gonitwy. W 1841 roku Rada Administracyjna Królestwa Polskiego powołała do życia tor w Warszawie na Polach Mokotowskich.

przeniesiono zawody do nowoczesnego obiektu na Partynicach. Tego typu rozrywki były kontynuacją tradycji dotychczasowych parków prywatnych. Jednak od lat sześćdziesiątych XIX wieku zaczęto przystosowywać niemieckie parki publiczne do sportowych funkcji¹⁰⁶. Gustav Meyer, architekt krajobrazu i historyk, projektant ogrodów, rozwijał program krajobrazowych parków miejskich swojego nauczyciela Josepha Lenné, wprowadzając place sportowe i zabawowe. Stworzył zielone miejsca, które służyły rekreacji w miastach, uzupełniając je kortami, boiskami, torami rowerowymi. Pierwszym założeniem tego typu był Bürgerpark.

Wzmogło się natomiast zainteresowanie narciarstwem zjazdowym. W latach trzydziestych XX wieku zaczęły powstawać trasy do narciarstwa alpejskiego (trasa z Przełęczy Karkonoskiej do Przesieki, z Petrovki do Jagniętkowa, ze schroniska Bronka Czecha na Polanie do Borowic, ze schroniska Strzecha Akademicka do Karpacza Górnego, ze schroniska na Hali Szrenickiej do Wodospadu Kamińczyka).

Mimo wielowiekowej historii łyżwiarstwo, w formie zimowej aktywności na świeżym powietrzu, dotarło w Sudety dopiero w latach dwudziestych XX wieku¹⁰⁷. łyżwiarstwo ratowało atrakcyjność zimowych kurortów w okresie niedoborów śniegu. Wcześniej przyjęło się w środowisku wrocławskim. Dla popularności łyżwiarstwa mógł częściowo przyczynić rozkwit jazdy figurowej i hokeja na wrotkach (na najwyższym krajowym poziomie we Wrocławiu w latach 1910–1914). Na czołowy ośrodek łyżwiarski w Karkonoszach wyrósł Karpacz. Posiadał on najkorzystniejsze warunki do organizacji lodowiska, które zazwyczaj organizowano na zaporze. łyżwiarstwo upowszechniło się w szczególności formie towarzyskiej zabawy i atrakcji turystycznej (pokazy, koncerty na lodzie). Uprawiano łyżwiarstwo figurowe, szybkie, hokej. Wykorzystywano naturalne lodowiska na jeziorach i stawach oraz tworzone tafle lodowe na boiskach i łąkach. Organizowano wycieczki na jeziorach i rzekach¹⁰⁸. W okresie międzywojennym popularne było w formie zabawy było również *Eisschiessen* czy *curling*. W latach trzydziestych XX wieku łyżwiarstwo można było uprawiać na naturalnych lodowiskach także w: Sobieszowie, Przesiece, Sosnowce, Cieplicach-Zdroju, Kowarach¹⁰⁹.

106 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 51.

107 *Ibidem*, s. 257. Moda przywędrowała ze Szwajcarii, a *Eisschiessen* z Bawarii.

108 *Ibidem*, s. 264.

109 W latach trzydziestych XX wieku naturalne lodowiska funkcjonowały w: Świeradowie Zdroju (2500 m²), Sobieszowie (3000 m²), Przesiece (3000 m²), Sosnowce (1500 m²), Cieplicach-Zdroju (5000 m²), Karpaczu (7000 m²), a lodowiska wylewano m.in. w: Jeleniej Górze (4000 m²), w Szklarskiej Porębie (1500 m²), Karpaczu Górnym (2750 m²), Lubawce (3500 m²). *Ibidem*, s. 273.

Powstawały hotele, pensjonaty, schroniska elektryfikowane: Dom Śląski, na Szrenicy, Odrodzenie. Rozwijał się całoroczny model wypoczynku. Wypoczywający przybywali także na krótkie pobyty – niedzielne, weekendowe, zastępując dłuższe, droższe urlopy.

Pomimo fascynacji zimą, ruch turystyki letniej w okresie międzywojennym uzyskał niemal trzykrotną przewagę nad turystyką zimową (kąpiele, zabiegi, masaże, inhalacje, leczenie klimatem, słońcem, powietrzem, spacerem, wodą)¹¹⁰. Rozbudowywały się więc uzdrowiska (w Świeradowie bogatym w źródła radoczynne leczono reumatyzm i choroby serca, w Szklarskiej Porębie – gruźlicę, w Cieplicach – reumatyzm). Uzdrowiska oferowały letnie i zimowe kuracje oraz otwierały się na różne grupy gości, w tym sportowców.

Ośrodki wypoczynkowe wyposażane były w dobrze rozwinięte zaplecze sportowo-rekreacyjne: baseny, korty, tory saneczkowe, pola golfowe, strzelnice, a także dysponowały zakwaterowaniem, usługami i rozrywkami na wysokim poziomie. Karkonosze słynęły z eleganckich kurortów, w których wypoczywali bogaci turyści. Kurorty starały się zaspokoić oczekiwania gości w stopniu dorównującym alpejskim ośrodkom. Sporty były okazją do rozrywki, bujnego życia towarzyskiego w górach. W opinii ówczesnych krytyków prawdziwi sportowcy spotykali się jednak na szlakach, z nostalgią wspominając pionierski okres.

W wyższych strefach górskich rozbudowywały się osady, które gwarantowały nieco skromniejsze udogodnienia, jednak stabilne warunki śniegowe¹¹¹. Wieś stawała się murowana. Nowe domy wzorowane były na budownictwie miejskim. Rozpoczął się proces wykupywania domostw i przebudowy chat na cele wypoczynkowe. Wiele wsi wyludniało się i następowała wymiana mieszkańców. Ci, którzy nie widzieli przyszłości w rolnictwie czy tkactwie, emigrowali do miast. Rozwijał się natomiast profil sportowy i turystyczny osad wiejskich.

Po latach częściowej stabilizacji (lata 1924–1929) w 1929 roku, po krachu na giełdzie nowojorskiej, nastąpiło załamanie i rozpad gospodarki, upadek polityki republiki.

110 E. Szczepański, *Wpływ...*, s. 56.

111 T. Przerwa, *Między...*, s. 309–310. Tomasz Przerwa przedstawił analizy geografa Hansa Pozera, dotyczące struktury gości. W połowie lat trzydziestych XX wieku w Szklarskiej Porębie oferowano 3833 miejsca noclegowe, w Karpaczu – 1900, w Karpaczu Górnym – 1885, w schroniskach karkonoskich – 817, w Przesiece – 1100, w Sosnowce – 817, w Michałowicach – 750, w Jagniątkowie – 600, w Sobieszowie – 586, w Podgórzynie – 405, Ściegny natomiast dysponowały 609 miejscami noclegowymi.

2.4. Kultura kąpiel, ruch higieniczny

Zapoczątkowane w Anglii w XVIII wieku¹¹², rozwijały się: higiena, klimatoterapia, helioterapia, talasoterapia. Lekarze wychwalali dobrodziejstwa świeżego powietrza, klimatu, kąpeli, słońca, przyrody i wsi. Odkryto ponownie lecznicze wartości wody, morza. Przykładem jest Bath – dawne uzdrowisko z czasów Cesarstwa Rzymskiego, z wodami geotermalnymi, które ożyło dzięki kuracjom termalnym i stało się najmodniejszym miastem Królestwa Wielkiej Brytanii.

Od 1760 roku, nad brzegiem Morza Śródziemnego zimowali Anglicy, uciekając od wilgotnych, mglistych zim, potem także Francuzi, Niemcy. Na wybrzeżu Morza Śródziemnego tworzyły się kolonie zimowe: Nicea, Hyeres, które funkcjonowały od października do maja. Dały one początek nadmorskim kurortom odwiedzanych także latem. Praktyka kąpeli zaczęła rozpowszechniać się także w chłodniejszej części kontynentu u wybrzeży Kanału la Manche. W 1755 roku powstały stacje nadmorskie w Brighton, Hastings, Yarmouth. Powróciły kuracje znane niegdyś w antyku.

Ośrodki nadmorskie wyposażane były w obiekty sportowe (baseny budowane nad brzegiem morza, obok plaż). Od 1820 roku zaczęły się pojawiać hotele dla kuracjuszy. Rozwój sieci kolejowej zapoczątkowany przez angielskich inżynierów zmienił i ułatwił dostęp do wybrzeży.

W 1799 roku na rzece Wakenitz w Lubecie umieszczono kąpielisko rzeczne – zakład kąpielowy Kreidemannsche Anstalt¹¹³. Niewielki, prowizoryczny budynek i drewniany pomost osadzony na słupach, wysunięty w głąb toni, tworzyły ramy dla przestrzeni przeznaczonej do kąpeli. Nadrzeczne kąpieliska powstawały także we Wrocławiu.

W połowie XIX wieku dyskusje medyczne zdominowane zostały przez ruch higieniczny¹¹⁴, który przełożył się na ustawodawstwo i politykę higieniczną

112 Toulhier R.M., *Villégiature des bords de mer. Architecture et urbanisme XVIIIe – XXe siècle*. Éditions du patrimoine Centre des monuments nationaux, Paris 2010.

113 Kraume-Probst S., *Badespaß mit Denkmalschutz, Freibäder in Baden-Württemberg*, [w:] „Denkmalpflege in Baden-Württemberg”, 4, 231 – 234 (2018). Dostępny w: file:///C:/Users/1/Desktop/57309-Artikeltext-169744-1-10-20181129.pdf [dostęp: 5 sierpnia 2021].

114 Anglia była liderem ruchu sanitarnego. Ruch higieniczny powstał w 1840 roku. Dillon, J.R., *Modernity, Sanitation and the Public Bath Berlin, 1896–1930, as Archetype*. (dysertacja doktorska) 2007, s. 1, 31. Dostępny w: file:///C:/Users/1/Desktop/D_Dillon_Jennifer_a_200712.pdf [dostęp 21 sierpnia 2021]. W II połowie XIX wieku znaczny wkład w naukę higieny wnieśli niemieccy badacze medycyny i reformatorzy higieny: Max von Pettenkofer, Rudolf

Prus, a także zasady projektowania obiektów sportowych, a w szczególności kąpielisk.

Również w rejonach Sudetów, wzorem pierwszych angielskich kurortów i angielskich osiągnięć w dziedzinie higieny publicznej powstawały obiekty wykorzystujące zalety wody w lecznictwie i rekreacji.

2.5. Otwarcie górskich letnisk na sezon zimowy

Moda na górskie wyprawy spowodowała powstawanie miejscowości letniskowych w sąsiedztwie gór (na przykład we Francji: Chamonix, Prolognan, Saint Gervais-les – Bains, Saint Pierre de Chartreuse, Thones, Le Revard). W 1741 roku dwóch angielskich arystokratów Wiliam Windham i Richard Pocock odkryli małą górską miejscowość Chamouni (obecnie Chamonix). Odtąd zamożni turyści przyjeżdżali tam podziwiać lodowce Mer de Glace. W 1770 roku powstały tam pierwsze zajazdy. Wtedy również miały miejsce pierwsze wyczyny wspinaczkowe uwieńczone zdobyciem szczytu Mont Blanc w 1786 roku.

Niemalże 100 lat później, od 1860 roku zaczęły powstawać pierwsze ośrodki, w których wypoczywano zimą na bazie miejsc już wykorzystywanych latem. St. Moritz w Szwajcarii znane było już w XII wieku z terapeutycznych źródeł i jako cel pielgrzymek. Od 1864 roku ta letnia miejscowość turystyczna uruchomiła również działalność w zimie, stając się najśłynniejszym kurortem w Europie, za sprawą pioniera hotelarstwa – Johanesa Badrutta¹¹⁵. Wypromował on,

Virchow, Robert Koch, a także Georg Varentrapp, Oscar Lassar. W 1848 roku uchwalono pierwszą ogólnokrajową ustawę o zdrowiu publicznym (The Public Health Act) w Anglii. Pierwsza kryta pływalnia powstała w Liverpoolu. Pierwsza łaźnia miejska i pralnia dla robotników otworzono w Liverpoolu w 1842 roku. W 1852 roku w Hamburgu powstał zakład kąpielowy. Spielvogel I., Spalek K. *Łaźnie miejskie na przełomie XIX i XX w. w procesie poprawy zdrowia publicznego na Śląsku – wybrane przykłady*, [w:] „Medycyna Środowiskowa – Environmental Medicine” 2017, 3, 20 s. 60–65. Dostępny w: <http://psjd.icm.edu.pl/psjd/element/bwmeta1.element.psjd-84163cf1-9c00-4ff2-bc81-b4536194e4c0> [dostęp: 21 sierpnia 2021].

115 Wielokrotnie przywoływana historia hotelarza z St. Moritz wyznacza cezurę czasową. W 1864 roku pionier hotelarstwa zawarł umowę z brytyjskimi letnikami. Jeżeli wrócą zimą do St. Moritz i spodoba się im zimowy wypoczynek to pozostaną tak długo jak zechcą. Jeżeli natomiast spotka ich rozczarowanie to poniesie koszty ich podróży z Londynu w Alpy i z powrotem. Anglicy znający wilgotne przenikliwie zimy nie wierzyli w walory miejsca położonego wysoko w górach. Bardutt jednak wygrał. Jego goście byli zdumieni słoneczną pogodą

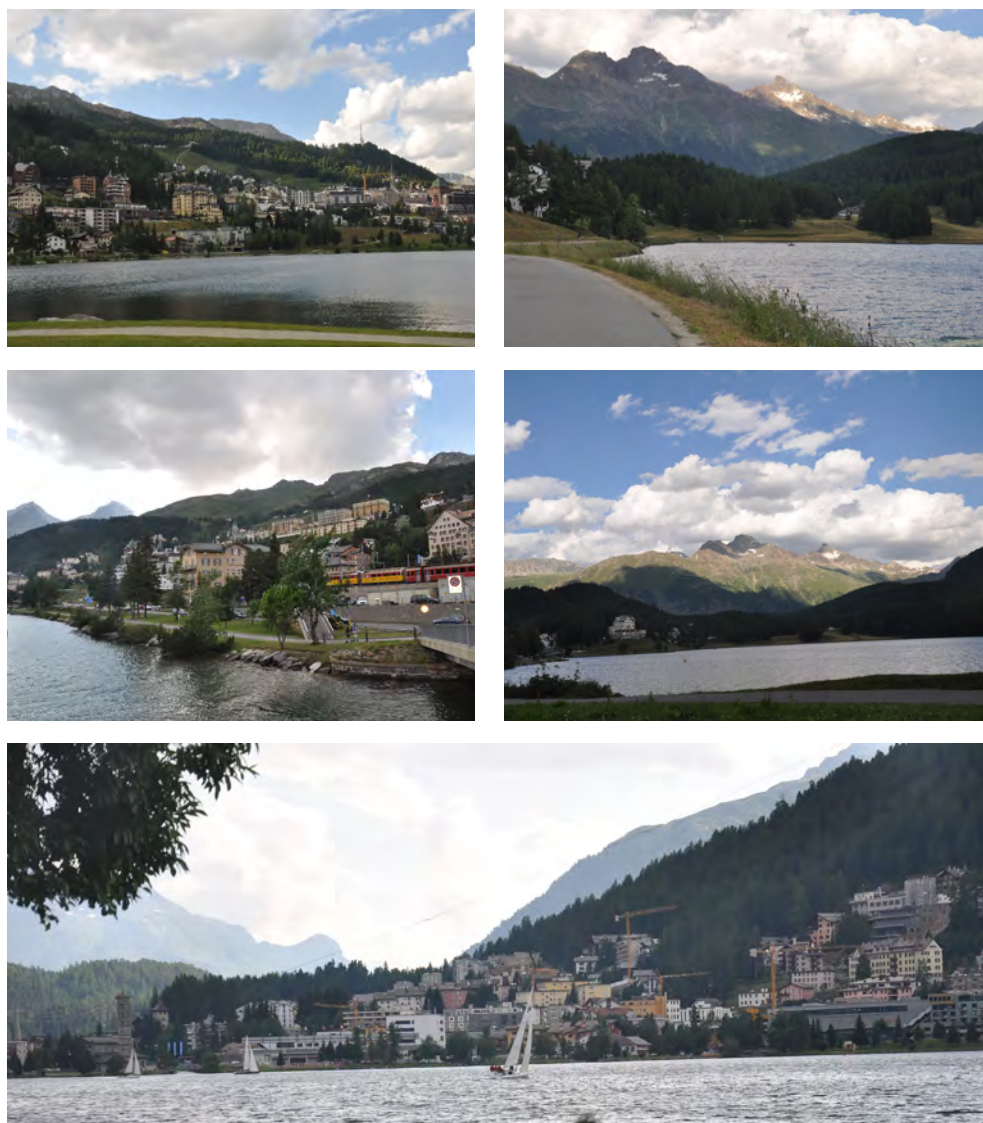
Ryc. 3. Chamonix, Francja. Tu w 1924 roku odbyły się I Zimowe Igrzyska Olimpijskie (na których polscy sportowcy pierwszy raz wystąpili pod flagą narodową) (fot. autorki)

wśród angielskich turystów aktywność w porze zimowej i nieznane sporty zimowe takie jak: curling, bobsleje, skeletony.

Historia uzdrowiska wysokogórskiego Davos zaczęła się w 1853 roku kiedy Alexander Spengler, lekarz specjalizujący się w chorobach płuc, założył w Davos klinikę – sanatorium. Jednocześnie powstało połączenie kolejowe z Landquart do Davos (w latach 1889–1890) i hotele. Mała osada stała się światowej sławy, sportowym, wakacyjnym, kongresowym kurortem. Tu narodziły się turystyka zimowa i sporty zimowe na dużą skalę. Zauroczenie sportami okazało się natychmiastowe. Atrakcyjność wycieczek letnich ustępowała zimowym wyprawom.

Otwarcie się na sezon zimowy w II połowie XIX wieku i fascynacja sportami zimowymi, ewolucja sportów, zawody sportowe, zapoczątkowały rozwój, urbanizację wielu regionów górskich, które trwają niejednokrotnie do dzisiaj. Na tle tych przełomowych wydarzeń, pierwsze karkonoskie inicjatywy korzystania z dobrodziejstw zimy wydają się nie mniej znaczące.

i krajobrazem. Odjechali dopiero wiosną. Byli to prawdopodobnie pierwsi turyści, którzy odkryli zimowe wakacje w górach.

Ryc. 4. St. Moritz, Szwajcaria (fot. autorki)

2.6. Poszukiwanie stylu narodowego i moda na regionalizm

Rozpowszechnianie dyscyplin sportowych przyczyniło się to do nowych praktyk społecznych, nowego stylu życia, do nowego typu zamieszkania, zagospodaro-

wania przestrzeni i do powstania nowej różnorodnej architektury. W miejscowościach wypoczynkowych wznoszono początkowo powściągliwą, wyniosłą, klasycystyczną murowaną zabudowę, zapoczątkowaną w XVIII wieku. Stopniowo jednak wypierano stary chłodny porządek wprowadzając historyzujące wątki neoromańskie, neogotyckie, neorenesansowe, neobarokowe, ale i eksperymentowano także z klasycyzmem. Styl neorenesansowy był postrzegany jako europejski i cechował kosmopolityczne postawy¹¹⁶. Bardziej okazała architektura klasycystyczna, późnobarokowa spotykana była w uzdrowiskach. Zachęcała elity do wypoczynku w wystawnym otoczeniu.

Na początku XIX wieku w architekturze niemieckiej na nowo odkryto styl gotycki¹¹⁷. Odpowiadał on niemieckiemu nacjonalizmowi oraz panującej ideologii romantyzmu i wpisywał się w europejski trend poszukiwania stylu narodowego zwłaszcza w architekturze i rzemiośle. Poszukiwano stylu, który bazowałby na formach charakterystycznych dla danego państwa i był nośnikiem idei narodowych. Takim stylem mógł być gotyk. Zainteresowanie gotykiem wiązało się także ze stosowaniem tradycyjnych technik budownictwa drewnianego. Drewniana konstrukcja szkieletowa uznana została za narodowy sposób budowania.

W okresie tym pojawili się podróżnicy spragnieni malowniczości. Częścią romantycznej wrażliwości w sztuce była estetyka *picturesque*, wywodząca się z Anglii i popularna na przełomie XVIII i XIX wieku. Podobnie jak w innych krajach idea malowniczości opanowała przede wszystkim budownictwo mieszkalne. Znalazło to swój wyraz w asymetrycznej, harmonijnej kompozycji, naturalności, różnorodności, swobodzie kształtowania brył. Z rozwojem stylu neogotyckiego ta cecha zyskiwała jeszcze na znaczeniu.

W latach pięćdziesiątych XIX wieku zainteresowano się architekturą regionalną.

Neogotyki i malowniczość o podłożu regionalnym były również modne w Anglii i Francji. Wystawa l'Exposition Universelle w Paryżu w 1867 roku wyznaczyła główne trendy epoki, ujawniła architekturę malowniczą, zademonstrowała urok egzotyki i regionalizmu. Estetyka *chat*¹¹⁸, inspirowana doktrynami regio-

116 Gryglewska Agnieszka. *Architektura Wrocławia XIX–XX wieku w twórczości Richarda Pluddemanna*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1999.

117 „Kraje niemieckie – ojczyzna poezji romantycznej, były znakomitym miejscem dla rozwoju romantycznej architektury”
Broniewski T., *Historia architektury i nauka form architektonicznych w zarysie*, Spółdzielnie wydawnicza META, Katowice 1950, s. 339.

118 Z pojawieniem się ruchu turystycznego często przetworzone pierwotne formy architektury ludowej, pochodzące ze Szwajcarii, potem Tyrolu, Bawarii, stawały się inspiracją dla budownictwa turystycznego.

nalizmu natychmiast przyjęła się w szczególności w europejskich ośrodkach wypoczynkowych, uzdrowiskach. Początkowo obiekty neowernakularne traktowane były jako „drewniane uzupełnienie panującego wówczas historyzmu”¹¹⁹. Warto nadmienić, iż początki oczarowania sztuką wernakularną sięgają lat siedemdziesiątych XVIII wieku¹²⁰.

Na fali odkrywania stylu narodowego, wzrostu zainteresowania historią, tradycją, sztuką ludową niezwykle przychylnie został przyjęty pomysł wskrzeszenia budownictwa alpejskiego. Rozwiązania inspirowane ludowym rzemiosłem i sztuką pochodzącymi z Alp, w szczególności Tyrolu, określano mianem architektury alpejskiej, szwajcarskiej, tyrolskiej, uzdrowiskowej, a w krajach niemieckojęzycznych określana także była mianem Fachwerkstil, Tirolerhausstil, Laubsägestil, Chaletstil itp.¹²¹. Wernakularna czy neowernakularna metoda twórcza nie miał swojej teorii ani konsekwentnej jednej nazwy. Istotnym wydarzeniem było ogłoszenie konkursu na temat narodowej architektury szwajcarskiej w 1852 roku. Uczestnicy¹²² przedstawili wzorniki oparte na motywach architektury ludowej. W efekcie sposób budowania, który wyrósł z rodzimych korzeni „stał się najbardziej uniwersalnym i kosmopolitycznym stylem archi-

119 J. Knothe, *Architektura neowernakularna – geneza. Od Erdmannsdorf do Pensjonatu „Maryja”*, [w:] „Budownictwo i Architektura”, 2017, 16 (4), s. 141–158, s. 144.

120 Za przykład wczesnego europejskiego neowernakularyzmu uznaje się dworek z parkiem i wsią Hameau de la Reine królowej Marii Antoniny w Wersalu z 1774 roku oraz pałac z 1785 roku Friedricha Wilhelma von Redena w Bukowcu w Karkonoszach Knothe J., *op. cit.* s. 145.

121 Stosowano również termin: styl rzemieślniczy, gotyk stolarski, neogotyki, neowernakularyzm tyrolski. Sposób budowania zaszczerpiono w Ameryce pod nazwą carpenter gothic. W Polsce ironicznie określano ją mianem świdermajer, a w Niemczech Laubsägenarchitektur. Tarnawski J., *Styl alpejski w Środkowej Europie i polska kontrakcja wobec niego – styl zakopiański*. Dostępny w: http://estetykaikrytyka.pl/art/25/eik_25_13.pdf [dostęp: 28 lutego 2014].

122 Prace w formie wzorników z komentarzem przedstawili m.in.: Ernst Gladbach oraz Adolf von Graffenried i Ludwig von Stürler. Szewczyk J., *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*, [w:] „Kultura i Historia”, 2007, nr 12. Dostępny w: <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/475> [dostęp 27 sierpnia 2021].

W tym czasie również ukazały się obszerne prace analizujące historyczną szwajcarską architekturę. Były to m.in.: *Architecture Suisse* Adolfa von Graffenrieda i Ludwiga von Stürlera (1844), *Schweizerische Architektur* Jakoba Hochstetera (1857) *L'architecture pittoresque en Suisse* Amédée i Eugène Varin (1861). Stegmann K., *Analysing Historical Timber Structures – a Case Study on Ernst Gladbach 1812–1896 and His Research on the „Swiss Style”*. Dostępny w: <http://e-collection.library.ethz.ch/eserv/eth:6330/eth-6330-01.pdf> [dostęp: 26 lutego 2014].

tektury drewnianej¹²³. Formy stosowane już w XVI wieku w szwajcarskim budownictwie wiejskim zaczęto powielać do wznoszenia budynków o innej funkcji. Moda rozbudzana była jeszcze przez angielskiego teoretyka sztuki Wiliama Morrisa i angielski ruch reformatorski Arts-and-Crafts. Retrospekcje motywów ludowych z regionów alpejskich w eklektycznym wydaniu stanowiły coraz większy udział w krajobrazie miejscowości uzdrowiskowych i turystycznych innych krajów. W Sudetach zwyczaj ten rozpowszechnili m.in. tyrolscy imigranci, którzy za zgodą króla Prus Fryderyka Wilhelma III wzniesli w Mysłakowicach domy na wzór, które pozostawili w rodzinnym Zillerthal w 1837 roku.

Architektura stworzona pod wpływem mody na malowniczość i regionalizm była eleganckim ucieleśnieniem zdrowego, naturalnego, wiejskiego stylu życia, komponując się doskonale z rozwijającą się sztuką ogrodów krajobrazowych. Kolejne wystawy światowe: Wiener Weltausstellung w 1873 roku, Exposition Universelle de 1900¹²⁴, potwierdziły jeszcze popularność takiej architektury.

2.7. Rola zieleni – idea i realizacje

Nowe relacje miasta i przyrody wykształcają się u schyłku XVIII i w ciągu XIX wieku. Wtedy to „znikło utopijne przekonanie o bezkolizyjnej jedności człowieka z naturą”¹²⁵. Rosła też świadomość roli jaką tereny zielone spełniają w organizmie miejskim. Zanikanie przestrzeni zielonej i fascynacja pięknem dziewiczej natury wywołało krytykę niszczenia przyrody i krajobrazu przez cywilizację i poszukiwanie sposobów jej ochrony. Urbaniści i higieniści starali się wprowadzać do organizmów osadniczych systemy zieleni.

W XVIII wieku oprócz funkcji praktycznych równie ważne były walory estetyczne zieleni. Claude Nicolas Ledoux projektował miasta, w których istotną rolę odgrywały kompozycje ogrodowe, bulwary (utopijne miasto Chaux)¹²⁶. Widoczny był jednocześnie powrót do idealistycznej wizji natury, przeciwstawiając ją złu cywilizacji¹²⁷. Oprócz zalet wynikających z fizycznego i psycholo-

123 J. Szewczyk, *op. cit.* s. 102 za Aleksandrem Wojciechowskim. Wojciechowski A., *Elementy sztuki ludowej w polskim przemyśle artystycznym XIX i XX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1953.

124 Atrakcją wystawy w Paryżu była wyidealizowana wioska szwajcarska.

125 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 30.

126 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 27.

127 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 29.

gicznego kontaktu z przyrodą wyróżniono duchowy przejaw kontaktu z krajobrazem.

W XIX wieku powstawały koncepcje urbanistyczne odwołujące się do wzorców parków krajobrazowych. Rozpowszechnił się typ zabudowy okalający centralnie usytuowany park (pierwszy raz zastosowany w londyńskim Regent's Park w 1824 roku, według projektu Johna Nasha)¹²⁸. Pojawiły się propozycje systemu zieleni dla miast np. Johna Claudiusa Loudona z 1829 roku dla Londynu. Był to układ zielonych pasów otaczających miasto (greenbelt, breathing zones, breathing places) celowo uniemożliwiających rozwój. Zieleń była stałym składnikiem pierwszych powstających osiedli mieszkalnych dla robotników. Osiedla miały zaspokoić podstawowe potrzeby i estetycznie nawiązywać do krajobrazu wsi, odciągając mieszkańców od fabrycznej rzeczywistości (Osiedla Milton Abbas w Dorset z 1770 roku i Blaise Hamlet z 1810 roku – według projektu Johna Nasha)¹²⁹.

3. Przyspieszenie rozwoju i fascynacja sportem (1871–1918)

3.1. Koniunktura, rozkwit zimowisk

W latach siedemdziesiątych XIX wieku, po wojnie francusko-pruskiej, zapanała koniunktura sprzyjająca rozwojowi turystyki – czas rozkwitu Śląska: korzystna sytuacja gospodarcza, wzrost dobrobytu, postęp techniczny, uprzemysłowienie. Wtedy Karkonosze znalazły się w obrębie Cesarstwa Niemieckiego. Przemiany społeczne, kulturowe, ekonomiczne ożywiały rozwój turystyki. Narastanie aktywności sportowej, turystycznej, rekreacyjnej przełożyło się na rozwój miejscowości, w atrakcyjnych rejonach górskich, w tym w Karkonoszach.

Przede wszystkim kontynuacja rewolucji transportowej przyczyniła się do zwiększenia ruchu turystycznego. W 1882 roku budowa kolei z Jeleniej Góry do Kowar, a w 1895 roku do Karpacza, w 1902 roku do Szklarskiej Poręby spowodowała napływ turystów. Od kolei domagano się pociągów sportowych, korzystnych taryf przewozowych i umożliwienia przewozu sprzętu sportowego. Organizowano niedzielne przejazdy w Karkonosze z Wrocławia (od 1908 roku)

128 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 30.

129 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 28.

i Berlina (od 1912 roku). Na początku XX wieku ambulanse konne, omnibusy kursujące do odległych miejscowości, a nawet schronisk zastąpiono samochodami. Stałe połączenia autobusowe działało pomiędzy Karpaczem i Szklarską Porębą. Dzięki powiązaniom komunikacyjnym, turyści przenieśli się do ośrodków położonych wyżej, w górach, w pierwszych dekadach XX wieku. Rozbudowały się więc Michałowice, Wilcza Poręba.

Miasta i wsie powiększały się, zagęszczały, zachowując pierwotną lokalizację i historyczny układ, zyskując charakter przemysłowo-robotniczy. Wsie wyposażono w obiekty przemysłowe: krochmalnie, gorzelnie, młyny parowe, cegielnie, wapienniki. Rolnicy znajdowali zatrudnienie w usługach i rzemiośle. Ekonomiczna stabilizacja przyczyniała się do nowych inwestycji mieszkalnych, poprawy infrastruktury miejskiej (brukowanie ulic), budowy sieci teletechnicznej elektryfikacji, dbałości o zieleń i tereny rekreacji sportowej. Na początku XX wieku miejscowości, takie jak: Szklarska Poręba, Karpacz, Świeradów, nabrały cech miejskich, ze względu na walory klimatyczne i turystyczne.

Rozrywki i życie towarzyskie stało się bardziej urozmaicone. Rozwijał się nowy, mieszczański model życia izolujący się od biedniejszej części społeczeństwa. Natomiast powiększające się środowisko robotnicze tworzyło własne organizacje. Na początku XX wieku wprowadzono zwyczaj udzielania płatnych urlopów 7–14 dniowych przez pracodawców. Sezon wypoczynkowy trwał od późnej wiosny do wczesnej jesieni osiągając latem apogeum.

Pod koniec XIX wieku, podobnie jak w Alpach, obserwować można zjawisko turystyki zimowej. Pojawiały się głosy przekonujące o zaletach sportów zimowych i przebywania na świeżym, zimnym powietrzu w sezonie roku – uznawanym do niedawna za niekorzystny dla zdrowia człowieka. Zabawy na śniegu dodawały radości w codziennej, często trudnej egzystencji¹³⁰. „Rekreacja zimowa zaczęła być powszechnie akceptowana, a już w okresie międzywojennym stała się pożądaną wizytówką nowoczesnego stylu życia (...) Ożywcza moda pobudzała rozwój ruchu turystycznego, tworząc nowe perspektywy dla istniejących i potencjalnych ośrodków turystycznych”¹³¹. Stopniowo wydłużano sezon wypoczynkowy. W uzdrowiskach reklamowano i promowano jesienno-zimowe pobyty lecznicze. Sezon zimowy trwał od świąt Bożego Narodzenia do końca lutego.

Twierdzi się, że sanie otworzyły Karkonosze na sezon zimowy i inne sporty zimowe¹³². Zjazdy na saniach rogatych stały się główną atrakcją turystycz-

130 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 42.

131 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 9.

132 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 220.

ną regionu (do II wojny światowej)¹³³. W latach osiemdziesiątych XIX wieku, w Szwajcarii, rozwijało się saneczkarstwo sportowe, a następnie skeleton, bobsleje. Nowe konkurencje przyjęły się również w Sudetach. Utrzymywano i rozbudowywano trasy saneczkarskie¹³⁴. Na przełomie XIX i XX wieku Sudety Zachodnie stały się „jednym z centrów saneczkarstwa europejskiego”¹³⁵. Saneczkarstwo zdominowało wtedy inne dyscypliny. Pierwsze próby bobslejowe podejmowano u progu XX wieku. Początkowo wykorzystywano drogi górskie, trasy saneczkowe. W drugiej dekadzie XX wieku stosowano już specjalistyczne, sztuczne tory bobslejowe. W 1910 roku powstał tor bobslejowy Kronprinz (od 1919 roku nazwany Alfred Gubisch Bobbahn) w Karpaczu. Od 1910 roku funkcjonował tor bobslejowy – Lindenhof-Bobbahn w Szklarskiej Porębie i inne. Długie, strome stoki w pobliżu miejscowości w Karkonoszach sprzyjały budowie tego typu obiektów. Bobsleje uprawiane były przez niewielką liczbę profesjonalistów, stanowiąc widowiskową atrakcję karkonoskich kurortów. Zdarzały się także turystyczne zjazdy bobslejami. W 1911 roku ukonstytuował się Klub Bobslejowy w Szklarskiej Porębie. Sportowa odmiana saneczkarstwa rozwijała się w Karkonoszach równocześnie z regionalną, rozrywkową formą znaną od początku XIX wieku, która zrodziła się na trasie przełęcz Okraj – Kowary.

Narciarstwo, znane od tysiącleci w krajach zimy, stopniowo przyjmowało się w Karkonoszach. Zainteresowanie narciarstwem dotarło z Norwegii, najpierw w formie wędrówek¹³⁶, biegów, skoków, a w później zjazdów¹³⁷. W latach trzydziestych XX wieku narciarstwo zjazdowe zaczęło przeważać nad biegowym. Eksperymentowano z narciarstwem łącząc z akrobatyką, żeglarstwem (na przykład na Równi pod Śnieżką) z przeszkodami, czy zabawą (polowanie na

133 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 218.

134 Około 1900 roku czynne były trasy zjazdowe saneczkarskie:

- schronisko Księcia Henryka (Prinz Heinrich Baude) – Karpacz (8km),
- schronisko Strzecha Akademicka – Karpacz (6,8km),
- schronisko Księcia Henryka – Karpacz Górny (9,4),
- schronisko Księcia Henryka – świątynia Wang, Karpacz Górny – dworzec kolejowy (10 km),
- schronisko Księcia Henryka – Borowice – Przesieka – Podgórzyn (12.5 km),
- trasy bobslejowe w: Szklarskiej, Karpaczu, Karpaczu Górnym (pomiędzy schroniskiem Strzecha Akademicka a schroniskiem na Starej Polanie Schlingelbaude)

135 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 217.

136 I. Łaborewicz, *op. cit.*, s. 428. Początkowo uprawiano przede wszystkim narciarstwo turystyczne wędrując po terenach wokół miejscowości i dalej głównym grzbietem Karkonoszy.

137 I. Łaborewicz, *op. cit.*, s. 428. Prawie każdy narciarz był skoczkiem.

lisa¹³⁸), ze strzelaniem (biegi patrolowe), z wyścigami konnymi i motocykłowymi (skijöring). Pomimo uatrakcyjniania narciarstwa, w Szklarska Poręba była głównym ośrodkiem szkolenia skoczków w latach trzydziestych XX wieku¹³⁹. Skoki narciarskie jako sport elitarny został raczej zdominowane przez narciarstwo biegowe. Turystyczny charakter wypraw narciarskich, nigdy nie stracił na znaczeniu. Pasjonowano się, jak wspomniano, również skijöringiem w zaprzęgu ze zwierzętami, na przykład z końmi, a potem motocyklem.

W owym czasie wznoszono prowizoryczne skocznie, wykorzystujące walory terenu. Wyjątek stanowiła skocznia Koppenschanze w Karpaczu z 1912 roku. W 1900 roku założono w Szklarskiej Porębie Klub Narciarski Wichura (Windsbraut) w Hotelu Hochstein¹⁴⁰.

Na kartach pocztowych z początku XX wieku widoczni są także rowerzyści – turyści na karkonoskich szlakach (na przykład na przełęczy Kowarskiej). W 1900 roku w Szklarskiej Porębie powstał Klub rowerzystów.

Zamiłowanie do sportów wodnych wrocławian przypuszczalnie wpłynęło na powodzenie wodnej rekreacji w Karkonoszach, m.in. na Zaporze na Łomnicy, Stawach Podgórzyńskich, stawach w Kowarach i rozlewisku potoku Bednarz w Szklarskiej Porębie. Były to jednak zbyt małe akweny do wyczynowego sportu¹⁴¹.

Od 1905 roku najważniejszą imprezą w sporcie motorowym na Dolnym Śląsku był rajd Przez Śląskie Góry (Durch Schlesiens Berge). Miłośnicy sportów motorowych podróżowali również dla przyjemności i walorów krajobrazowych. Rejon Szklarskiej Poręba szczyił się bezkonfliktowym rozwiązaniem dróg kołowych i szlaków turystycznych. Zimą konkurencje sportów motorowych, jak: wyścigi górskie, narciarsko-motorowe, często przeprowadzano na krętych, stromych oblodzonych, ośnieżonych trasach w Górach Izerskich lub większych placach w miejscowościach.

Działalność turystyczna i sportowa uzupełniała się wzajemnie. Zaczęto budować całoroczne schroniska i hotele górskie o wyższym standardzie: z obszernymi salami restauracyjnymi, pokojami dla przewodników, przechowalniami sprzętu turystycznego i sportowego, z centralnym ogrzewaniem. Także unowocześniano i przystosowywano istniejącą bazę do zwiększonych wymagań tury-

138 Przerwa T., *op. cit.*, s. 70.

139 Przerwa T., *op. cit.*, s. 68.

140 Łaborewicz I., *op. cit.*, s. 122. Wiater P., *Dawne narciarstwo w Karkonoszach i Górach Izerskich*. Dostępny w: https://www.goryizerskie.pl/?file=art&art_id=608 [dostęp: 2.08.2021].

141 Większe wrocławskie kluby wioślarskie miały sekcje narciarskie, domki w górach i schroniska Szymański S., *Sport...*s. 306.

stycznych. Funkcjonował turystyczny system komunikacyjny. Stacje kolejowe dochodziły do końcowych stacji tras zjazdowych: saneczkarskich i narciarskich (Podgórze, Sobieszów, Kowary, Szklarska Poręba, Karpacz). W ośrodkach tych zazwyczaj otwierano i zamykano wszystkie sportowe imprezy sezonowe.

Władze gminne, zrzeszenia turystyczne i sportowe angażowały się w popularyzację aktywnej formy wypoczynku. Stowarzyszenie Karkonoskie (Riesengebirgs Verein) przyczyniło się do powstawania infrastruktury turystycznej m.in. budowy ścieżek górskich. W szczególności w środowisku górskim, takie dziedziny życia jak sport, turystyka i rekreacja rozwijały się i przenikały zarazem, stając się nierozdzielne. Podobnie jak często trudne do rozdzielenia są zabawa i rywalizacja, fascynacja górską naturą i walka o podbój kolejnych szczytów. Rozwijała się turystyka usportowiona jako nowy kierunek turystyki. Podobne były cele i funkcje zdrowotne i wychowawcze turystyki i sportu.

Wybuch I wojny światowej spowodował na Dolnym Śląsku zapaść gospodarczą.

3.2. Ewolucja poglądów na temat sportów

Delektowanie się naturą górską zimą było kolejnym etapem w relacjach człowiek – środowisko. Rozpropagował ją Norweg Fridtjof Nansen. W 1888 roku przeszedł na nartach Grenlandię. Narciarstwo wprowadziło okazję do intensywnej, fizycznej aktywności w powiązaniu z wędrowaniem, w środowisku naturalnym, dając radość, która tak kontrastowała z "melancholią miejskiej cywilizacji"¹⁴². Blichtr sportów zimowych nie przyćmił jednak aktywności miłośników innych dyscyplin sportowych.

Grono entuzjastów sportu powiększało się w ośrodkach miejskich, w tym stolicy prowincji Wrocławiu. Wrocławianie, oprócz dotychczas znanych sportów jeździeckich, zaczęli uprawiać wioślarstwo, kolarstwo¹⁴³ pływanie. Na początku XX wieku powodzenie zyskały: gra w hokeja na trawie, na lodzie, piłka ręczna i piłka nożna¹⁴⁴, gra w bilard, kręgle, sporty wrotkarskie, lekka atletyka

142 Dettling S., Tschofen B., *Tracks The Arlberg and the Culture of Skiing*, Bertolini Verlag, [b. m] 2014, s. 16.

143 Kolarstwo zaczęto uprawiać we Wrocławiu w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Od lat osiemdziesiątych sport ten wykształcił się w formie: wyścigów torowych, wyścigów szosowych i dyscyplin salowych (jazda artystyczna, synchroniczna, piłka rowerowa). W 1886 roku otwarto Tor na Dąbiu we Wrocławiu. Szymański S., *Sport...* s. 45.

144 Szymański S., *Sport...* s. 314.

ka i sporty atletyczne¹⁴⁵. Nader praktycznym było współistnienie sportów zimowych i letnich – łyżwiarstwa i tenisa ziemnego, wynikającego z wszechstronnego wykorzystywania kortów, również jako lodowiska.

Niewątpliwie działające w miastach różne zrzeszenia górskie, promujące turystykę, związki i stowarzyszenia sportowe¹⁴⁶, sprzyjały sportom uprawianym w Karkonoszach. Z ich inicjatywy budowano obiekty i urządzenia sportowe, organizowano zawody i rozgrywki, wpływając na poziom usportowienia, ułatwiając członkom odkrywanie gór, również za pośrednictwem, karpli, raków, nart i sani rogatych. Na początku XX wieku, wielu wrocławian jeździło w góry na sanie, narty, łyżwy. Warto nadmienić, że na przełomie dwudziestych i trzydziestych lat XX wieku w mroźne zimy organizowano zawody w narciarstwie biegowym we Wrocławiu na zmarzniętej Odrze, na Stadionie Olimpijskim¹⁴⁷. Wrocław ze względu na uwarunkowania fizjograficzne nie mógł oferować wiele miłośnikom sportów zimowych, a jednak w 1909 roku powstały tory saneczkowe na Wzgórzu Polskim i Partyzantów¹⁴⁸ do rekreacji i rozrywki.

Wrocławianie jak już wspomniano pasjonowali się także sportami wodnymi, jak np. wioślarstwem, pływaniem, żeglarstwem, kajakarstwem¹⁴⁹ łącząc je z konkurencjami rozrywkowymi (pływanie w ubraniu i rozbieranie pod wodą, wylawianie talerzy¹⁵⁰, piłka wodna)¹⁵¹. Pojawiały się rodzinne i koedukacyjne kąpieliska. W koncepcjach łaźni nacisk zaczęto kłaść na rekreację i sport. Łaźnia miejska zrealizowana we Wrocławiu w 1897 roku według projektu Wilhelma Werdelmana mieściła już pływalnię¹⁵².

Już przed 1914 rokiem wrocławscy automobiliści, motocykliści¹⁵³ organizowali wyścigi łodzi motorowych na Odrze i rywalizacje na szosach dolnośląskich, zwłaszcza sudeckich.

145 Szymański S., *Sport...* s. 5.

146 W 1877 roku zawiązała się sekcja Niemiecko – Austriackiego Związku Alpejskiego we Wrocławiu. W 1892 roku sekcja ta zbudowała schronisko Breslauer Hütte w Alpach Ötztalskich. Przerwa T., *op. cit.*, s. 106.

147 Szymański S., *Sport...* s. 314.

148 Szymański S., *Sport...* s. 307.

149 Szymański S., *Sport...* s. 231.

150 Szymański S., *Sport...* s. 277.

151 Szymański S., *Sport...* s. 267.

152 Szymański S., *Sport...*s. 270. Podczas gdy pierwsze kryte baseny w Europie powstawały w 1842 w Liverpoolu, 1845 w Londynie, 1854 w Hamburgu.

153 Szymański S. *Sport...* s. 327.

Wrocław był miastem o dużych aspiracjach. Ze względu jednak swoje położenie (ówczasie peryferyjne) żył jednak w cieniu innych ośrodków.

Niemcy przełomu wieków były jedynym krajem, w którym istniał rządowy program propagujący sport. Niejednokrotnie jednak celem były względy ideologiczne¹⁵⁴. Sport jednak na całym świecie zyskiwał popularność. Stąd pod koniec XIX wieku narodził się nowożytny ruch olimpijski. Odrodzenie się idei olimpiady doprowadziło w 1896 roku w Atenach do organizacji pierwszych nowożytnych igrzysk.

Do sudeckich ośrodków sportowych trafiali przede wszystkim pasjonaci sportów zimowych i turystyki górskiej z Berlina, Drezna, Wrocławia, Legnicy, Zgorzelca, Bytomia oraz zagranicy. Pośród nich byli sportowcy różnych dyscyplin, zrzeszeni w sekcjach miejskich, kręgach żołnierskich, robotniczych, którzy podzielali zamiłowanie do gór. Na miejscu także lokalni mieszkańcy aktywowali się, a nierzadko nieświadomie „uprawiali” sporty w formie zabawy, czy wykorzystując techniki sportowe i prototypy sprzętu sportowego w życiu codziennym.

3.3. Parki ludowe i rozwój budownictwa sportowego

Pod koniec XIX wieku, jak wspomniano, narastał problem braku zieleni, świeżego powietrza, przestrzeni. Szerzył się pogląd, zgodnie z którym park może służyć nie tylko celom estetycznym, ale potrzebom wszystkich grup społecznych, takim jak zabawa, sport, edukacja w kontakcie z deficytową naturą. W Hamburgu pedagog, historyk sztuki Alfred Lichtwark, jako pierwszy zajął się niezdrowymi warunkami życia zwykłych ludzi i w 1914 roku, zainicjował budowę parku ludowego (Volksparks) obecnie Stadtpark Hamburg. Projekt ogrodu, którego autorem był Fritz Schumacher przewidywał na osi założenia ogromną, wielofunkcyjną łąkę – plac zabaw, sztuczne jezioro, ratusz i inne obiekty. Całość oplótł ścieżkami, w tym traktami konnymi. Po rozbudowie w 1918 roku park zwiększył jeszcze ofertę sportową: m.in. o basen, trasy kajakowe, itp.

154 „Świadoma polityka Niemiec epoki wilhelmińskiej spowodowała, że Niemcy przełomu wieków były jedynym krajem, w którym istniał rządowy program zaopatrywania zakładów przemysłowych w sprzęt sportowy, a przerwy w pracy na gimnastykę były obowiązkowe. W szkołach zajęcia sportowe odbywały się pięć razy w tygodniu. Podobnie było w urzędach państwowych: królewskich i samorządowych, gdzie urzędnicy zobligowani byli do ćwiczeń gimnastycznych w miejscu pracy, w specjalnie do tego przystosowanych pomieszczeniach i salach”. Nowakowski R., Świętochoński T., *Polityczne uwarunkowania rozwoju ruchu gimnastycznego i sportu w Niemczech 1811–1939 w 200 lecie Ruchu Gimnastycznego (Turnbewegung)*, [w:] „Pamięć i Przyszłość” 2012, 1 (15), s. 41–48, s. 44.

Popierający ideę parków leśnych projektant Ferdinand Tutenberg zrealizował w 1914 roku Altona Volkspark na przedmieściach Hamburga z miejscami do zabaw, sportu, rekreacji i edukacji. Przedkładał on zastosowanie dziewiczej przyrody, prawie naturalnych publicznych terenów zielonych, nad formalny wyraz artystyczny.

Tak więc, parki publiczne wypełnione były zielenią aranżowaną jako miejsce rekreacji dla wszystkich użytkowników. Składały się ze strefy do zabaw i gier dla dzieci, brodzików, muraw, urządzeń treningowych, teatrów na wolnym powietrzu, promenad, łąk, kąpielisk z przestrzenią wypoczynkową na trawie i piasku.

Odnosząc się do terenów ściśle sportowych, należy przytoczyć opinię zawartą w opracowaniu z lat trzydziestych XX wieku – *Deutscher Sportbau*, w którym zobrazowano tzw. drugi okres rozwoju¹⁵⁵ budownictwa sportowego (przypadającego na lata 1891–1913) – jako nienaukowy, ze względu m.in. na przypadkowość, niepoprawność aranżacji, prymitywizm rozwiązań. Według tej samej publikacji schyłek ww. okresu zainaugurowała budowa stadionu nowego typu Deutsches Stadion w Berlinie – Grunewald autorstwa Otto Marcha. Dostrzegano w nim przełomowe założenie, łączące różnorodne urządzenia sportowe i artystyczne rozwiązania, kształtowane w nawiązaniu do istniejącego terenu, będące otwarciem na nową erę budownictwa sportowego.

3.4.Upowszechnianie ruchu higienicznego

Wraz rozpowszechnianiem się ruchu higienicznego, potem reformy życia¹⁵⁶ (na przełomie XIX i XX wieku), wraz pojawieniem się nowej świadomości zalet przebywania na świeżym powietrzu, organizowano wystawy, które propagowały idee społeczne ruchu. W 1886 roku miała miejsce Wystawa Higieny w Berlinie, gdzie zaprezentowano wzorcowy typ łaźni pomysłu Oscara Lassara.

W kolejnych latach odbyły się podobne wystawy, które promowały kulturę niemieckiego sportu i aktywności na świeżym powietrzu, a nawet miały swój udział w rozwoju miast, w tym miast ogrodów, w projektowaniu architektury, zgodnie ze współczesnymi, higienicznymi standardami, a w konsekwencji

155 R. Konwiarz, K. Brandt, *Deutscher Sportbau*, Deutschen Reichsausschuss für Leibesübungen, Deutschen Reichsausschuss für Leibesübungen, Berlin 1930.

156 Lebensreform – „reforma życia” powstała na skutek rozczarowania nowoczesną medycyną. Między 1890 a 1930 rokiem, w okresie medykalizacji niemieckiego społeczeństwa powstały różnorodne grupy, organizacje powiązane ze społecznymi praktykami i zdrowiem. Reforma życia nigdy nie stała się głównym nurtem. Odegrała ważną rolę w kształtowaniu ruchu higienicznego, przynosząc wiele wartości w latach dwudziestych XX wieku.

funkcjonowania ruchu takiego jak Bauhaus. Były to: Międzynarodowa Wystawa Higieny w Dreźnie w 1911 roku, Wielka Wystawa w Dusseldorfie – GeSoLei w 1926 roku, Wystawa w Dreźnie w 1930 roku oraz wiele innych wystaw sztuki i sportu poświęcone zdrowiu, opiece społecznej i ćwiczeniom fizycznym. Sukces wydarzeń zachęcił do powstania w 1930 roku Niemieckiego Muzeum Higieny w Dreźnie.

3.5. Ruch ochrony krajobrazu

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku powstało wiele organizacji na rzecz ochrony krajobrazu przyrodniczego i krajobrazowego¹⁵⁷. Jego inicjatorami byli Ernst Rudorff i Hugo Conwentz i Paul Schultze Naumburg¹⁵⁸. Swoje poglądy wysnuli na podstawie obserwacji przyrody i architektury, oceny przeobrażeń krajobrazu¹⁵⁹. Przyczynili się oni do powstania w 1904 roku Związku Ochrony Stron Ojczystych¹⁶⁰, przy wsparciu takich osób jak: architekt Hermann Muthesius, architekt i urbanista Theodor Fischer, poeta i publicysta Ferdinand Avenarius, a także pisarz, poeta, popularyzator wiedzy przyrodniczej Wilhelm Bölsche. Celem ruchu społecznego i architektonicznego zarazem, trwającego do około 1945 roku, była ochrona dziedzictwa kulturowego ojczyzny¹⁶¹.

Pierwszym krajobrazowym uregulowaniem, powstałym w wyniku nowego ruchu, była ustawa przeciwko zniekształcaniu okolic wybitnych krajobrazowo

157 M. Sokołowski, *Chrońmy przyrodę ojczystą i jej zabytki*, Państwowa Komisja Ochrony Przyrody, Kraków 1924, s. 16–19.

158 Dostrzegając związki natury z człowiekiem wyrażające się poprzez ubogacającą krajobraz architekturę Po I wojnie światowej jego poglądy nabrały mniej postępowy, pejoratywny, rasowy wydźwięk, stając się cenne dla kultury nazistowskiej. Nowosielska – Sobel J., op. cit., s. 189.

159 J. Nowosielska-Sobel, op. cit., s. 177.

160 Ruch ochrony stron ojczystych – Heimatschutz. Tłumaczenie terminu zaczerpnięto z J. Nowosielska-Sobel, op. cit.

161 W dziedzinie architektury postulowano ochronę przyrody, krajobrazu, tradycji kulturowych, zachowania zabytkowych budynków. Promowano zastosowanie lokalnych materiałów budowlanych i tradycyjne wzorce (rodzime rzemiosło). Równocześnie odcinano się od ozdobnych cech historyzmu. Na Wydziale Architektury der Technischen Hochschule w Stuttgarcie nauczano tego rodzaju metody projektowania, określanej tam mianem Stuttgarter Schule. Wpisywała się ona w ogólny trend oddalania się od historyzmu. Hammerbacher V., Krämer A., *Stuttgarter Architektur des 20. Und 21. Jahrhunderts: 22 Stadtspaziergänge*, Der Kleine Buch Verlag, Karlsruhe 2013.

z 1902 roku, a następnie ustawa przeciwko zniekształcaniu miejscowości i okolic wybitnych krajobrazowo z 1907 roku. Architekci próbowali stworzyć zasady architektury, która wyrażałaby ideał ruchu – osiągnięcie symbiozy krajobrazu, narodu i kultury¹⁶². Pomimo różnorodności poglądów, uznano, iż architektura powinna zasadać się na wzorach budownictwa wiejskiego, charakterystycznego dla danego regionu (starano się zachowywać takie cechy jak: funkcjonalność, prostota, szczerłość materiału)¹⁶³. W 1910 roku został założony Śląski Związek Stron Ojczystych (Schlesischer Bund für Heimatschutz).

3.6. Nowa tradycja

Od lat osiemdziesiątych XIX wieku w Anglii, artystyczny ruch Arts and Crafts – wolny od narzuconych akademickich stylów i nieadekwatnej ornamentyki, sprzeciwiający się industrializacji i idealizujący sztukę średniowiecza oraz ludową – poszerzał grono swoich zwolenników. Dążność założycieli tego ruchu do kreowania estetycznych i zarazem użytecznych dzieł stała się załączkiem secesji – Jugendstil. W ten nurt poszukiwań wpisał się niemiecki architekt, który uległ zapoczątkowanej w Anglii modzie na dom podmiejski i tradycyjne, rodzime, sielskie formy budowlane w stylu cottage. Hermann Muthesius w swoich publikacjach propagował twórczość angielskich architektów i ich doświadczenia w budowie domów. Obiekty powstające w szczególności po 1905 roku nawiązywały do promowanej przez architekta stylistyki landhausu, a więc „domu jednorodzinnego w zielonej dzielnicy podmiejskiej”¹⁶⁴. Do rozpowszechnienia m.in. landhausu oraz form budownictwa wiejskiego Śląska przyczyniła się Wystawa Rękodziela i Rzemiosła Artystycznego w 1904 we Wrocławiu. Okres różnorodności dążeń architektonicznych przełomu wieków w Niemczech określany bywa mianem Reformarchitektur, Reformstil, Reformbaukunst. Był on próbą odejścia od nadmiernego zdobnictwa stylów historycznych przy zachowaniu regionalnej lub niemieckiej tradycji architektonicznej. W ramach tych dążeń od początku XX wieku do 1945 roku na Śląsku zaznaczył swoją obecność nurt zwany: Heimatschutzarchitektur, Heimatarchitektur, Heimatschutzstil, wywodzący się z idei ruchu ochrony stron ojczystych czy ruchu ochrony ma-

162 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 237.

163 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 241.

164 *Architektura Wrocławia, Dom, Tom 1*, Kolegium Redakcyjne Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej (red.), *Architektura Wrocławia, Werk*, Wrocław 1995. s. 283.

łych ojczyzn (Heimatschutz). Architekci ochrony małych ojczyzn czerpali z tradycyjnych, lokalnych wzorców, przy jednoczesnej redukcji dekoracji i rezygnacji z detali typowych dla stylów historycznych oraz zabiegali o harmonijne wkomponowanie architektury w otaczający krajobraz kulturowy i przyrodę.¹⁶⁵ Na nowo odkryto ponadczasową jakość w architekturze – ländlichkeit (wiejskość, sielskość), kojarzoną również z funkcjonalnością, schludnością, szczością, tożsamością. Ideę manifestowano również w Karkonoszach. Tymczasem na gruncie debat środowisk zaangażowanych w ruch reform przełomu XIX i XX wieku pod patronatem Deutscher Werkbund rodziło się nowe oblicze architektury.¹⁶⁶ W ostateczności związek ten miał wpływ na rozwój myśli modernistycznej, dając początek Neues Bauen. Ducha czasu ukształtowała wystawa Deutschen Kunstgewerbe-Ausstellung w 1906 roku w Dreźnie, prezentując przejawy formalnego uproszczenia w sztuce i rzemiośle.

Szczególny wpływ ruchu Heimatschutz widoczny był w kręgu karkonoskiej kolonii artystycznej powstałej na przełomie XIX i XX wieku¹⁶⁷. Artyści, intelektualiści uciekali w Karkonosze do natury i ludowości. Wybierali stare domy poddając adaptacjom, lub wznosili nowe o cechach rodzimych, wpisane w uwarunkowania klimatyczne, zieleni ogrodów. „Wpisanie budynku w przyrodę orientując na słońce i zieleni realizowało jedno z założeń ówczesnego ruchu reformy życia – powrotu do natury”¹⁶⁸.

Architektura Heimatschutz była odpowiednikiem ruchu budowy miast – ogrodów, który narodził się w Anglii pod koniec XIX wieku z inicjatywy Ebeneza Howarda¹⁶⁹. Idea samowystarczalnych, sprawnie skomunikowanych, miast satelickich w otoczeniu zieleni, łącząca zalety życia w mieście i na wsi, wdrażana była również na ziemiach niemieckich od początku XX wieku¹⁷⁰. Howard był zwolennikiem systemu pierścieniowej zieleni w mieście. System promienisty lub klinowy zastosowano w planie Berlina w 1910 roku według koncepcji Rudolpha Eberstadta, Bruno Möhringa, Richarda Petersena. System kombinowany (pierścieniowo-promienisty) proponował Georg Pepler. System palmowy

165 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 241.

166 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 239.

167 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 241.

168 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 250.

169 W 1899 E. Howard założył Garden Cities Association, które wdrażało idee miast – ogrodów. W 1902 roku powstało w Berlinie Niemieckie Stowarzyszenie Miast-Ogrodów. Do słynnych realizacji należy zaliczyć: miasto Hellerau koło Drezna, Falkenberg koło Berlina, Giszowiec obecnie w granicach Katowic, Karlówice obecnie w granicach Wrocławia.

170 J. Nowosielska-Sobel, *op. cit.*, s. 253.

propagował Eugène Alfred Hénard¹⁷¹. „Kontakty Howarda z niemieckimi architektami Hermannem Muthesiusem i Bruno Tautem zaowocowały zaaplikowaniem humanistycznych wzorców w projektowaniu wielu osiedli mieszkaniowych za czasów Republiki Weimarskiej¹⁷².

4. Umasowienie modnego sportu (1919 – 1933)

4.1. Kryzys i inwestycje sportowe¹⁷³

Po I wojnie światowej, w początkowej fazie Republiki Weimarskiej sytuacja gospodarcza pogorszyła się: kryzys powojenny, hiperinflacja, bezrobocie, bieda, brak stabilizacji politycznej.. Trudności przeżywała turystyka. Po wojnie bogaci turyści nie byli akceptowani przez zubożałą ludność lokalną w Karkonoszach. Duża część przedsiębiorców była zadłużona i domagała się pomocy finansowej od państwa. Pomimo tych problemów ciągle powiększono infrastrukturę sportową i turystyczną. Uzupełniano system dróg kołowych (Karpacz Górny – Sosnowka 1923).

I wojna światowa przyczyniły się do zmiany stosunków społecznych, która spowodowała między innymi obserwowalny wzrost zainteresowania różnymi dyscyplinami sportu. W dalszym ciągu aktywne były towarzystwa gimnastyczne¹⁷⁴, rozwijały się związki i kluby sportowe także dla: dzieci, młodzieży, kobiet.

„Sport znajdował się u szczytu rozwoju”. „Lata 20 nazywane są złotym okresem sportu w Niemczech – Goldene Jahre in der Weimar Republik¹⁷⁵. Ruch sportowy stał się niemal masowym. Nadal uprawiano saneczkarstwo, rozkwitało narciarstwo, także narciarstwo akrobatyczne, z żaglem, biegi sprawnościowe, biegi patrolowe, długodystansowe. Wojna z jednej strony była czasem

171 W. Czarnecki, *op. cit.*, s. 16.

172 J. Nowosielska-Sobel., *op. cit.*, s. 276.

173 Nowosielska-Sobel Joanna i Sobel Grzegorz przekrojowo opisują sytuację tego okresu w rozdziale Przemiany gospodarcze w opracowaniu *Dolny Śląsk .Monografia Historyczna*, W. Wrzesińskiego (red.), Wrocław 2006.

174 Władze republiki zreformowały sport, uniezależniając go od Związku Turnerskiego. Upowszechnianiu sportu sprzyjał rozwój mediów. We Wrocławiu na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku funkcjonowały: stadion olimpijski, 34 obiekty sportowe z boiskami i bieżniami lekkoatletycznymi i krytymi pływalniami oraz 11 otwartych kąpielisk. R. Nowakowski, T. Świętochoński, *op. cit.*, s. 46.

175 R. Nowakowski, T. Świętochoński, *op. cit.*, s. 46.

straconym z drugiej zaś strony dała możliwość zetknięcia się z narciarstwem w wojsku. Poprzez przydzielenie praw do organizacji zawodów zimowych karkonoskim kurortom próbowano wesprzeć peryferyjne i zubożałe po wojnie rejony turystyczne. Do popularyzacji sportu przyczyniały się również władze miejskie, które rozbudowywały infrastrukturę sportową.

Najpopularniejszym ośrodkiem sportów zimowych była Szklarska Poręba, Karpacz, Kowary Ośrodki odwiedzane były przez cały rok. Posiadały więc oprócz zimowej infrastruktury sportowej – letnią: korty tenisowe, boiska, hale sportowe, baseny.

W latach dwudziestych XX wieku zaczęto budować wyprofilowane skocznie narciarskie, które wymagały jednak nieustannych unowocześnień, zgodnie z rozwojem techniki budowy, jak i samej dyscypliny sportowej oraz oczekiwaniami turystów. Początkowo stosowano próg drewniany lub śnieżny lokalizowany na stoku. Następnie wydłużano rozbieg i zeskok, profilowano zjazd, montowano wieże, mostki sędziowskie, trybuny, nagłośnienie, oświetlenie. „Skocznie stawały się sportową wizytówką miejscowości, świadectwem ich sportowego przygotowania, a zarazem sceną, na której rozgrywano wielkie sportowe spektakle, przyciągające tłumy kibiców i uwagę mediów”¹⁷⁶. Region karkonosko-izerski górował liczbą i rangą obiektów w Sudetach i Przedgórzu Sudeckim (m.in.: skocznia Bergfreiheitsschanze z 1922 roku w Kowarach, Skocznia Graf-Friedrich-Schanze z 1923 roku w Karpaczu Górnym, skocznia Heinrich-Adolph-Schanze z 1926 roku na Hali Szrenickiej, Himmelsgrundschanze – wybudowana w latach 1930–32 na północnym stoku góry Przedział, obok Wodospadu Kamieńczyka). Szklarska Poręba dzięki nowoczesnej infrastrukturze sportowej była w latach trzydziestych XX wieku głównym ośrodkiem szkolenia skoczków w regionie. W innych miejscowościach funkcjonowały małe skocznie treningowe. Pomimo wielu inwestycji sportowych odczuwalny był mimo wszystko niedobór dużych skoczni, profesjonalnych tras zjazdowych, wyciągów. Brak ich wynikał m.in. z kosztów realizacji, eksploatacji.

Ruch saneczkarski powszedniał. Nowoczesne bobsleje były również elitarnym i kosztownym, niebezpiecznym sportem. Specjalistyczne tory powstawały już tylko w Karkonoszach.¹⁷⁷ Budowa toru bobslejowego wyczynowego w Karpaczu w 1925 roku i Szklarskiej Porębie w 1925 roku obudziła chwilową sympatię do tego sportu.

Wzmogło się natomiast zainteresowanie narciarstwem zjazdowym. W latach trzydziestych XX wieku zaczęły powstawać trasy do narciarstwa alpejskie-

176 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 201.

177 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 245.

go (trasa z Przełęczy Karkonoskiej do Przesieki, z Petrovki do Jagniątkowa, ze schroniska Bronka Czecha na Polanie do Borowic, z schroniska Strzecha Akademicka do Karpacza Górnego, ze schroniska na Hali Szrenickiej do Wodospadu Kamieńczyka).

Pomimo wielowiekowej historii łyżwiarstwo, w formie zimowej aktywności na świeżym powietrzu, dotarło w Sudety dopiero w latach dwudziestych XX wieku¹⁷⁸. łyżwiarstwo ratowało atrakcyjność zimowych kurortów w okresie niedoborów śniegu. Wcześniej przyjęło się w środowisku wrocławskim. Dla popularności łyżwiarstwa mógł częściowo przyczynić rozkwit jazdy figurowej i hokeju na wrotkach (na najwyższym krajowym poziomie we Wrocławiu w latach 1910–1914). Na czołowy ośrodek łyżwiarski w Karkonoszach wyrósł Karpacz. Posiadał on najkorzystniejsze warunki do organizacji lodowiska, które zazwyczaj organizowano na zaporze. łyżwiarstwo upowszechniło się w szczególności formie towarzyskiej zabawy i atrakcji turystycznej (pokazy, koncerty na lodzie). Uprawiano łyżwiarstwo figurowe, szybkie, hokej. Wykorzystywano naturalne lodowiska na jeziorach i stawach, tworząc tafle lodowe na boiskach i łąkach. Organizowano wycieczki na jeziorach i rzekach¹⁷⁹. W okresie międzywojennym popularne było w formie zabawy było również eisschiessen czy curling, hokej. W latach trzydziestych XX wieku łyżwiarstwo można było uprawiać na naturalnych lodowiskach także w: Sobieszowie, Przesiece, Sosnowce, Cieplicach Zdroju, Kowarach¹⁸⁰.

Powstawały hotele, pensjonaty, schroniska elektryfikowane: Dom Śląski, na Szrenicy, Odrodzenie. Rozwijał się całoroczny model wypoczynku. Wypoczywający przybywali także na krótkie pobyty – niedzielne, weekendowe, zastępując dłuższe, droższe urlopy.

Pomimo fascynacji zimą, ruch turystyki letniej w okresie międzywojennym, uzyskał niemal trzykrotną przewagę nad turystyką zimową (kąpiele, zabiegi, masaże, inhalacje, leczenie klimatem, słońcem, powietrzem, spacerem, wodą). Rozbudowywały się więc uzdrowiska (w Świeradowie bogatym w źródła radocynne leczono reumatyzm, choroby serca, w Szklarskiej – gruźlicę, w Cieplicach – choroby dróg oddechowych).

178 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 257, Moda przywędrowała ze Szwajcarii, a eisschiessen z Bawarii.

179 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 264.

180 W latach trzydziestych XX wieku naturalne lodowiska funkcjonowały w: Świeradowie Zdroju (2500m²), Sobieszowie (3000 m²), Przesiece (3000m²), Sosnowce (1500m²), Cieplicach Zdroju (5000 m²), Karpaczu (7000m²), a lodowiska wylewano m.in. w: Jeleniej Górze (4000m²), w Szklarskiej Porębie (1500m²), Karpaczu Górnym (2750m²) Lubawce (3500m²). T. Przerwa, *op. cit.*, s. 273.

cach – reumatyzm). Uzdrowiska oferowały letnie i zimowe kuracje oraz otwierały się na różne grupy gości, w tym sportowców .

Ośrodki wypoczynkowe wyposażane były w dobrze rozwinięte zaplecze sportowo-rekreacyjne: baseny, korty, tory saneczkowe, pola golfowe, strzelnice, a także dysponowały: zakwaterowaniem, usługami, rozrywkami na wysokim poziomie. Karkonosze słynęły z eleganckich kurortów, w których wypoczywali bogaci turyści. Kurorty starały się zaspokoić oczekiwania turystów w stopniu dorównującym alpejskim ośrodkom. Sporty były okazją do rozrywki, bujnego życia towarzyskiego w górach. Prawdziwi jednak sportowcy spotykali się na szlakach z nostalgią wspominając pionierski okres.

W wyższych strefach górskich rozbudowywały się osady, które gwarantowały nieco skromniejsze udogodnienia, jednak stabilne warunki śniegowe¹⁸¹. Wieś stawała się murowana. Nowe domy wzorowane były na budownictwie miejskim. Rozpoczął się proces wykupywania domostw i przebudowy chat na cele wypoczynkowe. W wiele wsi wyludniało się i następowała wymiana mieszkańców. Ci którzy nie widzieli przyszłości w rolnictwie, tkactwie emigrowali do miast. Rozwijał się natomiast profil sportowy i turystyczny wsi.

Po latach częściowej stabilizacji (lata 1924 – 1929) – w 1929 roku, po krachu na giełdzie nowojorskiej, nastąpiło załamanie i rozpad gospodarki, upadek polityki republiki.

4.2. Głód powietrza, słońca, śniegu

W ciągu XX wieku poglądy na temat pozytywnego oddziaływania sportu utrzymywały się nadal i ewoluowały. Głód powietrza, słońca, wody, śniegu, opalenizny dotykał zmęczonych cywilizacją, spracowanych, zestresowanych ludzi. W szczególności aktywność w otwartej przestrzeni stała się pożądana. Narciarstwo cieszyło się wyjątkową estymą. Tym bardziej, że w narciarstwie góry były nie tylko przestrzenią dla fizycznej aktywności, ale czymś więcej – „przestrzenią dla duchowej wolności”. Narciarscy turyści widzieli siebie jako pielgrzymów,

181 T. Przerwa, *op. cit.*, s. 309–310. Tomasz Przerwa przedstawia analizy geografa Hansa Pozera, dotyczące struktury gości. W połowie lat trzydziestych XX wieku, w Szklarskiej Porębie oferowano 3833 miejsc noclegowych, w Karpaczu 1900, w Karpaczu Górnym 1885, w schroniskach karkonoskich 817, w Przesiecu 1100, w Sosnowcu 817, w Michałowicach 750, w Jagniątkowie 600, w Sobieszowie 586, w Podgórzynie 405, Ściegny natomiast udzielały 609 miejsc noclegowych.

którzy wybrali naturę zimowych gór jako cel podróży¹⁸². Jednak ta kulturalna potrzeba, czy inaczej moda, według opinii wielu, nie miała nic wspólnego z pionierskimi, autentycznymi dążeniami.

W ciągu kilku dekad zmienił się ludzki ideał piękna i wzory zachowań. W dążeniu do doskonałości szlachetną bladość skóry zastąpiono opaloną. Modny efekt opalenizny był charakterystyczny dla narciarzy lat dwudziestych XX wieku¹⁸³. Pociągała naturalność i swoboda w zażywaniu słońca, powietrza i wody w otwartym krajobrazie. Naturę wykorzystywano do leczenia terapeutycznego i treningu sportowego. Znaczenia zyskały obiekty przystosowane do kąpielii wodnych, słonecznych i powietrznych¹⁸⁴. Odpowiednio zaprojektowane tereny oferowały ocienione strefy do spacerów, słoneczne miejsca do zabawy, opalania, ćwiczeń fizycznych, gier sportowych, widokowe punkty do relaksu i posiłków.

4.3. Tereny sportowe, w tym parki sportowe

Wraz ze wzrostem zainteresowania kulturą fizyczną obiekty sportowe wprowadzono do miast i wsi jako element planowanych terenów zieleni¹⁸⁵. Znamienne było, że pierwsze urządzenia służące sportom nowożytnym powstawały w parkach¹⁸⁶, a nazwy pierwszych większych kompleksów sportowych sugerowały ścisły związek z parkami czy ogrodami. We Wrocławiu powstały: Park Sportowy Zielonego Dębu (Sportpark Grüneiche), Park Sportowy Grabiszyn (Sport-

182 S. Dettling, B. Tschofen, *op. cit.*, s. 143.

183 *Ibidem*, s. 146.

184 „Wzrosła ranga obiektów związanych z pływaniem, a także terenów do kąpielii słonecznych na świeżym powietrzu”. Trend ten związany był także z działalnością sportowych organizacji czasów wilhelmińskich i Republiki Weimarskiej, takich jak: Niemiecki Komitet Rzeszy do Ćwiczeń Fizycznych (Deutscher Reichsausschuss für Leibesübungen), Niemieckie Towarzystwo Łaźni Ludowych (Deutsche Gesellschaft für Volksbäder), współpracujących z inżynierami budownictwa w projektowaniu terenów sportowych dla „Luft, Licht, Sonnenbad”. S. Wróblewski, *op. cit.*, s. 108.

185 Sebastian Wróblewski powołuje się na projekt ustawy – Ustawa o terenach gier sportowych, wprawdzie nieprzyjęty przez parlament, ale dający impuls do wznoszenia obiektów sportowych i wyznaczający standardy, na podstawie której władze samorządowe wielu miejscowości Republiki Weimarskiej, po 1918 roku, podjęły szeroko zakrojony program budowy zespołów sportowych wraz z układem zieleni.

186 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 51.

park Gräbschen); Stadion Olimpijski, którego budowę rozpoczęto w 1925 roku, pierwotnie nosił nazwę Park Sportowy Zalesie (Sportpark Leerbeutel) czy Wrocławski Park Sportowy (Sportpark Breslau).

„Wkomponowanie obiektów w zieleni sprzyjało realizacji humanistycznej odnowy człowieka, zarówno koncentrującego się przed zawodami sportowca, jak i oglądającego imprezę widza. Park służył szeroko rozumianej rekreacji”¹⁸⁷.

W owym czasie podejmowano próby sformułowania bardziej szczegółowych, acz zwięzłych zasad projektowych. Zwraçały uwagę te, które rekomendowały tereny sportowe jako zdobniczy element wypełniony zielenią, z oszczędnym podejściem do architektury budowli towarzyszących (np. widowni). Zniechęcano do wznoszenia wysokich konstrukcji na rzecz wkomponowywania w otaczającą naturę oraz kreowanie widoków panoramicznych. Zalecano aranżowanie boisk w układach z kąpieliskami. Atrakcyjność, funkcjonalność i higieniczność tych miejsc miały skłaniać do uprawiania aktywności fizycznej¹⁸⁸. Podawano nawet szczegółowe wytyczne wznoszenia sportowych urządzeń w powiązaniu z zielenią. Sugerowano kształt, gabaryty i położenie budynku. Kładziono nacisk na estetykę i kompozycję rozwiązań architektonicznych oraz zasadę porządkowania poszczególnych sektorów sportowych w ramach wspólnego założenia. Integralnym elementem wyeksponowanej widokowo, niskiej zabudowy (najkorzystniej w kształcie podkowy) miały być: woda, zieleni (łąka, las, park) oraz krajobraz¹⁸⁹.

Nowoczesne miejskie budownictwo, polegające na wprowadzaniu terenów rekreacyjnych, sportowych, gier i zabaw oraz rezygnacji z wystawnych parków przyrównywano do moralnej odnowy miasta¹⁹⁰. Dążono do wykreowania użytecznej, otwartej zielonej przestrzeni w sąsiedztwie mieszkalnej zabudowy. Starano się pozostawić anektowaną naturę możliwie nietkniętą.

Tereny sportowe nawiązywały często do zasad stosowanych przy wznoszeniu starożytnych obiektów sportowych. Podobnie jak w antyku, tereny sportowe projektowano w przestrzeni wyróżniającej się pięknym krajobrazem i wypełnionej zielenią (względy wychowawcze i kultowe)¹⁹¹ oraz zintegrowanej

187 H. Klamecki, *op. cit.*, s. 163.

188 Richard Konwiarz propagował teorię, że niemieckie obiekty sportowe powinny być nie tylko absolutnie funkcjonalnymi budynkami, ale też miejscem do rekreacji ciała, ducha i umysłu, dla tak wielu ludzi jak to możliwe, i źródłem siły dla całego ludzkiego ciała. R. Konwiarz, K. Brandt, *op. cit.*, s. 34.

189 Niemiecki działacz sportowy Carl Diem w swojej książce *Sportplatz und Kampfbahn* z 1926 roku zaprezentował zasady kreowania terenów sportowych.

190 R. Konwiarz, K. Brandt, *op. cit.*

191 *Urządzenia sportowe...*, s. 18.

z miastem. Dbano o wysoki poziom architektoniczny obiektów z osiowymi powiązaniem budynków oraz wielkimi perspektywami krajobrazowymi.

W rozbudowanym założeniu Deutsches Sportfeld w Berlinie, projektu Wernera Marcha z lat 1926–1936, świadomie zrezygnowano z powszechnie stosowanego sytuowania areny dłuższą osią w kierunku północ–południe, m.in. ze względów kompozycyjnych. Powstał park sportowy ze stadionem olimpijskim jako trzonem kompozycji osiowej. „Opracowanie architektoniczne jest powściągliwe i nawiązuje do rozwiązań antycznych, z osiowymi powiązaniem poszczególnych obiektów oraz wielkimi perspektywami krajobrazowymi”¹⁹².

Jak konstatuje Sebastian Wróblewski, od 1918 roku osiowe założenia sportowe w dolno- i górnośląskich miastach, podkreślone jeszcze zgeometryzowanym układem zieleni, pozbawione były jednak swobody, jakiej można byłoby się spodziewać po obiektach wyrosłych także z angielskich tradycji sportowych¹⁹³.

W górach i terenach podgórskich na Dolnym Śląsku powstawały mniej sformalizowane układy kompozycyjno-przestrzenne ze względu na indywidualne właściwości każdej z lokalizacji. W każdym jednak rozwiązaniu dostrzegalna była kombinacja zieleni uszeregowanej, swobodnej, wody, budynków, osi widokowych.

Zasady w kształtowaniu parkowych założeń krajobrazowych w małych miejscowościach podgórskich, obowiązujące od końca XVIII wieku, mogły również zaważyć nad całością kształtem.

Podsumowując: na bilans terenów sportowych w miastach składały się tereny gier i zabaw dla dzieci, szkolne i uniwersyteckie tereny rekreacyjne, parki sportowe, klubowe, stowarzyszeniowe, dzielnicowe tereny sportowe, łąki do gier terenowych, publiczne parki. Małe ogrody dla własnej uprawy powiększały jeszcze ten zasób przestrzeni miejskiej z przeznaczeniem na zieleni i aktywność ruchową. Biorąc pod uwagę dyscypliny sportowe, budowano: kąpieliska¹⁹⁴, tory

192 *Ibidem*, s. 37.

193 S. Wróblewski, *op. cit.*, s. 113.

194 Wraz z rosnącym uznaniem wartości higienicznych pływania dla zdrowia publicznego wznoszono następujące obiekty:

– baseny sportowe, m.in. o długości 100 m i 50 m (stadion w: Düsseldorfie, Duisburgu, Dortmundzie, Norymberdze, Dreźnie, Frankfurcie, Wrocławiu);

– kąpieliska na wolnym powietrzu (Strandbad Karlsruhe-Rappenwörth, Volksbadander Lister Mühle in Hannoveram, Coseler Waldbad Wrocław, Strandbad Leerbeutel Wrocław, Inselbad Untertürkheim Stuttgart, Freibad Hamburg-Ohlsdorf);

– baseny kryte, w tym łaźnie lecznicze (zakład kąpielowy w Stuttgarcie, zakład kąpielowy we Frankfurcie).

rowerowe, sale gimnastyczne, ujeżdżalnie, hipodromy, hale jeździeckie¹⁹⁵, korty tenisowe¹⁹⁶, kręgielnie¹⁹⁷, przystanie jachtowe¹⁹⁸, pola golfowe¹⁹⁹. Wędrowki, w których upatrywano higieniczne i edukacyjne wartości, były rozpowszechnione wśród młodzieży. Wznoszono więc schroniska, chaty narciarskie dostosowane do nowych potrzeb młodych ludzi²⁰⁰.

4.4. Architektura rodzima i modernistyczna

W kształtowaniu obrazu architektonicznego wsi i miast dolnośląskich brały udział takie organizacje i instytucje (spółki), jak Schlesische Landgesellschaft oraz zawiązane z nim Schlesisches Heim (Schlesische Heimstätte)²⁰¹. Opracowywały one projekty wzorcowe domów. Jednocześnie jedną z najważniejszych organizacji, zajmującą się pracą na rzecz ochrony przyrody, opieką nad zabytkami, popularyzacją dziedzictwa kulturowego Śląska i rodzimej architektury, był wspomniany już wcześniej Śląski Związek Ochrony Stron Ojczystych (filia ogólnoniemieckiego ruchu Deutsche Bund Heimatschutz).

Na początku lat dwudziestych XX wieku wraz z odejściem secesji i w reakcji do następującego po niej ruchu ekspresjonistycznego, a także w opozycji do tradycyjnych, konserwatywnych stylów w architekturze umacniały się też nurty minimalistyczne, funkcjonalistyczne. W Niemczech narodził się *Neue Sachlichkeit*, zwany także *Neues Bauen*. Dążeniem ruchu było uzyskanie nowej formy przez uproszczenie i standaryzację, zastosowanie nowych materiałów i dbałość o czynniki warunkujące dobro użytkownika. Stworzył on podstawy ideologiczne Bauhausu – eksperymentalnej uczelni artystyczno-rzemieślniczej, powsta-

195 Przykładem nowoczesnej krytej hali jeździeckiej był obiekt Bawarskiej Jeździeckiej Szkoły w Monachium.

196 Hale do gry w tenisa w Bremie i Hamburgu.

197 Obiekty do gry w kręgle funkcjonowały m.in. w Kilonii i Berlinie.

198 Przystanie jachtowe m.in.: port jachtowy w Hamburgu i Friedrichshafen, wioska Rudervere w Vegesack, przystań wioślarska wraz z basenem we Wrocławiu.

199 Pola golfowe m.in. w Szczawnie-Zdroju, Kolonii, Frankfurcie i Berlinie.

200 Schroniska młodzieżowe np. w górach Schwarzwald, na Przełęczy Karkonoskiej w Karkonoszach czy w miejscowości Altena w Nadrenii Północnej-Westfalii lub schronisko Nägelehaus w Szwabii.

201 Towarzystwo Schlesische Heimstätte współpracowało z władzami prowincji dolnośląskiej, budując tanie mieszkania dla mniej zamożnej ludności. W 1929 roku wybudowano mieszkania pod wynajem w: Legnicy, Bolesławcu, Jeleniej Górze, Wałbrzychu.

łej w Weimarze w 1919 roku, która wniosła trwały wkład w dziedzinie projektowania. W 1929 roku odbyła się słynna wystawa śląskiego oddziału Deutscher Werkbund pt. *Mieszkanie i Miejsce Pracy* (WuWA – niem. *Wohnungs- und Werkraumausstellung*) we Wrocławiu, która była przeglądem nowoczesnych metod, materiałów budowlanych oraz koncepcji architektonicznych.

4.5. Rozwój miejscowości o profilu uzdrowiskowym, sportowym i turystycznym

W rejonach górskich wykształcała się turystyczna sieć osadnicza. W strefie i najbliższych okolicach Karkonoszy powstała następująca grupa miejscowości:

- miasto z bogatą ofertą sportową, rekreacyjną i turystyczną (Jelenia Góra),
- uzdrowiska otwarte dla kuracjuszy, turystów i sportowców (Cieplice, Świeradów-Zdrój),
- kurorty, stacje klimatyczne, centra turystyczne dysponujące kompleksową, wyspecjalizowaną infrastrukturą sportową i turystyczną oraz atrakcjami turystycznymi (Karpacz, Szklarska Poręba),
- górskie stacje sportowe – wioski położone powyżej 600 m n.p.m. z wybranymi propozycjami uprawiania sportów i walorami turystycznymi (Michałowice, Piechowice, Borowice),
- wysokogórskie bazy – schroniska z zespołem zabudowy turystycznej i sportowej (ośrodek Na Hali Szrenickiej, ośrodek Pod Łabskim Szczytem, ośrodek na Przełęczy Karkonoskiej, ośrodek na Szrenicy).

5. Pod znakiem swastyki (1934–1945)

5.1. Koniunktura w duchu narodowego socjalizmu

Po 1933 roku doszło do wzrostu wpływu narodowego socjalizmu i powstania totalitarnej III Rzeszy. Dolnośląska gospodarka charakteryzowała się wysokim poziomem bezrobocia. Programy robót publicznych nie przyniosły poprawy. Program rozwoju zbrojeń był celem, któremu podporządkowano inne cele.

Zwiększyła się jednak liczba Niemców odwiedzających Karkonosze, co było spowodowane działalnością nazistowskiej przybudówki Kraft durch Freude, zajmującej się promocją sportu i turystyki pośród obywateli III Rzeszy (m.in. organizowaniem masowych imprez turystycznych, sportowych, taniego wypoczynku,

wspieraniem sportu amatorskiego, budowaniem ośrodków turystyczno-wypoczynkowych²⁰², sprzedażą sprzętu sportowego, szkoleniami sportowymi).

Lansowana polityka turystycznej samowystarczalności państwa spowodowała, że w Sudetach zaistniał wzmożony ruch turystyczny. Pod względem liczby wczasowiczów Szklarska Poręba nie ustępowała Garmisch-Partenkirchen, Wiesbaden, Bad Reichenhall, Baden-Baden²⁰³.

Kolej utrzymywała system specjalnych pociągów sportowych i promocyjne taryfy przewozowe. Ofertę kolei uzupełniała elastyczna komunikacja samochodowa. System dróg w dalszym ciągu rozbudowywano i uzupełniano (trasa Świeradów-Zdrój–Szklarska Poręba²⁰⁴, trasa Podgórzyn–Borowice).

W turystyce i sporcie, pomijając ideologiczne cele tych organizacji, nastąpił przełom o klasowym charakterze. Całe społeczeństwo włączono w aktywność turystyczną, w tym robotników i ich rodziny, poddawanych jednak przy tym propagandzie. Głównym wydarzeniem sportowym Niemiec nazistowskich były igrzyska olimpijskie w 1936 roku w Berlinie, igrzyska zimowe w Garmisch-Partenkirchen w 1936 roku, Niemieckie Święto Sportu i Gimnastyki (Deutsche Turn- und Sportfest Breslau) we Wrocławiu w 1938 roku. Natomiast w Karkonoszach rozgrywano nazistowskie imprezy sportowe w latach 1934 i 1935 w Karpaczu, a w latach 1936 i 1938 – w Szklarskiej Porębie²⁰⁵.

Zreformowano system zarządzania ruchem sportowym. W nowym ustroju sport był traktowany jako służba ojczyźnie²⁰⁶ zespolona z militarnymi i politycznymi celami państwa. Rozgrywano biegi patrolowe, biegi militarne, maratony narciarskie. Doceniano korzystny wpływ sportów wytrzymałościowych na cechy oczekiwane od żołnierzy.

Powiększono inwestycje związane z narciarstwem alpejskim, zapoczątkowane w 1932 roku²⁰⁷. Budowano trasy zjazdowe i poprawiano stare trasy narciarskie i turystyczne. Do igrzysk w 1936 roku rozbudowywano sieć skoczni. Słabło zainteresowanie saneczkarstwem. Jednak sukcesy sportowców, zawodniczo uprawiających tę dyscyplinę, przyczyniły się do znaczącej pozycji karkonoskiego saneczkarstwa na arenie europejskiej²⁰⁸.

202 I. Łaborewicz, *op. cit.*, s. 156.

203 *Ibidem*, s. 160.

204 *Ibidem*, s. 159.

205 T. Przerwa, *Między...*, s. 142.

206 R. Nowakowski, T. Świętochoński, *op. cit.*, s. 45.

207 T. Przerwa, *Między...*, s. 215.

208 *Ibidem*, s. 250.

Druga wojna światowa zahamowała aktywność sportową i turystyczną w Karkonoszach.

5.2. Zróżnicowanie architektury

W Niemczech hitlerowskich celem nadrzędnym było wychowanie dla przyszłej wojny i celowi temu służyły wszystkie dziedziny życia społecznego, w tym również architektura, cała sztuka i sport. „Nie tolerowano innej sztuki i innej architektury niż «narodowo-socjalistyczna», a jej cechy określał aparat władzy”²⁰⁹.

Pomimo kontroli państwa nad wszystkimi aspektami życia, w tym architekturą, dostrzega się pewną różnorodność architektury powstałej w tym czasie²¹⁰. Styl budynków użyteczności publicznej stawał się ciężki i monumentalny, nawiązujący z reguły do klasycyzmu – będąc elementem indoktrynacji mającej na celu sprawowanie władzy.

Natomiast w mieszkalnej architekturze, stanowiącej tło i bezpośrednie otoczenie obiektów sportowych, kładziono na przykład nacisk na wernakularyzm. Zalecano kontynuację ludowego, niemieckiego budownictwa²¹¹. Dopuszczano obiekty, które łączyły wcześniejsze idee sztuki wernakularnej z wymogami ideologicznymi, na przykład realizowane zgodnie z poglądami konserwatywnego odłamu wspomnianego wyżej Werkbundu czy Stuttgarter Schule. Ugrupowania te zwalczały cechy modernistyczne w architekturze i odcinały się od tradycji architektury weimarskiej. Zamiast płaskich dachów, odczytywanych jako oznaka architektury pozbawionej cech ojczystych, wprowadzono popularne odmiany dachów stromych²¹². Równocześnie w atrakcyjnie turystycznych okolicach powstawały domy służące wychowaniu młodzieży²¹³, które należało dostosować

209 J. Dobesz, *Wrocławska architektura...*, s. 35.

210 *Ibidem*, s. 91.

211 *Ibidem*, s. 78.

212 *Ibidem*, s. 77.

213 Po przejęciu w 1933 roku przez Hitlerjugend kontroli nad schroniskami młodzieżowymi zaczęto lansować następujące cechy takich budowli: powiązanie funkcjonalności z pięknem oraz dopasowanie do krajobrazu i rodzimego rzemiosła. Schroniska powinny być posiadać dużą salę. Zalecano stosowanie materiałów lokalnych, tradycyjnych, w tym drewna jako nordyckiego materiału, gwarantującego ciepłą atmosferę. Beton i stal miały być przeznaczone dla potrzeb przemysłu zbrojeniowego. Oto narodowosocjalistyczne zasady, jakie preferowano: „czytelna stereometria i osie, którym da się podporządkować place honorowe, place ćwiczeń, place apelowe, hale kolumnowe, korytarze; gładkie i surowe powierzchnie, spokojne formy dachów; uporządkowanie budynków względem siebie oraz ich

do krajobrazu i rodzimego budownictwa. „Wernakularyzm stał się w karykaturalny sposób obowiązujący w III Rzeszy”²¹⁴.

W architekturze okresu faszyzmu dopatrzyć się więc można wątków historyzujących, regionalnych, modernistycznych²¹⁵. Niejednoznaczność architektury intensyfikowała jeszcze sprzeczność wynikającą zarówno ze zwalczania jednocześnie historyzmu i awangardy, jak i łączenia elementów symbolicznych z realistyczną dosłownością (racjonalne walory)²¹⁶.

Janusz Dobesz, badacz architektury III, Rzeszy podkreśla: „architektura niemieckiego faszyzmu rozkwitła w warunkach narodowego socjalizmu. Jednak tendencje wzbierały przez wiele dziesięcioleci, a szczególnie nasiliły się po przegranej wojnie światowej”²¹⁷.

6. Karkonosze po II wojnie światowej – III etap istotny dla rozwoju sportu w Karkonoszach

6.1. Zmienna sytuacja turystyki i sportu

Po II wojnie światowej Karkonosze znalazły się w granicach Polski²¹⁸. Nastąpiło okresowe wstrzymanie i ograniczenie ruchu turystycznego, m.in. ze względów politycznych, bezpieczeństwa, napływu nowej ludności. Połączenia komunikacyjne kolejowe i autobusowe nie funkcjonowały sprawnie m.in. ze względu

położenie w terenie jako dominanty lub punktu widokowego; proste, monumentalne urządzenie wnętrz, unikanie skrajności: historycznych kopii, jak i wzorców współczesnych”. *Ibidem*, s. 148.

214 *Ibidem*, s. 85.

215 *Ibidem*, s. 6.; *idem*, *Modernistyczna architektura Wrocławia z epoki III Rzeszy*, [w:] *Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni. Architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie*; M.J. Sołtysik, R. Hirsch (red. nauk.), Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2011, s. 115; <https://docplayer.pl/9141754-Modernistyczna-architektura-wroclawia-z-epoki-iii-rzeszy.html> [dostęp: 20 czerwca 2022].

216 J. Dobesz, *Wrocławska architektura...*, s. 158.

217 *Ibidem*, s. 5.

218 Karkonosze znalazły się w granicach Polski w obrębie województwa wrocławskiego, a następnie po 1998 roku w granicach województwa dolnośląskiego.

na brak odpowiedniego taboru, zdewastowaną infrastrukturę kolejową. Wiele obiektów turystycznych, takich jak: gospody, zajazdy, pokoje gościnne, schroniska, nie wznowiło działalności²¹⁹. Natomiast stan techniczny innych obiektów: sanatoriów, pensjonatów, czy także schronisk, nie zawsze pozwalał na szybkie rozpoczęcie aktywności turystycznej. Jednak podejmowano ją już w pierwszych latach powojennych, przystępując do modernizacji obiektów turystycznych. Jako jedne z pierwszych schronisk rozpoczęły działalność: Samotnia, Na Rubieży, na Szrenicy²²⁰.

Miejsca noclegowe dla turystów wynajmowane były przez przedsiębiorstwo turystyczne Fundusz Wczasów Pracowniczych²²¹ i przedsiębiorstwo państwowe Polskie Uzdrowiska oraz biura podróży, w domach kolonijnych, zakładowych, domach wypoczynkowych zakładów pracy, wykorzystując istniejącą bazę noclegową. O wiele później rozwijał się wynajem kwater prywatnych.

219 K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 377.

220 Opuszczony majątek turystyczny po wojnie przejęło państwo (Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji). Aby zapobiec niszczeniu schronisk, zaproponowano ich rozdział pomiędzy instytucje i organizacje, m.in. przez takie organizacje, jak: PBP Orbis (Polskie Biuro Podróży Orbis), PTT (Polskie Towarzystwo Tatrzańskie), PZN (Polski Związek Narciarski), kluby narciarskie, DST (Dolnośląską Spółdzielnię Turystyczną), Gminne Spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”, PTKraj (Polskie Towarzystwo Krajoznawcze), PTK (Polskie Towarzystwo Krajoznawcze), Dolnośląskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, YMCA (Związek Młodzieży Chrześcijańskiej), AZS (Akademicki Związek Sportowy), PTTK (Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze). Po 1955 roku inwentarz przejmowały także: WOP (Wojska Ochrony Pogranicza), środowiska akademickie, ZHP (Związek Harcerstwa Polskiego). Prawo do schronisk uzyskali także prywatni właściciele. K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 470. Obsługą ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku zajmowały się także później: OST Gromada (Ogólnokrajowa Spółdzielnia Turystyczna), STW Turysta, Okręgowe Biuro Turystyki PZMot, Agencja turystyczna Zrzeszenia Studentów Polskich we Wrocławiu Almatu, Biuro Turystyki Młodzieżowej ZMS Juwentur we Wrocławiu, Powiatowe Przedsiębiorstwo Usług Turystycznych Turystyka w Jeleniej Górze, a także organizacje społeczne, w ramach swojej działalności statutowej: związki zawodowe, Szkolny Wojewódzki Ośrodek Krajoznawczo-Turystyczny, ZMS (Związek Młodzieży Socjalistycznej), ZMP (Związek Młodzieży Polskiej), TKKF (Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej). Koordynacją działań zajmował się Wojewódzki Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki w odniesieniu do terenu województwa. *Studium zasad przestrzennego zagospodarowania...*, s. 7.

221 FWP powołano do życia w 1949 roku. Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku domy wczasowe w karkonoskich miejscowościach obejmowały już następującą liczbę miejsc noclegowych: w Szklarskiej Porębie – 3275, w Bierutowicach – 1345, w Karpaczu – 980, w Przesieci i Zachelmiu – 521, w Michałowicach – 351, w Sosnowce – 310. Natomiast w kwaterach prywatnych Karpacza, Bierutowic, Przesieki znajdowało się 880 miejsc noclegowych. K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 488.

Turystykę narciarską propagowano już od 1946 roku, kiedy to powstała Sekcja Narciarska Dolnośląskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego²²². Od sezonu 1946/1947 organizowano wycieczki narciarskie w Karkonosze, zimowiska, obozy narciarskie, rywalizacje w skokach narciarskich i zjazdach na saneczkach i bobslejach. Od przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych coraz większą popularność zdobywało narciarstwo zjazdowe. W latach sześćdziesiątych skiboby jako dyscyplina sportowa trafiła do Polski. W 1969 roku na Hali Szrenickiej zorganizowano pierwsze ogólnopolskie zawody. Kolejne odbyły się w Kotle Łabskiego Szczytu. Rywalizacja z czasem zyskała rangę międzynarodową²²³.

Po wojnie konstrukcje i instalacje sportowe wykorzystywane w sportach zimowych nie zawsze nadawały się do użytku. Jedynie fragmenty pozostały po pierwszym wyciągu saniowym w dolinie rzeki Kamieńczyk, wzdłuż drogi prowadzącej do Hali Szrenickiej oraz po torze bobslejowym również w tej okolicy. Niektóre obiekty (skocznia w Szklarskiej Porębie) modernizowano. Kilka torów saneczkowych przekształcono na trasy narciarskie. W 1949 roku oddano do użytku pierwszą w Sudetach nartostradę w Karpaczu z Kopy do hotelu Zdrojowego²²⁴. Pod koniec lat pięćdziesiątych ruszyły większe inwestycje sportowe i turystyczne.

Jak relacjonował Jan Dębowski²²⁵, dyrektor ds. technicznych spółki Sudety Lift zarządzającej kompleksem Ski Arena Szrenica w Szklarskiej Porębie, w 1958 roku rozpoczęły się pierwsze prace przy budowie kolei linowej w Szklarskiej Porębie, które zakończono w 1962 roku. Jednocześnie instalowano kolej linową Na Kopę w Karpaczu, którą oddano do użytku już w 1959 roku.

W 1959 roku wydzielono obszar Karkonoskiego Parku Narodowego, którego atrakcyjność sprawiła, że w następnych latach znacznie przekroczono jego szacowaną chłonność turystyczną²²⁶. Na tym terenie znalazła się kolej linowa w Karpaczu i drugi odcinek kolei linowej w Szklarskiej Porębie. Ponadto funk-

222 *Ibidem*.

223 Prototypy skibobów wykorzystywano jako środek transportu w Bawarii, a potem Alpach już około 1850 roku.

224 K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 506.

225 Informacje dotyczące inwestycji narciarskich w rejonie Szklarskiej Poręby i Karpaczu pochodzą z wywiadu przeprowadzonego z panem Janem Dębowskim w sierpniu 2013 roku oraz niepublikowanego tekstu p. Dębowskiego *Trochę o historii o budowie kolei linowych i wyciągów narciarskich w Szklarskiej Porębie* z 30.12.2009 roku.

226 W 1976 roku liczba osób odwiedzających rocznie Park Karkonoski wyniosła 2,5 mln osób, a w latach 1978–1980 osiągnęła 3–3,5 mln osób. Tymczasem dla parku określono chłonność turystyczną na maksimum 600 tysięcy osób latem i 150 tysięcy zimą. Aktualnie teren przyjmuje około 1,5–2 mln osób rocznie. K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 453.

cjonowały tu prywatne wyciągi narciarskie zaczepowe, m.in. na Hali Szrenickiej i na Hali Pod Łabskim Szczytem), oraz nartostrady (Filutek z Hali Szrenickiej i Liczyrzepa z Hali Pod Łabskim Szczytem) utrzymywane przez nadleśnictwo i PTTK. Stopniowo wytyczano kolejne zjazdowe trasy narciarskie, m.in. nartostrady Śnieżynkę i Bystrą. Budowano wyciągi, m.in. równoległe do kolei linowych w Szklarskiej Porębie i Karpaczu (w 1973 roku) oraz na Hali Złotówki w Karpaczu i na Hali Szrenickiej w Szklarskiej Porębie (w 1975 roku), w Kowarach w dzielnicy Podgórze, w Świeradowie-Zdroju. Jednocześnie powstawały małe wyciągi przy ośrodkach wypoczynkowych w Szklarskiej Porębie. Planowano budowę nowych wyciągów narciarskich, m.in. w Szklarskiej Porębie – centrum, na Hali Łabskiego Szczytu, w rejonie Wysokiego Kamienia, w Jagniątkowie, Borowicach. Około 1966 roku rozpoczęto budowę tras biegowych i strzelnicy biathlonowej w Jakuszycach. Rozpoczęto także budowę hotelu sportowego w Szklarskiej Porębie z kortami tenisowymi i boiskiem do siatkówki. Planowano rozwój turystyki wędrownej, pieszej, narciarskiej, uzdrowiskowej²²⁷.

W latach sześćdziesiątych i kolejnych dekadach ruch turystyczny cechowała znaczna dynamika wzrostu. Wynikało to z polepszenia stopy życiowej społeczeństwa, wzrostu zainteresowania aktywnymi formami wypoczynku, turystyką zmotoryzowaną i edukacją w tym zakresie. W skali kraju rejon przodował w liczbie przyjmowanych turystów (około 35% ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku koncentrowało się w Kotlinie Jeleniogórskiej)²²⁸. Równocześnie jednak od końca lat sześćdziesiątych stan eksploatowanej bazy turystyki górskiej zaczął się pogarszać. Zmniejszała się liczba schronisk, powodując niedogodności w uprawianiu turystyki kwalifikowanej.

W Polsce Ludowej do lat siedemdziesiątych dominował model wypoczynku, który scharakteryzował w następujący sposób Krzysztof R. Mazurski²²⁹: „powszechność turystyki dla wszystkich warstw społecznych, wielostronna działalność organizacji społecznych i różnych instytucji dla umożliwienia uprawiania turystyki, planowość i właściwe zarządzanie, dominacja funkcji wychowawczo-społecznych i politycznych oraz rekreacyjno-zdrowotnych, uspołecznienie obsługi, nadzór państwa poprzez odpowiedni organ administracji (Główny Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki)”.

227 Planowano rozwój Sosnówki, Przesieki. *Ibidem*, s. 457.

228 *Studium...*, s. 7; K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 492.

229 K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 492.

Ubóstwo, inflacja końca lat osiemdziesiątych, transformacja ustrojowa, problemy społeczne zahamowały rozpoczęte prace związane z inwestycjami sportowymi i turystycznymi. Następowła jednocześnie dekapitalizacja infrastruktury kolejowej, która zapewniała niegdyś dogodny dostęp do ośrodków turystyczno-sportowych.

Już jednak w latach dziewięćdziesiątych wystartowały nowe przedsięwzięcia, m.in. wyciąg narciarski Święteczny Kamień (1998) i modernizacje istniejącej infrastruktury. Wiele planów jednak nie zostało zrealizowanych do dzisiaj, a wiele koncepcji zostało zarzuconych.

Lata gospodarki wolnorynkowej przyniosły recesję w zespole ośrodków wczasowych²³⁰. PTTK i FWP wyprzedzały większość swoich obiektów. Regres zanotowały również schroniska. Wzrosła natomiast liczba hoteli, które stały się głównym miejscem zamieszkania turystów. Odzwierciedleniem ciągle rosnącej popularności aktywnego wypoczynku, a w szczególności biegów narciarskich i narciarstwa zjazdowego, jeździectwa, kolarstwa, były imprezy sportowe. Najstarszą masową imprezą zimową jest do chwili obecnej Bieg Piastów w Jakuszycach, organizowany od 1977 roku. Warunki przyrodnicze Karkonoszy sprzyjały rozwojowi sportów zimowych. Szklarska Poręba i Karpacz były głównymi ośrodkami narciarskimi w Sudetach, w drugim co do ważności regionie turystyki zimowej w Polsce (po Karpatach)²³¹.

Krzysztof R. Mazurski ocenił, że ranga kurortów: Karpacza i Szklarskiej Poręby, została utrzymana od czasów przedwojennych, a nawet wzrosła²³². Konsekwencją tego są obecnie zmiany w środowisku i w krajobrazie Karkonoszy spowodowane nieuporządkowaną, zagęszczoną zabudową, emisją zanieczyszczeń. Jednocześnie zmniejszyło się, a nawet zanikło znaczenie wielu miejscowości recepcyjnych (Jeżów Sudecki, Krzaczyzna, Przesieka, Miłków). Zmniejszył się udział dzieci i młodzieży w turystyce. Nastąpił wzrost turystyki indywidualnej bogatszej części społeczeństwa. Zmienił się charakter wypoczynku. Mniejszy udział stanowią wędrowniki wymagające taniego, skromnego noclegu. Większym zainteresowaniem cieszą się krótkie wyjazdy samochodem turystów oczekujących wysokiego standardu usług. Od kilku lat powoli otwierane są przejścia graniczne, podejmowane są inwestycje turystyczne, próby reaktywa-

230 *Atlas Polski*, t. 3. *Turystyka i rekreacja*, R. Mydel (red.), Fogra Oficyna Wydawnicza, Kraków 2003, s. 268.

231 *Ibidem*, s. 76.

232 Szklarska Poręba dysponowała w 1965 roku trzykrotnie większą liczbą noclegów niż w 1939 roku, podobnie Karpacz i Świeradów-Zdrój.

cji połączeń komunikacyjnych, inicjatywy aktywizujące ruch turystyczny²³³ oraz wytyczane są nowe szlaki do narciarstwa biegowego. Jednak odnosi się wrażenie, że w tym turystycznym regionie potrzeby sportowców, turystów, a nawet mieszkańców zajmują pozycję drugoplanową wobec dążeń deweloperów.

6.2. Próby kontynuacji wzorców regionalnych a modernistyczne inklinacje

W powojennej architekturze sudeckiej architekt profesor Jacek Suchodolski wymienia podstawowe okresy²³⁴ historyczne, ukazujące tendencje budowlane:

- zacieranie śladów niemieckiej przeszłości, polegające m.in. na braku dbałości o stan techniczny obiektów budowlanych oraz przebudowach zniekształcających istniejącą architekturę;
- początek lat sześćdziesiątych – wprowadzenie architektury oszczędnej, standardowej, „niemych” bloków;
- koniec lat siedemdziesiątych i lata osiemdziesiąte – powstawanie architektury w nurcie górskiego uniwersalizmu oraz według wzorów zapożyczonych z Podhala i Podbeskidzia;
- koniec lat osiemdziesiątych – zainteresowanie architekturą regionalną.

Poszukiwania twórczej formy architektonicznej wpisującej się w historycznie ukształtowany krajobraz trwają do dzisiaj.

Powyższe tendencje, z wyjątkiem pierwszego punktu, zgodne były mniej więcej z głównymi tendencjami obserwowanymi w architekturze światowej.

Spłyconą wersję modernizmu dostrzegamy w powielanych kostkach domów jednorodzinnych, blokowiskach na peryferiach sudeckich miast, w betonowych, przerysowanych bryłach hoteli górskich i ośrodków wypoczynkowych. Reakcją na anonimową estetykę modernizmu było powstanie postmodernizmu, tendencji odwołującej się do popularnej obrazowości, historycznych modeli. „Postmodernistyczne założenia nawoływały do ponownego związania architektury z miejscem, tradycją”. W Polsce w latach osiemdziesiątych pojawiały się dwie tendencje architektury regionalnej i neohistorycznej²³⁵. Do dzisiaj trwa fala postmodernizmu, co przejawia się m.in. w neoregionalizmie. „Tutaj może-

233 K.R. Mazurski, *op. cit.*, s. 509–536.

234 J. Suchodolski, *Regionalizm...*, s. 84.

235 A. Tokajuk, *Trwanie czy przemijanie? O postmodernizmie w Polskiej powojennej architekturze mieszkaniowej*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2011, 108, 4-A/2, s. 426.

my znaleźć związki z przeszłością, odwoływanie się do architektury tradycyjnej, z wysokimi dachami, stosowanie materiałów występujących w kontekstach realizacji”²³⁶. Aczkolwiek obecnie pojęcie regionalizmu rozumiane jest wielorako. Wiązane bywa z podstawami sprzeciwu wobec uniformizacji, stereotypom, globalizacji, uproszczeniom w kształtowaniu przestrzeni, kojarzone jest z dążeniem do ożywienia środowiska kulturowego przy zachowaniu odrębności kulturowej (w Sudetach w latach siedemdziesiątych powstało kilka osiedli o wątkach regionalnych).

Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych był okresem kryzysu w budownictwie. W Sudetach zapisał się nielicznymi inwestycjami, które zyskały pewne typowe cechy tradycyjnego budownictwa, np. stromy dach dwuspadowy, kratownica fachwerku. Pod szyldem architektury rodzimej wznoszone były przeskalowane kubaturowo obiekty turystyczne, ignorujące współczesne i historyczne uwarunkowania urbanistyczne.

Należy zaznaczyć, że już przed II wojną światową w Polsce poddawano krytyce pospieszne inwestycje górskie, chaotyczne akcje budowlane w krajobrazie pozamiejskim, „przynoszące tandetę budowlaną”²³⁷. Uwagi dotyczyły Tatr. Zwracano uwagę na „moment na wskroś architektoniczny”, jakim jest granica zakłócenia harmonii i skali elementów stanowiących o pięknie krajobrazu. Przekonywano, że miejsca krajobrazowe należy eksploatować bardzo ostrożnie. Oczywiście było przeciwdziałanie powstawaniu na wsi, a w szczególności w górach, ośrodków o charakterze miejskim. W zamian proponowano luźną zabudowę, swobodnie posadowioną na stokach, w dużej ilości zieleni. Sugerowano ochronę historycznych ośrodków i zakładanie nowych dzielnic wypoczynkowych. Już wtedy wielu zwolenników zyskał wspomniany styl regionalny²³⁸.

236 *Ibidem*.

237 K. Marczewski, *Uwagi o urbanistyce i budownictwie regionalnym w Karpatach*, „Architektura i Budownictwo” 1939, XV, 4/5, s. 38–40, <https://docplayer.pl/10398911-Miesiecznik-ilustrowany-spoldzielni-wydawniczej-architektow-polskich-w-warszawie.html> [dostęp: 3 sierpnia 2021].

238 Warto przywołać architekturę górskich ośrodków turystyczno-sportowych w Polsce z okresu międzywojennego – na przykład Zakopanego. Okres ten bowiem, charakteryzujący się dynamicznym rozwojem budowlanym, miał wpływ na obraz architektoniczny kraju w latach późniejszych. „W architekturze tego okresu początkowo dominował historyzm lat 20, art deco i styl zakopiański drugi, a w latach późniejszych funkcjonalizm oraz wolny funkcjonalizm – nowy regionalizm”, jak precyzuje Zbigniew Moździerz. Z. Moździerz, *Od odzyskania przez Polskę niepodległości do modernizmu lat sześćdziesiątych XX wieku*, „Przestrzeń Urbanistyczna Architektura” 2000, 1, s. 107–122.

W Karpatach nurt regionalny inspirowany stylem zakopiańskim opierał się na formach budownictwa góralskiego. Krytykowano jednak nierozważne, szablonowe stosowanie motywów góralskich, które przeradzało się w bezwartościowe zdobnictwo²³⁹. Ostrzegano przed naśladownictwem, które „grozi degeneracją wzorów autentycznych, a których bogactwo form wynikało z głębokiej konsekwencji budownictwa drewnianego i wysokiego poziomu rzemiosła”²⁴⁰. Wskazywano, że „znacznie głębszym podejściem architektonicznym, lecz równie trudnym i zależnym od osobistej kultury projektującego – jest pewna transpozycja form ludowych w tematach na wskroś nowoczesnych, która dąży do uchwycenia ducha budownictwa górskiego przez odpowiednie zastosowanie materiału miejscowego, typu konstrukcji, sposobu wykonania możliwie prostego, a nawet surowego i czystego w zasadzie”²⁴¹. Zwracano również uwagę na potrzebę dostatecznej przestrzeni wolnej – zabezpieczenie optyczne dla budynku. Już wtedy przestrzegano przed błędami, jakie popełniono w znanych miejscowościach klimatycznych, np. w St. Moritz, gdzie olbrzymie budynki hotelowe stłoczono na małej przestrzeni. Rekomendowano raczej budowanie w sposób możliwie dyskretny, skrywanie budynków, szukanie równowagi względem przyrody górskiej, podporządkowywanie architektury krajobrazowi.

Równocześnie w powojennej Europie od połowy XX wieku (w szczególności we Francji) miejscowości turystyczno-sportowe stały się teatrem myśli architektonicznej. Rozwijała się turystyka socjalna, powstawały specjalistyczne ośrodki (narciarskie w górach, nautyczne nad wodą), projekty kolonizacji Alp i nadbrzeży mórz. Początkowo delikatnie wnikano w dziewiczy krajobraz, potem szokowano spektakularną architekturą skierowaną do mas. Faworyzowano aktywności sportowe i obiekty służące tym celom o różnej skali i architekturze. Narastanie zabudowy powodowało negatywne konsekwencje już około lat siedemdziesiątych XX wieku. Pod koniec XX wieku nastąpiło odwrócenie tendencji. Nowa wrażliwość ekologiczna zaczęła przebijać się do świadomości. Nie spowolniło to natychmiast budowy kompleksów wypoczynkowych i sportowych, parków atrakcji, których gorączka opanowała turystyczne regiony. Obecnie trwają nieśmiałe próby wdrażania programów przywrócenia równowagi i powstrzymania urbanizacji.

239 K. Marczewski, *op. cit.*, s. 40.

240 *Ibidem*.

241 *Ibidem*.

6.3. Polskie obiekty sportowe w otoczeniu zieleni

Władysław Czarnecki w opracowaniu *Planowanie miast i osiedli* omówił zagadnienia wypoczynku wśród zieleni, jego aktywnych form, prezentując polskie doświadczenia i stan wiedzy z lat sześćdziesiątych XX wieku. Wypoczynek fizyczny przybierający różne formy powiązał z towarzyszącą mu nieodłącznie zielenią i w ten sposób wskazał na jego odmiany i bogactwo, składające się na korzystny bilans systemu zieleni w miastach. Wyszczególnił m.in. następujące założenia sportowo-rekreacyjno-parkowe:

- parki wypoczynkowo-spacerowe (centralne i skromniejsze dzielnicowe) służące różnym rodzajom wypoczynku, z zielenią wyodrębniającą boiska sportowe i place zabaw dla młodzieży (spośród nich wyróżniał założenia krajobrazowe i tzw. architektoniczne o kompozycji opartej na regularnych figurach oraz zestawienie obu typów);
- parki leśne wykorzystywane sportowo, bazujące m.in. na trasach rowerowych i ścieżkach spacerowych;
- parki ludowe (kultury i odpoczynku) zawierające strefę kultury fizycznej (boiska dla sportów masowych, hale gimnastyczne, kąpieliska, baseny kryte, tory rowerowe, motocyklowe, wodne, ślizgawki i zespoły wychowania fizycznego itd.)²⁴²;
- bulwary i promenady, aleje promenadowe, ze ścieżkami rowerowymi i spacerowymi, służącymi połączeniu systemu parków i zieleńców w mieście;
- ogrody dziecięce z placykami i placami do zabaw i gier, w tym ogrody jordanowskie²⁴³, ogrody przy żłobkach, przedszkolach, szkołach;
- zespoły boisk i sportowych urządzeń terenowych zlokalizowane przy szkołach, bursach dla młodzieży szkolnej i domach akademickich;
- ośrodki sportowe (bazy sportowe) dla obsługi dzielnicy miasta lub zespołu jednostek sąsiedzkich wyposażone w: boiska do gier wielkich i lekkiej atletyki, boiska ćwiczebne, stadiony, boiska treningowe, hale sportowe, sale gimnastyczne, pływalnie kryte i otwarte baseny, specjalne urządzenia sportowe, jak tory kolarskie, łucznicze, motocyklowe, lodowiska, bazy narciarskie (ośrodki sportowe mogły przybierać formę parku sportowego).

242 Na przykład: Park Śląski w Chorzowie, Park Ludowy na Powiślu w Warszawie, Park Ludowy dla Poznania, Park Kultury dla Wrocławia, Park dla Dąbrowy Górniczej i Będzina, Krakowski Park Kultury na terenach Nowej Huty.

243 W polskich ogrodach jordanowskich, przeznaczonych dla dzieci do 14. roku życia oprócz świetlicy znajdowały się boisko sportowe z przyrządami do ćwiczeń i trawnik.

Tereny sportowe postrzegano w owym czasie jako antidotum na niehigieniczne warunki pracy i złe warunki mieszkaniowe. Miały one tworzyć sieć obsługi wychowania fizycznego, równomiernie pokrywając obszar osiedli i miast.

Władysław Czarnecki zwracał uwagę na oczywistą rolę krajobrazu i zieleni przy projektowaniu i planowaniu terenów sportowych. „Przy lokalizacji terenów sportowych walory krajobrazowe są najważniejszym czynnikiem kompozycji przestrzennej i plastycznej. Otoczenie zieleni drzew i sąsiedztwo wody stwarzają właściwe warunki zdrowotne i podnoszą walory estetyczne środowiska”²⁴⁴.

W owym czasie lansowano stosowanie zestawów ćwiczebnych, składających się z bieżni, boisk kortowych, trawiastej łąki do gier, pola ćwiczebnego, placu do gimnastyki, pawilonu sportowego, w których elementy przyrody łagodziły geometryczne linie poszczególnych urządzeń sportowych²⁴⁵. Rekomendowano zakładanie kąpielisk i trawiastych plaż przy brzegu wód, w otulinie lasu lub parku. Zarówno na zwykłych, jak i na sportowych czy zawodniczych basenach obowiązywało wydzielanie stref dla pływających i niepływających. Projektując kąpieliska, plaże do „słońcowania”, ośrodki sportów wodnych (przystanie, tory wioślarskie, żeglarskie, kajakowe, wodno-motorowe, bojerowe), zalecano unikanie ingerencji w widok linii brzegowej.

Uprawianie sportów zimowych, wymagających specyficznych warunków, w tym klimatu, odpowiedniej topografii, oprawy krajobrazowej, planowano również w mieście, wykorzystując zieleńce publiczne, np. pod tory saneczkowe lub lodowiska. Skocznie, podobnie jak w przeszłości, projektowano w lasach, na stokach północnych, w pobliżu komunikacji, w miejscach osłoniętych od wiatrów. Aktywność fizyczną promowano także w ogrodach działkowych, w lasach podmiejskich, w rezerwach przyrody i parkach narodowych. Zieleń była nieodłącznym elementem kultury fizycznej.

Projektowanie poszczególnych obiektów sportowych wiązało się z szeroko pojętym programowaniem i planowaniem regionalnym. Przy rozplanowaniu urządzeń sportowych „brano pod uwagę położenie ich w stosunku do terenów mieszkaniowych, promień obsługi, możliwość włączenie w istniejącą zieleń oraz wykorzystanie warunków topograficznych”²⁴⁶. Turystyka sportowa wymagała rozmieszczenia m.in. stacji turystycznych, składających się z przystani wodnych, schronisk, obozowisk itd. Lasy podmiejskie miały stanowić naturalne przedłużenie parków miejskich, którymi prowadziły system

244 W. Czarnecki, *op. cit.*, s. 144.

245 *Ibidem*, s. 152.

246 *Urządzenia sportowe...*, s. 50.

dróg spacerowych, rowerowych. Organizacja tras wodnych dla wycieczek kajakowych wymagająca potoków, strumieni, jezior, łączyć miała w system odległe terytoria.

7. Preferencje w projektowaniu obiektów sportowych – krytyka

7.1. Infrastruktura sportowa w Karkonoszach – kontekst sudecki i czeski

Opracowania historyczne zazwyczaj wskazują na pionierskie wydarzenia, które mogłyby stać się cezurą dla wyznaczenia ram czasowych występowania zjawisk. Wiele przełomowych zdarzeń miało miejsce właśnie w Karkonoszach: udokumentowany pierwszy zjazd na saniach (1737 rok)²⁴⁷, pierwszy prawdziwie turystyczny zjazd na saniach (1815 rok)²⁴⁸, sprowadzenie jednych z pierwszych nart (lata czterdzieste XIX wieku)²⁴⁹, inauguracja jazdy na nartach (1886 rok)²⁵⁰. Te jednostkowe wydarzenia były reprezentatywne dla szeregu zjawisk, które ogarnęły wtedy całe Sudety, docierając również w rejony Śnieżnika, Orlicy, Wielkiej Sowy, Stogu Izerskiego, zazwyczaj jednak z opóźnieniem.

Na podstawie badań Tadeusza Przerwy ocenia się, że pod względem stopnia rozwoju turystyki i rekreacji zimowej Karkonosze miały przewagę nad innymi ośrodkami sudeckimi, również dzięki właściwościom fizjograficznym. „W obrębie śląskich ośrodków i rejonów górskich występowała oczywiście dal-sza gradacja, warunkowana walorami naturalnymi, zapleczem turystycznym, dostępnością i renomą”²⁵¹. Rozszerzano infrastrukturę sportowo-rekreacyjną dla sportów zimowych: narciarstwa, w tym skoków narciarskich, w mniejszym

247 Wyprawa badawcza do Małego Stawu w Karkonoszach. Woźlski, *Sanie...*

248 Zjazd z przełęczą Okraj do Kowar. *Ibidem*.

249 Franz Pohl, założyciel towarzystwa strzeleckiego (1849), towarzystwa sportowego (1861) w Szklarskiej Porębie, prawdopodobnie w latach czterdziestych XIX wieku sprowadził jedne z pierwszych „desek” do zjazdów. P. Wiater, *Początki...* Zdaniem innych w latach pięćdziesiątych XIX wieku w Sokołowsku „pojawiły pierwsze w Niemczech ślady nart”. T. Przerwa, *Między...*, s. 55.

250 W 1886 roku prof. Paul Regell, miłośnik Karkonoszy, zainaugurował jazdę na nartach, pokonując trasę ze schroniska Petrovka do Jagniątkowa. *Ibidem*, s. 56.

251 *Ibidem*, s. 13, 14.

stopniu dla sani rogatych, saneczek, łyżwiarstwa oraz sportów letnich, w szczególności sportów wodnych i gier zespołowych. Poza Karkonoszami w Sudetach powstawały obiekty sportowe w mniejszej skali.

Oto najpopularniejsze ośrodki sportów zimowych w Sudetach (części województwa dolnośląskiego) z pierwszej połowy XX wieku. Przy każdym osiedlu wyszczególniono ważniejsze obiekty sportowe²⁵² lub oferty uprawiania sportów. Celowo pominięto region karkonoski, który szczegółowo omówiony został w kolejnych rozdziałach opracowania.

a) Góry Izerskie

Świeradów-Zdrój

- skocznie narciarskie, w tym duża skocznia Graf-Gotthard-Sprungschanze (postrzegana jako najbardziej stroma w kraju), sztuczny tor saneczkowy (o długości 4500 m), tor bobslejowy (o długości 200 m), lodowisko, korty tenisowe, tereny do uprawiania wędkarstwa, skijöringu,
- liczne imprezy związane ze sportami zimowymi.

b) Góry Kamienne

Ulanowice koło Lubawki (obecnie dzielnica Lubawki – Podlesie)

- Skisprungschanze Ullersdorf – duża skocznia narciarska na północnym zboczu Kruczej Skały zbudowana w 1924 roku przy ośrodku sportowym przygotowań olimpijskich,
- możliwość uprawiania pływania, wędkarstwa, narciarstwa, saneczkarstwa.

Sokołowsko

- Freudengrundschanze – skocznia zbudowana w 1920 roku,
- możliwość uprawiania różnych rodzajów sportów zimowych (saneczkarstwa, narciarstwa).

c) Góry Wałbrzyskie i Kamienne

Szczawno-Zdrój

- najlepsze tereny do gry w golfa w ówczesnej Europie (18 dołków), szkoła jazdy konnej, pływalnia, korty tenisowe, strzelnica, lodowisko, nartostrada, tor saneczkowy w Parku Zdrojowym, mała skocznia na Wzgórzu Gedymina z 1942 roku.

252 Podstawowe informacje zaczerpnięto z opracowań: *Schlesien. Seine Gebirge, Städte und Bäder, Deutsche Verkehrsbücher*, Hrsg. von Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr, Reichsbahnzentrale Eigenverlag, Berlin 1931 i P. Güttler, *Das Glatzer Land Aktion*, West-Ost e.V., Düsseldorf 2006, z portalu www.skisprungschanzen.com [dostęp: 29 maj 2014] oraz z opracowania T. Przerwy, *Między...*, s. 77, 205, 213, 214. Dane uzupełniono szczegółowymi informacjami, których źródło podano w tekście.

Jedlina-Zdrój

– możliwość uprawiania sportów zimowych i letnich (kąpielisko).

Boguszów-Gorce

– korty, boisko sportowe, basen, możliwość uprawiania narciarstwa, saneczkarstwa, skocznia w Kuźnicach Świdnickich, tor saneczkowy na Górze Parkowej.

Wałbrzych

– skocznie narciarskie: Schlossberg-Schanze, na Górze Barbarka, przy ul. Świdnickiej, nartostrada, basen.

Mieroszów

– trasy narciarskie zjazdowe i slalomowe, skocznia.

d) Ziemia Kłodzka

Bardo

– możliwość uprawiania wędkarstwa, wioślarstwa, narciarstwa.

Kłodzko

– kąpielisko, korty tenisowe, lodowisko, kompleks sportowy z dwiema skoczniami narciarskimi przy ul. Walecznych;

– możliwość uprawiania wędkarstwa na Nysie Kłodzkiej i Bystrzycy Dusznickiej.

Polanica-Zdrój

– możliwość uprawiania wielu rodzajów sportów zimowych (narciarstwa, saneczkarstwa) i letnich (tenis).

Duszniki-Zdrój

– naturalne i sztuczne lodowisko, 2 sztuczne tory saneczkowe; trasy narciarskie zjazdowe i slalomowe, korty tenisowe, boisko sportowe, tereny do uprawiania skijöringu;

– skocznie narciarskie: Kleinerschanze am Franziskusheim, Hainwiesenschanze (w latach osiemdziesiątych XX wieku wzniesiono na Jamrozowej Polanie nową skocznnię),

– możliwość uprawiania: wioślarstwa, wędkarstwa nad Bystrzycą Dusznicką, hokeja, curlingu, jazdy konnej, narciarstwa, saneczkarstwa, łyżwiarstwa (Czarny Staw).

Podgórze (obecnie dzielnica miasta Duszniki-Zdrój)

– droga narciarska zjazdowa z Orlicy (długości 7 km), tereny do uprawiania skijöringu, skocznie narciarskie: Freudenbergsschanze, Strischekschanze am Grillenhäusl.

Zieleniec

– ośrodek przygotowań olimpijskich, stoki narciarskie, tor saneczkowy, skocznia narciarska.

Kudowa-Zdrój

- tor saneczkowy, skocznia narciarska, tereny do uprawiania narciarstwa.

Międzygórze

- trasy narciarskie zjazdowe i slalomowe oraz do uprawiania skijöringu, boisko sportowe,
- możliwość uprawiania wędkarstwa, narciarstwa, saneczkarstwa²⁵³ i uczestniczenia w imprezach sportowych²⁵⁴.

Międzylesie

- trasa saneczkarska²⁵⁵.

Bielice

- skocznia narciarska i tor saneczkowy, trasa narciarska zjazdowa, tereny do uprawiania skijöringu.

Nowy Gieraltów

- trasy narciarskie zjazdowe i slalomowe.

Bolesławów

- trasy narciarskie zjazdowe i slalomowe, skocznia.

Kletno

- trasy narciarskie, skocznia.

Potoczek

- trasy narciarskie, skocznia.

Niemojów

- trasy narciarskie, skocznia.

Srebrna Góra

- możliwość uprawiania narciarstwa i saneczkarstwa.

Sokolec

- lokalne centrum sportów zimowych na Przełęczy Sokolej,
- możliwość uprawiania narciarstwa i saneczkarstwa, kolarstwa,
- tory saneczkowe, skocznie narciarskie, w tym skocznia Falkenbergsschanze wybudowana w 1930 roku.

Oprócz powyższych ośrodków funkcjonowało wiele innych miejscowości, odkrytych dla wypoczynku i uprawiania sportów, m.in. osiedla posiadające skocz-

253 Na przykład trasa Hala pod Śnieżnikiem–Międzygórze wykorzystywana do zjazdów saniami rogowymi. *Ibidem*, s. 220.

254 W 1910 roku powstała w Międzygórzu szkołka narciarska. Do 1913 roku prowadził ją Maciej Zdarski z Wiednia, weteran narciarstwa i propagator zjazdów alpejskich.

255 T. Przerwa, *Między...*, s. 229.

nie: Jarkowice, Wilcza, Łomnica, Chełmsko Śląskie, Jarnołtówek, Kamionki, Kaczorów, Głuchołazy, Jodłów, Kamienna Góra, oraz osiedla z trasami narciarskimi zjazdowymi jak Goworów, a także z trasami saneczkarskimi, urządzanymi na górskich szlakach, na przykład Nowa Morawa, Nowa Wieś oraz takie jak Walim, a także Miedzianka w rejonie Rudaw Janowickich z trasą saneczkowo-bobslejową do Janowic²⁵⁶.

Miejscowości położone w rejonie Przedgórze Sudeckiego również dysponowały warunkami do uprawiania sportu i turystyki: Dzierżoniów (lodowisko)²⁵⁷, Bielawa (stadion, korty, skocznia, tereny narciarskie i saneczkarskie), Pieszyce (skocznia), Niemcza (łaźnia, korty tenisowe, boisko sportowe, lodowisko, możliwość uprawiania wioślarstwa, kolarstwa, jeździectwa). Podobne walory posiadały rejon Pogórze Izerskiego: Lwówek Śląski (basen, korty, trasa saneczkarska, lodowisko, szkoła sportowa w zamku Brauna, możliwość uprawiania wędkarstwa na rzece Bóbr).

W drugiej połowie XX wieku Ziemia Kłodzka o zróżnicowanym krajobrazie, z opustoszałymi górami, z mniejszą liczbą schronisk, z uzdrowiskami w dolinach śródgórskich rzek (Polanica-Zdrój, Duszniki-Zdrój, Łądek-Zdrój, Kudowa-Zdrój, Długopole-Zdrój), oferowała sezon turystyczno-sportowy również trwający przez cały rok. Długotrwałe zaleganie pokrywy śnieżnej spowodowało, że w rejonie tym, w stacjach sportowych: Nowa Morawa, Nowy Gierałtów, Bielice, Kamienica, Sienna, Bolesławów, Międzygórze, Zieleniec, Spalona, Rybnica Leśna – na Przełęczy Trzech Dolin (schronisko Andrzejówka), a także w Łądku-Zdroju, Rzecze-Sokolcu, w Potoczku, na Przełęczy Jugowskiej rozwinęło się narciarstwo, powstały wyciągi narciarskie oraz trasy ubijane ratrakami, a także części tras sztucznie naśnieżane. Również w Górach Kamiennych, w rejonie góry Dzikowiec, działał ośrodek sportowo-rekreacyjny.

Planowano rozwój sportów zimowych i turystyki, modernizację istniejących tras i wyciągów narciarskich i budowę nowych, w szczególności w gminie Stornie Śląskie:

- w południowej części obrębu Bielice,
- w górnej części Kamienicy, gdzie projektowana była kolej krzeselkowa na górę Płaczkę i połączenie jej koleją gondolową ze Śnieżnikiem (kolej gondolowa w powiązaniu z unikatową jaskinią Niedźwiedzią stanowić miała najważniejszy obszar atrakcji turystycznej),
- w Siennej (ośrodek Czarna Góra), gdzie rozważano budowę drugiej nitki kolei krzeselkowej, która połączyłaby Kletno z Czarną Górą.

256 J. Lamparska, *Dolina...*

257 T. Przerwa, *Między...*, s. 266.

System ten miał za zadanie podnieść atrakcyjność rejonu, szczególnie w okresie zimowym. Próby projektowe, dotyczące problematyki krajobrazowej i turystycznej dla gminy Stronie Śląskie, podejmowano już od kilku lat. Opracowano pakiet studiów cechujących się zarówno podejściem zachowawczym i rewaloryzacyjnym, jak i bardziej odważnym, proponującym potężne stacje typu alpejskiego. W centrum zainteresowania pozostawało zawsze miasteczko Bolesławów, które miało stać się albo drugim Zakopanem (warszawscy autorzy), albo centrum aktywizacji turystycznej dla gminy Stronie Śląskie i dla Obszaru Rekreacyjnego Śnieżnik (autorzy krakowscy).

Przymierzano się również do inwestycji: wyciąg krzeselkowy z Międzygórze na Śnieżnik – najwyższy szczyt w polskich Sudetach Wschodnich.

Sudety Środkowe, o nieco uboższych walorach naturalnych, również pozostawały w zakresie zainteresowania sportowców (jezioro zaporowe w Zagórze Śląskim). Planowano wyciągi na szczyt Wielkiej Sowy w Sokolcu oraz Chełmca. W rejonie znajdowały się wyciągi i oświetlone stoki (Rzeczka, Sokolec, Sokolowsko, Rybnica Leśna) cieszące się dużą frekwencją.

Analizując stan infrastruktury sportowej regionu Karkonoszy, na tle porównawczym z innymi pasmami górskimi Sudetów, należy również wspomnieć o realiach w czeskiej części Karkonoszy. Tym bardziej, że większa część powierzchni Karkonoszy przynależy do Czech, podobnie jak obszar Krkonošského Národního Parku, jest wielokrotnie większy niż Karkonoskiego Parku Narodowego po polskiej stronie. Każda część posiada swoją specyfikę. W sportach, takich jak narciarstwo w Czechach widoczna była przewaga działań organizacyjnych i sportowych²⁵⁸ przed II wojną światową. W drugiej połowie XX wieku do 1989 roku wznoszono tu pod hasłem „góry dla każdego”²⁵⁹ duże obiekty rekreacyjne i obsługujące je wyciągi, nartostrady, trasy narciarstwa biegowego, skocznie. W konsekwencji nasycenie infrastrukturą turystyczną i sportową najwyższego pasma w Czechach nawet przekroczyło zapotrzebowanie, stając się konkurencyjną dla polskiego sąsiada. Obecnie obowiązuje Strategia Rozwoju Narciarstwa Zjazdowego, w której określono maksymalne możliwości rozwoju tej aktywności i strefy ochronne. Wytypowano jedynie kilka lokalizacji, w których możliwy jest ograniczony rozwój infrastruktury narciarskiej. Jest ona spójna z zasadami obowiązującymi po polskiej stronie.

258 *Ibidem*, s. 61.

259 Rozmowa z Janem Hřebačką – dyrektorem Karkonošského národního parku, „Karkonosze” 2015, 1(279), s. 2–3.

7.2. Możliwości rozwoju sportów zimowych w Karkonoszach

Problem możliwości rozwoju sportów zimowych w Karkonoszach podejmowany był wielokrotnie w przeszłości. Do końca XX wieku ekspansja wydawała się oczywista. Obecnie to podejście bywa kwestionowane, w szczególności w kontekście ochrony przyrody i celowości przedsięwzięcia ze względu na zmieniające się uwarunkowania klimatyczne i społeczne.

W Sudetach starano się wykorzystywać zmiany zachodzące w środowisku przyrodniczym. W latach siedemdziesiątych XIX wieku zapanował bowiem klimat sprzyjający rozwojowi sportów zimowych i turystyki. Rozbudowano i utrzymywano dotychczasową, różnorodną infrastrukturę sportową i turystyczną, nie zaniebując innych gałęzi gospodarki²⁶⁰. Zmiany klimatu okazały się zbawienne dla rozwoju regionu i zainicjowania sportów zimowych w Sudetach. Od połowy XIX wieku, wraz ze zmianą klimatu powodującą ocieplanie, kończącą od kilku stuleci tzw. małą epokę lodowcową²⁶¹, pojawiła się dążność do uprawiania sportów. Miasta i wioski wzbogacały się o nowe inwestycje, wychodząc naprzeciw potrzebom sportowców. W pierwszej kolejności zainteresowaniem cieszyły osiedla dostępne komunikacyjnie i zagospodarowane, potem odległe wioski. Zasiadlano tereny, w których śnieg był pewny, a więc wyższe strefy górskie. Tu jednak ekspansja była ograniczona ze względu na duże koszty inwestycji.

Zmiany klimatyczne zbiegły się z korzystnymi przemianami gospodarczymi, ale i z perturbacjami kryzysowymi w ekonomice. W Sudetach rozwijał się intensywnie przemysł hotelarski i gastronomiczny, stymulowany rozwojem połączeń sieci komunikacji kołowej i kolejowej, lotniczej oraz pieszych i narciarskich tras turystycznych. Stworzono dogodną sieć połączeń pomiędzy dużymi miastami, np. Wrocław, Berlin – a stolicami regionów turystycznych: Jelenia Góra, Wałbrzych, Kłodzko. Sukcesywnie rozbudowywano i modernizowano połączenia lokalne ze stacjami klimatycznymi, uzdrowiskowym, wioskami góorskimi, ożywiając ruch turystyczny.

Strategia promocji sportu i turystyki była częściowo kontynuacją po 1945 roku. Zmienił się jednak model narciarstwa. O ile w pierwszej połowie XX wieku po-

260 Dodać należy, że Sudety były rozwiniętym regionem: istniały węglowe drogi kolejowe, funkcjonował przemysł włókienniczy, odzieżowy, drzewny, papierniczy, szklarski, ceramiczny, wydobywano surowce mineralne. Rozbudowana baza noclegowa i infrastruktura komunalna (kanalizacja, elektryczność), połączenia komunikacyjne sprzyjały rozwojowi turystyki.

261 T. Przerwa, *Między...*, s. 36–40.

Ryc. 5. Karkonosze. *Karte vom Riesengebirge 1:100 000* – mapa przedstawiająca m.in. sieć tras narciarskich biegowych oplatających Karkonosze z 1914 roku – załącznik do przewodnika P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge Praktischer Reiseführer*, Albert Goldschmidt Verlag, Berlin 1914 (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego)

pularne były wędrówki na nartach, to w końcu XX wieku narciarstwo zjazdowe stało się najpopularniejszą formą rekreacji w Karkonoszach²⁶².

Tuż po wojnie w projektach urbanistycznych postulowano szeroko pojęty wypoczynek jako podstawową funkcję dla obszaru Sudetów. Dopuszczano wypoczynek pobytowy, realizowany całorocznie, a w ramach turystyki kwalifikowanej pieszą turystykę i narciarstwo. Proponowana przez polskich urbanistów zasada niedoinwestowania niż przeinwestowania wydawała się sensowna, w szczególności w trudnych latach powojennych oraz kryzysu gospodarczego i politycznego. Dzięki temu krajobraz przetrwał nienaruszony. Oblicze wsi i miasteczek też nie uległo znacznemu przeobrażeniu. Jednocześnie brak bieżącej konserwacji, mającej na celu utrzymanie infrastruktury turystycznej i sportowej w dobrym stanie i zabezpieczenie przed szybkim zużyciem, przyczynił się do zniszczenia wielu cennych obiektów.

262 J. Potocki, *Narciarski...*, s. 54.

W latach powojennych opracowywano również ambitne wieloletnie plany rozwoju narciarstwa. W 1980 roku Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze wykonało *Studium możliwości rozwoju narciarstwa*²⁶³, w którym zaprezentowało m.in. koncepcję systemu ośrodków sportów zimowych na terenie ówczesnego województwa jeleniogórskiego z uwzględnieniem predyspozycji środowiska przyrodniczego. Zaproponowano duże kompleksy narciarskie: w Świeradowie, w Górach Izerskich, w Szklarskiej Porębie, na północnych stokach grani karkonoskiej oraz południowych stokach Grzbietu Wysokiego, w Przesieci i Borowicach, w Karpaczu, w rejonie Kowarskiego Grzbietu po Krzaczynę i Ściegny, oraz w rejonie Gruszkowa i Wieściszowa w Rudawach Janowickich. Ośrodki połączone były siecią dróg kołowych i tras narciarskich biegowych.

Tendencja do ocieplania klimatu staje się coraz bardziej zauważalna. Problem w szczególności dotyka terenów górskich, czerpiących zyski ze sportów zimowych. Zmiany rujną perspektywy nieźle do tej pory prosperujących miejscowości w niżej położonych partiach Alp. Przemysł narciarski próbuje się bronić. Obserwując te wysiłki, można wysnuć wniosek, że sprawdzają się stare, klasyczne rozwiązania projektowe, ale jednocześnie sięga się także po nowe hybrydy – obiekty o funkcjach, skali, architekturze nietypowych dla miejsca, w których są lokalizowane.

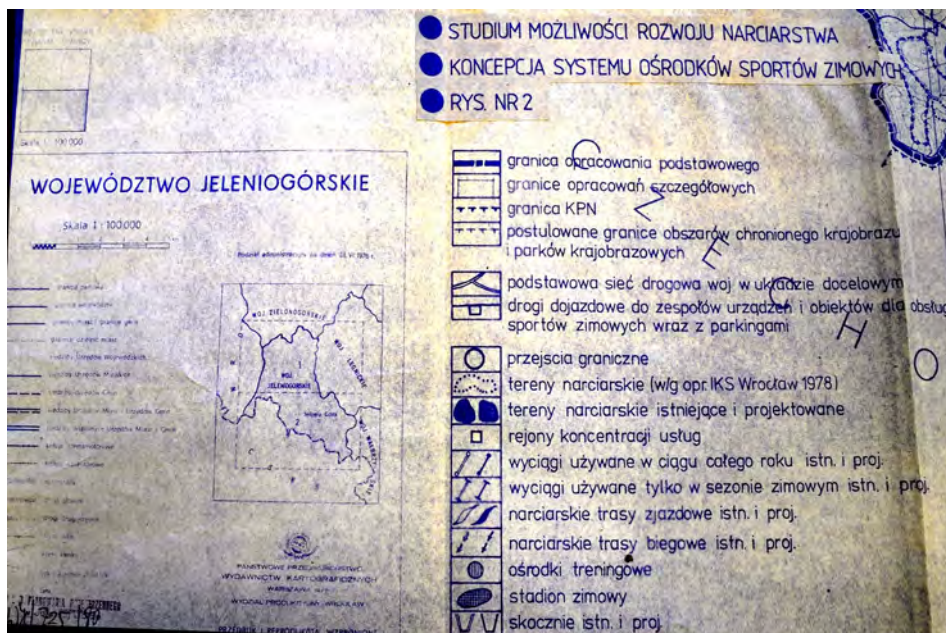
W Karkonoszach i okolicach strefa intensywnie wykorzystywana przez turystykę zimową przesunęła się nieco na południe, zgodnie z częstotliwością występowania śniegu i rosnącymi wymaganiami turystów. Czy i tym razem tendencja do ocieplania klimatu stanie się szansą dla Sudetów?

Jacek Potocki²⁶⁴ tłumি entuzjazm, upatrując w narciarstwie zjazdowym raczej czynnik powodujący konflikt między ochroną przyrody a gospodarką turystyczną. Ocenia on, że zintensyfikowanie ruchu narciarskiego powoduje wzrost presji na środowisko i krytykuje rozplanowanie dotychczasowego systemu narciarskiego ze względu na brak predyspozycji lokalnych (uwarunkowań klimatycznych i morfologicznych). Udowadnia, że lepsze warunki śniegowe występują na czeskich stokach.

Obserwacje wykazują jednak, że przy współczesnych możliwościach technologicznych mniej sprzyjające zimy nie stanowią przeszkody w uprawianiu narciarstwa zjazdowego nawet w niższych partiach gór – w centrum miejscowości karkonoskich. Pozostaje jedynie kwestia komfortu i kosztów.

263 *Studium możliwości rozwoju narciarstwa*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Zespół Planu Województwa i Informacji o Gospodarce Przestrzennej, Jelenia Góra 1980 ze zbioru Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

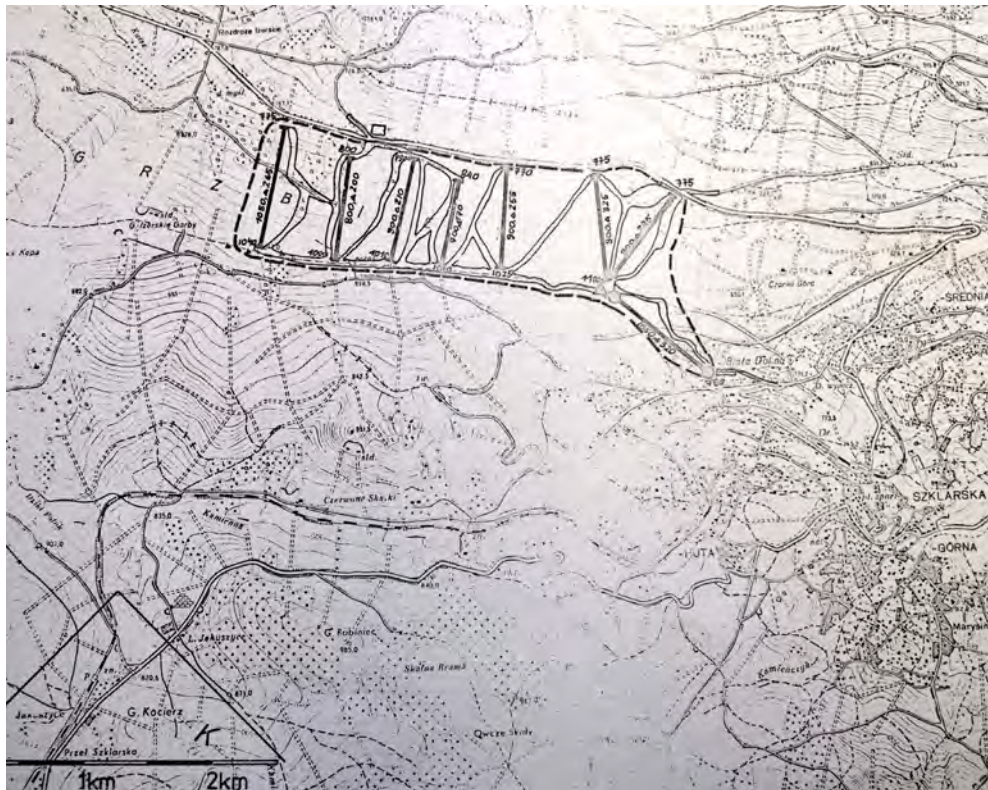
264 J. Potocki, *Narciarski raj...*

Ryc. 6. Koncepcja systemu ośrodków sportów zimowych – *Studium możliwości rozwoju narciarstwa*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Zespół Planu Województwa i Informacji o Gospodarce Przestrzennej, Jelenia Góra 1980 (ze zbioru Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze)

Ryc. 7. Ośrodek w rejonie Świeradowa-Zdroju. Studium możliwości rozwoju narciarstwa...

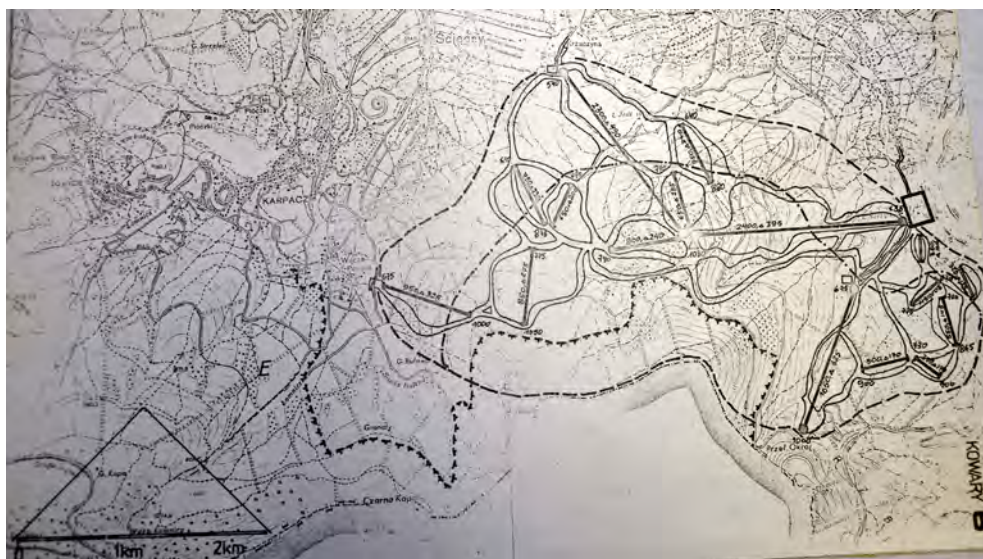
Ryc. 8. Ośrodek w rejonie Szklarskiej Poręby w Górach Iżerskich. Studium możliwości rozwoju narciarstwa...

Ryc. 9. Ośrodek w rejonie Szklarskiej Poręby w Karkonoszach.
Studium możliwości rozwoju narciarstwa...

Ryc. 10. Ośrodek w rejonie Przesieki i Borowic. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...*

Ryc. 11. Ośrodek w rejonie Karpacza i Kowar. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...*

Ryc. 12. Ośrodek w rejonie Gruszkowa i Wieściszowa.
Studium możliwości rozwoju narciarstwa...

Przykłady pochodzące z Alp dowodzą, że bez nowoczesnych inwestycji spada pozycja w rankingu renomowanych kurortów, powodując utratę turystów. Olbrzymim nakładem, nawet kosztem naruszenia krajobrazu, podejmowane są decyzje o budowie nadzwyczajnych obiektów, które mogłyby zwabić klientelę. Sytuowane w nieprzekraczalnej dotychczas, niewralgicznej strefie lasów, lo-

Ryc. 13. 1. Tereny uprawiania sportów zimowych w Sudetach w województwie dolnośląskim w 2013 roku (oprac. autorki); **2.** Tereny uprawiania sportów zimowych w Sudetach w obszarze obecnego województwa dolnośląskiego w latach 1927–1933 na podstawie: G. Hallama, *Winter in Schlesien*, Schlesischer Verkehrsverband, Breslau 1927 i *Schlesien. Ski und Rodel sehr gut*, Breslau 1933 (oprac. autorki)

dowców i czterotysięczników, sięgają dachu Europy. Jednocześnie toczy się batalia o zatrzymanie bezkompromisowego rozwoju. W tym konflikcie o los gór bezdyskusyjna wydaje się potrzeba kreowania doskonałych obiektów, dostosowanych do rozmiaru, charakteru, funkcji osiedla, poczynając chociażby od niezbędnej infrastruktury narciarskiej. Nieatrakcyjne istniejące hangary, służące potrzebom sportowym, mogą przybrać przecież formę architektonicznego i technologicznego dzieła.

Również w przypadku Sudetów konieczne jest otworzenie się na inne pory roku, rozpoczynając od odtworzenia zrujnowanej, funkcjonującej niegdyś letniej infrastruktury sportowej.

7.3. Tradycja, modernizm, pluralistyczna wrażliwość

Czas przełomu XIX i XX wieku był okresem, w którym zbiegło się wiele dążeń w sferze intelektualnej i artystycznej. Rozwój dyscyplin sportowych i postęp techniki wpłynęły na pojawienie się obiektów sportowych o rozmaitej konstrukcji. W szczególności w architekturze budynków krytych można zaobserwować cechy przełomowej epoki. W owym czasie w Karkonoszach powstała także większość obiektów sportowych, w których nowy kurs w pewnym zakresie znalazł odzwierciedlenie.

Dla lepszego uwidocznienia i potwierdzenia tej tezy należałoby skupić się nie tylko na obiektach sudeckich, lecz także na przykładach wrocławskich, być może bardziej reprezentatywnych, o mniej minimalistycznej formie.

Spotykane były tendencje bliskie historyzmowi. We Wrocławiu z początku XX wieku do grupy budynków zaprojektowanych w różnych neostylach zakwalifikować można siedzibę klubu sportowego S.C. Schlesien²⁶⁵. Powściągliwa bryła z czterospadowym dachem mansardowym stanowiła jednocześnie konglomerat historycznych form: lukarny o urozmaiconych kształtach, ryzality, kanelowane pilastry, portfenetry zwieńczone łukami.

Jak już wspomniano, uznanie zdobyła również drewniana odmiana historyzmu. Stosowano ją zarówno pod presją mody, która dotarła ze Szwajcarii, jak i pod wpływem szczególnego zamiłowania do gotyku. Rozpoznawalną cechą tego zauroczenia było stosowanie tradycyjnych technik budownictwa drewnianego – w szczególności ozdobnej, drewnianej konstrukcji szachulcowej oraz dachów dwuspadowych z wystającym okapem, a także dekoracyjnej ornamentyki. Tego typu romantycznym powieleniem form gotyckich czy szwajcarskich były trybuny toru kolarskiego we Wrocławiu na Dąbiu²⁶⁶ z przełomu XIX i XX wieku.

Popularna była także oszczędna wersja drewnianej architektury. W 1907 roku w Parku Dębowym we Wrocławiu wzniesiono budynek hali gimnastycznej w tradycyjnej szachulcowej/ryglowej konstrukcji. Nader skomplikowany rysunek belek w mocno uproszczonej bryle uobecnił przełom, który dokonywał się nie tylko w architekturze, ale i sztuce projektowania ogrodów. Część leśna parku romantycznie zestawiona z przylegającą sportową polaną w modernistycznej konwencji, pozbawiona reprezentacyjnych dodatków²⁶⁷, również dawała wyraz przejściowemu charakterowi założenia.

Natomiast w Jeleniej Górze zestawienie kamiennych i drewnianych form historycznych ukształtowało m.in. trybuny stadionu przy ul. Złotniczej z pierwszej połowy XX wieku. Całość podana została w surowej konwencji, zwiastującej być może idee reformatorskie.

Stosowano także proste, wręcz szablonowe drewniane konstrukcje szkieletowe albo murowane, podkreślające wiejski charakter. Ubóstwo detalu wynikało ze względów ekonomicznych bądź programowych. Do takich obiektów zaliczyć można zabudowania basenu na Wyspie Bielarskiej z 1837 roku (Kellenbach Schwimmanstalt) we Wrocławiu. Była to prozaiczna architektura parterowych prostopadłościennych pawilonów przekrytych dwuspadowym dachem. Równie

265 Budynek Klubu sportowego S.C. Schlesien projektu Eugena Halfpaapa, następnie Klubu sportowego Pafawag.

266 Budowla Radrennbahn Breslau-Grüneiche zaprojektowana przez Karla Klimma.

267 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 161.

standardową bryłą, o niemalże płaskim dachu, była sala sportowa przylegająca pierwotnie do budynków turystycznych przy ul. Objazdowej 4 w Szklarskiej Porębie, z początku XX wieku. Jedyne ciemny szalunek ożywiał monotonne fasady.

Czy to względy ekonomiczne, czy też dalekie analogie do pierwszych szwajcarskich hoteli, położonych wysoko w górach, wpłynęły na bezwzględność surowości architektury?

Nie należy wiązać tej lokalnej odmiany z budownictwem w konstrukcji szachulcowej, zastosowanej we Wrocławiu na terenie wyścigów konnych na Partynicach z 1907 roku – zastrzegają znawcy tematu²⁶⁸. Konstrukcja miała raczej obrazować angielski rustykalny charakter. Prawdopodobnie miała wprowadzać skromniejszy klimat wsi niż miejskiego splendoru, który towarzyszył zabudowie hipodromów w Wiedniu (z połowy XIX wieku) czy pod Berlinem (z końca XIX wieku), utrzymanych w stylu ozdobnego historyzmu. Natomiast stylistyka sali sportowej w Szklarskiej Porębie z 1927 roku przy placu Sportowym zdecydowanie odcinała się od stylu szwajcarskiego. Widoczna jest prostota i skromność w zastosowaniu dawnych stylów, zapewne nawiązanie do stylu rodzimego, który miał być nową koncepcją twórczą, pozwalającą na uzyskanie indywidualnego wyrazu za pomocą tradycyjnych narzędzi.

Pojawiały się również obiekty łączące cechy historyzmu z funkcjonalizmem. Wskazują na to ówczesne wzniesione założenia sportowe, na przykład Wrocławski Park Sportowy Zalesie (Stadion Olimpijski). Surowe bloki z cegły klinierowej, wzbogacone jasnym detalem żelbetu basenu z 1927 roku, na terenie Parku Sportowego Zalesie, nosiły cechy odmiany nurtu modernizmu – Neues Bauen. Architekturę obiektów sportowych, projektowaną według zasady nowoczesnego funkcjonalizmu cechowało maksymalne uproszczenie formy i detalu. Kubiczne formy budynków szatni, sanitariatów, pomieszczeń sędziowskich, lekarskich, wież zegarowych, bramnych, wyposażano w dyskretny detal.

268 Hipodrom na Partynicach wzniesiono na podstawie projektu z Berlina z 1905 roku. Do projektu zatrudniono R. Jürgensa z Hamburga, znawcę sportów konnych i autora m.in. Trabrennbahn Karlshorst pod Berlinem. Dwukondygnacyjne trybuny górowały nad całością, otwierając się galeriami w stronę wschodu. Oszalowane szczelnie deskowaniem ztraciły finezyjny charakter spotykany w tego typu konstrukcjach. Symetrycznie rozmieszczone wieżyczki wносиły nieznaczne urozmaicenie do powściągliwej formy. Murowane stajnie i domy dla trenerów z dwuspadowym dachem o nieznacznym nachyleniu stanowiły monotonne tło dla tegoż zestawu. Natomiast prawdziwą ozdobą miała być herbaciarnia w rustykalno-myśliwskim stylu, ale jej realizacja nie jest pewna. M. Chmielewska, D. Eysmontt, R. Eysmontt, *100 lat Toru Wyścigów Konnych Wrocław-Partynice 1907–2007*, Semata, Wrocław 2007, s. 62, https://pcbj.pl/wp-content/uploads/100-lat-Toru-Wy%C5%9Bcig%C3%B3w-Konnych-Wroc%C5%82aw-%E2%80%93-Partynice-2007-M.-Chmielewska-D.-Eysmontt-R.-Eysymon_opt.pdf [dostęp: 29 maja 2021].

Znamienne było stosowanie konstrukcji żelbetowej, naturalnej faktury betonu, zestawienie cegły klinkierowej i żelbetowych detali, surowej zaprawy z cementowego tynku. Na awangardowy język modernizmu wskazywały także monumentalność i abstrakcjonizm, typowe dla Kąpieliska Leśnego Kozanów (1929), kontrastowa kolorystyka i kubistyczne formy, znamienne dla Kąpieliska Westend (1927) czy Kąpieliska Różanka (1926). Powstaje pytanie, jak udało się przemyścić w kąpielisku powstałym w Jeleniej Górze, w latach 1934–1935, w największym mieście u podnóża Karkonoszy, pewne cechy modernizmu? Oszczędny wystrój, rytm otworów kontrastujących z jasnym tynkiem przyziemia i zaokrąglone formy przywodziły na myśl białą odmianę modernizmu.

Modernistyczny „rewolucyjny puryzm geometryczny (konsekwentny „antytromantyzm” i „antyhistoryzm”) rozpoczynający się po roku 1925²⁶⁹ stosowany był w odmianie podziałów prostopadłościennych, a także organicznych, płynnych form. Warto nadmienić, że idea puryzmu była rozmaicie realizowana, bowiem geometryczne uproszczenia dotyczyły również form historycznych – „osiągając pewien stopień zmodernizowania”²⁷⁰. Polegała ona w przypadku obiektów sportowych na odwoływaniu się do wzorów antycznych czy klasycyzujących form, osiągając efekt uproszczonego klasycyzmu. Klasycyzująca estetyka „dla architektów modernistycznych z kręgu Deutsche Werkbund była synonimem budownictwa zaprojektowanego racjonalnie i funkcjonalnie, pozbawionego zbędnej dekoracji”²⁷¹. Dodać należy, że analogie do antycznych układów, rozwiązań funkcjonalnych przetrwały do lat trzydziestych XX wieku i współczesności w koncepcjach obiektów sportowych²⁷². Hala turniejowa z 1936 roku w Parku Sportowym Zalesie, z klasycyzującym portykiem, może być tego przykładem. Podobieństwo do sztuki antycznej widoczne było także w wyborze lokalizacji pod budowę obiektu sportowego. Tak jak w najdawniejszych obiektach umieszczano je w „w miejscach wyróżniających się pięknym krajobrazem”²⁷³ – w świętych gajach.

Od połowy XX wieku powstawały rozmaite obiekty sportowe, a stare konstrukcje bywały dostosowywane do nowych sportowych potrzeb. Wynikało to ze zmieniających się wymagań dotyczących użytkowania, wyposażenia, które doprowadzały do przeobrażeń w strukturze obiektów budowlanych, a nawet do

269 E. Niemczyk, *Inspiracje wrocławskiego modernizmu*, [w:] *Ten wspaniały wrocławski modernizm...*, s. 11.

270 *Ibidem*, s. 10.

271 J. Ilkosz, *Hala i wystawa stulecia w 1913 roku we Wrocławiu. Dzieło Maxa Berga i Hansa Poelziga*, [w:] *Ten wspaniały wrocławski modernizm...*, s. 58.

272 *Urządzenia sportowe...*, s. 42; E. Niemczyk, *op. cit.*, s. 11.

273 *Urządzeniasportowe...*, s. 18.

ich wyburzenia. Normy, do których należało się dostosować, miały bowiem na celu zapewnienie warunków funkcjonowania, a także ochronę zdrowia, bezpieczeństwa. Wprowadzanie nowych parametrów technicznych to również sprawdzian ludzkich możliwości, szansa na rozwój sportu i ustanawianie wyników. Im większej rangi imprezy sportowe, tym standardy bardziej wygórowane i precyzyjne. Proces ten rzutował na architekturę obiektów sportowych. Znamioną cechą tego okresu była dopuszczalność stosowania wielu teorii – „pluralistyczna wrażliwość”. „Jesteśmy w czasie, kiedy nie ma jasnej drogi – złej czy dobrej. Umiejętności projektanta znaczą więcej niż stylistyczny wybór czy przestrzeganie zasad”²⁷⁴ – komentował krytyk architektury. Postęp w dziedzinie konstrukcji i inżynierii materiałowej pozwalał na większe rozpiętości bezpodporowe i nieograniczone możliwości kształtowania formy. Równocześnie przesłanki ekonomiczne wymuszały uproszczenia i typizację, często jednak ze szkodą dla wartości funkcjonalnych i plastycznych. Jedną z konsekwencji było uniezależnienie uprawiania sportu od warunków zewnętrznych i wyizolowanie sportowców od naturalnego otoczenia. Architekci apelowali jednak o uznanie kwestii plastycznych za nie mniej ważne od spraw czysto technicznych, dotyczących założeń sportowych. Uświadamiali pozytywne bezpośredniego kontaktu z przyrodą i przebywania w estetycznie ukształtowanym otoczeniu²⁷⁵.

Obiektom sportowym z końca XX i XXI wieku można byłoby poświęcić wiele uwagi, jednak ze względu na przyjęte ramy czasowe poprzestano na ogólnych stwierdzeniach. W architekturze tych obiektów dostrzega się różnorodność wynikającą z inwencji projektanta i funkcji. Warto powrócić natomiast do roli zieleni i krajobrazu w założeniach sportowych.

7.4. Od krajobrazowych założeń do założeń sportowych

Krajobraz Kotliny Jeleniogórskiej ukształtowany przez przyrodę: zalesione stoki, formy skalne, przełomy rzek, jest intrygujący dla architekta, mieszkańca, turysty. Trwająca kilka stuleci działalność człowieka, bywało, że wzbogacała jeszcze te walory. Uwagę zwracają posiadłości odsłaniające styl życia epoki, która mogła wywrzeć wpływ na omawiane rozwiązania obiektów sportowych.

Rezydencje powstające od końca XVIII wieku w rejonie Jeleniej Góry wznoszone były przez monarchów, arystokrację, urzędników państwowych, zamożnych mieszczan powiązanych kontaktami z Europą, europejskimi dworami,

274 „Pluralistyczna wrażliwość wychodzi z założenia, że są rzeczy ważniejsze niż stylistyczny dogmat”. P. Goldberg, *Foreword*, [w:] R. Jansen, P. Conway, *Ornamentalism: the new decorativeness in architecture & design*, Clarkson Potter, New York 1982.

275 *Urządzenia sportowe...*, s. 48.

z całym krajem i regionem. Czerpiąc u źródeł ówczesnych trendów w sztuce i architekturze, mieli oni także swój udział w kształtowaniu m.in. miejscowej kultury. Nad koncepcjami rezydencji i ich realizacją czuwali renomowani architekci i projektanci parków. Cechą wspólną powstających ówczesnie zespołów architektonicznych było harmonijne połączenie z przyrodą²⁷⁶. Wynikało to zapewne z romantycznego kultu natury, w którym szczególne znaczenie miały góry²⁷⁷, idei życia w zgodzie z naturą, lansowanej w owym czasie wśród arystokracji europejskiej²⁷⁸, nowego spojrzenia na przyrodę – odkrycia piękna krajobrazu, które przyniósł wiek osiemnasty²⁷⁹.

Przykładem realizacji w nowym duchu były założenia pałacowo-parkowe w Kotlinie Jeleniogórskiej²⁸⁰. W rozwiązaniach projektowych, stosowanych w założeniach pałacowo-krajobrazowych, wymienić można następujące podobieństwa:

276 „Zespoły parkowo-pałacowe poprzez harmonijne połączenie architektury z kompozycją przyrodniczą zyskały ponadczasową wartość”. R.M. Łuczyński, *Rezydencje magnackie w Kotlinie Jeleniogórskiej w XIX wieku*, Atut, Wrocław 2007, s. 180.

277 A. Hoffmann, *Dolina Ogrodów – kształtowanie krajobrazu na terenie Kotliny Jeleniogórskiej w XIX wieku*, „Renowacje i Zabytki” 2007, IV, s. 152.

278 M. Ploch, P. Napierała, *Parki romantyczne Kotliny Jeleniogórskiej*, Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej, Wrocław 2011, s. 171.

279 „Wiek osiemnasty przyniósł nowe spojrzenie na uroki europejskiej przyrody”. R. Łuczyński, *op. cit.*, s. 179.

280 Były to m.in.:

- późnobarokowy pałac w Górnym Stanisławowie otoczony parkiem krajobrazowym o sentymentalnym zabarwieniu. Kunsztowną kompozycją florystyczną, stopniowo przechodzącą w roślinność leśną, dopełniały: sekwencja stawów, okoliczne wzniesienia, polana widokowa, sztuczne ruiny;
- klasycystyczny pałacyk w Ciszycy, otoczony parkiem w nastrojowej konwencji angielskiego stylu. Koronnym elementem założenia były stawy, pobliskie wzgórze oplecione trasami spacerowymi z miejscami do podziwiania Karkonoszy i przyległe pola;
- pałac renesansowy w Bukowcu przebudowany w duchu klasycystycznym, stanowiący kompozycyjną całość z romantycznym parkiem angielskim. Założenie składało się z ozdobnej części (*pleasure ground*) i unowocześnionej rozległej, krajobrazowej strefy, w którą włączono: gospodarstwo rolne na wzór *ornamental farm*, a także pola, łąki, stawy, pagórkowate tereny, powiązane alejami i zadrzewionymi promenadami. Urozmaicona linia brzegowa zbiorników wodnych tworzyła przystanie dla łodzi i miejsc wypoczynku, kąpiele i kontemplacji przyrody. Kompleks łączył funkcje użytkowe, rekreacyjne i widokowe. Rozległa polana przed frontem pałacu odsłaniała uroki rezydencji z dalekiej perspektywy;
- zamek w Karpnikach przebudowany w stylu neogotyckim (o charakterze *castle gothic*), położony w romantycznym założeniu parkowym, składającym się ze strefy ozdobnej (*pleasure ground*), strefy ukształtowanej w formie ozdobnej farmy (*ornamental farm*) obejmującej pola, łąki, stawy rybne, zabudowania wiejskie oraz strefy naturalnego krajobrazu;

- wykorzystywanie topograficznych uwarunkowań, jak spadek terenu lub skarpa do tworzenia przestrzeni obserwacyjnej na pasmo Karkonoszy, na obiekty budowlane, elementy przyrody (Łomnica, Mysłakowice);
- wydzielanie rozległych polan widokowych jako dominującego członu kompozycji z wykorzystaniem topografii (Karpniki polana na stoku);
- tworzenie dalekich otwarć widokowych na pasma górskie i powiązań widokowych obiektów w obrębie parku;
- wyznaczanie osi widokowych przechodzących niejednokrotnie przez budynek, naturalną polanę widokową, wyróżniającą się część przyrody;
- lokalizowanie w punktach widokowych obiektów budowlanych o wyróżniającej się funkcji i sylwecie: pałac (Pałac Dębowy Karpniki), ruiny (Staniszów), domki o szwajcarskiej architekturze, leśniczówki (Karpniki), dom ogrodnika, belweder-herbaciarnia (Bukowiec), wieża widokowa itd.;
- kreowanie dalekich osi widokowych, wywołując wrażenie zatarcia granicy między krajobrazem komponowanym i naturalnym;
- projektowanie budynków, towarzyszących głównej rezydencji, inspirowanych tradycyjnym budownictwem lokalnym lub alpejskim stylowe budynki gospodarcze, drewniane, przysłupowe, ryglowe (Janowice, Bukowiec);
- wytyczanie swobodnych w układzie tras spacerowych do interesujących krajobrazowo miejsc, takich jak wzniesienia, grupy skalne;
- zachowywanie zasady strefowania (trójdzielny układ parku): ozdobny ogród, właściwy park, naturalny krajobraz (Mysłakowice, Łomnica, Karpniki, Wojanów);

- pałac w Mysłakowicach przebudowany w stylu neogotyckim (w formie angielskiego *castle gothic*) wkomponowany w krajobrazowy układ parkowy. Ogród rozpościerający się od ukwieconych gazonów, w sąsiedztwie pałacu (rozciągnięty wgłębnik pełniący funkcję *pleasure ground*), wraz z odległością nabierał cech naturalnego krajobrazu. Zbiorniki wodne o zróżnicowanym wybrzeżu, z przystaniami dla łodzi, polany, budowle dekoracyjne pełniące funkcje użytkowe składały się na park właściwy;
- pałac w Wojanowie (wielokrotnie przebudowywany) ostatecznie w neogotyckim sznycie, w otulinie krajobrazowej kompozycji parkowej. Najważniejszym elementem parku była rzeka Bóbr, a na jej brzegach rozległe w trawniki, malownicze układy zadrzewień. Rzeka rozdzielała sąsiadujące posiadłości w Wojanowie i Łomnicy, które łączyły liczne powiązania widokowe;
- kompleks pałacowy w Łomnicy z parkiem krajobrazowym. Ukwiecone założenie parkowe wokół rezydencji stopniowo przekształcało się w charakter dzikiej roślinności skupionej wzdłuż rzeki Bóbr.

- traktowanie wody jako istotnego komponentu założenia poprzez zagospodarowywanie naturalnych stawów, rozlewisk, tworzenie zbiorników przy naturalnych ciekach, kształtowanie miękkiej, nieregularnej linii wodnej;
- operowanie m.in. takimi składowymi, jak: rozległa trawnikowa polana, pojedyncze drzewa, kępy krzewów, układy kwiatowe, las;
- dobór malowniczej lokalizacji pod założenie.

Okres powstawania dzieł angielskiej sztuki ogrodowej od sentymentalnych (Ciszyca, Staniszów), przez romantyczne (Bukowiec, Karpniki), po klasyczne ogrody krajobrazowe (Mysłakowice, Łomnica, Wojanów) pozostawił wrażenie spójności pod względem architektonicznym i krajobrazowym, charakteryzujące teren Kotliny Jeleniogórskiej (lata koniec XVIII wieku do połowy XIX wieku). Należy dodać, że parki składające się z obrazów pejzaży były przede wszystkim radością dla oka, ale i miejscami rekreacji.

Parki krajobrazowe nadawały się szczególnie jako tło dla sportowych aktywności na przykład w miastach. Od połowy XIX wieku parki miejskie przystosowywano bowiem do nowej funkcji. Zwłaszcza szeroka polana stała się ich istotnym składnikiem. Obok przestrzeni kwiatowych, spacerowych i kontemplacyjnych ważnym elementem kompozycyjnym parku były obiekty rozrywkowe (gospody, piwiarnie, restauracje, pawilony widokowe, kawiarnie) umiejętnie wpisane w krajobraz. Osiedla mieszkalne lokowano wokół centralnie zakomponowanego parku publicznego (bądź mniejszego kompleksu zieleni – skweru). Założenia parkowe wraz otaczającą zabudową perfekcyjnie wtopione były w konfigurację terenu. Chętnie wykorzystywane były takie komponenty, jak: źródła, ciek wodny o krętych korytach (serpentina rzeka), akwenty wodne lub systemy połączonych zbiorników. Element wodny stosowany był jako szkielet kompozycji²⁸¹ o rekreacyjnym przeznaczeniu. Kompleksy zieleni na terenie parku i w jego najbliższym otoczeniu przenikały się wzajemnie. Sieć tras spacerowych i rowerowych łączyła park z sąsiadującymi terenami nadrzecznymi, grupami naturalnej zieleni czy zabudowy osiedlowej, zacierając granice. Zabieg ten stwarzał wrażenie ogólnodostępności zielonej przestrzeni²⁸². Park Szczytnicki we Wrocławiu w największym stopniu zaspokajał wymagania sportowców. Wygospodarowano tam miejsce dla restauracji, kortów tenisowych, toru wyścigów konnych, tras rowerowych (w późniejszym okresie rozbudowano jeszcze dodatkowe funkcje sportowe: górka saneczkowa, kąpielisko, stadion

281 I. Bińkowska, *op. cit.*, s. 143.

282 *Ibidem*, s. 141.

olimpijski). Założenie wkomponowano w sąsiadujące tereny wodne, zabudowę willową²⁸³, zieleni.

Projektowanie w harmonii z naturalnym środowiskiem, w otoczeniu zieleni, miało wielowątkowe podstawy w XIX, a nawet w XX wieku. Powodowane było romantycznym spojrzeniem na naturę i człowieka, będącego jej integralną częścią. Budowało to świadomość wagi środowiska przyrodniczego, a tym samym krajobrazu i potrzebę jego ochrony. W kolejnych latach związek zieleni i terenów sportowych wydawał się nadal nierozzerwalny. W czasach modernizmu powiązanie zieleni z architekturą wynikało „z mitu powrotu do źródeł, na łono natury”²⁸⁴. Afirmacja natury, organiczność wyrażała się traktowaniem otaczającej zieleni jako elementu architektury (przenikanie z zielenią).

Na początku XX wieku koncepcja parku zbliżyła się jeszcze bardziej do potrzeb aktywnych użytkowników poprzez uproszczenie systemu ścieżek i wykreowanie przestronnych polan pod kątem wymagań sportowców. Polany tworzone z myślą o grach zespołowych. Lansowany w owym czasie kształt parku – park ludowy (*Volkspark*) – oferował wiele atrakcji: wielofunkcyjne polany, mniejsze łąki piknikowe, urządzenia sportowe, w tym stadiony, boiska, baseny, trasy kajakowe, strefy do gier i zabaw, a także obszary ciszy, sceny rozrywkowe na wolnym powietrzu, wkomponowane w układ budynki obsługi, ścieżki edukacyjne. W tym duchu powstał park w Hamburgu. Centralnie, na osi założenia położona była rozległa polana trawiasta. Przylegały do niej wydzielone zielenią enklawy do wielorakiej rekreacji – zażywania ruchu, powietrza, słońca, zieleni, wody. Był to urozmaicony, aczkolwiek dość restrykcyjny układ, podkreślony regularnie rozmieszczonymi elementami zieleni. Oś założenia dodatkowo akcentowały budowle miejskie (ratusz, wieża ciśnień).

Szczególnym założeniem krajobrazowym były parki sportowe (realizowane w szczególności od lat dwudziestych XX wieku), które służyły aktywnemu spędzaniu wolnego czasu. Wrocławski Park Sportowy – Stadion Olimpijski – powstał w dwóch etapach: w latach 1925–1928 i w latach 1933–1938. Trójkątny obszar rozpostarto na osiach kompozycyjnych wzorowanych na berlińskim stadionie z 1913 roku. W zieloną przestrzeń wpisano geometryczne formy urządzeń sportowych, których rysunek podkreślono alejami. „Istotnym elementem kształtowania terenu parku była i pozostaje do dzisiaj zieleni”²⁸⁵. W skład tego architektoniczno-

283 *Ibidem*, s. 143.

284 J. Sławińska, *Wokół wrocławskiego modernizmu*, [w:] *Ten wspaniały wrocławski modernizm...*, s. 168.

285 H. Klamecki, *op. cit.*, s. 156.

Ryc. 14. Wojanów 2023 (fot. autorki)

-urbanistycznego założenia wchodziły zadrzewione trakty komunikacyjne, grupy nasadzeń wokół obiektów sportowych, swobodne skupiny drzew oraz kwartały zalesione kontrastujące z trawiastą nawierzchnią boiska i łąk gimnastycznych. Teren przylegał do terenów kanałów powodziowych i Parku Szczytnickiego. W przestrzennym, przejrzystym, regularnym układzie znalazło się miejsce dla wszystkich konkurencji sportowych objętych programem igrzysk olimpijskich: stadion, z boiska do piłki ręcznej, kompleks basenowy ze sportową i rekreacyjną częścią oraz przylegającą trawiastą, nasłonecznioną przestrzenią do wypoczynku, ćwiczeń i zabaw, zespół kortów tenisowych (turniejowych i treningowych),

Ryc. 15. Łomnica 2023 (fot. autorki)

boisko do hokeja na trawie i palanta. Południową część stanowiła rozległa wielofunkcyjna łąka (*Spielwiese, Friesenwiese* – Łąka Friesena) o powierzchni około 10 ha²⁸⁶. Do kompleksu włączono rekreacyjne kąpielisko Morskie Oko (*Leerbeutel See*) oraz górkę saneczkową i małą skocznię. W latach trzydziestych XX wieku obiekt rozbudowano o: strzelnicę, halę gimnastyczną z przychodnią lekarską, ring bokserski, plac do ćwiczeń siłowych, tor do jazdy na wrotkach, tor regatowy na kanale Odry, restaurację, trybunę przy stadionie lekkoatletycznym oraz bu-

286 R. Kazimierzczak, *op. cit.*, s. 3.

Ryc. 16. Bukowiec 2023 (fot. autorki)

dynek przy kortach tenisowych. Przebudowano także stadion główny i ławkę (*Friessenwiese*) pod kątem manifestacji i partyjnych zgromadzeń.

Równocześnie z tworzeniem parków powstawały pierwsze, samodzielne obiekty sportowe. Korzystając z zagranicznych wzorów, opracowano ustawodawstwo²⁸⁷ zobowiązujące miasta i wsie do budowy terenów sportowych na odpowiednim poziomie, przy wsparciu państwa. Po 1918 roku założeniom sportowym na Ślą-

287 S. Wróblewski, *op. cit.*, s. 108.

Ryc. 17. Myslakowice 2023 (fot. autorki)

sku towarzyszyła zielen, która zazwyczaj podkreślała geometrię kształtów planów urządzeń sportowych²⁸⁸, osiowość kompozycji, otwarte przestrzenie, perspektywy widokowe. W układzie tych założeń, w szczególności w oprawie zieleni, według specjalistów²⁸⁹ dostrzegalna jest inspiracja racjonalną myślą doby Oświecenia.

288 *Ibidem*, s. 113.

289 Sebastian Wróblewski przedstawia taką tezę, analizując większość założeń na Śląsku.

Mniej sformalizowane formy, jak już wspomniano, uzyskiwały kąpieliska, różniąc się w zależności od tego, czy były to górskie, leśne, plażowe czy kąpieliska-ogrody.

Zatem zarówno modernistyczna idea symbiozy architektury i zieleni, jak i inspiracja klasycznymi czy klasycystycznymi wzorami, kontynuowana w latach trzydziestych XX wieku, znalazła odzwierciedlenie nie tylko w wielkich parkach sportowych, ale i w mniejszych założeniach sportowych.

Ryc. 18. Karpniki 2023 (fot. autorki)

Ryc. 19. Ciszycza 2023 (fot. autorki)

Interesującym przykładem wykorzystania doświadczeń również innych minionych czasów, tj. koncepcji romantycznych założeń krajobrazowych, były kompleksy sportowo-rekreacyjne w Karkonoszach. Na kompleks składały się urządzenia służące do uprawiania różnorodnych dyscyplin sportowych, a także zabudowa turystyczna oraz otaczająca zabudowa mieszkalna. Przybierały one formę swobodnych układów. Kotlina Jeleniogórska i otaczające pasma górskie tworzą malownicze krajobrazy, na które składają się surowe masywy leśne, niezwykłość formacji skalnych, nieregularne zarysy przełomów rzek. Człowiek przetworzył to pierwotne piękno, zakładając krajobrazowe parki towarzyszące arystokratycznym rezydencjom. Następnie wprowadził nową funkcję sportową. Czytelne tu upodobania stały się zasadą przy projektowaniu obiektów turystycznych i sportowych w Karkonoszach. Do ważniejszych zaliczyć można: wpasowanie w konfigurację terenu, oprawa zieleni integrująca z otoczeniem, sieć tras turystyczno-sportowych tuszujących granice, szeroka polana, perspektywa widokowa, komponent wody, regionalna architektura, malownicza lokalizacja.

7.5. Koncepcje zagospodarowania stacji sportowych

Idea projektowania obiektów sportowych w otoczeniu pięknej przyrody bez ogólnych ustaleń koncepcji rozwoju jednostek osadniczych nie byłaby tak skuteczna. Zasadą pierwszych obiektów turystycznych w Karkonoszach była ich lokalizacja w otulinie zieleni. Schroniska zazwyczaj lokowane były w najatrakcyjniejszych zakątkach przyrody. Przy projektowaniu pensjonatów, hoteli i innych obiektów turystycznych uwzględniano walory przyrodnicze i widokowe świeżo zawłaszczanej przyrody. Budynki wznoszono na dużych działkach, często naturalnie pofałdowanych, w oddaleniu od dróg komunikacyjnych. W otoczeniu budynków projektowano ogrody krajobrazowe. Ideałem były angielskie założenia parkowe, w których naturalność, spójność z krajobrazem i nastrojowo-sentymentalna atmosfera odgrywały najistotniejszą rolę w aranżacji. Jednym z założeń przyrodniczych był park przy domu Carla i Gerharta Hauptmannów w Szklarskiej Porębie. Zachowano tu naturalne formacje roślinno-skalne, uzupełniając sprowadzanymi sadzonkami drzew i krzewów. Dużą uwagę zwracano na osie widokowe w kierunku masywu Karkonoszy. Ukształtowanie polan i swobodne, luźne nasadzenia delikatnie uzupełniały zaanektowany teren.

W otoczeniu zabudowy lokalizowano tereny sportowe i rekreacyjne: trasy narciarskie i saneczkarskie, tory bobslejowe, skocznie, wyciągi narciarskie, korty tenisowe, kąpieliska, lodowiska. Większość z tych obiektów miała charakter plenerowy. Zazwyczaj wykorzystywały one naturalne predyspozycje terenu: topografię, wody, szatę roślinną, dopuszczając jedynie do minimalnych ingerencji w środowisko.

Z planu zagospodarowania przestrzennego Karpacza z 1922 roku można wnosić, że przewidywano rozmieszczenie terenów sportowych i zielonych, mając na uwadze również względy estetyczne. Trasy sportowe wnikały płynnie w projektowany układ rozdziału parceli budowlanych, zgodny z usytuowaniem warstwic. Nieprzypadkowo lokowano większe kubatury, akcentując wybrane stanowiska lub charakterystyczne formy ukształtowania terenu. Oznaczano nawet skarpy! Nowo projektowane parcele powielały duże powierzchnie istniejących działek budowlanych. Przestrzegano odległości między zabudową.

Nie działa się tak wyłącznie w Karkonoszach. W wielu znanych rejonach górskich śmiało wprowadzano funkcję sportową do wnętrza budynków, dzielnic, osiedli, wykorzystując istniejące drogi, place, łąki, potoki, stawy. Przykładem może być kurort Semmering w Austrii, który jest porównywalny do Szklarskiej Poręby i Karpacza. Nazywano go niegdyś austriackim St. Moritz ze względu m.in. na liczbę uprawianych tu sportów zimowych.

Pierwsze tory saneczkarskie wytyczano wzdłuż ulic Semmering. Urządzenia sportowe powstawały w pobliżu obiektów turystycznych. Tworzyły one parki sportu i rozrywki z dużymi kompleksami zieleni. Tak oto do hotelu Erzherzog Johann²⁹⁰ przylegały: tor bobslejowy, skocznia, lodowisko, wyciąg oraz tereny parkowe. Przy hotelu Panhans²⁹¹ znajdowały się m.in. trasy saneczkarskie i basen. Südbahnhotel²⁹² oferował eksperymentalny park doznań: trasy saneczkarskie, korty tenisowe, plac zabaw dla dzieci, ujeżdżalnię, tereny do gry w krykieta i golfa oraz przestrzeń dla szybownictwa. Poszczególne obszary rekreacyjne rozdzielone były siecią ścieżek i dróg. Przy komponowaniu założenia obowiązywały zasady osiemnastowiecznych parków krajobrazowych, które wprowadzały swobodę i romantyzm. Pielęgowano naturalnie występujące formacje skalne i roślinne, zestawiając je z architekturą ogrodową. Obecnie kompleks

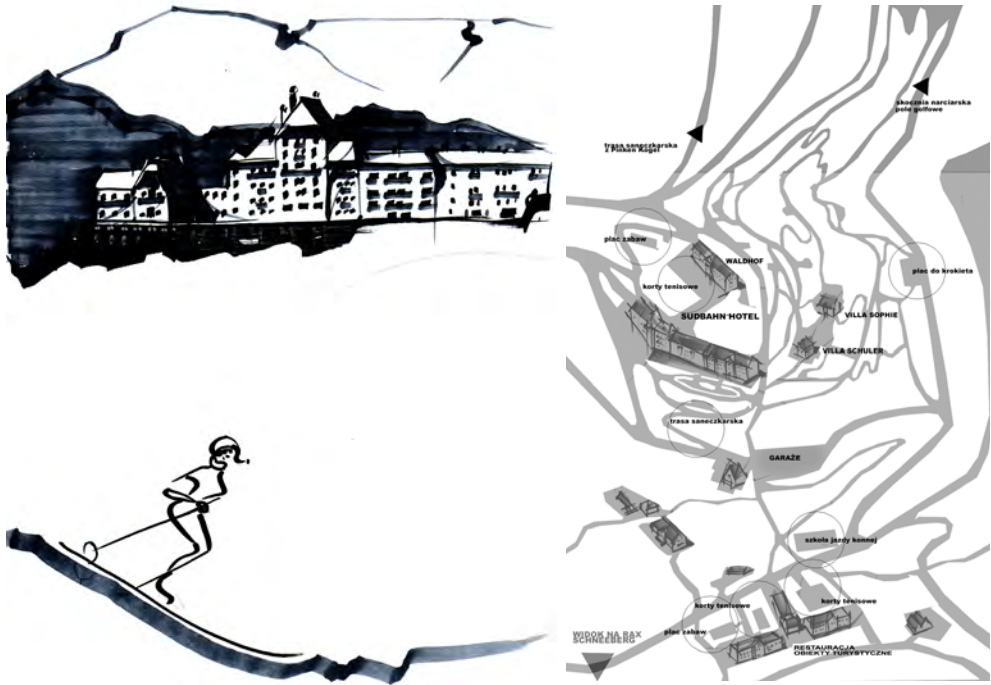
290 D. Vasko-Juhász, *Die Südbahn, ihre Kurorte und Hotels*, Böhlau Verlag Ges.m.b.H. und Co. KG, Wien-Köln-Weimar 2006, s. 343.

291 *Ibidem*, s. 218.

292 *Ibidem*, s. 313–318.

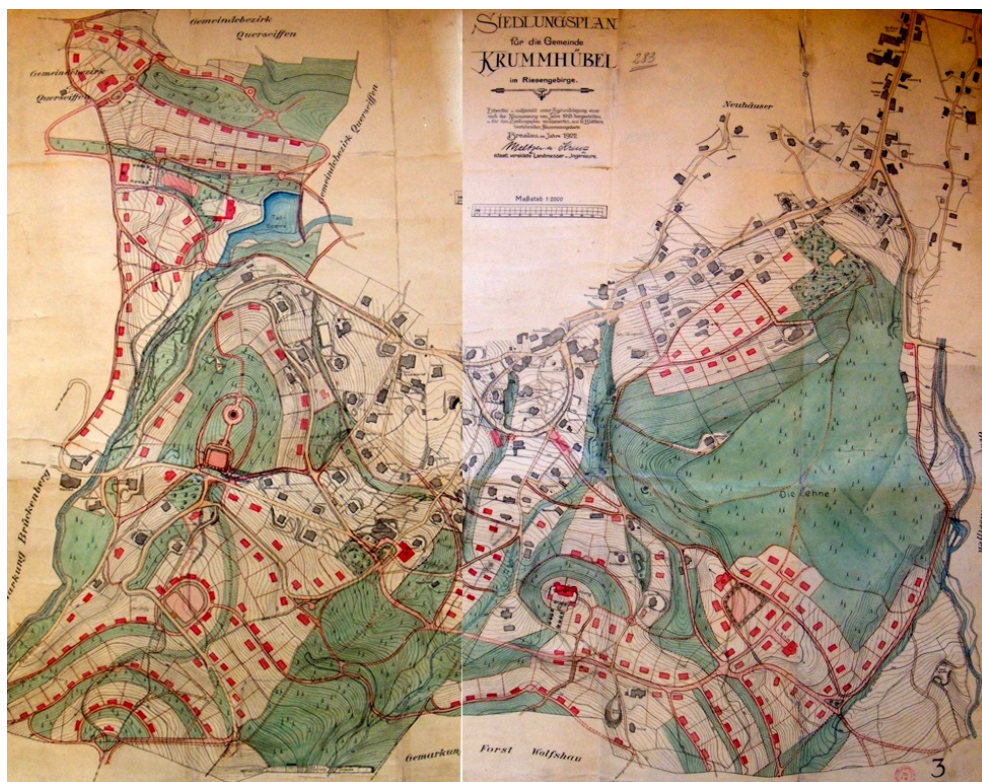
Ryc. 20. Semmering – tablica informacyjna z planem miejscowości (fot. autorki)

Ryc. 21. Tereny parku (o powierzchni 350 000 m²) otaczającego Südbahnhotel w Semmering (wraz z pensjonatem Waldhof, willami Schüler i Sophie, zabudową turystyczną oraz urządzeniami sportowymi) na podstawie planu z 1903 roku oraz D. Vasko-Juhász, *Die Südbahn, ihre Kurorte und Hotels*, Böhlau Verlag Ges.m.b.H. und Co.KG, Wien–Köln–Weimar 2006, s. 313 (rys. autorki)

w kształcie pierwotnym nie istnieje. Pozostały ślady dróg, murków, zagajników, stawów, kamiennych rzeźb. Przetrwiała również tajemnicza atmosfera miejsca, które niegdyś zimą zamieniało się w raj sportowy.

Podobnie w Szklarskiej Porębie czy Karpaczu odnaleźć można fragmenty konstrukcji, wyżłobienia w gruncie po istniejących obiektach sportowych. Kurorty, we wczesnych latach swej turystyczno-sportowej działalności, funkcjonowały jak niemalże ideał współczesnych, alpejskich ośrodków. Strefy sportowe wnikały bowiem głęboko w środek miejscowości. Zjeżdżano na nartach i saniach wzdłuż szlaków górskich, duktów leśnych, ale także ulic i placów. Korzystano z potoków i rzek, wysoko w górach i wewnątrz miejscowości, jeżdżąc na łyżwach, grając w curling, hokeja, pływając. Strategicznymi punktami przy szlakach sportowych były pensjonaty, hotele, schroniska. Niektóre z nich nabrały nawet historycznego znaczenia.

Ryc. 22. Siedlungsplan für die Gemeinde Krummhübel im Riesengebirge 1:2000, Staatl. vereidete Landmesser Ingenieure, Breslau 1922 (sporządzony na podstawie pomiaru z 1913 roku) ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu – Plan zagospodarowania Karpacza

W drugiej połowie XX wieku również sporządzano pierwsze plany zagospodarowania przestrzennego miejscowości karkonoskich, które kontynuowały tradycje mistrzowskiego wprowadzania obiektów sportowych do organizmu wsi i miasteczek. Przyroda górską, konfiguracja obiektów sportowych i pozostałe kwartały współtworzyły koncepcje wielkich parków sportowo-krajobrazowych. Czy rozbudowa istotnie potoczyła się po myśli planistów? Odwróciła się hierarchia ważności. Przychylność zyskała rozrastająca się kubaturowa strefa mieszkalna, zmieniając charakter miejscowości nie tylko pod względem dostępu do zieleni rekreacyjnej, funkcji sportowej, ale i estetyki. Obecny podział jednostek osadniczych w regionie zasadniczo nie różni się od tego, który ukonstytuował się w pod koniec XX wieku na strefy turystyczne: podgórską – uzdrowską oraz górską i wysokogórską – sportową. Wiele miejscowości zatraciło jednak swoje sportowe oblicze.

7.6. Specyfika stacji narciarskich

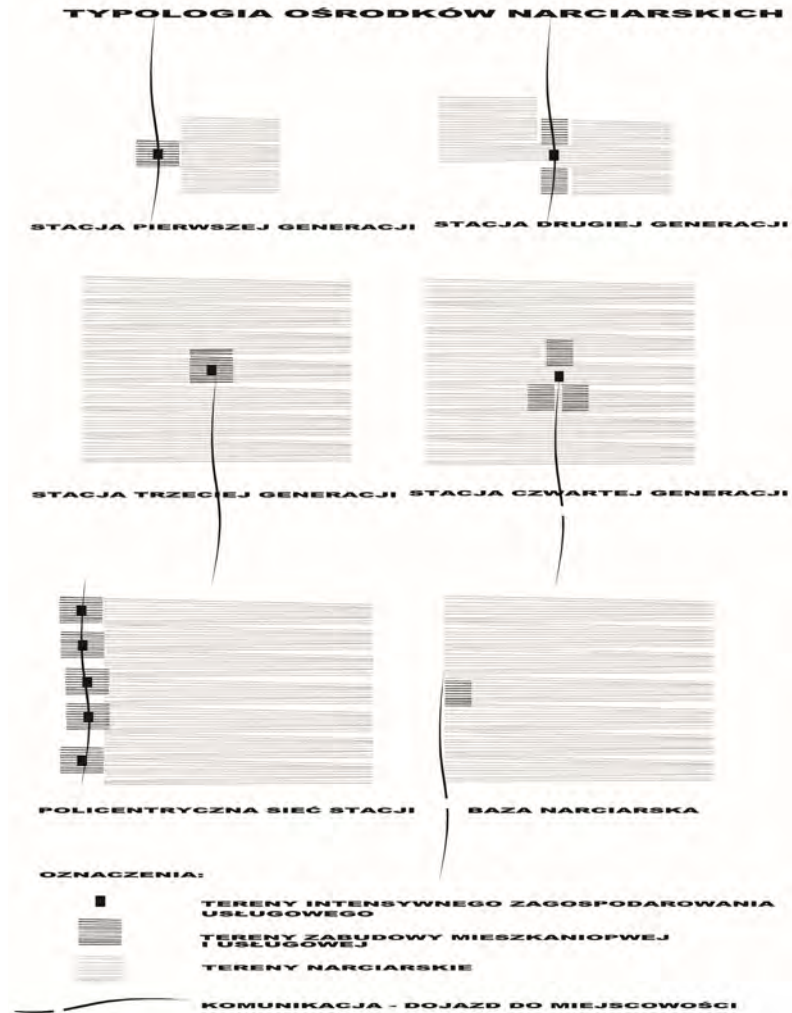
Pierwsze ośrodki narciarskie powstawały na bazie już istniejących miejscowości, zazwyczaj uzdrowisk, letnisk znanych ze swoich walorów przyrodniczych, które wzbogacały swoją ofertę w sezonie zimowym. Budowano nową bazę noclegową dostosowaną do potrzeb zimowych turystów. Wznoszono obiekty sportowe: najpierw tory saneczkowe, lodowiska, a następnie infrastrukturę dla narciarzy zjazdowych.

W największych karkonoskich ośrodkach, Szklarskiej Porębie i Karpaczu, pomimo że sporty zimowe uprawiane tu już były na początku XIX wieku, narciarstwo zjazdowe i związana z nim infrastruktura rozwijały się z opóźnieniem. Pierwotnie obszary sportowe lokalizowano na dogodnym stoku przylegającym do miejscowości położonej zazwyczaj w dolinach lub na przełęczach. Usytuowanie ich nie zawsze gwarantowało doskonałe warunki śniegowe, a zalesienie stoków utrudniało swobodne wytyczanie tras zjazdowych. Tereny narciarskie sprawiały wrażenie rozdrobnionych i rozproszonych na okolicznych wzniesieniach. Miejscowości miały charakter wielofunkcyjny, a sporty zimowe stanowiły jedną ze sfer ich działalności. Były to także osady o charakterze rolniczym, w których strefa narciarska stała się nobilitującym dodatkiem. W owym czasie wyobrażenie na temat turystyki zimowej²⁹³ wpływało na rodzaj i charakter zabudowy. Turystyka kojarzyła się bowiem z nowoczesnym i sportowym stylem życia, ale w kontakcie z naturalnym środowiskiem i tradycją. Podejmowano więc próby wynalezienia architektury będącej reinterpretacją regionalnych form przy udziale nowoczesnych technik. Sporty zimowe były na początku przywilejem elit, co rzutowało na niewielką skalę zjawiska, ale także na wystawny, monumentalny rodzaj zabudowy. Pierwszy rodzaj osadnictwa związanego z narciarstwem można określić terminem stacji pierwszej generacji. Model ten funkcjonuje do dzisiaj i rozwijany bywa w szczególności w Szwajcarii, Austrii, Polsce i Czechach.

We Francji natomiast, w Alpach francuskich przetestowano wiele rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych.

W latach dwudziestych XX wieku powstawały nowe ośrodki sportowe na bazie wiosek górskich – tzw. stacje pierwszej generacji (Megève, Chamonix). Pierwsze budownictwo turystyczne inspirowane było lokalnymi konstrukcjami. W latach czterdziestych XX wieku, w celu ożywienia turystyki zimowej uruchomiono programy budowy nowych stacji narciarskich od podstaw – stacji drugiej generacji. Priorytetem przedsięwzięcia było stworzenie dogodnych

293 F. Delorme, *Du village-station à la station-village. Un siècle d'urbanisme en montagne*, <http://insitu.revues.org/11243> [dostęp: 15 marca 2015].

Ryc. 23. Typologia ośrodków narciarskich ery nart zjazdowych, wyciągów, ratraków (rys. autorki)

warunków do oddania się pasji narciarstwa. Systemowe podejście do przejmowania dziewiczych terenów górskich oraz zespolenie z naturą zaprezentował autor koncepcji zagospodarowania przestrzennego miejscowości Courchevel 1850 – Laurent Chappis. W ramach planu *neige*²⁹⁴ w latach sześćdziesiątych XX wieku rozpoczęto wdrażanie nowego typu stacji trzeciej generacji – stacji

294 W latach 1964–1977 we Francji przeprowadzono wielki program zagospodarowywania stacji narciarskich – plan *neige*.

Ryc. 24. Stacja narciarska pierwszej generacji Megève (Francja), 2015
(m.in. pierwsza kolejka linowa dla narciarzy we Francji – Téléphérique de Rochebrune,
powstała w 1933 roku, lodowisko w centrum miejscowości,
którego pierwowzór pochodzi z 1929 roku (fot. autorki)

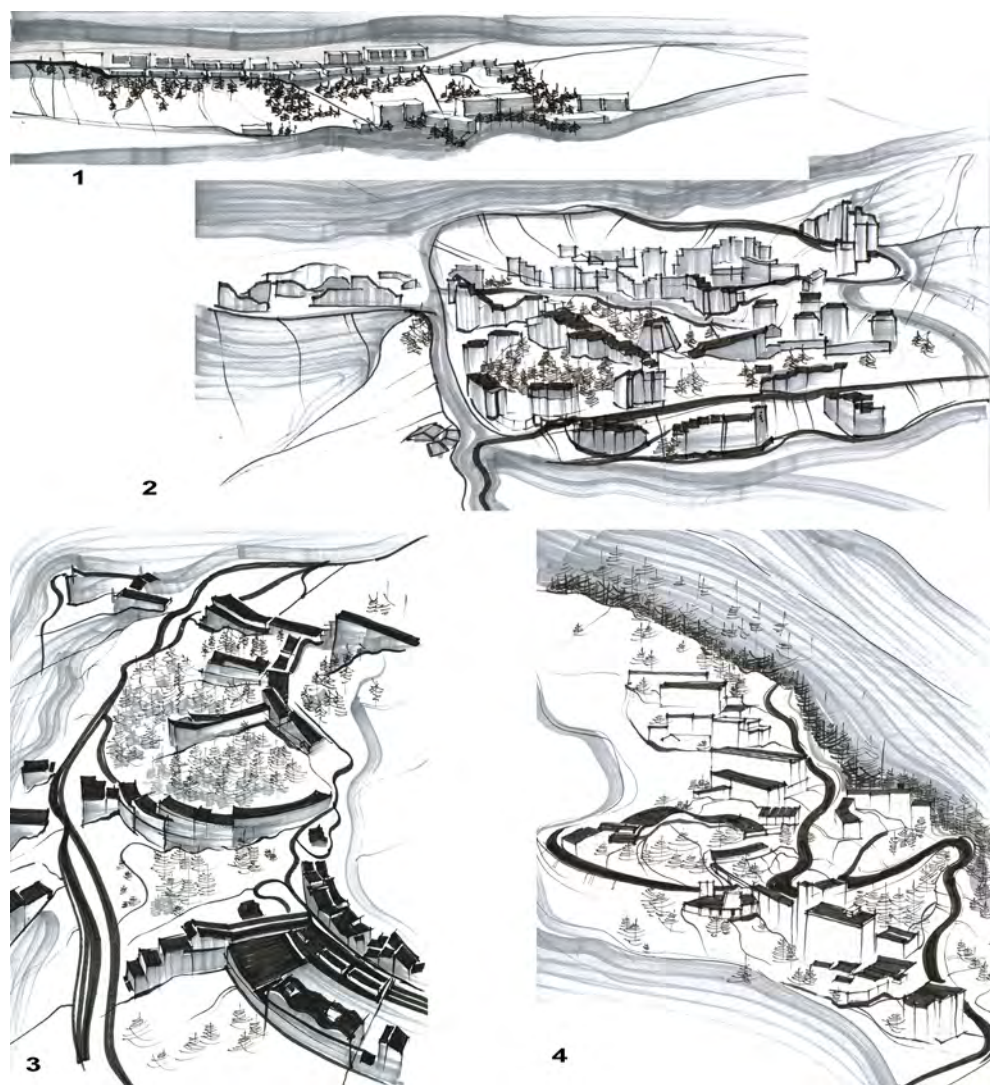
zintegrowanej. Charakteryzowała się onatendencją do uproszczeń, oszczędności, standaryzacji, w efekcie czego powstawały awangardowe bloki. Na tej zasadzie przez następnych trzydzieści lat zrealizowano większość stacji sportowych w Alpach francuskich: Tignes (1956), La Plagne (1961), Les Menuires (1965), Avoriaz (1966), Le Corbier (1967), Les Arcs (1968), Flaine (1968), Isola 2000 (1971) itd. Ostatecznie uznano, że model stacji zintegrowanej jest nieprzyjazny dla ludzi i środowiska.

Ryc. 25. Stacja narciarska drugiej generacji – Courchevel, Francja, 2012 (fot. autorki)

Kilka lat wcześniej, być może wyczuwając narastające tendencje, architekt Michel Bezançon z zespołem opracował koncepcję *tourisme des quatre saisons*²⁹⁵. Polegała ona m.in. na zrezygnowaniu z urbanizacji wysoko położonych obszarów, wykorzystaniu terenów latem, wykorzystaniu zasobów lokalnych i walorów autentyczności. Prototypem nowej stacji czwartej generacji była wieś Mont-

295 R. Knafou, *Tourisme et „développement durable”: de la lente émergence a une mise en oeuvre problématique*, <http://geoconfluences.ens-lyon.fr/doc/typespace/tourisme/TourScient4.htm> [dostęp: 8 kwietnia 2015].

Ryc. 26. Stacje narciarskie trzeciej generacji, Francja.

1. Flaine, 2. Avoriaz, 3. Arc (1800), 4. Les Karellis

(rys. autorki)

chavin. Bloki zastąpiła architektura malownicza na granicy pastiszu, w skali jednak niedostosowanej do krajobrazu górskiego (nie wspominając o skandalach związanych m.in. z wywłaszczaniem gruntów, degradacją środowiska, lekceważeniem zagrożenia lawinowego).

Ryc. 27. Stacja narciarska trzeciej generacji – Avoriaz, Francja, 2015
(fot. autorki)

Obecnie popularność ponownie zyskują miejscowości, które odpowiadają tradycyjnym wioskom, tworzonym *ex nihilo* lub na bazie istniejących osad (np. Gstaad, Verbier, Grindelwald, Appenzel).

W innych krajach przyjął się model stacji narciarskiej, których idea jest wizerunek tradycyjnych wiosek lub przy zachowaniu uregulowań przestrzennych na bazie istniejącego ośrodka turystycznego. Nie ustrzegły się one jednak również nadmiernej urbanizacji terenów górskich.

Ryc. 28. Stacja narciarska trzeciej generacji – Flain, Francja, 2015 (fot. autorki)

W Karkonoszach natomiast zainteresowanie narciarstwem zjazdowym znacząco się w latach trzydziestych XX wieku. Utworzono trasy do narciarstwa alpejskiego²⁹⁶. Pierwsze koleje linowe na Kopę w Karpaczu (1959) i w Szklarskiej Porębie na Szrenicę (1963) ożywiły ruch turystyczny. Ze względów gospodar-

296 T. Przerwa, *Między...*, s. 215.

Ryc. 29. Miejscowości, także stacje narciarskie, których ideą jest wizerunek tradycyjnych wiosek: Gstaad, Grindelwald, Verbier, wraz z obiektami sportowymi będącymi ich nieodłączną częścią. Szwajcaria, 2015 (fot. autorki)

czych i politycznych nie mogły jednak dokonać tak intensywnego rozwoju karkonoskich miejscowości jak w krajach alpejskich. Ośrodki sportów zimowych w Karkonoszach wykazują podobieństwo do modelu stacji pierwszej generacji, występującego w Alpach francuskich, a więc popularnego w pierwszej fazie roz-

woju turystyki. Każda kolejna formacja była odważnym eksperymentem, jakim Francja poddała swoje terytorium. Możemy dzięki temu, eliminując pewne błędy, planować własną strategię rozwoju.

Ryc. 30. Sölden – stacja narciarska na bazie historycznej miejscowości, tworzy jednak wraz z przyległymi miejscowościami niekończący się amorficzny „twór przestrzenny”. Austria, 2016 (fot. autorki)

7.7. Specyfika kąpielisk

Jedne z pierwszych sztucznych basenów w Europie powstały w Szwajcarii. Pierwszy tego typu obiekt wybudowano w 1822 roku w Howil koło Berna²⁹⁷. W tym samym roku, w centralnym punkcie Berna, obok Parlamentu Federalnego, powstał basen kąpielowy na rzece Aare. Pierwsze publiczne kąpieliska przybierały formę *Kastenbad* zakotwiczonych na rzece, na jeziorze (np. Les Bains des Paquis na jeziorze Lemman z 1872 roku, Seebad Utoquai w Zurychu z 1890 roku, Seebad w Lucernie z 1885 roku, Seebadeanstalt Rorschach na jeziorze Bodensee z lat 1923/1924) ochronione od zewnątrz wysokimi ścianami przebieralni. Ich celem była higiena i orzeźwienie.

Kąpieliska modernistyczne, które były efektem nowej kultury ciała i wypoczynku rozpowszechnionego około 1930 roku, celebrowały otwarty krajobraz, czystą wodę, swobodę, rozległe tereny, przestrzeń dla sportów i gier. Rozwiązania modernistycznych kompleksów poprzez swój schematyzm, geometryzm, monumentalność nie zawsze spełniały oczekiwania klientów (np. Gartenbad Eglisee w Basel otwarty w 1931 roku), którzy preferowali kąpiel w naturalnych warunkach. Refleksja nad dorobkiem realizacyjnym obiektów basenowych skłoniła do wypracowania koncepcji basenów, które oferowały oprócz higieny i sportu także wypoczynek, kontemplację krajobrazu²⁹⁸. Prototypem kąpieliska nieformalnego, luźno zaaranżowanego, z nawiązaniem do istniejącej topografii i włączeniem w krajobraz, z naturalnie kształtowaną częścią ogrodową, był Freibad Allenmoos z 1939 roku. Charakterystyczną cechą założenia były niekonwencjonalne kształty niecek basenowych, w obramieniach malowniczej zieleni. Zieleń pełniła funkcję miejscami użytkową, estetyczną, integrującą z krajobrazem. Autor części ogrodowej Gustav Amman przyznawał się do inspiracji angielską sztuką ogrodową. Był pod wpływem ruchu ochrony stron ojczystrych. Werner Max Moser, architekt, scharakteryzował wspólne osiągnięcie z Maxem Ernestem Haefelim i Ammanem jako „romantyczne”. Młodzi architekci, członkowie CIAM (Congrès international d'architecture moderne), nie dostrzegali

297 W Szwajcarii realizowano baseny również jako społeczne inicjatywy: w czasach kryzysu lat trzydziestych XX wieku, w ramach programu tworzenia miejsc pracy (np. basen Rialto w Bazylei w 1934 roku czy basen w Biel w 1932 roku), lub pod koniec lat trzydziestych, w celu zapewnienia powszechnego dostępu do jezior, których atrakcyjne tereny były masowo nabywane przez zamożnych (np. Arbeiterstrandbadstrasse Tenwil).

298 J. Stoffer, *Modernism for the People. Swimming Pool Landscapes in Switzerland, Modernism and landscape architecture, 1890–1940*, [w:] D.T. O'Malley, J. Wolschke-Bulmahn (eds.), National Gallery of Art, Washington 2015, s. 58, https://www.smsla.ch/fotos/1452186401_Modernism_Stoffer_red.pdf [dostęp: 5 sierpnia 2021].

sprzeczności w koegzystencji zachowawczych rozwiązań z nowym designem. O ile powyższe kąpieliska były w pewnym sensie namiastką wsi w mieście, to w mniejszych miejscowościach odbierano je jako symbol statusu, postępu i nowoczesności.

Natomiast baseny górskie, baseny plażowe (kąpieliska takie jak Bödelibad Interlaken z 1930 roku czy Strandbad Lido/Biel, Lido Luzern z 1929 roku, Schwimm- und Sonnenbad w Teufen z 1933 roku) położone niejednokrotnie w skomplikowanej lokalizacji, integrowały architekturę z oszczędnym wystrojem reprezentacyjnej zieleni. Tu również minimalistyczny język architektury znalazł swoje spełnienie w kameralnej kubaturze zabudowy i sentymentalnej opowieści o zieleni.

Krajobraz Karkonoszy i Szwajcarii obfituje w środowisko przyrodnicze umożliwiające uprawianie wielu dyscyplin sportowych: jeziora, rzeki, góry. W Szwajcarii wybudowano setki basenów. Tamtejsze kąpieliska pełniły rolę społecznej instytucji i aktywności rekreacyjnej, schronienia w niestabilnej (wojennej) sytuacji politycznej. Obiekty sportowe w Karkonoszach odgrywały szczególną rolę społeczną, wychowawczą i rekreacyjną. W obu przypadkach krajobraz traktowano priorytetowo jako powrót do „zaginionego świata”.

Były to interesujące urbanistyczno-architektoniczne założenia ukształtowane z jednej strony zasadami nowoczesnego funkcjonalizmu, z drugiej osadzone w romantycznej tradycji, w duchu neoromantycznych tendencji przełomu wieków. W architekturze kąpielisk akcentowano funkcjonalność. Istotnym kryterium była też ekonomia. Oszczędność nie polegała jednak na wyzbyciu się doznań estetycznych czy komfortu doświadczania przyrody. W sposób naturalny kształtowano zielen kreuując sentymentalne otoczenie dla oszczędnej architektury. Unikano dekoracji i wyszukanych stylów. Istniało niezwykle porozumienie między tradycyjnymi i postępowymi architektami w poglądzie na wartości krajobrazowe. Wynikało to z uwrażliwienia na tradycję i naturę.

Wybrane szwajcarskie kąpieliska wyróżnia także m.in.:

- awangardowy duch manifestujący się w jasnych fasadach prostych brył, płaskich dachach, wielkich płaszczyznach okien, entuzjazmie dla technologii,
- konserwatywna ogrodowa finezja, kwiatowa sceneria.

Karkonoskie kąpieliska cechuje natomiast:

- minimalizm w geometrycznej kompozycji, ascetyczna zabudowa, skromna oprawa roślinna z dominującą otwartą przestrzenią sportową,
- włączenie kąpieliska do istniejącej regionalnej architektury oraz stosowanie wernakularnych motywów.

Ówczesne kąpieliska charakteryzuje znakomite wkomponowanie w krajobraz, w topografię, przyrodę, układy widokowe, osiągając w ten sposób konsensus tradycji i nowoczesności.

Warto nadmienić, że istniejące predyspozycje terenu: ciek i zbiorniki wodne, skarpy, wyrobiska starano się wykorzystywać również w koncepcjach kąpielisk wrocławskich²⁹⁹. Posługiwano się najłatwiejszą i najtańszą metodą – organizacji kąpieliska plażowego na istniejącym zbiorniku wodnym. Zabezpieczano odcinki nadbrzeży z płytkim dostępem do wody, wyposażając w prostą infrastrukturę. Ze względu na sezonowość przedsięwzięć wznoszono tymczasowe, drewniane pawilony³⁰⁰. Brak naturalnych zbiorników rekompensowano sztucznymi rezerwuarami³⁰¹.

Programy budowy basenów ze standardowymi basenami do ćwiczeń i zawodów opracowano dla 3600 takich obiektów w ówczesnej Republice Weimarskiej w 1930 roku³⁰². Zazwyczaj na tego typu założenia składał się zestaw rozwiązań

299 Podejmowano także wielkie inwestycje, jak na przykład przebudowa wyspy w celu utworzenia kąpieliska. W 1929 roku działalność rozpoczęło kąpielisko Rheinstrandbad w Karlsruhe utworzone dzięki zamknięciu wyspy Rappenwort na rzece Ren. Inwestycja była częścią postępowej polityki społecznej i mieszkaniowej Republiki Weimarskiej i odpowiadała ideom Volksparków z lat dwudziestych XX wieku.

300 Przykładem rozwiązania jest basen zbudowany we Wrocławiu na naturalnym akwenu Morskie Oko (Leerbeutel See) projektu Richarda Konwiarza. Kąpielisko jest kolejną z 6 otwartych pływalni, których realizacji podjęło się miasto w latach 1927–1930. Prozaiczna architektura prostopadłościennych pawilonów przekrytych dwuspadowym dachem zaakcentowana została w centralnej części wydatnym podcieniem, wspartym na ekscentrycznie smukłych kolumnach. Podcień wyznaczał poprzeczną oś założenia, podkreślona półkolistym tarasem oraz pomostem, wychodzącym daleko w głąb piaszczystej plaży i 50-metrowego basenu.

Kąpielisko Westend (Städtische Strandbad Westend) projektu Richarda Konwiarza powstało we Wrocławiu około 1927 roku poprzez wydzielenie powierzchni o wymiarach 12 × 50 m w nurcie Odry i przystosowanie spadzistego nadbrzeża do rekreacyjnej funkcji. Kontrast jasnych żelbetowych płyt wspornikowych oraz ciemnej barwy cegły i drewna przywodziły obraz architektury nowoczesnej.

301 Kąpielisko Badesportpark Opperau powstało we Wrocławiu w 1927 roku w wyrobiskach po cegielni. Jedną z glinianek przeznaczono na staw gondolowy, w drugiej umieszczono baseny: brodzik, basen do skoków, akwen 50 × 100 m podzielony wzdłuż dla pływających i niepływających. Od strony drogi umiejscowiono pawilon kas, przebieralni, bufetu dopasowany do krajobrazu równinnej okolicy. Podłużne, niskie gabaryty z przewagą horyzontalnych linii wysuniętych okapów wtapiały się bezkresny obszar, kontrastując, wraz z zbiornikami, ze strzelistymi topolami.

302 S. Kraume-Probst, *Badespaß mit Denkmalschutz...*

Ryc. 31. Baseny górskie: Bodelibad Interlake, Lido Luzern, Strandbad Lido/Biel, Szwajcaria 2012 (fot. autorki)

architektonicznych: prostokątne niecki basenowe, trawiaste przestrzenie rekreacyjne, czasami otoczone wysoką zielenią, czytelna kompozycja wpasowana w uwarunkowania przyrodnicze i krajobrazowe. W koncepcjach zastosowano zasadę lokalizacji budynku szatni na skraju kąpieliska, jako bariery przed otoczeniem zewnętrznym. Szatnie łączono także z budynkiem wejściowym często zaakcentowanym wieżą zegarową.

Wielki kryzys, który nastąpił po przyspieszeniu gospodarczym Niemiec połowy lat dwudziestych XX wieku, mógł wpłynąć również na architekturę kąpie-

Ryc. 32. Seebadeanstalt Rorschach i współczesne miejsce m.in. do zażywania kąpiel nad Jeziorem Bodeńskim inspirowane *Kastenbad*, Bains des Paquis, Genewa, Seebad Utoquai, Zurych, Szwajcaria, 2012 (fot. autorki)

lisk w sposób ograniczający, czyniąc ją bardziej minimalistyczną. Spotykane były rozwiązania w stylistyce modernistycznej i inspirowane rodzimymi technologiami. Zielen jednak zawsze odgrywała istotną rolę w koncepcji założeń.

Historia kąpielisk na terenie Kotliny Jeleniogórskiej i Karkonoszy rozpoczęła się ponad 700 lat temu w Cieplicach, gdzie korzystano z ciepłych źródeł. Na przełomie wieków XIX i XX wieku natomiast niemalże w każdej miejscowości wypoczynkowej powstawały kąpieliska: górskie (*Bergbad*), leśne (*Waldbad*), plażowe (*Strandbad*), kąpieliska na wyspie (*Inselbad*), kąpieliska-ogrody (*Garten-*

bad)³⁰³ w zależności od charakterystyki terenu. Były to swobodne układy kompozycyjno-przestrzenne ze względu na indywidualne właściwości każdej z lokalizacji. Kąpieliska aranżowano zazwyczaj na sztucznym lub naturalnym zbiorniku wodnym, adaptując walory terenu. Podstawowy element kąpielisk – woda – wpływał na estetykę krajobrazu, łączył zabudowę z krajobrazem, wzbogacał walory architektury. W mniejszych miejscowościach przeważała lekka drewniana architektura, w miastach masywniejsza, często murowana. Cechowała ją lapidarność i pewnym sensie powtarzalność. Łączyła ją podobna zasada otwarcia na światło, wodę, przestrzeń, zieleni. Zasadniczą funkcję kąpieliska poszerzano o przestrzeń dla innych popularnych rozrywek, instalując odpowiednie urządzenia, jak: skocznie, zjeżdżalnie, boiska sportowe, place do gier. Kąpieliska górskie charakteryzowała w większym stopniu indywidualność, wynikająca m.in. z wymagającej lokalizacji. Wyróżnić jednak można cechy, które czynią je rozpoznawalnymi.

Założenia wkomponowane były w otaczającą przyrodę, powiązane z historyczną zabudową i innymi urządzeniami sportowymi;

Zazwyczaj lokowano je w pewnym oddaleniu od centrum miejscowości. Wybór miejsca zależał od bliskości do strategicznego, eksponowanego obiektu turystycznego oraz charakterystycznego elementu przyrody: wody, zieleni, topografii.

Większość budynków projektowano zgodnie z regułami stylu rodzimego. Niektóre charakteryzował etos Bauhausu.

Zdobywające popularność ruchy modernistyczny i higieniczny integrowały się i wyrażały się w podejściu do zagospodarowania terenu kąpieliska. Rozległe przestrzenie, służące kąpielom wodnym, słonecznym i powietrznym, odzwierciedlały afirmację natury, idealizację sterylności w powiązaniu z hedonizmem.

Zabudowę i zieleni cechowała prostota. Minimalistyczne pawilony pozbawione dekoracji i ozdobnej zieleni, piaszczyste i trawiaste, otwarte przestrzenie nakierowane były na kontemplowanie widoków. Jedynie kolorystyka stanowiła tu nieznaczne ożywienie.

W rozwiązaniach kąpielisk karkonoskich umiejętnie zaadaptowano:

- rywalizujące ówczesznie opozycyjne stylistyki architektoniczne: nowoczesną i regionalną,
- odmienne funkcje: kontemplowanie górskiego krajobrazu i uprawianie nowych rodzajów sportu,
- schematyczne zasady projektowe stosowane m.in. w stolicy regionu i indywidualne podejście projektowe.

Mimo pozornej sprzeczności wytworzył się harmonijny układ z krajobrazem.

303 S. Wróblewski, *op. cit.*

7.8. Sportowe założenia karkonoskie w odniesieniu do wzorca

Przegląd tendencji, które ujawniły się w architekturze i urbanistyce w XIX i XX wieku, prowadzi do konstatacji, że idea założeń sportowych w Karkonoszach wpisywała się w ogólnościowe kanony. Pomimo różnic czasowych i niestabilnej sytuacji politycznej, zmieniających się wytycznych programowych i norm przestrzennych, założenia sportowe w Karkonoszach cechowała afirmacja zieleni i krajobrazu³⁰⁴.

Konfrontacja z dwudziestowiecznym wzorcem obiektu sportowego potwierdza jeszcze tę tezę. Wydanie z 1966 roku opracowania pt. *Urządzenia sportowe* stanowi zbiór wytycznych do projektowania obiektów sportowych. To kompendium wiedzy pochodzi z okresu wznoszenia polskich inwestycji sportowych w Karkonoszach. Wyróżnia je logika argumentacji, „inspirowanie zasad i kierunków w architekturze sportowej” prócz formalistycznego zestawienia norm. Z opisu przykładów urządzeń sportowych wyłania się wzorzec. Poniżej porównano z nim karkonoskie założenia sportowe.

Romuald Wirszyłło, jeden z autorów ww. publikacji, wymienia dwie determinanty wpływające na kształt urządzeń sportowych³⁰⁵: przepisy sportowe i konieczność zapewnienia warunków wypoczynku czynnego. Przepisy są zazwyczaj zmienne³⁰⁶. Podkreśla się natomiast stałą potrzebę „bezpośredniego obcowania użytkowników obiektów sportowych z przyrodą i przebywania w estetycznie ukształtowanym otoczeniu”³⁰⁷. Zgodnie z tym przekonaniem w dalszej części rozdziału rozwinięto w szczególności kwestie warunków wypoczynku czynnego, w tym estetykę otoczenia, marginalnie traktując szczegółowe parametry techniczne, tj. wskaźniki powierzchniowe, wymagania ewakuacyjne i inne, wynikające z rozwoju dyscyplin sportowych i budownictwa oraz modyfikacji norm prawnych.

W świetle powyższego w projektowaniu architektury sportowej należałoby kierować się następującymi zasadami:

304 Ogólny opis preferencji projektowych zawarto w szczególności w podrozdziałach 4.3 i 6.3.

305 *Urządzenia sportowe...*, s. 113.

306 Normatywów dotyczących np. średniego sezonowego wykorzystania urządzeń, frekwencji użytkowników, obsługi parkingowej, dróg kołowych, ewakuacyjnych, w szczególności sportowych obiektów widowiskowych, czasu dojścia, wymagań widowiskowości, rodzaju gruntu budowlanego, poziomu wód przypowierzchniowych.

307 *Urządzenia sportowe...*, s. 48.

1. Zasadą uwzględnienia warunków fizjograficznych, takich jak: topografia, zieleni, woda, nasłonecznienie, przewietrzanie. W myśl tej reguły zalecane są następujące rozwiązania:
 - zapewnienie na terenie sportowym odpowiedniej masy zieleni. „Określone w normatywach 30% zieleni na terenach sportowych należy traktować jako minimum, i to spełniające tylko rolę izolacji między poszczególnymi urządzeniami”³⁰⁸. Ordynowane bywają także wartości sięgające 50%³⁰⁹. Wymóg ten sprawia, że z zagadnień czysto architektonicznych ciężar problematyki związanej z projektowaniem obiektów sportowych przenoszony jest do dziedziny założeń zielonych, krajobrazowych³¹⁰;
 - wszechstronne wykorzystywanie ożywczego i regulacyjnego oddziaływania zieleni i wody na mikroklimat terenów sportowych. Karkonoskie założenia, w szczególności kąpieliska, często lokalizowano w zagłębieniach terenu, w dolinach rzecznych. Panują tam z jednej strony dobre warunki bytowe dla roślinności, spowodowane większą wilgotnością, z drugiej strony, w zależności od kształtu doliny, uciążliwości sprawiać mogą zastoiska zimnego powietrza lub korytarze przepływu chłodnego powietrza. Nie jest obecnie możliwe zrewidowanie, czy doboorem wszechobecnej wtedy zieleni stabilizowano mikroklimat terenów sportowych. Zapewne szpalery drzew stanowiły skuteczne osłony przeciwsłoneczne;
 - posługiwanie się spokojnym, jednolitym układem zieleni, który może wpływać na koncentrację i pozytywne samopoczucie fizyczne i psychiczne sportowca. Operowanie formami masywów, bloków i ścian, obrzeży, ram, wydzieleni i akcentów w celu uzyskania efektu plastycznego. Zazwyczaj obramowanie karkonoskich założeń stanowiły kompleksy leśne z otwartą przestrzenią widokową na panoramę gór, urozmaicone grupami swobodnie rozrzuconej zieleni, niekiedy w rytmicznym rygorze;
 - stosowanie gradacji roślinności w dążeniu do zachowania proporcji między budynkiem a krajobrazem. „Bezpośrednie otoczenie pawilonów powinno otrzymać oprawę z drobnych form roślinnych, ozdobniejszych niż pozostały teren założenia – pawilon powinien niejako wyrastać z zieleni”³¹¹, a zieleni powinna przenikać do wnętrza. Czy istotnie maksyma

308 *Ibidem*, s. 51.

309 *Ibidem*, s. 100. Orientacyjnie można przyjąć, że na stworzenie dobrych warunków dla terenu sportowego trzeba dodać jeszcze co najmniej 50% powierzchni zieleni na otoczenie powierzchni boiskowych.

310 *Ibidem*.

311 *Ibidem*, s. 410.

- znalazła zastosowanie w karkonoskich założeniach sportowych, jest trudne do zweryfikowania ze względu na brak dokładnych źródeł. Na przykład założenie w Przesiecie dowodzi, że w pobliżu zbiorników wodnych aranżowano niekiedy niską szatę roślinną lub pozostawiano naturalną związaną ze środowiskiem wodnym;
- adaptowanie zieleni do łączenia obiektów sportowych z otoczeniem w mikro- i makroskali (zielen o charakterze zapraszającym, kadrującym widoki, jako część większych obszarów leśnych, parkowych) i przeciwnie wyizolowania wnętrz sportowych przy jednoczesnym uzyskaniu efektu przejrzystości i przestrzenności (zielen obrzeżna z prześwitami widokowymi). W szczególności w karkonoskich założeniach w Cieplicach czy w Kowarach zielen pełniła rolę skutecznych odgradzeń pomiędzy sektorami różnych aktywności;
 - właściwe zorientowanie obiektów sportowych (w szczególności wyczynowych) celem ekspozycji na prozdrowotne oddziaływanie promieni słonecznych i zarazem uniknięcia oślnienia widza lub ćwiczącego, a także narażenia na silne wiatry³¹². Zazwyczaj więc sugeruje się, aby urządzenia boiskowe, pływalnie sytuowane były dłuższą osią północ-południe, zaś trybuny stadionów umieszczane były od strony zachodniej lub południowej pola gry, odpowiednio jednak do naturalnego spadku terenu.

Nie wszystkie omawiane obiekty karkonoskie były obiektami wyczynowymi. Być może więc nie dość restrykcyjnie spełniano ten warunek. Za to zazwyczaj zabiegano o stworzenie unikatowego widoku na krajobraz. Zresztą analitycy stwierdzają, że „każde boisko zależnie od usytuowania ma w ciągu dnia okresy dobrego i złego oświetlenia”³¹³.

Obiekty wyczynowe i widowiskowe zarazem, takie jak stadion i basen w Jeleniej Górze i stadion Cieplicach, są zorientowane zgodnie z zasadami. Natomiast trybuny kąpieliska w Cieplicach z premedytacją uplasowano po stronie wschodniej kompleksu. Osiągnięto w ten sposób doskonały widok na najwyższe szczyty Karkonoszy;

- zapewnienie pełnego nasłonecznienia niecek basenowych poprzez odsuniecie rzucających cienie budynków i drzew. Prawdopodobnie kąpieliska w Jeleniej Górze i w Karpaczu Górnym nie przestrzegały bezwzględnie tego warunku. Ponadto okalające wniesienia, pełniące ochronę przed wiatrem, utrudniały jednocześnie dostęp promieni późno popołudniowego słońca. W Cieplicach bliska lokalizacja tafli wody i obiektów

312 Najbardziej niekorzystne są niskie promienie słoneczne padające pod kątem 20 stopni.

313 *Urządzenia sportowe...*, s. 383.

- tów pomocniczych od strony północnej nie kolidowała z dobroczynnym nasłonecznieniem, podobnie jak w Michałowicach, Przesiece, Zachełmiu, Jeleniej Górze-Rakownicy, Karpaczu Dolnym;
- orientowanie urządzeń sportów zimowych, takich jak: tory bobslejowe, saneczkowe, skocznie, trasy narciarskie wzdłuż kierunku osi północ-południe na stokach o wystawie północnej, północno-wschodniej, północno-zachodniej, gwarantującej najkorzystniejsze warunki śniegowe. Zgodnie z tą prawidłowością powstał m.in. kompleks Orlinek w Karpaczu. Obecna skocznia zorientowana jest na wschód. Wybór lokalizacji tuż przy lesie, w dolinie podyktowany został zapewne optymalnym profilem terenu, do którego dopasowano kształt sztucznej skoczni oraz ochronę przed uciążliwym wiatrem bocznym;
 - wykorzystywanie naturalnego ukształtowania terenu do optymalnego usytuowania urządzeń, w tym widowni, celem ograniczenia translokacji mas ziemnych³¹⁴. Za jedną z najistotniejszych cech, które wyróżniają karkonoskie założenia sportowe należy uznać umiejętne spożytkowanie naturalnych predyspozycji terenu. Kąpieliska, które czerpały ze swojej lokalizacji w dolinach rzecznych, w tym wykorzystywały walory płynące z zieleni, słońca, topografii, to: Jelenia Góra – kąpielisko Rakownica, akwen wodny Karpacz – zaporą, Karpacz Górny – kąpielisko, akwen wodny Szklarska-Śnieżynka, Michałowice – kąpielisko, Zachełmie – kąpielisko, Przesieka – kąpielisko, Karpacz – kąpielisko, Cieplice – kąpielisko, Górzyniec – kąpielisko, Szklarska Poręba – kąpielisko, Kowary – kąpielisko, Jelenia Góra – kąpielisko, Sobieszów – kąpielisko.
2. Zasadą traktowania terenów sportowych jako elementu miastotwórczego. „Tereny sportowe powinny także stać się jednym z czynników wpływających na konstrukcję planu urbanistycznego”³¹⁵, m.in. przez nawiązanie do układu dróg, alei, szlaków. Oryginalne uporządkowanie traktów komunikacyjnych i historycznej zabudowy uzyskano w kompozycji z kąpieliskiem w Górzyncu i stadionem w Szklarskiej Porębie.
 3. Zasadą zapewnienia najkrótszego powiązania urządzeń sportowych z najbliższym miejskim układem komunikacyjnym³¹⁶. Wszystkie założenia karkonoskie sprawnie obsługiwane były przez trasy kołowe i kolejowe, a także system szlaków turystycznych.

314 *Ibidem*, s. 51.

315 *Ibidem*, s. 78.

316 *Ibidem*, s. 51.

4. Zasadą wielofunkcyjności i powiązań z innymi urządzeniami społecznymi, korelacji obiektów sportowych z turystycznymi³¹⁷.

Przy projektowaniu inwestycji przewidywano ich koszty, w tym eksploatacji. Mając na uwadze względy ekonomiczne³¹⁸, rekomendowano na przykład wielorakie wykorzystywanie boisk i placów sportowych jako miejsc do gier i ćwiczeń, zaś zimą do jazdy na łyżwach. Był to standard przy organizacji m.in. kompleksu sportowego Śnieżynka w Szklarskiej Porębie i przy zaporze na Łomnicy w Karpaczu.

Wskazane było ekonomiczne, wymienne użytkowanie urządzeń pomocniczych, które stanowią nieodłączny element każdego obiektu sportowego (takich jak: przebieralnie, magazyny, wypożyczalnie nart, warsztaty, szatnie, pomieszczenia higieniczno-sanitarne, punkty pomocy lekarskiej, gastronomiczne). Preferowano lokowanie ośrodków sportowych przy obiektach turystycznych³¹⁹. W ten sposób powstała większość założeń sportowych w Karkonoszach. Często istniejące już schroniska, ośrodki wczasowe, pensjonaty, hotele nadawały założeniu sportowemu regionalny sznyt.

5. Zasadą przyjęcia neutralnej architektury budynków pomocniczych³²⁰.

Architektura budynków obsługujących typowo rekreacyjne założenia sportowe (letnie i zimowe) miała prezentować wygląd wyważonej, dostosowanej niewątpliwie do wymagań i charakterystyki poszczególnych odmian sportu. Symptomatyczne są w tej roli wolnostojące, lekkie pawilony wśród zieleni, nawet o charakterze sezonowym. Wśród karkonoskich obiektów wyróżnić można powściągliwe w formie, niektóre wręcz pospolite pawilony letnie i zimowe:

- przystaniowe (Karpacz – zaporą, Kowary – kąpielisko),
- kąpieliskowe (Sobieszów – kąpielisko, Zachełmie – kąpielisko, Karpacz – kąpielisko),
- boiskowe (Jelenia Góra – stadion, Cieplice – korty tenisowe),
- przy strzelnicach (Cieplice – kąpielisko),
- przy trasach narciarskich zjazdowych i biegowych (stacje kolejek linowych, wyciągów narciarskich, w Szklarskiej Porębie i schrony turystyczne w Jakuszycach),

317 *Ibidem*, s. 112.

318 *Ibidem*, s. 52.

319 *Ibidem*, s. 58.

320 *Ibidem*, s. 366.

- przy torach saneczkowych i ślizgawkach (Karpacz – tor saneczkowy),
- inne do obsługi sportów zimowych (wieżyczki obserwacyjne, budynki na starcie i mecie tras, pomieszczenia warsztatowe, magazynowe).

Wybrane z nich stanowiły wielofunkcyjne budowle z trybunami, szatniami, pomieszczeniami higieniczno-sanitarnymi, częścią klubową, strefą wejściową, gastronomią, tarasami (kąpielisko w Cieplicach, Jeleniej Górze). Inne, pojedynczo występujące budynki o ww. funkcjach włączano w układ zagospodarowania terenu (stadion w Jeleniej Górze z pierwszej fazy powstania).

6. Zasadą oszczędności w zastosowaniu koloru z uwzględnieniem naturalnie występujących barw natury³²¹.

Warte naśladowania było zestawianie dominującej zieleni o różnych odcieniach i zmiennych kolorach pór roku z monochromatyczną, jasną konstrukcją budynków i budowli sportowych, ścieżek, plaż, placów zabaw i gier, jak również skontrastowanie zagospodarowania terenu z ciemną tonacją drewna regionalnej architektury. W duchu tej zasady wzniesiono większość założeń sportowych w Karkonoszach. Zestawienie antagonistycznych barw (ciemnego konturu budynku, bieli detalu budowlanego i śnieżnego puchu) szczególnej wyjątkowości nadawało kompleksom sportów zimowych (m.in. większości baz narciarskich w Karkonoszach).

7. Zasadą powiązania urządzeń sportowych z krajobrazem naturalnym³²² lub inaczej dostosowania obiektów sportowych do otoczenia³²³. Rozstrzygała ona o kompozycji urządzeń rozrywkowo-wypoczynkowych, ćwiczebnych, a nawet widowiskowych, przy oczywistym uwzględnieniu ogólnych wymagań sportowych.

Oto niektóre z możliwych decyzji projektowych:

- przyjęcie kierunku odśrodkowego kompozycji z ujęciami widokowymi na widniejące w oddali wyróżniki krajobrazu,
- ustalenie ram kompozycji sięgających poza granice działki, ujmujących najbliższe sąsiedztwo, dalekie widoki wzgórz, lasów, sylwetki domów,
- wykorzystanie sekwencji planów, składających się z grup drzew, o różnych natężeniach kolorystyki i światła,

321 *Ibidem*, s. 379.

322 *Ibidem*, s. 113.

323 *Ibidem*.

- ustanowienie obiektu sportowego dominantą funkcjonalną, ideologiczną, plastyczną w szczególności w monumentalnych założeniach widowiskowych, i odwrotnie, swobodne rozproszenie założeń rekreacyjnych pośród meandrów natury.

Wszystkie powyższe reguły obowiązywały w analizowanych realizacjach karkonoskich.

8. Zasadą rozdziału ćwiczących i widzów, a także zachowania innych wymogów technologicznych wynikających z funkcjonowania obiektów. Dyktat ten jest trudny do skonfrontowania z wyglądem obiektów, które już nie istnieją.
9. Zasadą indywidualności w projektowaniu obiektów sportowych w zależności od dyscypliny sportowej.

Oczywisty jest zespół cech indywidualnych symptomatycznych dla obiektów budowlanych związanych z odrębnymi dyscyplinami sportowymi. W Karkonoszach występowało kilka zasadniczych grup obiektów sportowych: a) obiekty wodne otwarte, b) boiska, c) obiekty sportów zimowych. Uzupełniały je budynki sal sportowych, strzelnic, basenów krytych oraz sieć dróg górskich, które służyły m.in. za tory motocyklowe, rowerowe.

Jednakże ze względu na odmienność miejscowości w Karkonoszach nie można tych grup o podobnej funkcji i często nawet podobnej lokalizacji opisać jednym schematem. Stanowią one raczej typy pełne wariantów i odmian³²⁴. Ponadto rozróżnia się obiekty sportowe do masowego i rekreacyjnego użytku. Każde z nich rządzi się swoimi prawami. Oto ogólna ich charakterystyka:

a) obiekty wodne otwarte

Urządzenia wodne (dla sportu pływackiego i kąpeli, ewentualnie dla rekreacji wodnej, w tym przystanie dla sportów łożdźowych), zgodnie z zaleceniami, projektowano jako główne centra rekreacyjne miejscowości, wyposażone w atrakcyjne urządzenia wypoczynkowe, zabawowe, sportowe, kulturalne, gastronomiczne. Karkonoskie kąpieliska pełniły zapewne rolę centrotwórczą, pozostając jednak kameralnym miejscem styczności z przyrodą gór, zwłaszcza w mniejszych osadach.

W zależności od uwarunkowań kąpieliska wyposażano w proste przystanie wodne (składające się z dyskretnych/niedostrzegalnych pomostów wioślarskich, kajakowych), plaże słoneczne i zacienione oraz urządzenia sportowe, kulturalne, wypoczynkowe³²⁵. Kąpieliska najczęściej organizowane sezonowo na wodach naturalnych, najkorzystniej funkcjonowały wpisane w całoroczne parki spacerowe.

324 *Ibidem*, s. 88.

325 *Ibidem*, s. 66.

Baseny o typowej formie prostokąta, ze względów kompozycyjnych, dostosowywano do swobodnych kształtów obserwowanych w krajobrazie. W szczególności nieregularny owal okalał część dla niepływających, stwarzając warunki przyjemniejsze do kąpielii niż w sztywnym prostokącie basenu sportowego³²⁶.

Przy projektowaniu pływalni pożądane były eksponowanie zwierciadła wody oraz dobra widoczność otoczenia z basenu przez kąpiących. Osiągnano to przez:

- zrównanie różnicy poziomów zwierciadła i obramienia³²⁷,
- umieszczenie basenu w zagłębieniu obniżonym w stosunku do otoczenia,
- ukazanie lustra wody z tarasów pawilonów, kawiarni itp.

Przy wodzie z naturalnego źródła zapewniano przepływ, który usuwa zanieczyszczenia.

Próby wdrożenia powyższych praktyk widoczne są w rozwiązaniach karkonoskich kąpielisk.

b) boiska

Boiska sportowe i sale gimnastyczne odznaczały się regularnym układem, wydłużonymi płaszczyznami, prostokątnymi powierzchniami, prostolinijną komunikacją.

W Karkonoszach występowały urządzenia boiskowe wykorzystywane do gier wielkich i małych, lekkiej atletyki (najczęściej spotykane boiska do tenisa, piłki nożnej, do lekkiej atletyki). Urządzenia sportowe jednak nie przytłaczały swą geometrią, złagodzone nieskrępowaną naturą gór.

c) obiekty sportów zimowych

W Karkonoszach do obiektów sportów zimowych³²⁸ zaliczyć można: urządzenia narciarskie (trasy do biegów narciarskich, trasy slalomowe i zjazdowe oraz skocznie narciarskie, strzelnice biathlonowe) oraz urządzenia łyżwiarskie (lodowiska naturalne i sztuczne pełniące funkcje ślizgawek do masowego łyżwiarstwa, torów łyżwiarskich do jazdy szybkiej i hokeja, jazdy figurowej na lodzie), urządzenia ślizgowe (tory toboganowe, skeletonowe, saneczkowe, bobslejowe).

Trasom biegowym, zjazdowym, slalomowym, skoczniom stawiano wymagania, które pozwoliłyby biegaczowi na uzyskanie maksymalnej prędkości i nie stanowiłyby zagrożenia dla zawodników³²⁹. Powinny były prowadzić po możliwie niezmiennym profilu terenu. Odpowiednio szerokie trasy zjazdowe i slalomowe o koniecznej różnicy poziomów i nachyleniu umożliwiającym jazdę płynną

326 *Ibidem*, s. 116.

327 *Ibidem*.

328 *Ibidem*, s. 57.

329 *Ibidem*, s. 222.

przy dużych prędkościach, jeżeli przeznaczone były do zawodów FIS. Trasy zakładano na trawiastych stokach północnych i północno-wschodnich, zabezpieczone przed nawiewaniem śniegu. Obowiązywało także wiele niuansów budowlanych wynikających z etykiety zawodów i organizacji widowisk sportowych.

Masowe saneczkarstwo i narciarstwo odbywało się na naturalnych torach górskich, duktach leśnych, na mało uczęszczanych drogach, ścieżkach i stokach z płaskim przedpołem lub przeciwstokiem na finiszu.

Nieodpartą zaletą tras biegowych wytyczonych na pograniczu Karkonoszy i w przylegających Górach Izerskich jest logika, naturalność rozplanowania (z uwzględnieniem stopnia trudności) i piękno towarzyszącej przyrody. Urokliwa jest konfiguracja tras zjazdowych. W ich przypadku względy estetyczne przeważają nad pragmatyzmem.

Lokalizacje pozostałych urządzeń sportowych zimowych przywodzą na myśl wdzięczne obrazy, które przeminęły, nie z powodu chybionej lokalizacji, lecz nierentowności inwestycji.

Podsumowując, pozostaje nadmienić widoczne w koncepcjach nowożytnych założeń sportowych analogie do klasycznych³³⁰ wzorów.

Zasada Platona skłaniała do zapewnienia jak największej dostępności, integralności urządzeń służących powszechnej kulturze. Natomiast urządzenia zawodnicze umiejscawiano na peryferiach osiedli³³¹.

Urządzenia kultury fizycznej lokowano w świętych gajach³³², a ze względów wychowawczych – w miejscach wyróżniających się pięknym krajobrazem.

Pierwsze rozwiązania ograniczały się jedynie do skromnego zadysponowania terenu ćwiczebnego w cieniu drzew. Później rozbudowywane założenia dawały świadectwo o wysokim poziomie myśli architektonicznej³³³.

Prostota konstrukcji w okresie helleńskim skłaniała do oszczędnego wykorzystywania spadku i ukształtowania terenu (np. umieszczania trybun pomiędzy wniesieniami).

Zwracano uwagę na plastyczne ukształtowanie budynków, oświetlenie światłem południowym, przenikającym do wnętrza, dobrą widoczność i reprezentacyjność założeń.

Przypuszczać można, że powyższe kryteria były także celem dążeń architektów karkonoskich założeń.

330 *Ibidem*, s. 42.

331 *Ibidem*, s. 44.

332 *Ibidem*, s. 18.

333 *Ibidem*, s. 19.

Streszczając historię rozwoju budownictwa do lat sześćdziesiątych, Romuald Wirszyłło wnioskuje, że pomimo upowszechniania się wychowania fizycznego, a co za tym idzie – masowości budownictwa sportowego, prowadzącej do typizacji, uproszczeń, obniżania kosztów, nie można tego czynić „ze szkodą dla wartości funkcjonalnych i plastycznych”. Wskazuje, że zagadnienia kompozycji urządzeń sportowych są nie mniej ważne od spraw czysto technicznych³³⁴. Konkluzja ta wydaje się aktualna ze względu na zyskującą popularność tendencję do organizowania urządzeń sportowych na minimalnej powierzchni lub wtłaczania ich do zamkniętych kubatur o wielorakim przeznaczeniu.

7.9. Kształtowanie architektury w środowisku górskim

Związek pomiędzy zbudowanym środowiskiem i środowiskiem naturalnym szczególnie dostrzegalny jest w rejonach o cennych walorach przyrodniczych. Tam osobliwe uwarunkowania fizjograficzne często inicjują rozwój miejscowości, stając się nawet bodźcem do powstania nowego, nowoczesnego osadnictwa. Paradoksalnie bywa, że atuty środowiska powodują jego zatracenie. Zbudowana odciska piętno. Początkowo staje się wzorowym dopełnieniem świata przyrody, do czasu, gdy nie przekroczy pewnych – trudnych do sprecyzowania – granic.

Czyste lodowce, jeziora, zaciszne doliny, głębokie wąwozy, zwierzęta opuszczające kryjówki w poszukiwaniu pokarmu, ślady człowieka tylko na trasach wędrowek, spokojne wsie. Amatorzy takich gór – sprzed ponad wieku – szukają obecnie kontaktu z naturą w romantycznych chatkach na odludziu. Coraz mniej jest jednak miejsc dla miłośników dziewiczej scenerii górskiej. Aby skutecznie odseparować się od świata cywilizacji miejskiej, trzeba iść wyżej, sięgając najwyższych partii górskich. Ale i tam, wraz z nowoczesnymi inwestycjami, docierają rzesze turystów, niekoniecznie zainteresowanych nieskażonym widokiem gór, a w ślad za nimi kolejne inwestycje.

Jakie zdumienie spotyka tych, którzy decydują się dotrzeć na wierzchołki Europy z oczekiwaniem na jedyny w swoim rodzaju kontakt z naturą gór. Niejednokrotnie zastają pozostałości lodowca przykryte plastikową plandeką. W tłumie przybywających kolejkami, gondolami, nadzwyczajnie już dziś wyglądają przemykający, profesjonalnie wyposażeni alpinści.

334 *Ibidem*, s. 48.

Przykładowo krajobraz Alp poddany presji turystyki i absurdu nowoczesnych czasów ukazuje fotograf Lois Hechenblaikner w *Winter Wonderland*³³⁵. Pisarz Bernhard Kathan, dodając tekst do fotografii, postrzega inwestycje alpejskie, takie jak: drogi, sztuczne wykopy, nasypy, bez których masowa turystyka nie mogłaby zaistnieć, jako głębokie rany zadane naturze gór. Wyrokuje, że olbrzymie obszary Alp stają się strefami przemysłowymi, z w dużej mierze sztucznie utworzonymi trasami narciarskimi, niezliczoną ilością wyciągów i ponurymi konglomeratami hoteli. Socjolog Gerhard Schulze obnaża tendencje i zachowania obserwowane w obszarach górskich, po części zobrazowane na fotografiach Hechenblaiknera. „Pojawić się, doświadczyć, zaszaleć, zaliczyć, więcej osiągnąć, więcej posiadać” – to postawy, które w rezultacie przekładają się na instrumentalne myślenie o zagospodarowaniu gór, zaś myślenie to „wyżera” własną drogę do obszarów górskich, „spłaszczając stoki, kiedy one blokują dostęp albo nawet tworząc nowe góry, jeżeli są potrzebne”.

Dzięki rosnącym możliwościom, geniuszowi inżynierów, góry mogą obecnie zaoferować wszystkim zestaw emocjonalnych doznań. Atrakcje zaczynają się w dolinie, a kończą na lodowcu.

Mayerhofen jest nieformalną stolicą rozległej i gęsto zabudowanej doliny Zillertal. W miasteczku prócz wszelakich atrakcji *après ski* znajduje się więcej miejsc noclegowych niż w Salzburgu. Stąd rozchodzą się drogi do wysoko położonych górskich dolin. Jedna z nich prowadzi do najpopularniejszego austriackiego lodowca Hintertux. Król lodowców czynny jest dla narciarzy przez cały rok.

Zainteresowanie lodowcami wzrasta ze względu na niepewność i deficyt śniegu. Sezon zimowy w Austrii zaczyna się na lodowcu Rettenbach. Podobnie na lodowcach: Kaunertal, Pitztal, Sölden-Otztal, Stubai, Dachstein, na wysokościach blisko 3000 m n.p.m., lokalizowane są trasy zjazdowe i biegowe, a także inne atrakcje.

Koleje, kolejki linowe, szynowe, zębate, gondolki, wyciągi łączą doliny z lodowcami w jedną „krajnę czarów”. Sieć trakcji uzupełniana jest nieustannie. W Austrii w 2016 roku powstały najnowsze realizacje: Giggijochbahn – kolej gondolowa na lodowiec Rettenbach oraz 3S Eisgratbahn – kolej linowa na lodowiec Stubai. We Włoszech w 2015 roku otworzono Skyway Monte Bianco – kolej linową do Punta Helbronner w masywie Mont Blanc, do jednego z najwyższych miejsc w Europie, a dostępnego dla zwykłego człowieka – niekoniecznie piechura czy alpinisty.

335 L. Hechenblaikner, G. Schulze, W. Ullrich, *Winter Wonderland*, Steidl Gerhard Verlag Mrz, Göttingen 2012.

Powszedniością stały się obszary narciarskie i górskie parki turystyki, wypoczynku i zabawy, skomunikowane wspomnianymi tu pionierskimi rozwiązaniami inżynierskimi. Nagromadzenie atrakcji w jednym miejscu czyni niejednokrotnie pobyt w górach niemalże drugoplanowym. Na przykład perfekcyjnie zorganizowany SkiWelt Wilder Kaiser na zachodnim skraju Alp Kitzbuhelskich to jeden z największych obszarów narciarskich w Austrii, uznawany za najlepszy na alpejskiej arenie narciarskiej – 284 km nartostrad, 4 parki snowboardowe, 3 trasy saneczkarskie, trasy slalomowe, oświetlone trasy narciarskie, ponad 80 restauracji i schronisk, ponad 90 wyciągów, 1700 armatek pokrywających 229 km tras w 3 dni śniegiem o jakości wody pitnej i zasilane energią ze źródeł odnawialnych. Znajduje się tu wioska igloo – Alpeniglu-Dorf w Hochbrixen na wysokości 1676 m n.p.m. (lodowy bar, lodowa kaplica, hotel, wystawa rzeźb lodowych).

Szczyty i strome ściany lodowców oplatają imponujące drogi wysokogórskie dostępne dla turystycznego ruchu kołowego. Gęstniejący tłum zafascynowany widokami zdobywa szczyty, nadwyręczając silniki aut i hamulce. Drogi często prowadzące przez obszary chronione są biznesem turystycznym, sukcesem komercyjnym i kolejnym symptomem zmian, jakie przechodzą góry. Do lodowca Pasterze u podnóża wschodnich ścian Grossglockner w Alpach Wschodnich, w Wysokich Taurach prowadzi krajobrazowa wysokogórska droga – Grossglockner Hochalpenstrasse³³⁶. Dociera tu rocznie 8–9 mln odwiedzających, aby obejrzeć to widowisko ściśle związane ze środowiskiem naturalnym i kulturowym. Nie mniejsze serpentyny i równie malownicze drogi prowadzą na przełęcz Timmelsjoch (na granicy Alp Otztalskich i Sztubajskich), na przełęcz Arlberg i na przełęcz Flexen (w Lechtaler Alpen – Alpach Lechtalskich), do stóp najwyższej góry Styrii Hoher Dachstein – Dachsteinstrasse (z Schildlehen do dolnej stacji Dachstein Südwandbahn) lub na przełęcz Gerlos – Gerlos Alpenstraße (w Nationalpark Hohe Tauern).

Wszystkim powyższym intrygującym rozwiązaniom towarzyszą spektakularne obiekty budowlane, wznoszone w skrajnych lokalizacjach, często w najwyższych partiach, gdzie występuje strefa wiecznego śniegu. W zależności od ekspozycji stoku trwała pokrywa lodowa zalega powyżej poziomu (np. w Alpach) między 2500 a 3200 m n.p.m. Na tych wysokościach rządzą reguły wiatru, słońca, śniegu. W nieprzyjaznym środowisku należy uporać się z następującymi kwestiami:

- fizjograficznymi (niska temperatura i mniejsza zawartość tlenu w atmosferze, potężna siła wiatru, skomplikowana topografia terenu, niestabilność gruntu),

336 J. Hörl, D. Schöndorfer, *Die Großglockner Hochalpenstraße. Erbe und Auftrag*, Böhlau, Wien 2015.

- montażu i transportu (skrajnie uciążliwe warunki prowadzenia prac budowlanych, ograniczenia w dostępie do placu budowy),
- eksploatacji (zasilanie energią oraz usuwanie i utylizacja ścieków, odpadów),
- ochrony środowiska (zastosowanie rozwiązań ekologicznych),
- estetyki (wybór pomiędzy tradycyjną architekturą zintegrowaną z regionem a nowoczesnymi, często szokującymi konstrukcjami).

Ta ekstremalna sytuacja w ekstremalnych lokalizacjach miała swój prolog ponad dwa wieki wcześniej, kiedy pojawili się pionierzy sportów i turystyki w górach, budząc wtedy podobne zdumienie.

Wysokogórski krajobraz fascynuje nieskazitelnością i niedostępnością. Zachwyty i przeciwności sprawiły, że góry stały się wyzwaniem nie tylko dla wędrowców, ale i dla architektów. Wiele z najpiękniejszych lokalizacji przerodziło się w miejsce eksperymentów architektonicznych. Początkowo lokalna zabudowa, a później zabudowa wykorzystująca tradycyjne wzorce, kojarzone z poczuciem ciepła i bezpieczeństwa, dawała schronienie podróżnym. Już w latach trzydziestych XX wieku pojawiły się koncepcje stosujące prefabrykowane lekkie konstrukcje oraz aluminiowe komponenty, łatwe w transporcie i montażu i zarazem wytrzymałe na warunki pogodowe. Przeprowadzono doświadczenia z minimalną powierzchnią użytkową i mobilnym wyposażeniem wewnątrz (np. projekt „Le refuge bivouac” z 1937 zgłoszony na Międzynarodową wystawę w Paryżu). Rozwiązania takie są nadal stosowane i doskonalone. Równocześnie demonstruje się wyposażenie instalacyjne, technologię, konstrukcję na zaawansowanym poziomie. Panuje różnorodność w doborze stylistyki: kosmiczne metafory, konwencjonalne motywy, minimalistyczne kąty proste, ekspresyjne skosy, sztywne geometria, łagodne krzywizny, mobilne kapsuły, ponadczasowe monolity. Widoczna jest skłonność do eksponowania dzieła, kosztem nawet zniekształcenia topografii terenu. Kompilacja przeciwstawnych konwencji i wartości przeistoczyć się może w chaos spotykany w komercyjnych, podmiejskich dzielnicach handlowych czy przemysłowych.

Dotychczas góry fascynowały nie tylko szlachetną przyrodą, ale także wkomponowaną, swoistą architekturą. Uwarunkowania przyrodnicze blokowały nadmierną i przypadkową zabudowę. Na tle niejednokrotnie fikcyjnych narracji autorskich o wysiłkach wpisania obiektu w kontekst rozwiązania takie jak stacje kolejki linowej na Chässerugg zasługują na uwagę. Ich autorzy podejmują autentyczną próbę nawiązania relacji z rodzimą architekturą.

Przedstawiona tu tendencja – zagęszczanie zabudową i penetrowanie górskich terenów turystyczno-sportowych – składają się na syndrom naszych czasów – potencjalnie nowej epoki antropocenu. Za jej początek przyjęto połowę XX wieku. Wyróżnia ją „gruba warstwa betonu”. „Aż 98% z 500 mld ton betonu,

które wylaliśmy na Ziemię w całej historii ludzkości, użyliśmy do budowy domów, dróg czy mostów w ostatnich 70 latach. Na każdy metr kwadratowy powierzchni Ziemi, w tym oceanu, przypada dziś kilogram betonu”³³⁷.

Mając na uwadze powyższe, warto przywołać koncepcję miejscowości położonych na przykład w wysokogórskich terenach Austrii. Kurorty o rozwiniętej infrastrukturze narciarskiej i turystycznej mogą stanowić przykład zachowania skali i swoistego charakteru pomimo rosnących nowych potrzeb i oczekiwań ze strony turystów i sportowców. Pośród turystycznych regionów górskich szczególnie wyróżniają się ośrodki Semmering i St. Anton, które próbują zachować umiar w ingerencji w środowisko. Zapewne decydują o tym względy historyczne, wizualne, zdrowotne, a być może i ambicjonalne. Niezdegradowane środowisko jest bowiem dzisiaj wysoko cenioną osobliwością.

W Semmering udało się ocalić historyczny układ urbanistyczny, architekturę z przełomu wieków i przyrodę, która niegdyś stała się przyczyną powstania miejscowości. Do założenia sprzed ponad wieku przylega nowo wybudowana, nowoczesna stacja narciarska, infrastruktura usługowa i komunikacyjna bez naruszania granic wypracowanego porządku.

St. Anton am Arlberg o wiejskich korzeniach rozkwita, wprowadzając nowoczesną infrastrukturę i zmieniając zastały układ ruralistyczny. W tym jednak odważnym działaniu dostrzegalna jest troska o umiar. Utrzymane są właściwe proporcje pomiędzy nowoczesnością a tradycją, zabudową a dominującą przyrodą. Ewenementem regionu są wioski, które nie zatraciły rolniczej funkcji i charakteru zabudowy, pomimo że wprowadzono do nich funkcję turystyczną i sportową, takie jak: St. Jakob, Pettneu, Schnann, Flirsch – w pobliżu St. Anton, a także w sąsiadującym regionie Grosses Walsertal: Zug, Raggal, Sonntag, Blons, Damüls. Region niegdyś zależny od rolnictwa zrównoważył gospodarkę turystyką i sportem.

Na bazie już istniejących, sprawdzonych rozwiązań istnieje szansa wypracowania własnych, lokalnych standardów użytkowania przestrzeni w Karkonoszach. Albowiem również Karkonosze – atrakcyjny obszar wysokogórski, wykorzystywany do uprawiania sportów, turystyki – mierzy się obecnie z procesami urbanizacji.

Kluczowe ustalenia dotyczyć będą m.in. wielkości i stopnia zagęszczenia miejscowości. Wpływają one bowiem na możliwość zachowania właściwej więzi człowieka z przyrodą. Nie bez znaczenia będą także kwestie ochrony i wykorzystania historycznych zespołów zabudowy w kontekście m.in. oszczędnego gospodarowania przestrzenią.

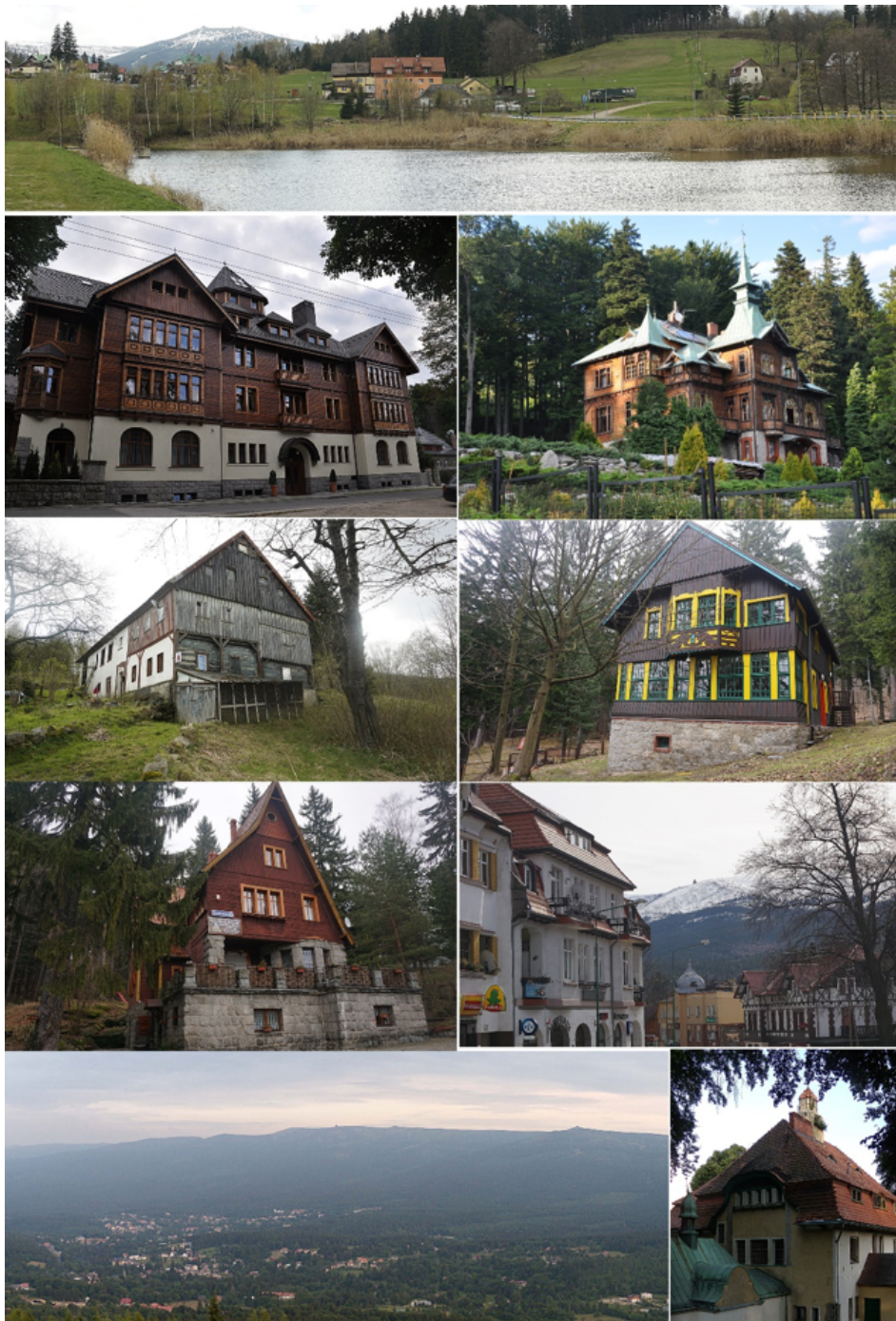
337 T. Ulanowski, *Matematyka antropocenu*, „Gazeta Wyborcza” 30.12.2017–1.01.2018, 21 (2018).

Ryc. 33. Semmering, Austria, 2016 (fot. autorki)

Ryc. 34. St. Anton am Arlberg, Austria, 2016 (fot. autorki)

Ryc. 35. Szklarska Poręba, 2016 (fot. autorki)

nieskażona przyroda

złoty środek
(*aurea mediocritas*)?

zurbanizowane środowisko

(natłok różnych form,
chaos przestrzenny,
zawłaszczenie widoku
przyrody)

Ryc. 36. Schemat przedstawiający możliwości kształtowania architektury w środowisku górskim (fot. i rys. autorki)

Kurs w zagospodarowaniu terenów górskich kształtowany m.in. pasją uprawiania sportów i turystyki przedstawić można za pośrednictwem powyższego schematu. Nasuwa on pytanie, które zadaje prof. inż. arch. Ernest Niemczyk o postulowany i ustawowo obowiązujący stan „zrównoważonego rozwoju”,

a więc i pytanie o „granice wzrostu”. „Niepokojąco bowiem brzmi znane z publicystyki sformułowanie o «zagłębiu wypoczynkowym» czy «zagłębiu sportów zimowych». W tym kontekście jednak dywagacje na temat pozytywów i negatywów przestrzennych modeli w kształtowaniu architektury i urbanistyki w środowisku naturalnym gór (a więc np. modelu „skoncentrowanego”, „rozproszonego” i innych wspomnianych w podrozdziale 7.6) pozostawia się do omówienia w kolejnym opracowaniu.

III

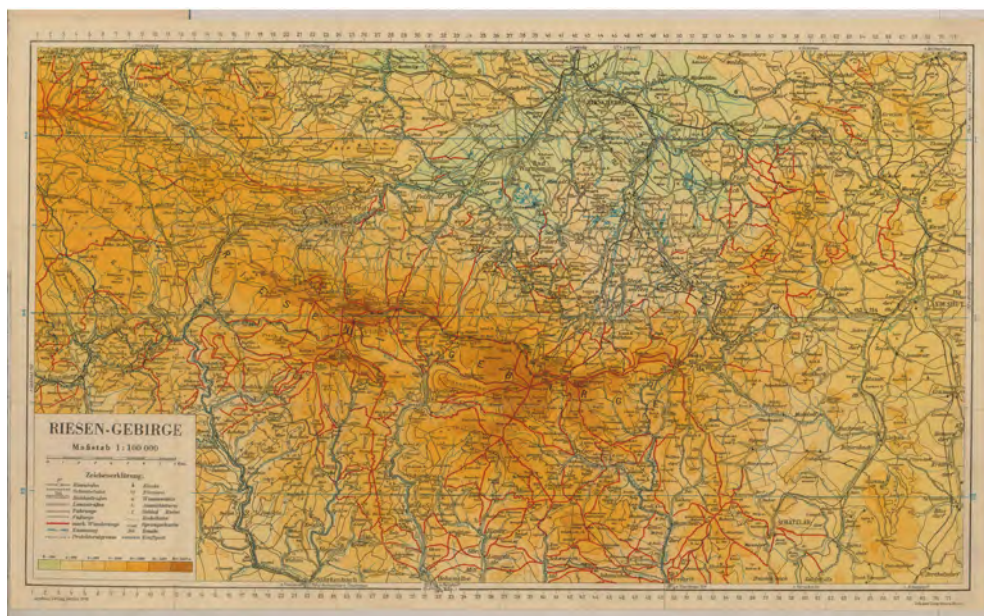
Historyczne ośrodki sportowe w Karkonoszach

Ruch turystyczny, a wraz z nim budowlany w Karkonoszach na przełomie XIX i XX wieku związany był m.in. z popularyzacją sportów. Równolegle z fascynacją nowymi dyscyplinami sportu wykształcały się ośrodki sportowe. Obiekty sportowe (początkowo jeszcze nietrwałe) gromadziły cyklicznie sportowców i turystów, wprowadzając nową jakość do przestrzeni z turystycznymi tradycjami. Charakterystyczna dla Karkonoszy była obfita i długotrwała szata śnieżna, która w szczególności ściągała tu miłośników sportów zimowych.

Oto najpopularniejsze ośrodki sportów w Karkonoszach i strefie podgórskiej. Przy każdym ośrodku wyszczególniono ważniejsze obiekty sportowe lub oferty uprawiania sportów. Opis miejscowości dostosowano do aktualnej struktury osadniczej i administracyjnej³³⁸ oraz dostępności infrastruktury turystycz-

338 Opis miejscowości zrealizowano według następującego klucza – kolejności, uwzględniającej zmieniające się granice administracyjne miast i wsi oraz zaproponowanej klasyfikacji (stolica regionu, uzdrowisko, baza wypadowa w góry, górską stacją sportową, kurort):

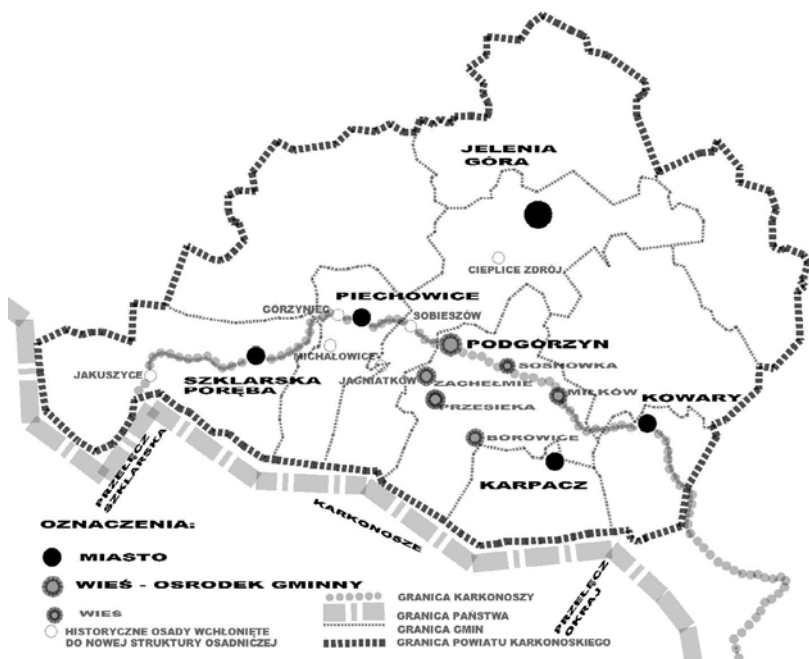
- Jelenia Góra (miasto i stolica regionu) oraz w obecnych granicach administracyjnych Jeleniej Góry: Cieplice Śląskie-Zdrój (uzdrowisko), Sobieszów (baza wypadowa w góry), Jagniątków (górska stacja sportowa);
- Piechowice (miasto i baza wypadowa w góry) oraz w granicach administracyjnych Piechowic: Górzyniec, Michałowice (górskie stacje sportowe);
- Podgórzyn (wieś i baza wypadowa w góry) oraz w granicach administracyjnych gminy Podgórzyn: Przesieka, Zachełmie, Sosnówka, Miłków, Borowice (wsie i górskie stacje sportowe);
- Karpacz (miasto i kurort);
- Szklarska (miasto i kurort);
- Kowary (miasto i górską stacją sportową).

Ryc. 37. Karkonosze. *Riesen-Gebirge* 1:100 000, Greben-Verlag, Berlin 1941
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

nej i sportowej), a także uwzględniono organizację ośrodków turystyczno-sportowych, która uwidoczniła się już na początku XX wieku:

- stolica regionu – miasto z bogatą ofertą sportową, rekreacyjną i turystyczną – (stolica powiatu – Jelenia Góra, zlokalizowana w strefie podgórskiej Karkonoszy);
- uzdrowiska otwarte na kuracjuszy, turystów i sportowców (Cieplice w strefie podgórskiej Karkonoszy, a obecnie część Jeleniej Góry);
- bazy wypadowe w góry (Sobieszów, Piechowice, Podgórzyn, Kowary);
- górskie stacje sportowe – miejscowości położone powyżej 600 m n.p.m. z wybranymi propozycjami uprawiania sportów i walorami turystycznymi (Przesieka, Michałowice, Zachełmie, Miłków, Górzyniec, Borowice, Jakuszyce, Jagniątków);
- kurorty, stacje klimatyczne, centra turystyczne dysponujące kompleksową i wyspecjalizowaną infrastrukturą sportową i turystyczną oraz atrakcjami turystycznymi (Karpacz, Szklarska Poręba, niegdyś Przesieka);
- wysokogórskie bazy – schroniska z zespołem zabudowy turystycznej i sportowej (Schronisko Na Hali Szrenickiej, Schronisko Pod Łabskim Szczytem, Schronisko Szrenica, Przełęcz Okraj, Przełęcz Karkonoska, Wodospad Kamieńczyka).

Ryc. 38. Analizowane miejscowości i aktualny schemat granic miasta Jelenia Góra na tle powiatu jeleniogórskiego (a od 2020 roku – powiatu karkonoskiego) i Karkonoszy (rys. autorki)

1. Jelenia Góra – stolica regionu turystycznego

Jelenia Góra jest miastem na prawach powiatu grodzkiego³³⁹ i siedzibą władz powiatu karkonoskiego, w skład którego wchodzi miasta: Karpacz, Kowary, Szklarska Poręba i Piechowice oraz gminy wiejskie: Janowice Wielkie, Jeżów Sudecki, Mysłakowice, Podgórzyn, Stara Kamienica.

1.1. Lokalizacja

Jelenia Góra jest największym miastem u podnóża Karkonoszy, położonym na wysokości 310–1424 m n.p.m. Malowniczo rozpościera się w Kotlinie Jeleniogórskiej, pnąc się aż po grań karkonoską³⁴⁰. Krajobraz na tak rozległym i wysokościowo odmiennym terenie jest zróżnicowany, a warunki środowiskowe trudne.

Wyższe piętra charakteryzują się niższą temperaturą. Ale i na dnie doliny dochodzi okresowo do niższych temperatur – inwersji termicznej, występującej często zimą. Pokrywa śnieżna, która stanowi główną atrakcję turystyczną i sportową gór, zależna jest m.in. od temperatury i wykazuje tu zmienność czasową i przestrzenną. Liczba dni ze śnieżną pokrywą (o średniej grubości 15–20 cm na początku lutego) na dnie doliny wynosi około 70 cm. Grubość i okres występowania wzrasta z wysokością, uzyskując w połowie marca 130 cm na poziomie 1100 m n.p.m. (zalegając 160–170 dni), a na wysokości 1200–1250 m n.p.m. osiąga 170–180 cm (zalegając 180–200 dni). W wyższych partiach, na wierzchowinie pokrywa śnieżna zalega krócej – 160–180 dni³⁴¹, a w kotłach i niszach najdłużej. Grubość i trwałość pokrywy śnieżnej zależy także od topografii i pokrycia terenu, ekspozycji na działanie wiatru. Na odstępstwa od reguł wpływają wiatry fenowe, występujące zazwyczaj jesienią i wiosną. W mieście znajdowały

339 Liczba ludności Jeleniej Góry wyniosła 79 061 osób w 2019 roku. Urząd Statystyczny we Wrocławiu, *Statystyczne Vademecum Samorządowca. Miasto Jelenia Góra*, https://stat.gov.pl/vademecum/vademecum_dolnoslaskie/portrety_miast/miasto_Jelenia_Gora.pdf [dostęp: 17 lutego 2021].

340 Kompendium wiedzy o Jeleniej Górze stanowi *Atlas historyczny miast polskich*, t. 4. *Śląsk*, z. 14. *Jelenia Góra...*, a także m.in. E. Basałygo, *900 lat Jeleniej Góry. Tędy przeszła historia. Kalendarium wydarzeń w Kotlinie Jeleniogórskiej i jej okolicach*, nakładem autora, Jelenia Góra 2010, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/2917/Historia_JG_f.a5_2010.pdf [dostęp: 17 lutego 2021].

341 M. Sobik, M. Błaś, K. Mięgała, M. Godek, T. Nasiółkowski, *Klimat*, [w:] *Przyroda Karkonoskiego Parku Narodowego*, R. Knapik, P. Migoń, A. Raj (red.), Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra 2019, s. 196, https://www.meteo.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/images/pdf/srod_przyr_kpn_175-214_klimat.pdf [dostęp: 17 lutego 2021].

się niegdyś korzystniejsze warunki do uprawiania turystyki i rekreacji zimowej, a obecnie szanse mają sporty: rowerowe, lotnicze i inne aktywności.

1.2. Historia

Powstanie miasta datuje się na XII³⁴² wiek. Dokładna data lokacji nie jest jednak znana. Wiadomo, że w XIII wieku Jelenia Góra awansowała do roli ośrodka administracyjnego i gospodarczego w regionie³⁴³. W XIX wieku miasta Dolnego Śląska, w tym Jelenie Góra, dynamicznie zmieniały swój wygląd. Nastąpiła „przemiana jeszcze średniowiecznego grodu w miasto o nowoczesnym układzie przestrzennym”³⁴⁴, polegająca na rozbudowie przedmieść, wznoszeniu murowanej zabudowy, likwidacji fortyfikacji lub przekształceniu ich w tereny zielone. Zgodnie z zainteresowaniami mieszkańców oprócz fabryk, zakładów przemysłowych, usług, administracji, kultury, handlu, komunikacji³⁴⁵ na terenie miasta powstały tereny rekreacyjne: stadion, otwarty basen miejski, kompleks kortów tenisowych, stadion w Cieplicach z kąpieliskiem i strzelnicą oraz boisko sportowe. Powstały także obiekty służące sportom zimowym: tor saneczkowy i dwie skocznie na wzgórzu Kopki i stoku Góry Sołtysiej i wiele innych miejsc na terenie miasta z możliwością jazdy na saniach. Jelenia Góra była wtedy niemalże pośrodku strefy turystyczno-sportowej, posiadającej sprzyjające warunki do uprawiania sportów zimowych. W 1975 roku Jelenia Góra została na dwadzieścia lat stolicą województwa jeleniogórskiego, poszerzając granice o Cieplice Śląskie-Zdrój, Sobieszów, Grabary, Malinnik, Maciejową, Goduszyn. W 1998 roku włączono do miasta Jagniątków. W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego z 2002 roku³⁴⁶ ustalono hierarchię ośrodków obsługi ludności na terenie województwa, m.in. na podstawie liczby mieszkańców, zasięgu oddziaływania, uwarunkowań historycznych, preferencji rozwoju. Zgodnie z powyższym Jelenia Góra oraz Wałbrzych stały się

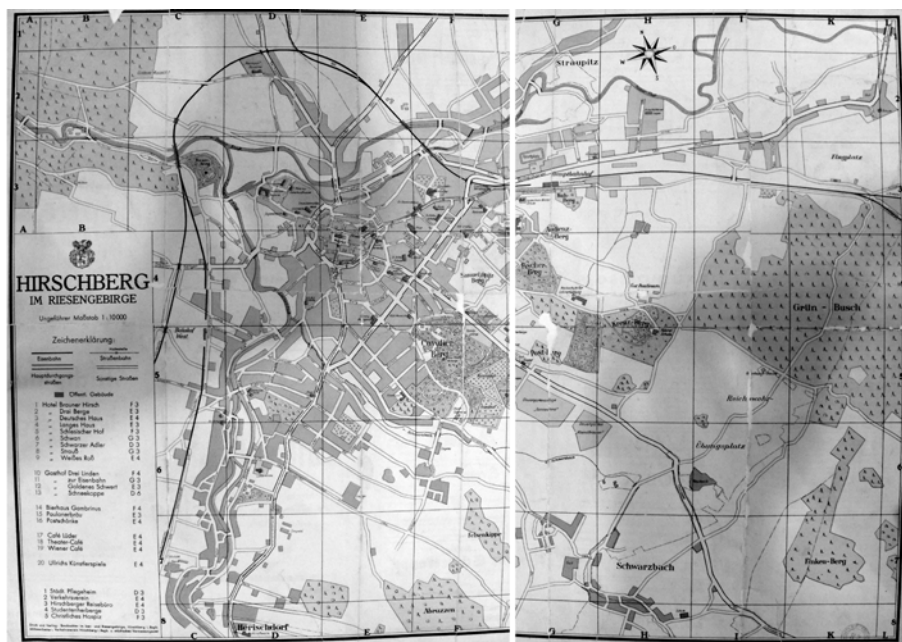
342 E. Basałygo, *op. cit.*, s. 36, 50; *Atlas historyczny...*, s. 9.

343 *Słownik geografii turystycznej Sudetów. Kotlina Jeleniogórska...*, s. 28.

344 G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny miasta od początku XIX wieku do roku 1975*, [w:] *Atlas historyczny...*, s. 15.

345 Kolej dotarła do miasta w 1866 roku. W 1900 roku linia tramwajowa została doprowadzona do Cieplic i Sobieszowa, a w 1911 – do Podgórzyna. G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny miasta...*, s. 15.

346 *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego* przyjęty Uchwałą Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 30.08.2002 r., Nr XLVIII/873/2002, s. 9.

Ryc. 39. Jelenia Góra. *Hirschberg im Riesengebirge* 1:10 000, Hirschberg i. Rsgb 1935
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)

ponadregionalnymi ośrodkami równoważenia rozwoju (duże miasta obsługujące region). Są to miasta, które powinny być centrami rozwoju turystyki i rekreacji w regionie, otoczone atrakcyjnymi pasmami górskimi. Są one węzłami komunikacyjnymi, pełnią lub pełnić powinny także inne funkcje: gospodarcze, kulturowe, umożliwić podnoszenia standardu życia i oddziaływać na otoczenie. Ośrodki te zajmowały znaczące pozycje na mapach turystycznych w okresie, gdy turystyka i sport dopiero rozwijały się w Sudetach. Później, w wielu pracach konkursowych planistycznych dla obszaru Sudetów i ówczesnego województwa wrocławskiego, stanowiły trzon układów planistycznych. Czytelnie obrazuje to jedna z prac konkursowych³⁴⁷ na opracowanie studium zasad przestrzennego zagospodarowania tras turystyki zmotoryzowanej na obszarze województwa wrocławskiego. Konkurs rozpisany został w 1971 roku przez Towarzystwo Urbanistów Polskich. Praca nr 4 ustaliła model górskiego regionu krajoznawczo-wypoczynkowego – strukturę powiązań funkcjonalnych opartą na powiązaniach komunikacyjnych i hierarchii usług.

347 Praca nr 4 autorstwa Lecha Dębskiego, Jana Kosińskiego i Jarosława Dzierbińskiego. *Studium...*

Zgodnie z nim Jelenia Góra, Wałbrzych i Kłodzko powinny stanowić ośrodki³⁴⁸ podporządkowane i skomunikowane z ośrodkiem wyższego rzędu – Wrocławiem³⁴⁹. Model ten, w rozumieniu funkcji turystycznej, według autorów pracy nie musiał pokrywać się z ich aktualną funkcją w sensie gospodarczym czy administracyjnym³⁵⁰.

Układ hierarchiczny, przyjęty przez lata, wydaje się uzasadniony również obecnie, w kontekście rozwoju turystyki. Pomimo że tereny i najważniejsze ośrodki narciarskie odseparowane w górach podbierają ruch turystyczny, korzystne byłoby, aby tworzyły z miastem wzajemnie uzupełniającą się sieć. Pod warunkiem, że oferta miasta będzie interesująca. Oczywiście jest, że różnorodność i poziom usług wzrasta w zależności od usytuowania osiedla w hierarchicznym układzie osadniczym. Brak usług w małych osiedlach rekompensowana jest potencjałem miasta. Między innymi ta zasada powinna zapobiegać niekontrolowanemu rozprzestrzenianiu się małych osiedli górskich i nadmiernemu „rozlewaniu się” rozwijającego się miasta. Małe osiedla korzystają z usług wyższego rzędu w ośrodku wyższej rangi. Natomiast miasta przerzucają część usług i funkcji na zorganizowaną sieć mniejszych osiedli. Reguła ta widoczna jest w niektórych turystycznych regionach Europy. W chwili obecnej Sudety są atrakcyjnym obszarem rekreacyjnym. Rejon boryka się jednak z problemami: wyludniania wsi, dekapitalizacją substancji budowlanej, rozprzestrzenianiem się zabudowy, kaleczącej jednorodne układy osadnicze. Strefa intensywnie wykorzystywana przez turystykę zimową przesunęła się nieco na południe, zgodnie z częstotliwością występowania śniegu i rosnącymi wymaganiami turystów. Jelenia Góra jest już poza tą strefą. Trudno znaleźć ślady po niegdyś istniejących skoczniah i trasach saneczkarskich.

Miasto, zgodnie z Planem zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego uchwalonym 16 czerwca 2020 roku, w dalszym ciągu pełni

348 W ówczesnej nomenklaturze podregionalny ośrodek.

349 W ówczesnej nomenklaturze regionalny ośrodek.

350 Zgodnie z modelem jednostkami niższego rzędu w rozumieniu funkcji turystycznej powinny być ośrodki rejonowe:

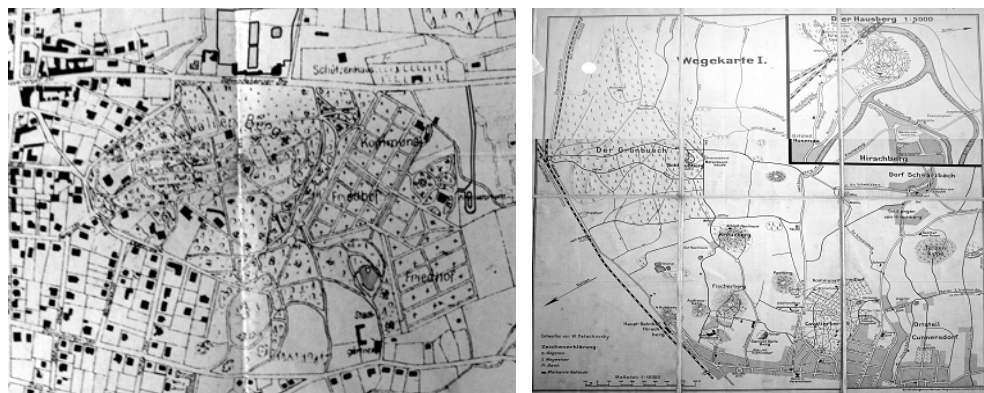
- w podregionie Kłodzka: Nowa Ruda, Radków, Kudowa-Zdrój, Duszniki-Zdrój, Polanica, Bystrzyca Kłodzka, Międzyzlesie, Łądek-Zdrój, Złoty Stok, Bardo,
- w podregionie Wałbrzycha: Kamienna Góra, Lubawka, Mieroszów, Głuszycza, Świebodzice,
- w podregionie Jelenia Góra: Kowary, Cieplice-Zdrój, Szklarska Poręba, Świeradów-Zdrój, Gryfów Śląski, Wojcieszów, Bolków. W strefach ciężenia poszczególnych ośrodków rejonowych wystąpią ośrodki wypoczynkowe, będące *de facto* aglomeracjami urządzeń turystycznych oraz osiedla wiejskie, wakacyjne, tj. ośrodki osadnicze o charakterze głównie rolniczym i drugorzędnej funkcji turystycznej.

funkcję ośrodka regionalnego, znajdując się w środku ciężkości Jeleniogórskiego Obszaru Funkcjonalnego (JOF). W planie zdefiniowano JOF. Obejmuje on nieco większy obszar niż wyznaczony granicami administracyjnymi powiatu. Kryterium doboru podyktowane zostało względami komunikacyjnymi i podpisaniem porozumienia z maja 2015 roku, dotyczącego wspólnej realizacji Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Aglomeracji Jeleniogórskiej na lata 2014–2025.

1.3. Obiekty sportowe i rekreacyjne

1.3.1. Wzgórze Kościuszki

W 1799 roku na dawnym Wzgórzu Szubienicznym (Cavalier-Berg), obecnie Wzgórzu Kościuszki, przystąpiono do zagospodarowywania parku miejskiego, w którym początkowo rozmieszczono, oprócz tradycyjnej parkowej infrastruktury (piwiarnie, winiarnie, akwenty wodne, pawilony), m.in. kręgielnie i plac ćwiczeniowy – plac turniejowy. Obok rekreacyjnych terenów, ciągle rozbudowywanego i upiększanego wzgórza, ulokowano tereny Bractwa Strzeleckiego (Dom Strzelecki z 1870³⁵¹ roku, strzelnica). Później nieopodal, przy ul. Sudeckiej powstały korty tenisowe i kąpielisko. Stworzono wielohektarowy obszar parkowo-rekreacyjny.

Ryc. 40. Plac turniejowy, Jelenia Góra, 1:10 000, Stadtvermessungsamt 1937 ; ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oraz rejon Cavalier-Berg, Jelenia Góra, *Wegekarte I*, 1:10 000 (stan z początku XIX wieku). W. Patschowsky [b.m.] [b.r.] (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

351 G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny miasta...*, s. 16.

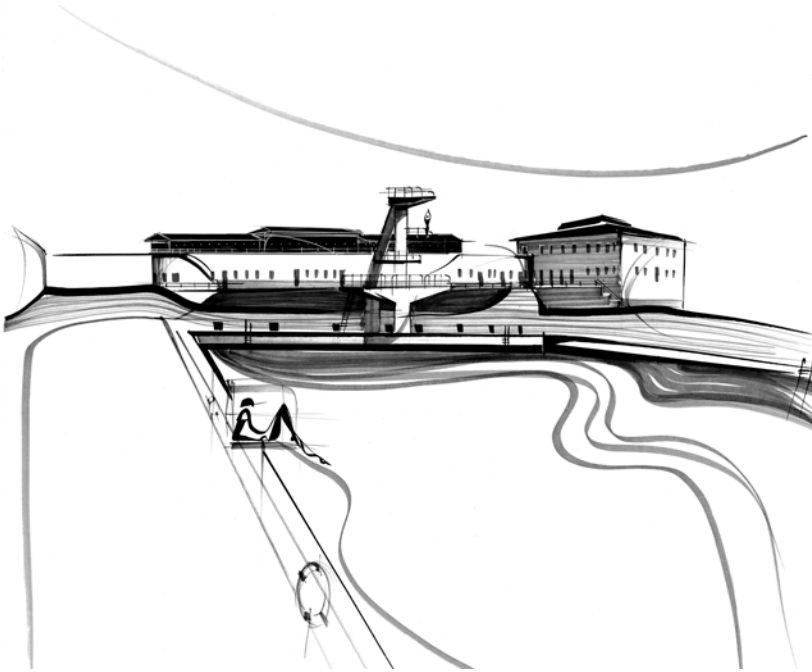
Ryc. 41. Korty tenisowe przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)

1.3.2. Założenie Jelenia Góra – kąpielisko

W 1935³⁵² roku zbudowano nowoczesne kąpielisko w Jeleniej Górze. Na kompleks ten składał się wydłużony ciąg symetrycznie rozplanowanych budynków, oddzielających sportową enklawę od alei dojazdowej i miasta. Niskie prostopadłościowe bryły, jasny tynk, rozległe trawniki, odcinające się na zalesionego stoku Wzgórza Kościuszki świadczyły o nowoczesności intencji. Rozplanowaniem fasady rządziło jednak chaotyczne zróżnicowanie. Rytm otworów kontrastujących z jasnym tynkiem przyziemia i dynamicznie zaokrąglone formy przywodziły na myśl białą odmianę modernizmu. Pasy wyolbrzymionych okapów, geometryczny rysunek elewacji poddasza nawiązywały do estetyki *art déco*, czy może holenderskiego modernizmu De Stijl. Oszczędny, ale jednak tradycyjny wystrój skrajnych budynków dopełniał rygorystyczny układ basenów i terenów zielonych. Pomimo pewnej sztywności kąpielisko wnikało w naturalną scenografię parku krajobrazowego przy Pałacu Paulinum, Parku Miejskiego na Wzgórzu Kościuszki i otaczających wzniesień oraz malowniczej dzielnicy willowej. W skład pałacowo-parkowo-sportowego kompleksu wchodziły również korty tenisowe z 1935 roku zakotwiczone w skarpie Wzgórza Kościuszki³⁵³.

352 G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny miasta...*, s. 16.

353 *Ibidem*.

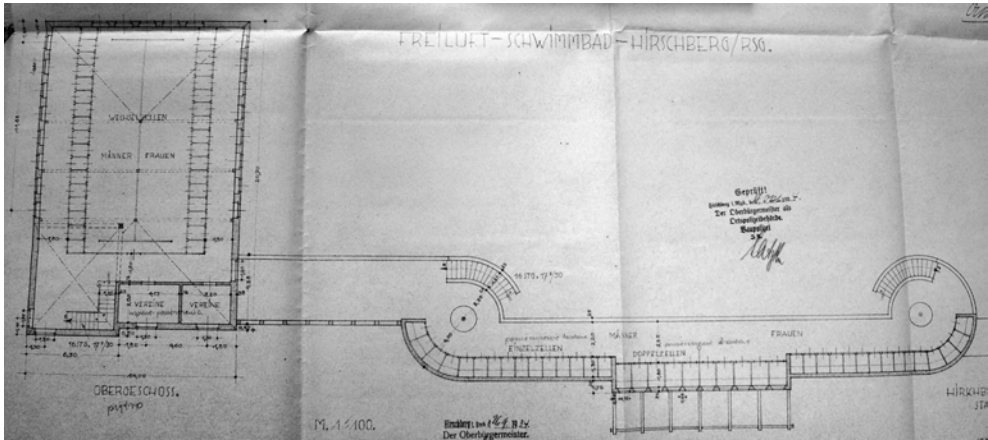
Ryc. 42. Kąpielisko przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

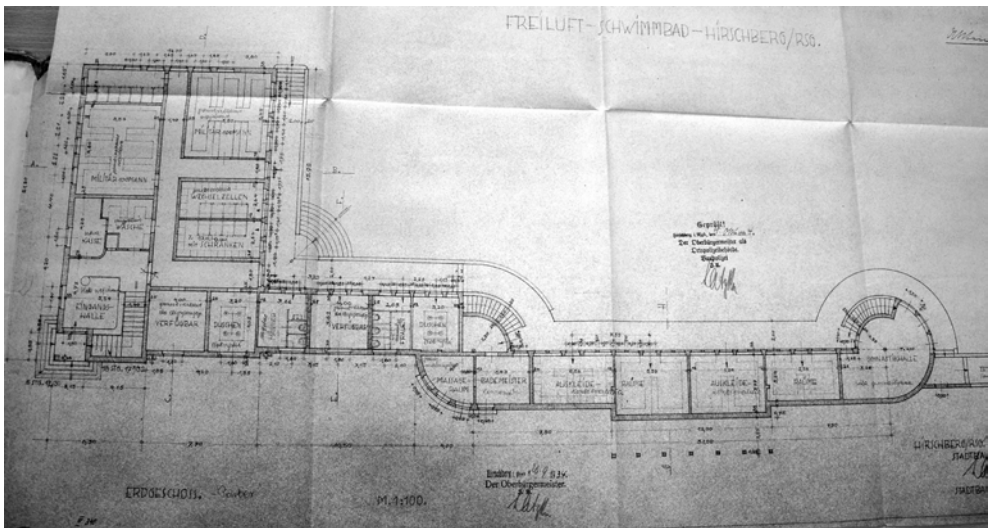
Ryc. 43. Rejon kąpielisk, kortów tenisowych, strzelnicy, parku przy Pałacu Paulinum z lat trzydziestych XX wieku, Jelenia Góra, Berliner Lithographisches Institut, Berlin (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 44. Rejon Wzgórza Kościuszki (Cavalier-Berg), Jeleniej Góra:
 – *Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter)*, ark. 3009, 1:25 000,
 Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886
 (uzupełniona w 1919 roku);
 – *Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter)*, ark. 3009, 1:25 000,
 Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886
 (poprawiona w 1924 roku i uzupełnionej w 1930 roku)
 (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego Oddział Zbiorów Kartograficznych)

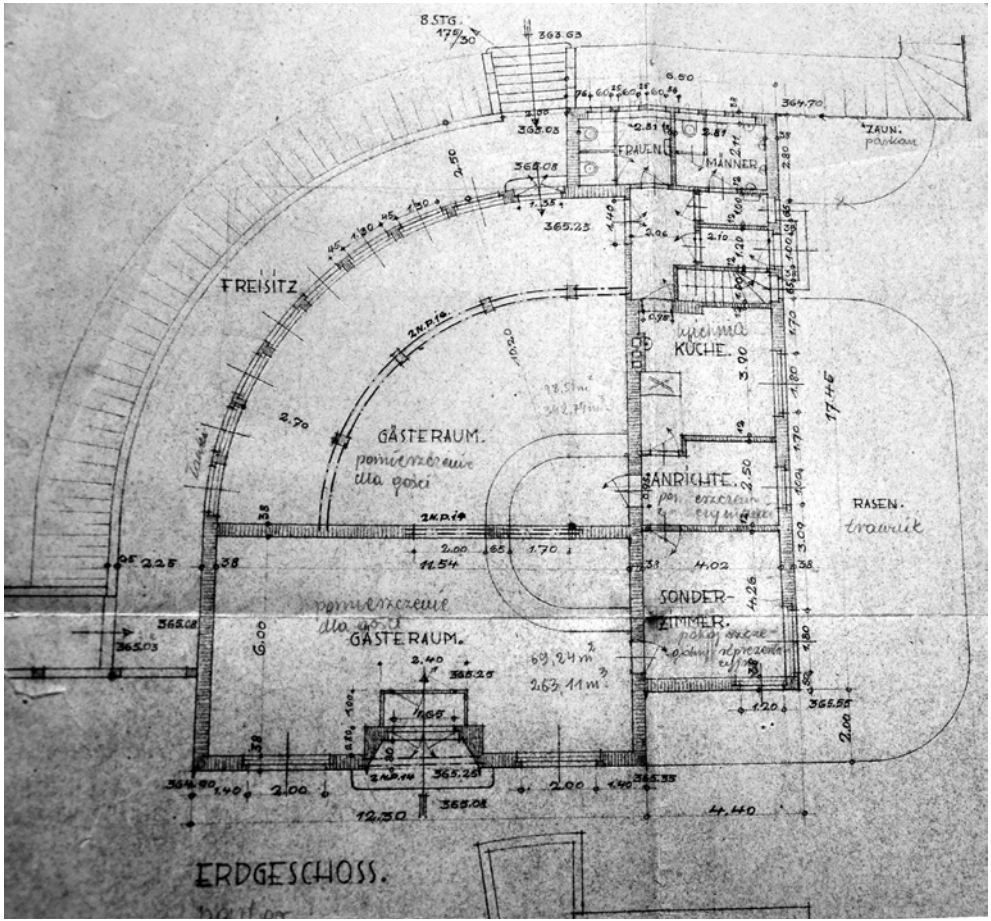
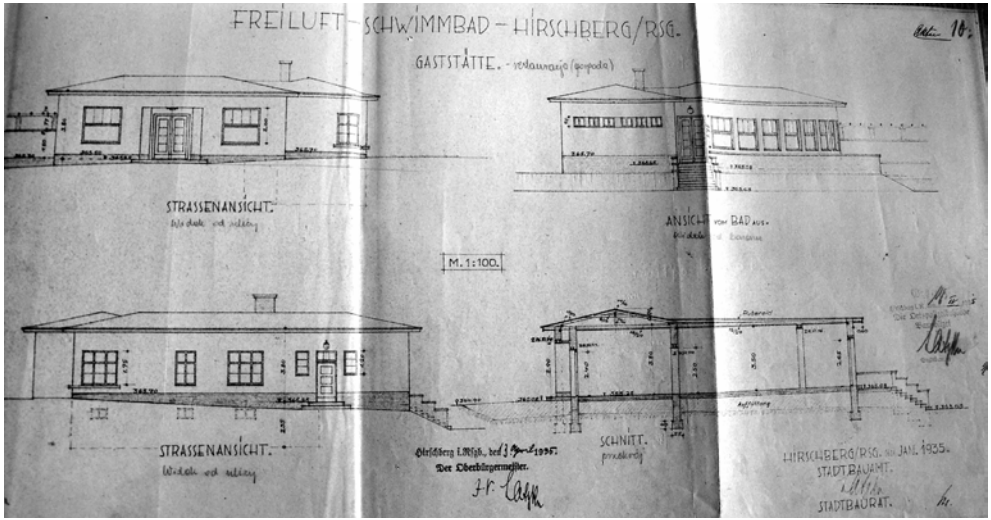

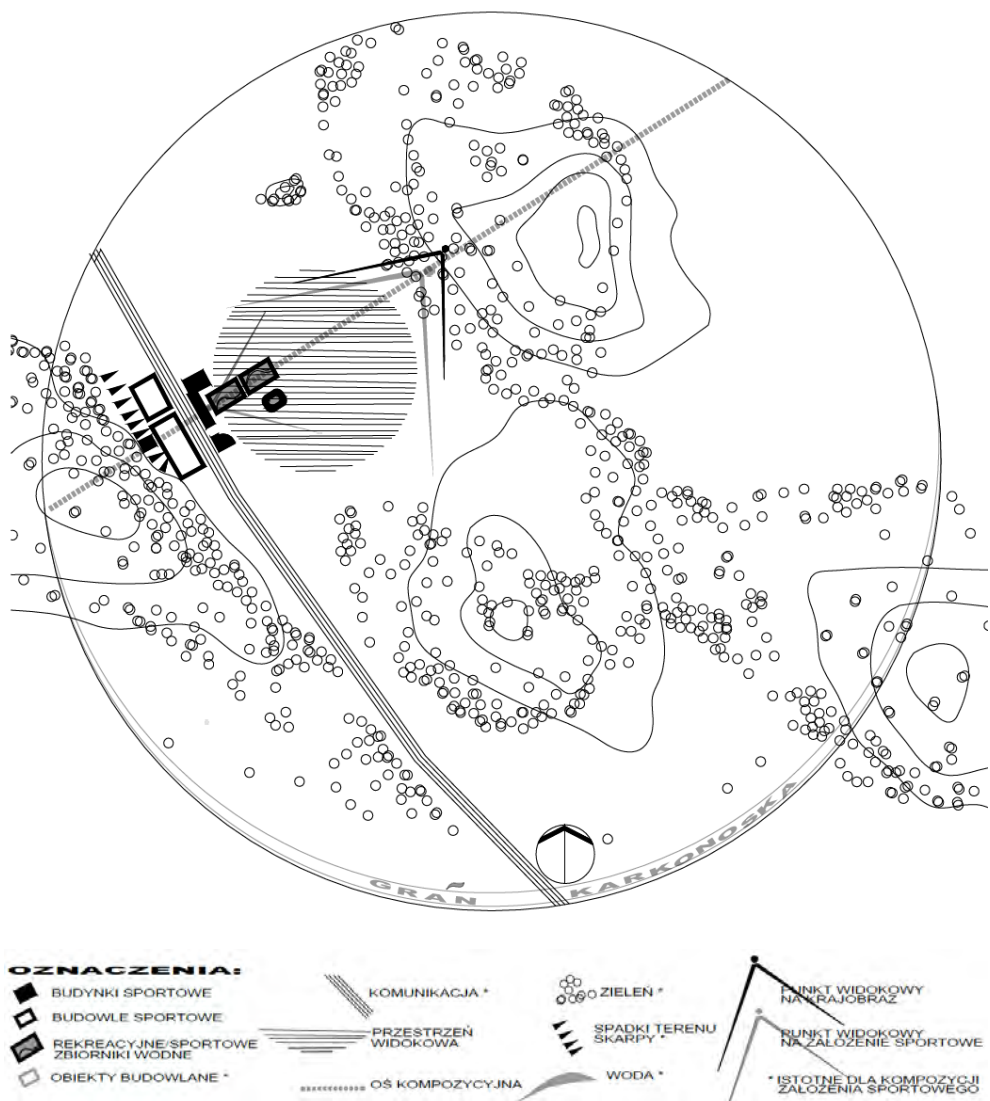
Ryc. 45. Projekt kąpieliska w Jeleniej Górze z 1934 roku – sytuacja, rzut piętra (przekrój poziomy piętra)
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

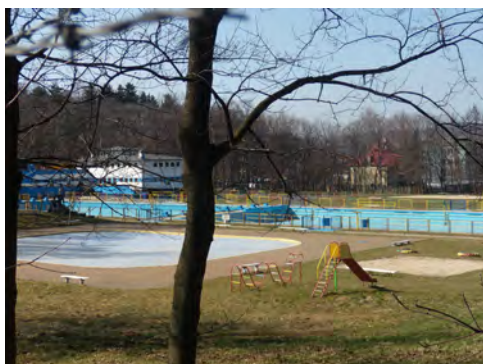
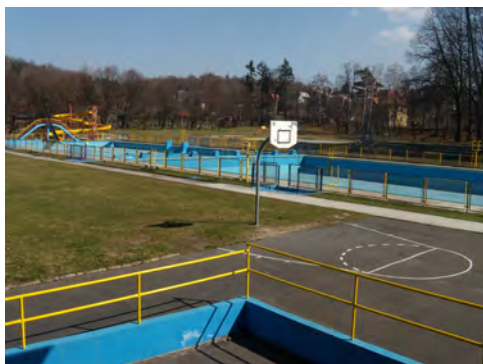
Ryc. 46. Projekt kąpieliska w Jeleniej Górze z 1934 roku – rzut parteru (przekrój poziomy parteru)
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

► **Ryc. 47.** Projekt kąpieliska w Jeleniej Górze z 1934 roku:
elewacje, przekrój pionowy i rzut parteru (przekrój poziomy parteru) restauracji
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 48. Schemat kąpieliska przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

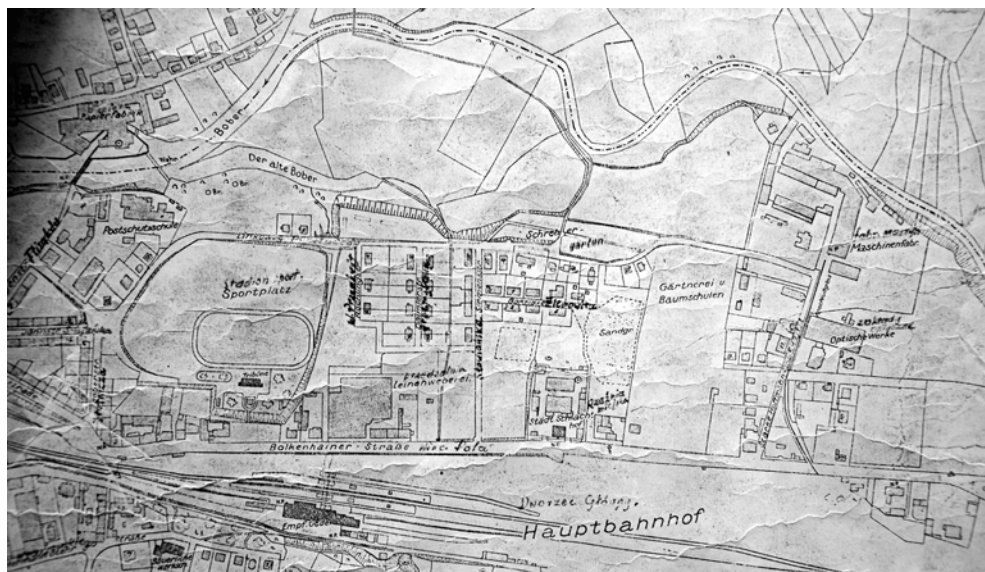

Ryc. 49. Kąpielisko przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)

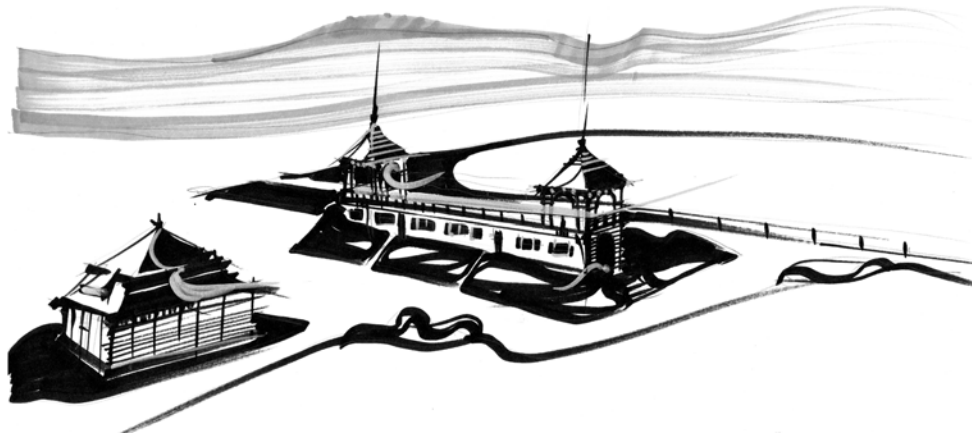
1.3.3. Założenie Jelenia Góra – stadion

W 1922 roku w Jeleniej Górze powstał stadion, pierwotnie z rozmachem projektowany jako założenie z lodowiskiem, akwenem wodnym i trybunami. Później opracowano koncepcję niewielkiego zaplecza sanitarnego podporządkowanego osi kompozycyjnej i widokowej zarazem. Oś łączyła wejście na teren obiektu, trybunę, skwer, stadion i sięgała daleko poza granice działki, aż po meandry rzeki Bóbr na północy i panoramę Karkonoszy na południe. W nieregularnym zagłębieniu terenu, pośród otuliny drzew, wpisano stadion o eliptycznych kształtach. Teren otaczający, naturalnie wyżej posadowiony, spełniał rolę umownej widowni. Później rozplanowanie to podkreślono jeszcze rytmem zabudowy mieszkalnej otaczającej działkę. W skromnych budowlach towarzyszących stadionowi na uwagę zasługuje upodobanie do historyzmu posiłkującego się elementami architektury militarnej, która wynika być może z pewnych cech surowości.

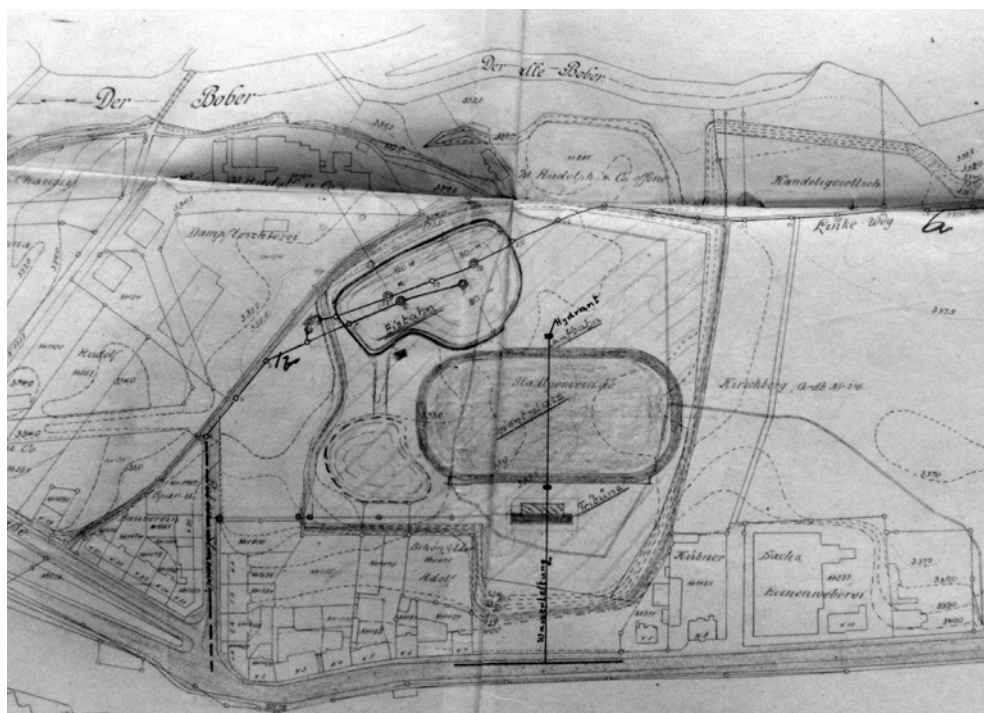
Kompleks sportowy przeszedł w II połowie XX wieku liczne modernizacje i rozbudowę. Zamiast otwartych urządzeń sportowych wzniesiono enigmatyczne prostopadłościanny sali gimnastycznej, hotelu, zaplecza dla zawodników itd. Zmieniono układ funkcjonalny na działce. Wzniesiono nowoczesne zadane trybuny. Trudno doszukiwać się dawnej relacji z otoczeniem w ciasnocie ciągle zagęszczanej zabudowy śródmiejskiej.

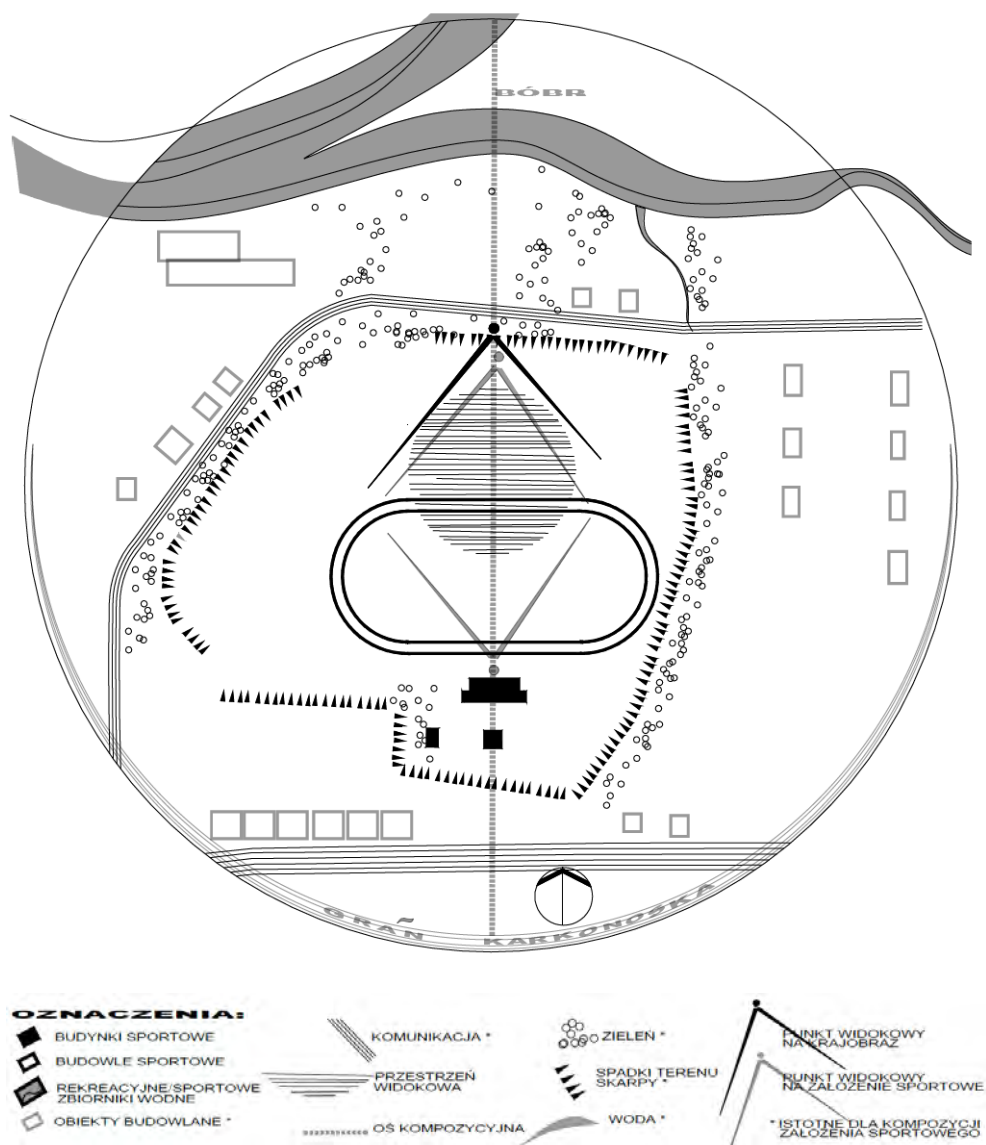
Ryc. 50. Rejon stadionu z początku XX wieku, Jelenia Góra,
Berliner Lithographisches Institut, Berlin
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

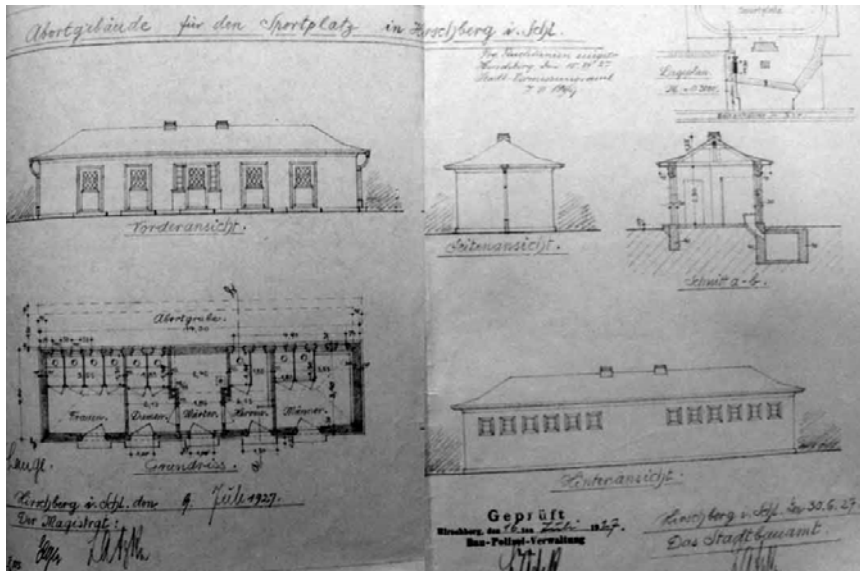
Ryc. 51. Stadion przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie https://fotopolska.eu/Jelenia_Gora/b30202,Stadion_Miejski.html?f=109840-foto (rys. autorki)

Ryc. 52. Projekt infrastruktury sportowej przy stadionie w Jeleniej Górze z 1927 roku (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 53. Schemat stadionu przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

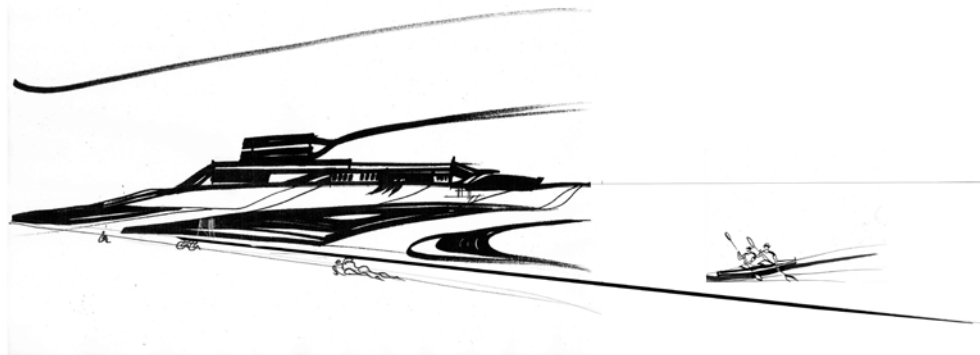
Ryc. 54. Projekt budynku zaplecza na stadionie przy ul. Żłotniczej w Jeleniej Górze, 1927
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 55. Stadion przy ul. Żłotniczej w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)

1.3.4. Założenie Jelenia Góra – kąpielisko Rakownica

Krajobrazowy kontrast niepomiernych równin, rosłych wzgórz, rzeźbiarskich utworów skalnych, wartkich rzek i zastygłych akwenów sprawił, że niemal wszędzie w Jeleniej Górze można byłoby utworzyć atrakcyjne tereny rekreacyjne. Stąd też w 1974 roku otworzono Ośrodek Wypoczynku Świątecznego Rakownica. Umieszczony został w jednym z leśnych rewirów, zasilany wodą z potoku Rakownica. U podnóża południowego stoku Góry Pastwa osadzono pas prostopadłościennych pawilonów zwieńczonych tarasami, skąd roztaczała się doskonała perspektywa na kompleks rozległych zbiorników wodnych, boisk, górę Godzisz i panoramę Karkonoszy. W tej zacisznej śródgórskiej scenarii pływano także kajakami. Obiekt, świetnie skomunikowany (w tym połączenie kolejowe), powstał na peryferiach miasta, z intencją korzystania nie tylko

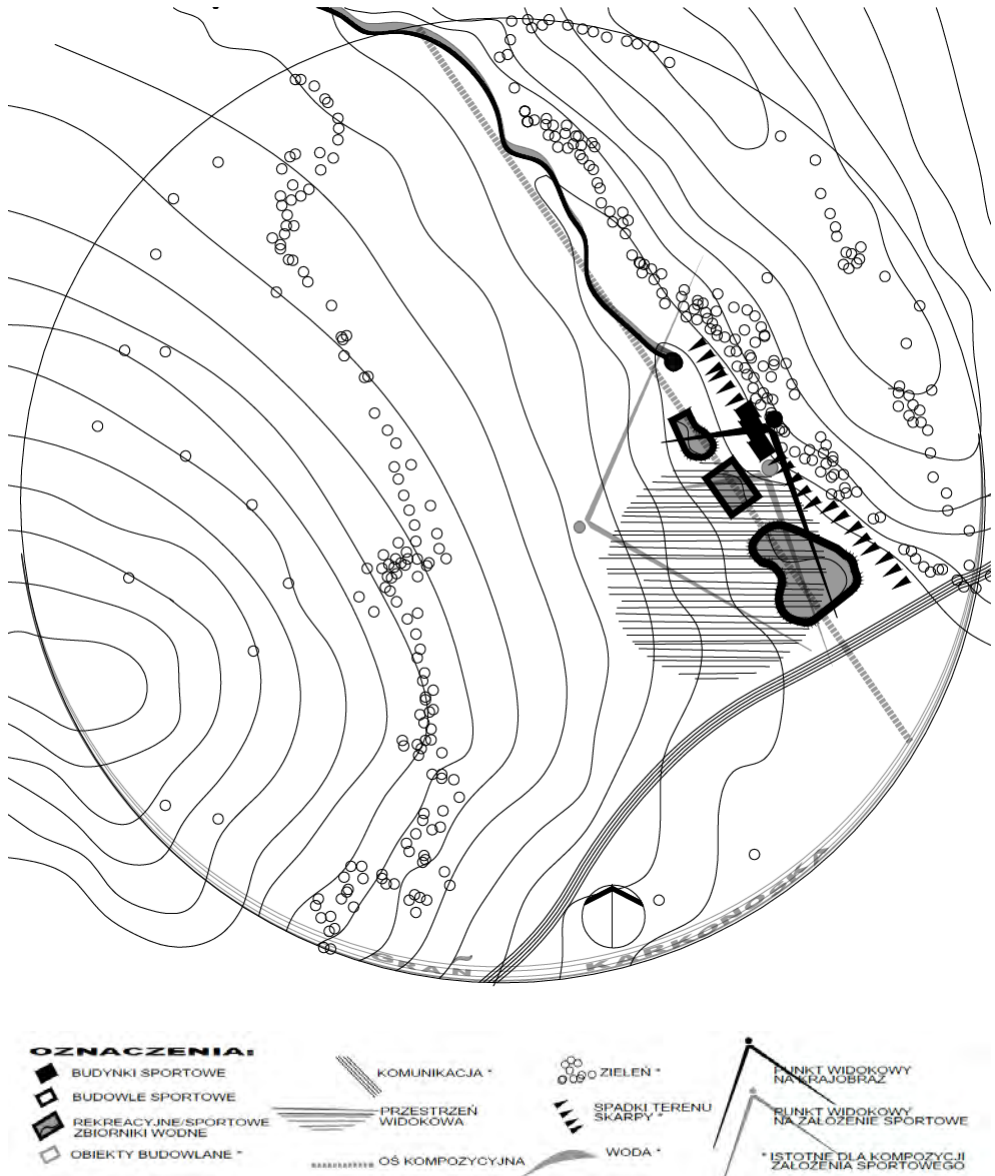

Ryc. 56. Kąpielisko Rakownica w Jeleniej Górze, na tle góry Pastwa, 1978, na podstawie https://fotopolska.eu/Jelenia_Gora/b46414,Osrodek_Wypoczynku_Swiatecznego_Rakownica.html?f=1227505-foto (rys. autorki)

Ryc. 57. Pozostałości kąpieliska Rakownica w Jeleniej Górze 2015 (fot. autorki)

z ambitnej infrastruktury sportowej, ale także zalet wyjątkowej przyrody. Nie przetrwał jednak próby czasu.

Ryc. 58. Schemat kąpieliska Rakownica w Jeleniej Górze, lata siedemdziesiąte XX wieku, na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

1.4.5. Sporty zimowe i lotnicze

W Jeleniej Górze budowano także obiekty służące sportom zimowym, m.in. tory saneczkowe i skocznie. Tor saneczkowy i skocznnię Alfred-Schüler-Sprungschanze wzniesiono w 1905 roku na skalnym klifie obok Abruzzenbaude (zwanym także zajazdem zum Felsen), na terenie wzgórz Skalista i Kopki (wzgórz Die Abruzzen)³⁵⁴. Wzniesienia oznaczone oryginalnymi formami skalnymi były także doskonałym punktem widokowym i miejscem letniej rekreacji. Na stoku równie malowniczej Góry Soltysiej umieszczono skocznnię i punkt widokowy. Na przełomie XIX i XX wieku powstało wiele miejsc z możliwością jazdy na saniach i nartach oraz łyżwach. Łyżwiarze korzystali głównie z zamrzniętych terenów położonych nieopodal dworca, przy granicy z ówczesną wsią Cunnnersdorf (obecnie dzielnicy Jeleniej Góry)³⁵⁵. Jelenia Góra posiadała wtedy sprzyjające warunki klimatyczne do uprawiania sportów zimowych³⁵⁶.

Ryc. 59. Wzgórza Kopki i Skalista z początku XX wieku, Jelenia Góra, Berliner Lithographisches Institut, Berlin [b.r.]
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

354 P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge Praktischer Reiseführer*, Albert Goldschmidt, Berlin 1914.

355 *Ibidem.*

356 W mieście rozbudowywano tereny zachęcające do aktywności ruchowej, wytyczając ścieżki spacerowe, wznosząc punkty gastronomiczne i widokowe wśród urozmaiconej przyrody.

Warto nadmienić, że od końca XVIII wieku (pierwsze wzmianki pochodzą z 1785 roku) wielkim zainteresowaniem cieszyły się loty balonowe³⁵⁷. W 1927 roku miasto jako jedno z nielicznych zyskało sportowe i komunikacyjne lotnisko (po między Grabarami i Łomnicą)³⁵⁸. Wcześniej, w 1921 roku powstała koncepcja uruchomienia szkoły szybowcowej. Siedzibę umieszczono na płaskowyżu Góry Szybowcowej w Jeżowie Sudeckim. Warunki atmosferyczne i ukształtowanie terenu sprzyjały uprawianiu lotnictwa w Kotlinie Jeleniogórskiej, stokach Gór Kaczawskich, Karkonoszach (spektakularne loty wykonywano ze Śnieżki, Śnieżnych Kotłów, Stogu Izerskiego i innych szczytów).

2. Cieplice Śląskie-Zdrój – uzdrowisko

Cieplice Śląskie-Zdrój znajdują się od 1976 roku w granicach miasta Jelenia Góra.

Ryc. 60. Cieplice. *Plan von Bad Warmbrunn mit Ober-Herischdorf*, Buch- und Kunstverlag, Max Leipelt in Warmbrunn (ca. 1919–1920 – katalogowy zapis archiwalny, 1905 – zapis ręczny na stronie tytułowej mapy) (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze)

357 W 1910 roku powołano do życia jeleniogórski oddział Śląskiego Towarzystwa Żeglugi Powietrznej (Schlesische Verein für Luftschiffahrt). J. Urbańczyk, *Początki lotnictwa w Kotlinie Jeleniogórskiej*, „Rocznik Jeleniogórski” 2009, XLI, s. 66, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/4618/rj_2009_m.pdf [dostęp: 5 sierpnia 2021].

358 G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny miasta...*, s. 16.

2.1. Lokalizacja i historia

Cieplice powstały na równinach Kotliny Jeleniogórskiej, w widłach rzek Kamiennej i Wrzosówki i ich dopływów. Krajobraz bezgranicznych łąk, zadrzewień śródpolnych, życiodajnych cieków i akwenów wodnych stał się tłem dla koegzystencji: rezydencji mieszkalnych, zakładów przemysłowych, parceli rolniczych, parków i terenów sportowych.

Pierwsze wzmianki o miejscowości i ciepłych źródłach pochodzą z XII³⁵⁹ i XIII³⁶⁰ wieku. Już w XV wieku prowizoryczne zabudowania umożliwiały kąpiele w źródłach termalnych w Cieplicach, a znaczącą pozycję zajmował przemysł usługowo-uzdrowiskowy.

Na początku XIX wieku przebudowano i powiększono łaźnie. Otwarto nowe ujęcia. Rozbudowano i udostępniono publiczności park przy rezydencji Schaffgotschów, przenosząc tu centrum życia towarzyskiego. W parku zdrojowym czynny był plac sportowy wraz kortami tenisowymi. „Cieplice stały się jednym z tzw. europejskich uzdrowisk modnych”³⁶¹. Założono dostępne dla kuracjuszy ogrody użytkowe. Uzdrowiskową atmosferę potęgowały jeszcze wykwintne pensjonaty, hotele, wille wznoszone na dużych parcelach, w otoczeniu zieleni i rekreacyjnych udogodnień (jak kręgielnie czy altany). Wraz z rozwojem przestrzennym i przeobrażaniem wsi w miasteczko równocześnie urządzano tereny rekreacyjne. Na początku XX wieku (1906–1909) założono park – Fullner Park (obecnie Park Norweski). W latach 1927–1931 wybudowano kompleks sportowy³⁶² z kąpieliskiem, stadionem i strzelnicą. W 1935 roku wzniesiono nowoczesny kompleks hotelowo-uzdrowiskowy (Quellenhof). Nie sposób pominąć wybudowanego w 2014 roku kompleksu rekreacyjnego z basenami, łaźniami termalnymi i strefą fitness, które wywarły olbrzymi wpływ na obecne funkcjonowanie miejscowości. W 1935 roku Cieplice uzyskały prawa miejskie i do 1976 roku stanowiły odrębne miasto.

359 E. Basałygo, *op. cit.*, s. 39; E. Zych, *Nazwy miejscowe ziemi jeleniogórskiej*, „Rocznik Jeleniogórski” 1966, VI, s. 85.

360 G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny zespołu uzdrowiskowego Ciepliec i Malinnika do roku 1975*, [w:] *Atlas historyczny...*; E. Basałygo, *op. cit.*, s. 49.

361 G. Grajewski, *Rozwój przestrzenny zespołu...*, s. 19.

362 *Ibidem*, s. 20.

2.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

2.2.1. Założenie Cieplice – korty tenisowe

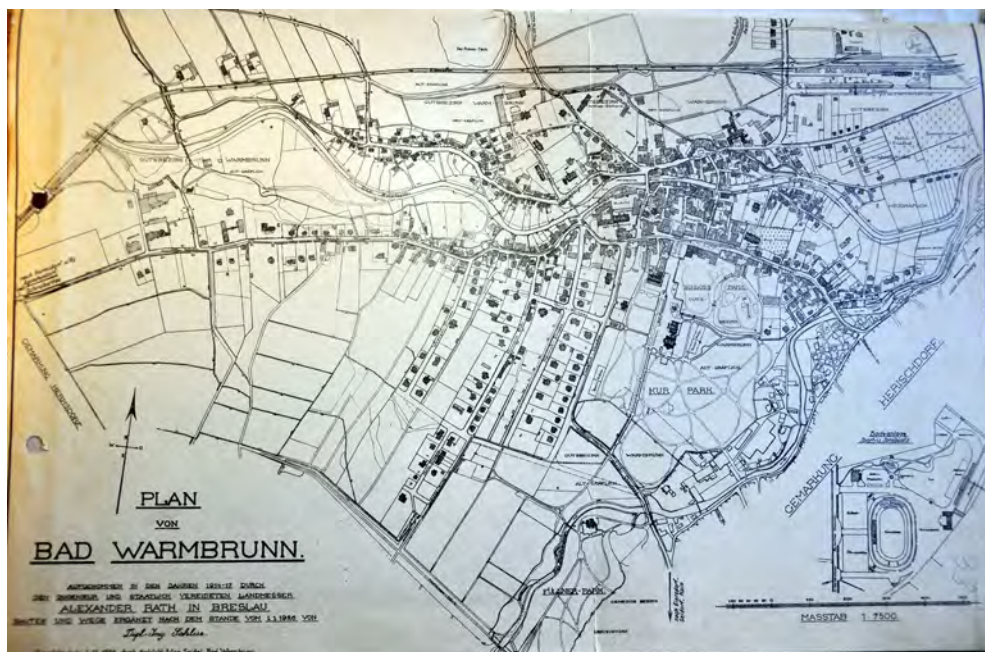
W parku zdrojowym, zaaranżowanym w 1838 roku według zasad ogrodu angielskiego, rozciągały się słoneczne polany wyznaczone kształtnymi meandrami alejek i kępami nasadzeń. Przestrzenne wnętrza parkowe, zorientowane na odległy masyw Karkonoszy, nie tylko zachęcały do kontemplacyjnej kuracji na łonie natury, ale wzmagaly tęsknotę za czymś niedosiężnym. To właśnie sport jako aktywność osobliwa mógł stanowić panaceum na te pragnienia. Korty tenisowe zaprojektowano więc w centralnej części parku, w sąsiedztwie barokowego pałacu Schaffgotschów, tzw. ogrodu zamkowego i reprezentacyjnych pawilonów zdrojowych.

Drugi zespół kortów tenisowych wkomponowano w przestronne mury i sprzężone z główną osią kompozycyjną parku – promenadą. Prostokątny układ boisk dopasowano do geometrycznej w tej części parku dyspozycji zieleni. Kurtyna drzew, wstęga żywopłotów, rytm willi przy ul. Cervi uwydatnia-

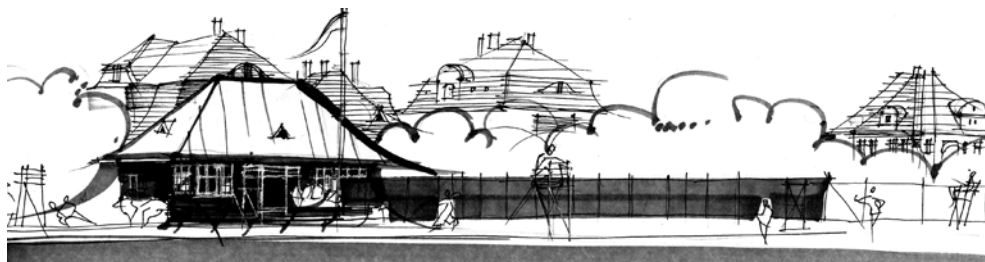

Ryc. 61. Park Zdrojowy w Cieplicach, 2015 (fot. autorki)

ły jeszcze ten narzucony liniowy rygor. Boiskom towarzyszył pawilon klubowy. Był to parterowy prostokątny budynek, którego główną ozdobę stanowił potężny czterospadowy dach. Tradycyjna forma wprowadzała sielski, ciepły klimat w monumentalną wolną przestrzeń. Dyskretnie wycofany pawilon poddawał się dyscyplinie osi widokowej, która sięgała daleko poza Park Zdrojowy, przez Park Füllnera (Park Norweski) po szczyty górskie.

Ryc. 62. Park Zdrojowy z kortami tenisowymi oraz kompleks sportowy przy ul. Lubańskiej w Cieplicach. *Plan von Bad Warmbrunn* 1:7500, stan z lat 1914–1917, uzupełniony w 1926 (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze)

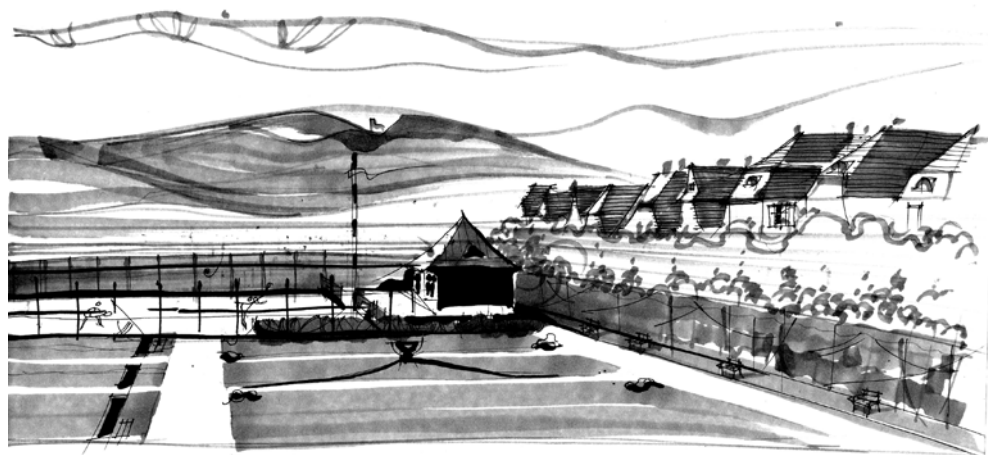

Ryc. 63. Korty tenisowe z zabudową przy ul. Cervi w Cieplicach, 1937 (rys. autorki)

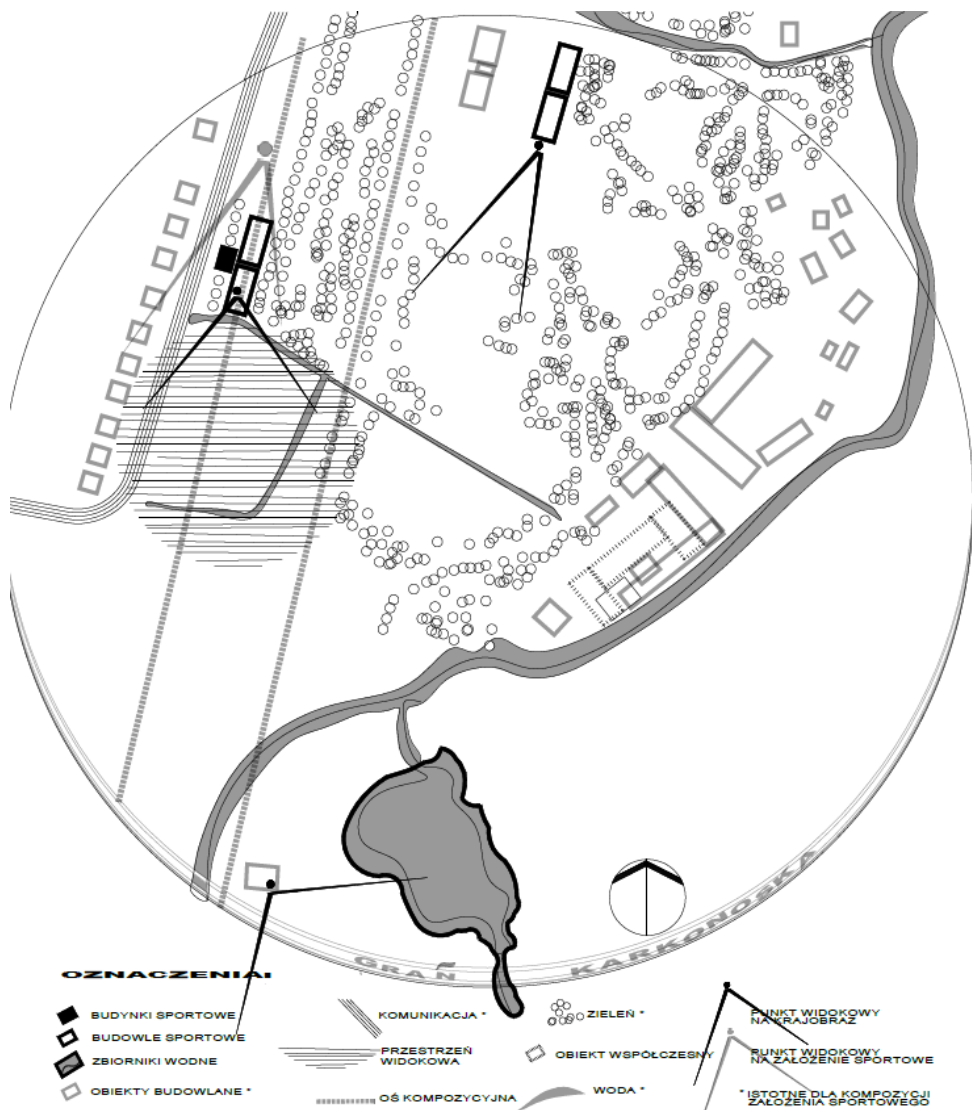
Park Norweski, który był kontynuacją Zdrojowego, stwarzał warunki do uprawiania sportów letnich i zimowych. Na stawie przed Pawilonem Norweskim szlifowano jazdę na łyżwach, pływano łodziami. Alejami przemykano na nartach. Obecnie w południowej części parku znajduje się boisko piłkarskie. Pełen wdzięku i egzotyki rustykalny pawilon norweski (wzniesionym tu w latach 1906–1909), z drewnianych bali, z dwuspadowym dachem, ozdobnymi balkonami, balustradami, dekoracyjnym krojem okien, fantazyjnymi detalami (stylizowane głowy smoka) wprowadzał posmak innej rzeczywistości – kraju wikingów. Widok na surowe piękno gór roztaczający się z tarasu pawilonu (w którym mieściły się m.in.: klub, sala gier, restauracja) zbliżał zaś te światy.

Tereny rekreacyjne były idealnie skomunikowane (trasa kołowa i widokowa linia tramwajowa z Jeleniej Góry do Podgórzyna).

Natomiast odmienną filozofię projektową prezentują Termy Cieplickie (Dolnośląskiego Centrum Rekreacji Wodnej w Jeleniej Górze-Cieplicach) – kompleks basenowo-rekreacyjny wykorzystujący źródła termalne, który powstał w 2014 roku. Zakłada on skomasowanie maksimum funkcji na terenach poprodukcyjnych. Inwestycję ratuje sąsiedztwo Parku Zdrojowego. Nie ma jednak miejsca na wyeksponowanie walorów krajobrazowych w formie otwartych przestrzeni i długich osi widokowych.

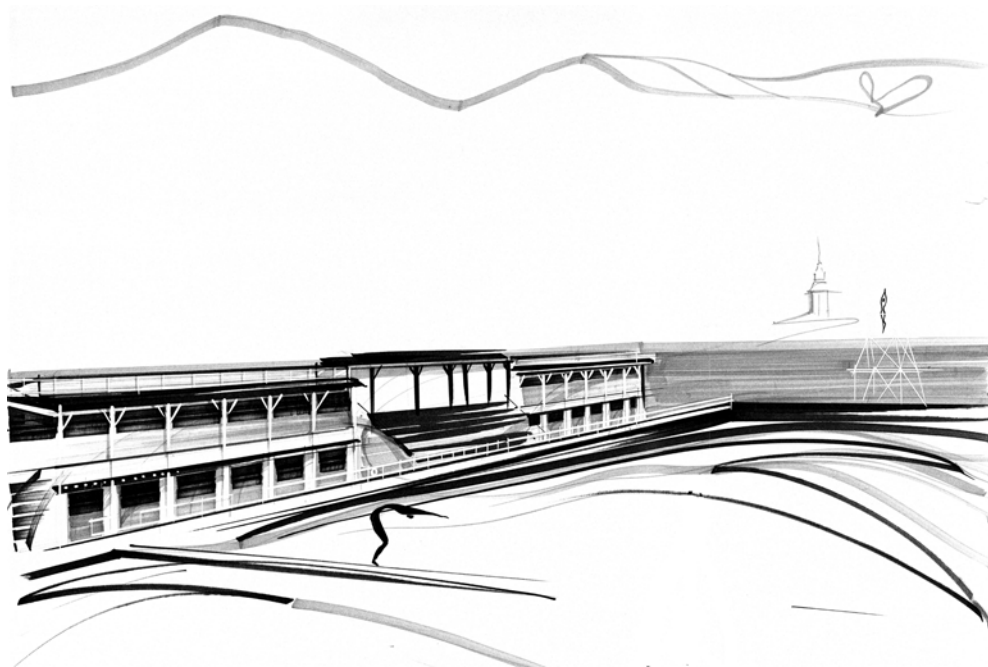
Ryc. 64. Korty tenisowe z zabudową przy ul. Cervi w Cieplicach, około 1937 (rys. autorki)

Ryc. 65. Schemat kortów tenisowych w Parku Zdrojowym oraz staw w Parku Fullnera w Cieplicach z początku XX wieku, na podstawie dokumentacji archiwalnej z oznaczeniem współczesnego budynku Term Cieplickich (rys. autorki)

2.2.2. Założenie Cieplice – kąpielisko

Basen w Cieplicach (Freibadeanstalt Bad Warmbrunn) powstał na początku XX wieku, założony na istniejącym akwenu wodnym przy potoku Młynówka, do-

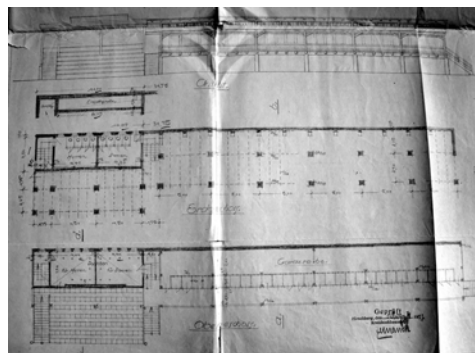
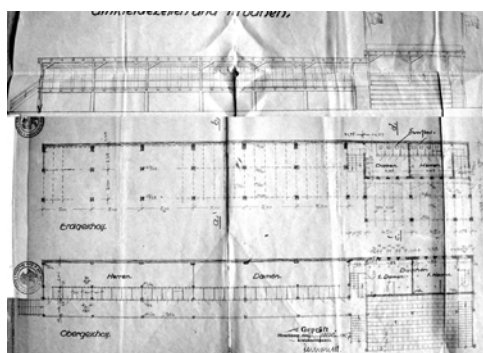
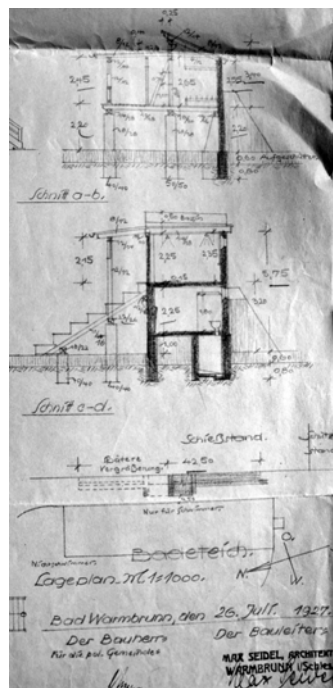
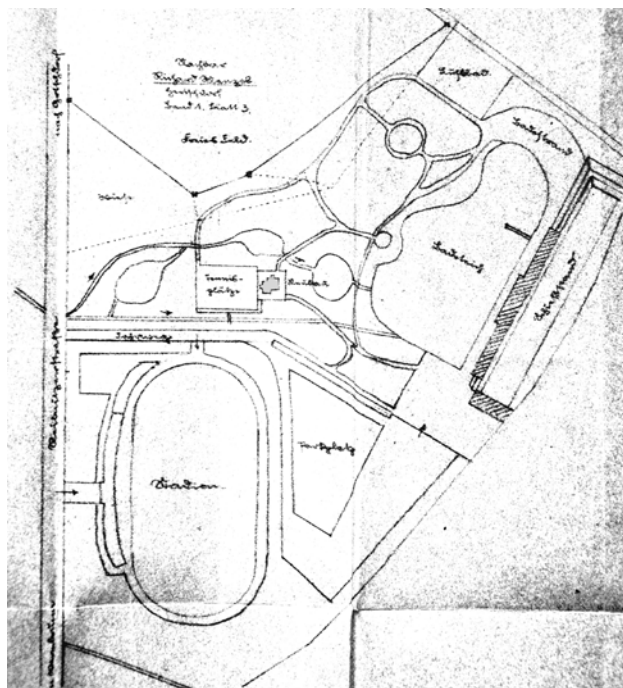
Ryc. 66. Kąpielisko plażowe w Cieplicach, 1930 (rys. autorki)

pływie rzeki Kamiennej, na północnych peryferiach Ciepliec³⁶³. Pod koniec lat dwudziestych XX wieku, w wyniku przebudowy, obiekt stał się imponującym kompleksem sportowym ze stadionem, strzelnicą, boiskami sportowymi, mozaiką połączonych tafli wodnych. Na największym zbiorniku wydzielono prostokątną strefę pływacką o rozmiarach 100 x 25 m, ze skocznią, punktami startowymi. W 1927 roku powstał projekt trybun wzdłuż wschodniego, dłuższego boku toru pływackiego. Symetrycznie otaczały je reprezentacyjne, dwukondygnacyjne budynki z galeriami³⁶⁴. Widok z tego miejsca roztaczał się na zespół wodny, rozległe murawy, fantazyjnie zagospodarowane mostkami, groblami, zataczającymi łagodne łuki piaszczystymi ścieżkami, wstęgi plaż, półwyspy

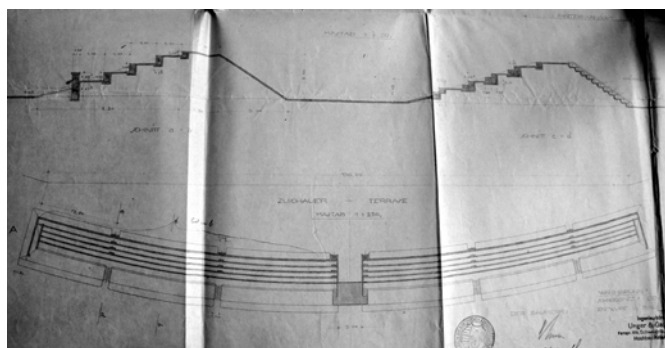
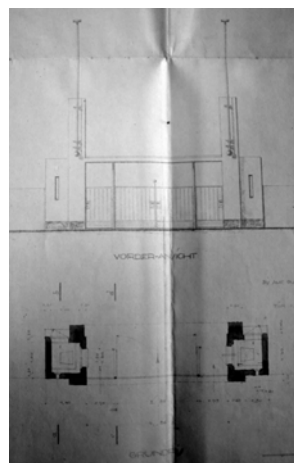
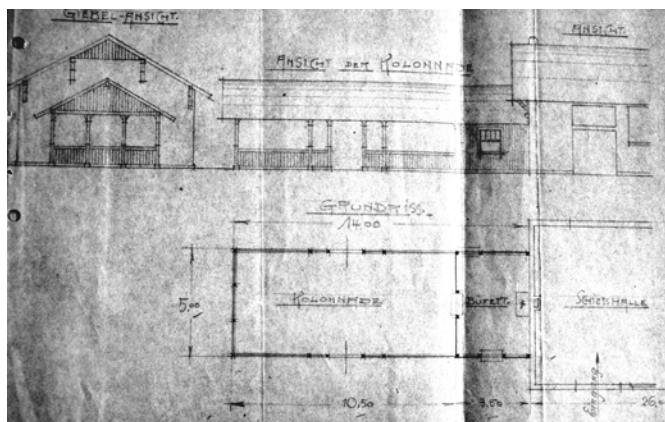
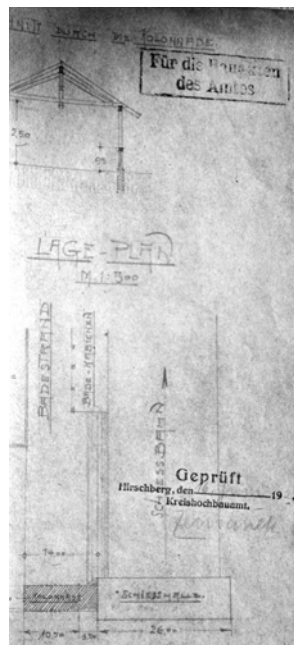
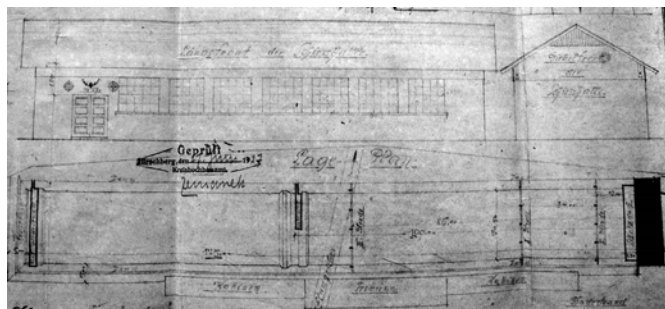
363 Pocztówki z 1915 roku ukazują już zagospodarowany akwen z drewnianymi pomostami i prowizoryczną drewnianą zabudową parterową przekrytą prawie płaskim zadaszaniem.

364 Na piętrze (na wysokości około 6 m nad otaczającym terenem) znajdowały się przebiegalnie i prysznic. Na parterze (na wysokości około 2 m) w podcieniu umieszczono szatnie i toalety. Drewniana konstrukcja opierała się na wydatnych betonowych filarach. Prostopadle do zespołu wodnego zaplanowano w 1928 roku budynek strzelnicy z przylegającym bufetem i kolumnadą.

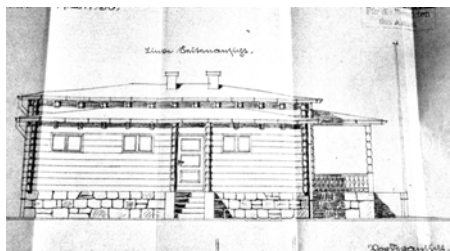
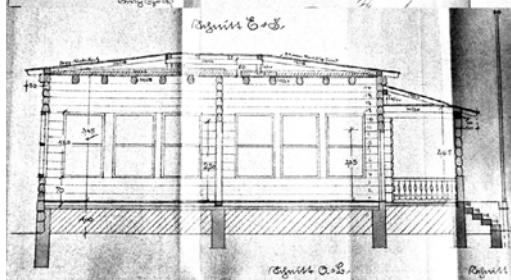
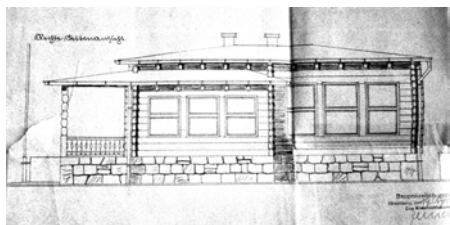
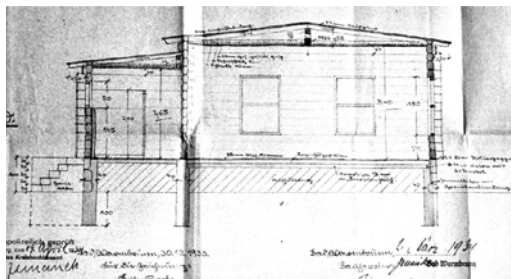
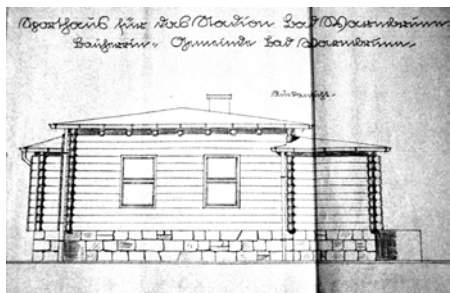
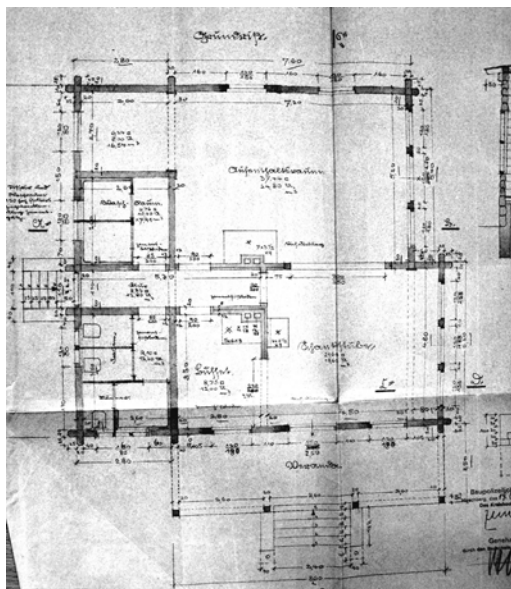
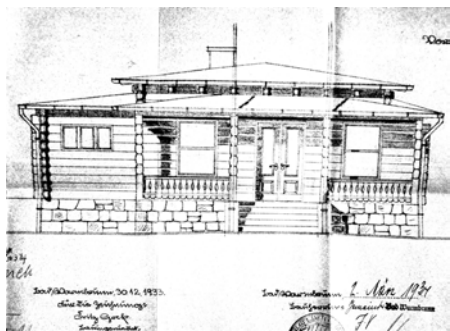
– przyczółki do przesiadywania. Całość otaczała malownicza sceneria Karkonoszy i Gór Izerskich. Prostopadle do zespołu wodnego zaplanowano w 1928 roku budynek strzelnicy z przylegającym bufetem i kolumnadą, o tradycyjnych formach (prostopadłościan z dwuspadowym dachem). W planach przewidywano także rozległe tereny z przeznaczeniem na kąpiele powietrzne i słoneczne i otwartą przestrzeń koncertową.

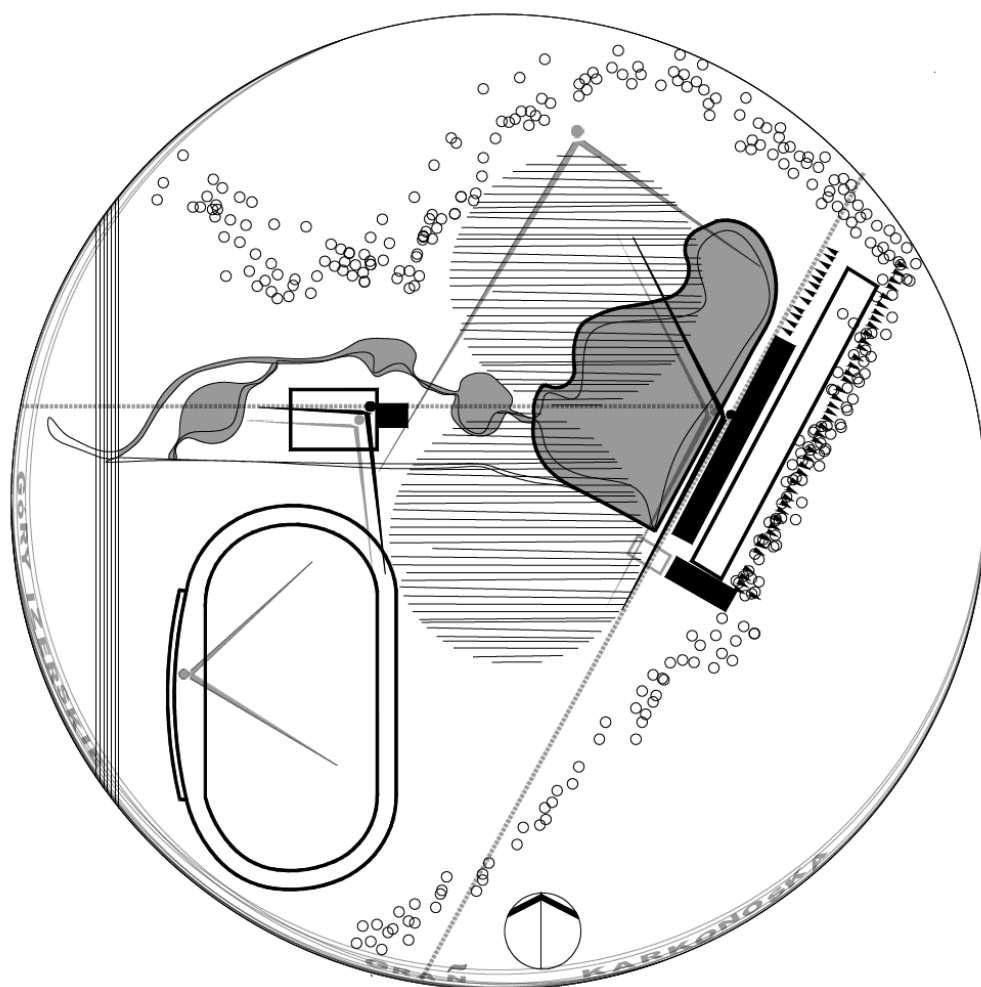
Ryc. 67. Projekt kompleksu sportowego z 1933 roku przy ul. Lubańskiej w Cieplicach – sytuacja oraz projekt budynku obsługującego kompleks sportowy przy ul. Lubańskiej w Cieplicach z 1927 roku – przekroje, elewacje, rzuty (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 68. Projekt strzelnicy i bufetu przylegających do zabudowań kąpieliska przy ul. Lubańskiej w Cieplicach (1927 rok). Projekt trybun stadionu przy ul. Lubańskiej w Cieplicach (1931 rok) (ze zbioru Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze). W 1934 roku powstał projekt budynku sportowego, uzupełniającego istniejącą infrastrukturę kompleksu sportowego (przebieralnia, bar, sanitariaty). Interesujące jest posłużenie się elementami stylu norweskiego, który już zaistniał w miejscowym krajobrazie. Nawiązując do Pawilonu Norweskiego (zbudowanego w 1906 roku, w pobliskim Parku Füllnera), zastosowano bierwiona układane poziomo, łączone w węłach ozdobnym złączem ciesielskim i granitowy cokół z nieobrobionych bloków. Przesuwane okna zapewniały obfite doświetlenie wnętrza i widok na stadion i kąpielisko

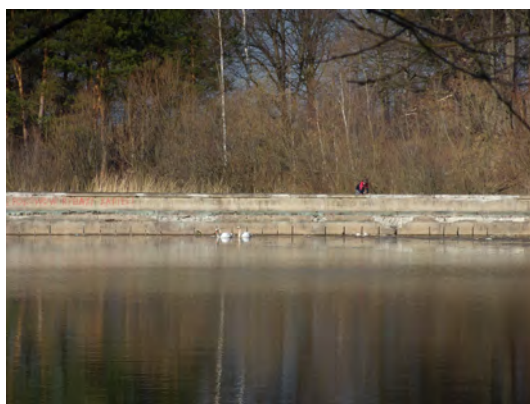
Ryc. 69. Projekt budynku obsługującego kompleks sportowy przy ul. Lubańskiej w Cieplicach – elewacje, rzut, przekroje (1933 rok) (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 70. Schemat kompleksu sportowego w Cieplicach przy ul. Lubańskiej z pierwszej połowy XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

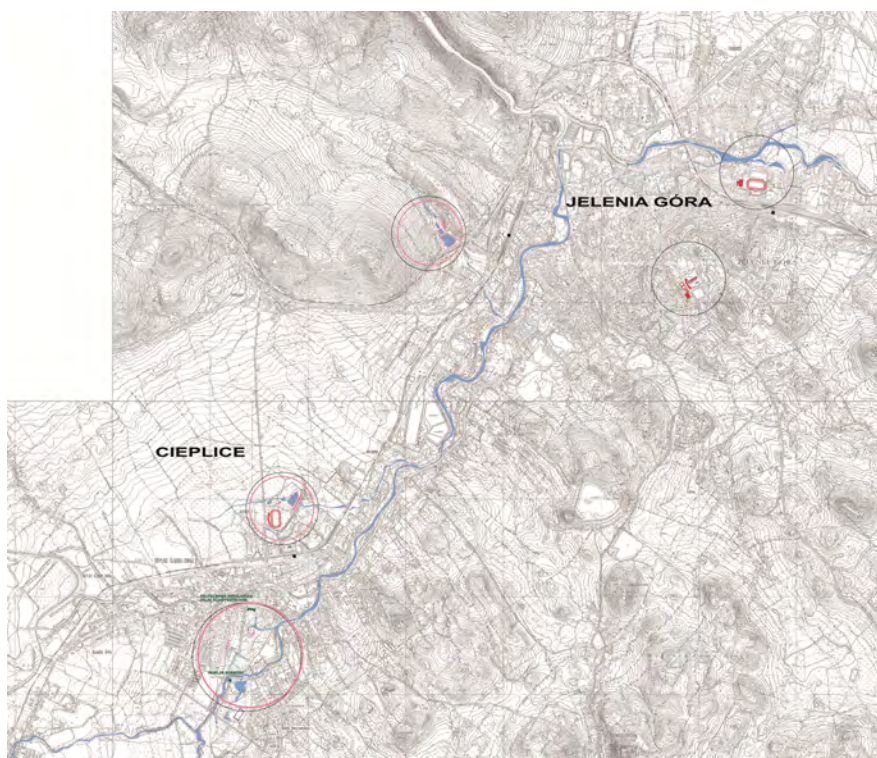
Ryc. 71. Stadion i kąpielisko w Cieplicach, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 72. Pozostałości kąpieliska w Cieplicach, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 73. Cieplice, rejon Parku Zdrojowego i kompleksu sportowego.
Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter), ark. 3009, 1:25 000,
 Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886
 (uzupełniona w 1919 roku) oraz *Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter)*, ark. 3009,
 1:25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886
 (poprawiona w 1924 roku i uzupełniona w 1930 roku)
 (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego Oddział Zbiorów Kartograficznych)

Ryc. 74. Jelenia Góra i Cieplice – fragment z oznaczeniem analizowanych założeń sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

3. Sobieszów – baza wypadowa w góry

Sobieszów jest dzielnicą Jeleniej Góry od 1976 roku.

3.1. Lokalizacja i historia

Sobieszów, którego powstanie udokumentowano w 1305 roku³⁶⁵, oraz górujący nad nim zamek Chojnik z 1350 roku to pierwszy okres osadnictwa w regionie Karkonoszy. Sobieszów, spiętrzony w wąskiej dolinie rzeki Wrzosówki, rozlewa się nieregularnie na równinach, w dolnym jej biegu, aż po naturalne granice wyznaczone siecią zbiorników i cieków wodnych. Osiedle zachowuje dzisiaj już tylko szczątkowy układ pierwotnej wiejskiej osady podgórskiej – łańcuchówki³⁶⁶.

Niegdyś miejscowość była ośrodkiem zarządu rodu Schaffgotschów wyposażonym w cały szereg podstawowych usług (pocztę, kościoły, szkoły, folwark, dwór), znanym z produkcji: przemysłowej (szlifiernie szkła, fabryka zapalek, miazgi drzewnej, folusze, tartaki, gorzelnia, browar, młyn, cegielnia), rolniczej (m.in. hodowla merynosów), górniczej (produkcja kobaltu) i działalności rzemieślniczej (warsztaty tkackie).

Pod koniec XIX wieku wieś przeobraziła się w popularne letnisko i bazę wypraw w Karkonosze i ich przedgórze – górę Chojnik oraz bazą sportów zimowych, uprawianych w wyższych partiach Karkonoszy (w Szklarskiej Porębie czy przy schronisku Na Hali Szrenickiej itd.). Pomimo że wysokość terenu wsi nie przekraczała 450 m n.p.m. i warunki śniegowe nie były konkurencyjne, wprowadzono nowe funkcje turystyczne, tj. stację wynajmu przewodników i tragarzy lektyk, kino, tramwaj, kolej, pensjonaty, hotele, później camping oraz wybór atrakcji sportowych.

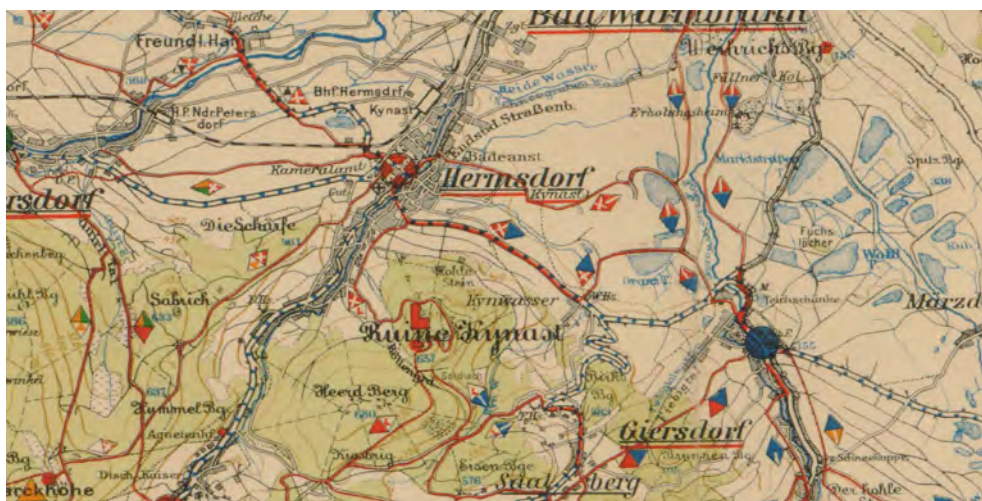
365 *Słownik geografii turystycznej Sudetów. Karkonosze*, t. 3, M. Staffa (red.), Kraj, Warszawa-Kraków 1993, s. 29.

G. Grajewski, *Zarys rozwoju przestrzennego Sobieszowa i Jagniątkowa do 1975 roku*, [w:] *Atlas historyczny...*, s. 21.

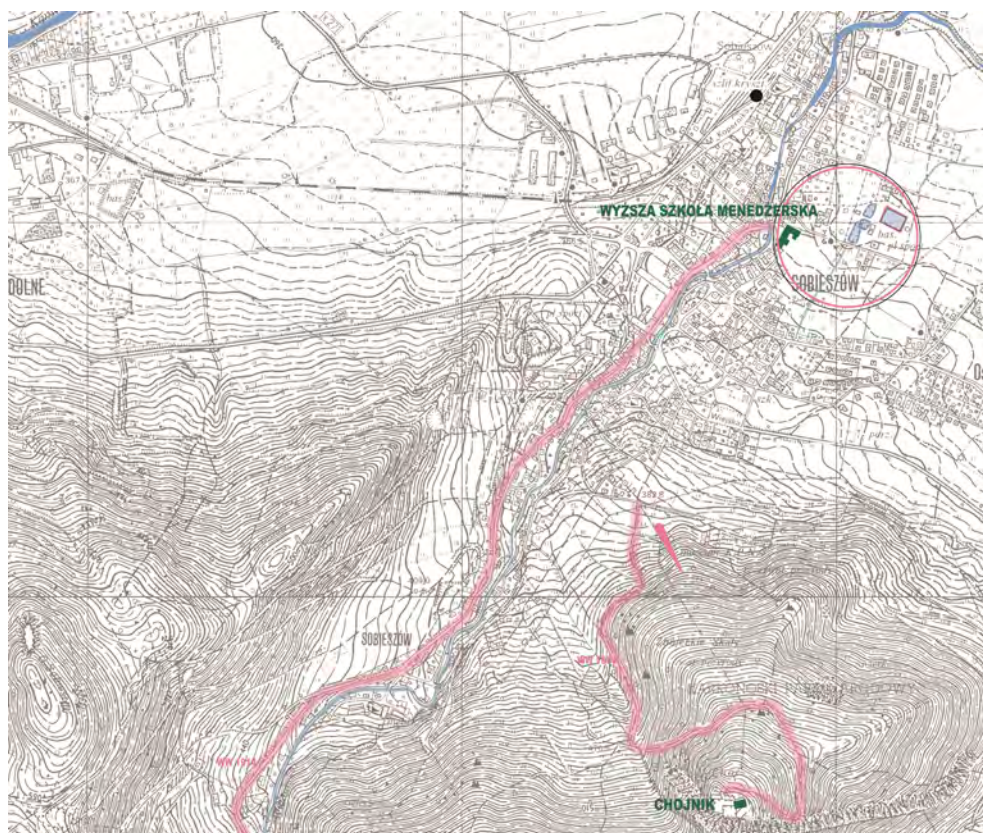
366 *Sobieszów. Charakterystyka zabudowy przestrzennej (obiekty zabytkowe) (na podstawie materiałów archiwalnych i bibliograficznych oraz danych uzyskanych od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu)*, Pracownia Urbanistyczna Wydziału Architektury i Nadzoru Budowlanego, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wrocław 1962, s. 4 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

Ryc. 75. Rejon Sobieszowa. *Riesengebirge (Schnee gruben)* 1:50 000,
Litographie Druck u. Verlag von C.C. Meinhold & Söhne, Dresden, z 1919 roku
(katalogowy zapis archiwalny)
(ze zbioru Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 76. Rejon Sobieszowa. *Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge* 1:50 000,
Meinhold Verlagsgesellschaft Dresden, z lat 1938–1945 roku (katalogowy zapis archiwalny)
(ze zbioru Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział Jelenia Góra)

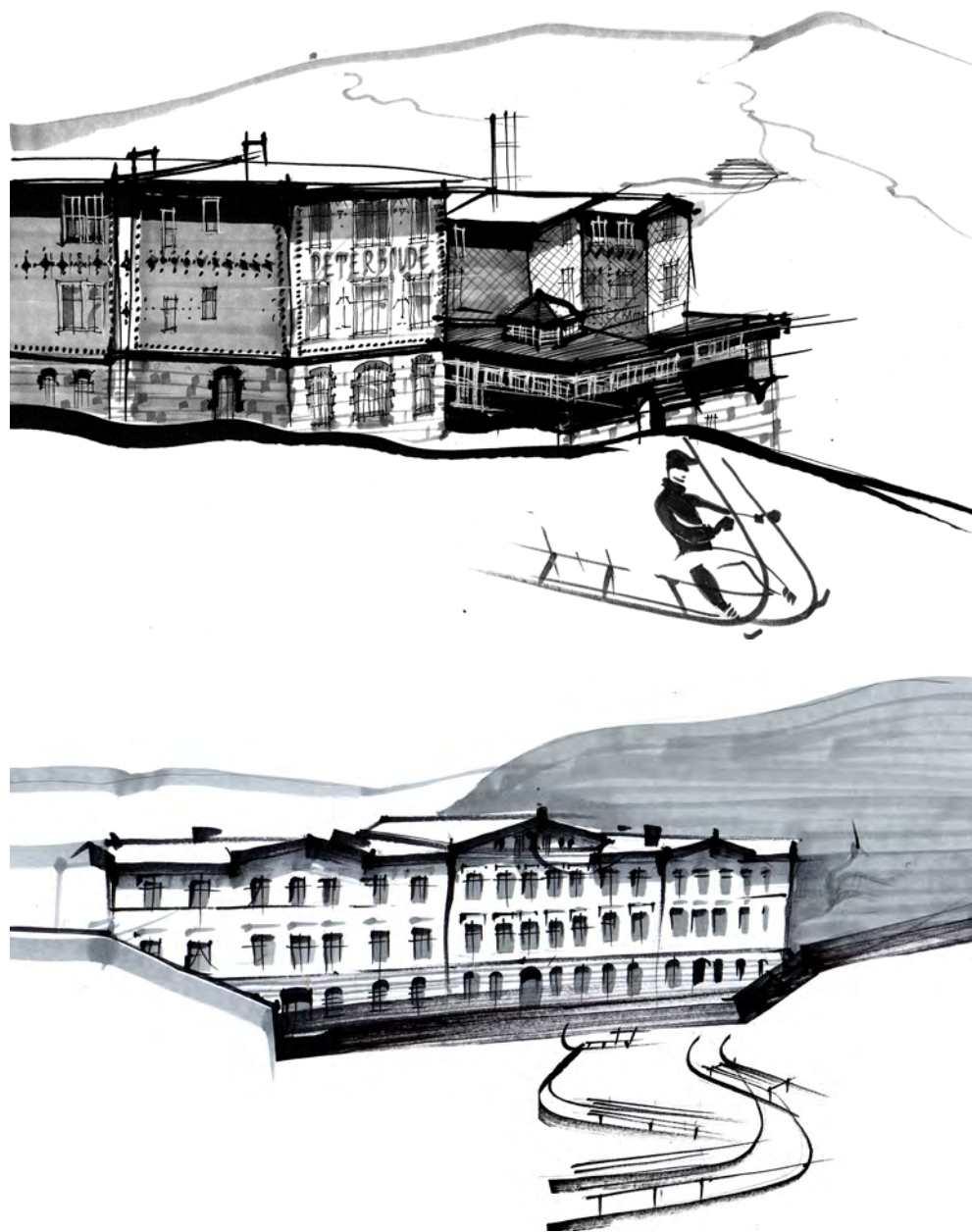

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 77. Sobieszów z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

3.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

Jedną z głównych i najstarszych tras saneczkarskich wiodła od schroniska Peterbaude w rejonie Hutniczego Grzbietu, przez Jagniątków do Sobieszowa. Była to trasa dwutorowa, przystosowana do zjazdów saniami rogatymi. Przy sprzyjających warunkach śniegowych zjazd trwał 2,5 godziny.

Ryc. 78. Schronisko Peterbaude i hotel Tietz w Sobieszowie (rys. autorki)

Tor o długości 9,7 km pokonywał wysokość 950 m³⁶⁷. Wyprawę przedłużano, zjeżdżając aż do Szpindlerowego Młyna. Warto nadmienić, że po stronie czeskiej Karkonoszy trasa ta jest obecnie użytkowana. Trasy saneczkarskie prowadziły także z góry Grzybowiec (Bismarckhöhe) do Piechowic³⁶⁸ i z góry Chojnik do Sobieszowa³⁶⁹.

- urokliwie położone tereny narciarskie znajdowały się w Piekielnej Dolinie (Höllentale) i na stromych zboczach góry Chojnik (Kynast)³⁷⁰;
- skocznię (K-24) na północnym stoku góry Chojnik wzniesiono w latach dwudziestych XX wieku³⁷¹;
- lodowisko o powierzchni 4000 m² (m.in. z ogrzewaną poczekalnią i wypożyczalnią sprzętu, otoczone reprezentacyjną zielenią parkową³⁷², oprócz konwencjonalnego wykorzystania służyło także do niecodziennymi wydarzeniami sportowymi: koncerty, zawody, pokazy artystyczne oraz gry w curling (*Eisstockschiessen*);
- letnie kąpielisko Sobieszówka przy ul. Łazienkowskiej powstało na początku XX wieku;
- w ostatnich latach, w 2013 roku powstał tor nartorolkowy o długości 2 km wraz z zapleczem, u podnóża Zbójeckich Skał, który jest rodzajem namiastki wobec sportowego potencjału gór.

3.3. Założenie Sobieszów – kąpielisko

Sobieszówka, zwana pierwotnie Badeanstalt Hermsdorf, zasilana była wodami ze Śnieżnych Kotłów³⁷³. Woda przesiąkała przez system dwóch stawów, zanim dotarła, ogrzana do temperatury 17–23 stopni, do basenu o powierzchni 4000 m². Wysoka roślinność okalająca basen chroniła przed wiatrem i podno-

367 P. Werth, *op. cit.*

368 *Ibidem.*

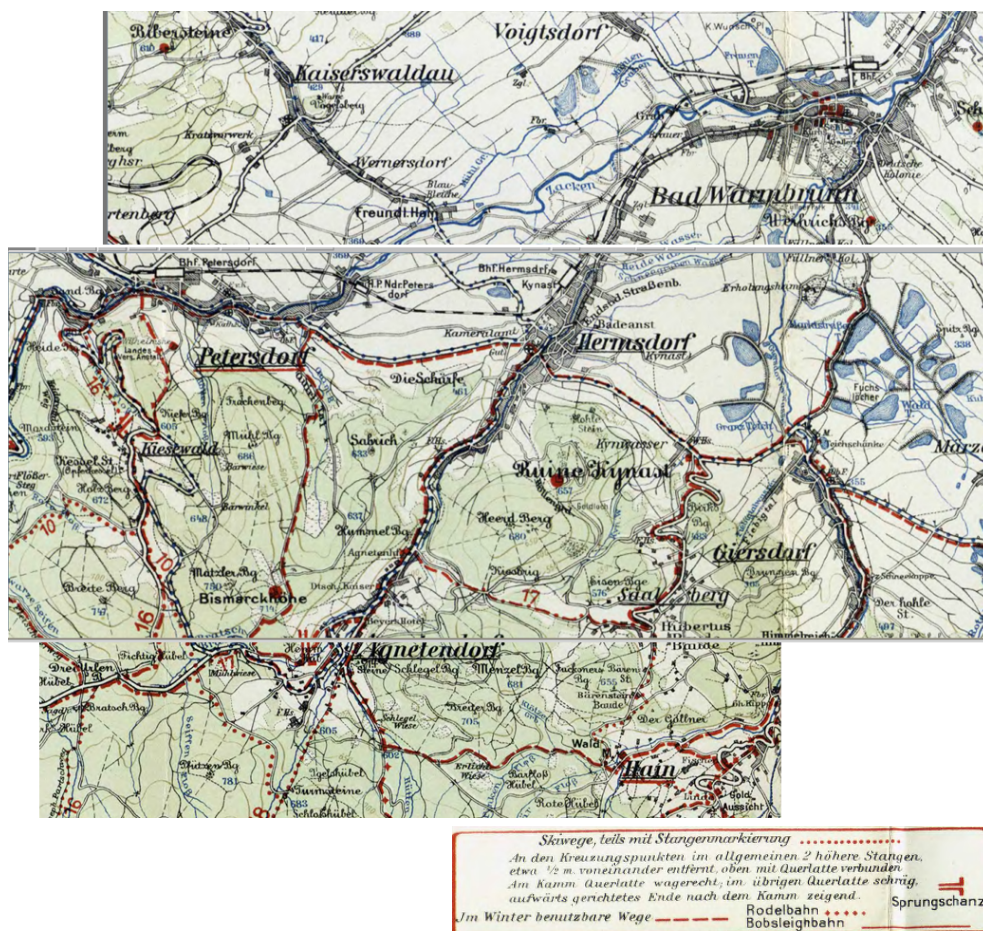
369 *Ibidem.*

370 *Ibidem.*

371 A. Gierak, *Słynęliśmy ze skoczni*, „Gazeta Wrocławska” 26.02.2010, <https://gazetawroclawska.pl/slynelismy-ze-skoczni/ga/226154/zd/485334> [dostęp: 7 sierpnia 2021].

372 T. Przerwa, *Między...*, s. 269; *Griebens Reiseführer. Das Riesengebirge, Iser und Lausitzer Gebirge nebst dem Glatzer und Waldenburger Gebirge. Praktischer Reiseführer*, Band 18, Albert Goldsmith, Berlin 1913–1914, s. 67, <http://obc.opole.pl/Content/7604/4435s.pdf> [dostęp: 7 sierpnia 2021]; P. Werth, *op. cit.*

373 *Griebens Reiseführer...*, s. 67.

Ryc. 79. Rejon Sobieszowa. P. Winkler, *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge: mit Hohenkurven und Stangenmarkierung: Vereinskarte des R.G.V. Landesgruppe Sachsen 1:50 000*, Meinhold Verlagsgesellschaft, Dresden 1939
(ze zbiorów Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych)

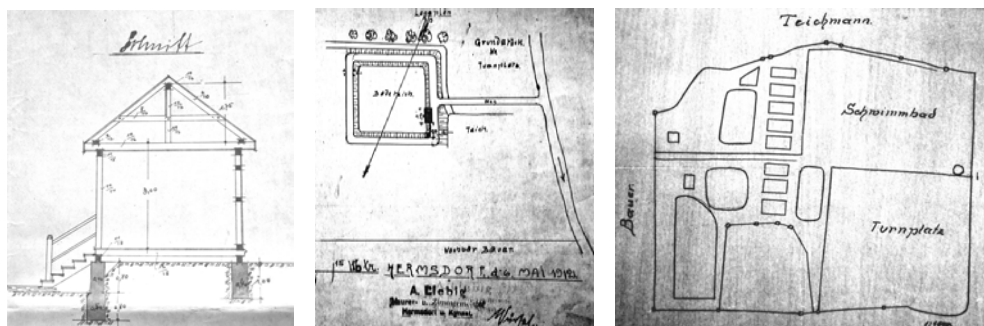
siła walory estetyczne równinnego krajobrazu. Kąpielisko obejmowało tory do pływania o długości 25 i 50 metrów, platformę do skoków i dużą powierzchnię dla nieumiejących pływać³⁷⁴ oraz plac sportowy. Oś kompozycyjna, łącząca rozległą przestrzeń rekreacyjną ze zbiornikiem wodnym, zabudowę towarzyszą-

374 U. Junker, *Hermsdorf unterm Kynast im Wanderer im Riesengebirge*, Ausg. Juni 1927, s. 12, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/21129/JEL_21917_2016_Hermsdorf-unterm-Kyn_21917_Hermsdorf_Wanderer_Juni_1927.pdf [dostęp: 7 sierpnia 2021].

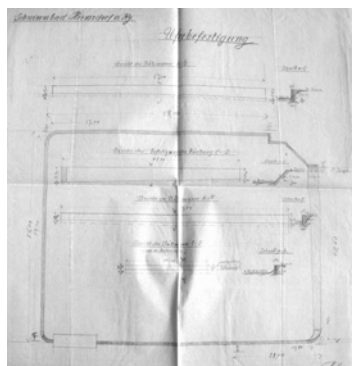
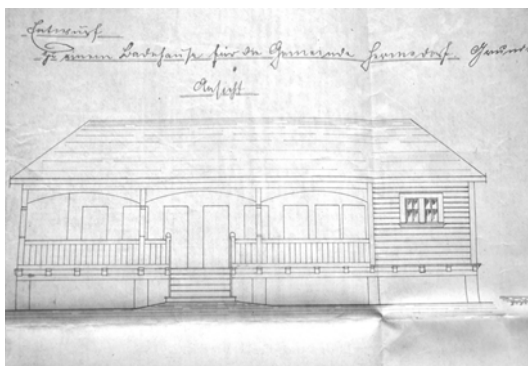
cą, plac sportowy, tereny zielone przy obecnej Wyższej Szkole Menedżerskiej (wcześniej hotelu Tietze), celowała w górę Chojnik, zatrzymując się ostatecznie na paśmie Karkonoszy. Równie idylliczny widok na kontur Rudaw Janowickich roztaczał się z tarasu rustykalnego budynku przebieralni. Większość

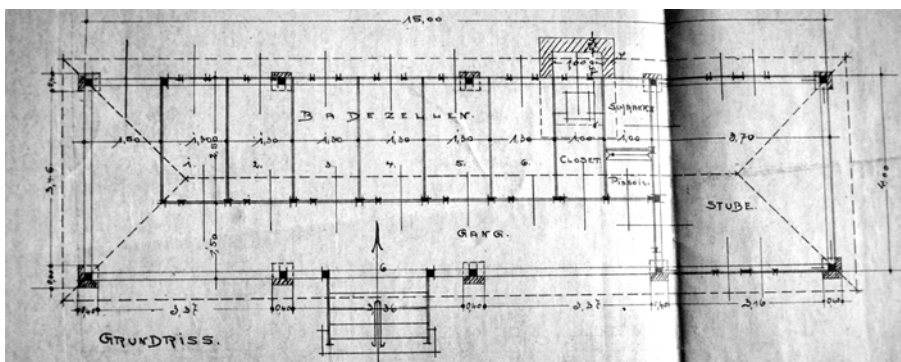
Ryc. 80. Sobieszów, kąpielisko, 1910, na postawie https://fotopolska.eu/Jelena_Gora/b48439,Basen.html?f=399006-foto (rys. autorKI)

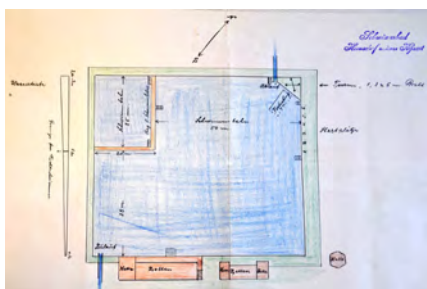
Ryc. 81. Projekt kąpieliska w Sobieszowie – sytuacja, schemat sytuacyjny, przekrój (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 82. Projekt kąpieliska w Sobieszowie – elewacja budynku przebieralni
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

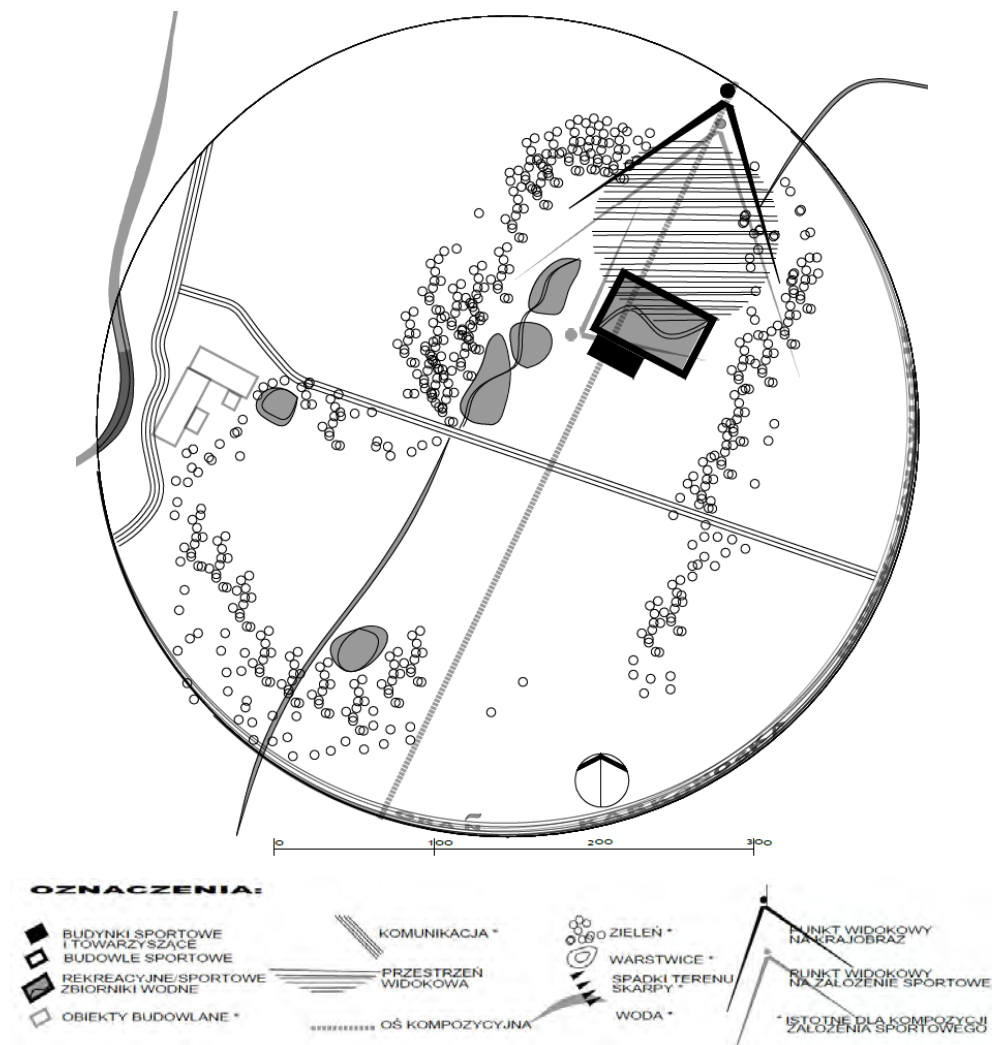

Ryc. 83. Projekt kąpieliska w Sobieszowie – elewacja budynku przebieralni,
rzut niecki basenowej i rzut budynku przebieralni
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 84. Projekt kąpieliska w Sobieszowie – rzut basenu
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze).
Projekt zabudowy przy placu sportowym kąpieliska w Sobieszowie
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

sportowych i rekreacyjnych atrakcji ogniskowała się wokół Tietzes Hotel. Był on także siedzibą przewodników, tragarzy, stacją zaprzęgów konnych, a zimą sani rogowych. W pobliżu hotelu znajdowała się poczta, centrala telefoniczna, telegraf, stacja tramwajowa i kolejowa. Elewację wschodnią, przeciwległą do fasady ulicznej, zaprojektowano jako ogrodową. Budynek o klasycystycznej proweniencji, z podcieniami, ozdobną roślinnością, stylowym akwenem, ekspozycją na góry i ruiny zamku Chojnik, sprawiał wrażenie, kompozycyjnej całości z nawet z nieco odległym kąpieliskiem.

Ryc. 85. Schemat kąpieliska w Sobieszowie na podstawie projektów archiwalnych, map topograficznych oraz wizji lokalnej (rys. autorki)

Ryc. 86. Pozostałości kąpieliska w Sobieszowie, 2015 (fot. autorki)

4. Jagniątków – górską stacją sportową

Jagniątków jest w granicach administracyjnych Jeleniej Góry od 1998 roku.

4.1. Lokalizacja i historia³⁷⁵

Jagniątków założony został w XVII wieku przez czeskich protestanckich uchodźców religijnych. Wieś łańcuchowa od początków XIX wieku znana była jako popularne letnisko i zimowisko. Od 1962 roku włączono ją do miasta Sobieszowa, a potem do Piechowic i Jeleniej Góry. Obecnie sprawia wrażenie zagubionej w lasach górskich osady w dolinie rzeki Wrzosówki.

W XIX wieku w jej obrębie znajdowały się m.in.: szkoła, leśniczówka, tartak, owczarnia, zakłady rzemieślnicze, szlifiernia szkła, tartak, placówki handlowe, punkt informacyjny towarzystwa turystycznego, kąpieliska górskie, skocznia³⁷⁶, trasy saneczkarskie, a także hotele, pensjonaty, gospody.

Zabudowania turystyczne pochodzące z drugiej połowy XIX wieku i początku XX wieku wraz wiejskimi chatami stworzyły malowniczy układ charakterystyczny dla podkarkonoskich wczasowisk.

375 Dane czerpano m.in. z następujących źródeł: *Słownik geografii turystycznej Sudetów. Karkonosze...*; *Das Schlesienbuch: Handbuch für die Provinzen Niederschlesien u. Oberschlesien mit ausführlichen Ortsverzeichnissen der Provinzen Niederschlesien und Oberschlesien Jg. 1* (1942), Kurt Gruber Verlag Wirtschaft-Recht, Dresden 1942. Bieżące dane uzyskano także na podstawie wizji lokalnej w terenie.

376 T. Przerwa, *Między...*, s. 210.

Ryc. 87. Rejon Jagniątkowa. P. Winkler, *Meinhold's Wintersportkarte...*

Po wojnie kultywowano sportowe i turystyczne dziedzictwo. Funkcjonowały tu: kąpieliska, wyciągi narciarskie, domy wczasowe, camping, 2 boiska sportowe. Wzniesiono kościół o charakterze podhalańskim, który jednak wpisał się zgrabnie w pejzaż miejscowości. Prowadzono badania górnicze w celu wydobycia rud uranu.

Aktualnie w Jagniątkowie oferta usług jest znacznie skromniejsza: Muzeum Miejskie, pensjonaty, sklep wielobranżowy i wspomniany kościół, przewodnik sudecki, ewentualnie drobna działalność chałupnicza³⁷⁷. Pomimo że Jagniątków został wchłonięty przez duży organizm miejski, nie zmieniło to jego peryferyjnego położenia. Po obiektach sportowych pozostało wspomnienie i szczątkowe informacje.

4.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

Imponująca jest liczba i różnorodność terenów sportowych funkcjonujących niegdyś w tak małej osadzie górskiej jak Jagniątków:

- saneczkarska trasa zimowa (zwana Petrovką, Peterbaudenweg) ze schroniska Peterbaude do Jagniątkowa, która należała do najstarszych i najpiękniejszych³⁷⁸. Zaczynała się przy nieistniejącym Beyer's Hotel, jak również przy Hotel zum deutschen Kaiser³⁷⁹ (a obecnie zniekształ-

377 Około 1942 roku Jagniątków o powierzchni 414 ha skupiał 934 mieszkańców. Obecnie Jagniątków zamieszkuje 641 osób.

378 Zjazdy turystyczne datuje się na tej trasie na 1860 rok. T. Przerwa, *Między...*, s. 219.

379 P. Werth, *op. cit.*

1

2

3

Ryc. 88. 1. Hotel zum deutschen Kaiser – dolna stacja trasy saneczkarzkiej z Jagniątkowa na Główny Grzbiet Karkonoszy w rejon schroniska Peterbaude (przed 1919);
2. Beyer's Hotel – dolna stacja trasy Petrovka (lata trzydzieste XX wieku);
3. Bismarckhöhe – górna stacja trasy z góry Grzybowiec do Jagniątkowa (lata dwudzieste XX wieku) (ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu)

conym przebudowami Apartamencie Jagniątków). W hotelach dostępne były zaprzęgi konne, które transportowały saneczkarzy w kierunku szczytów górskich;

- trasa dla sań rogatych wiodąca z góry Grzybowiec (niegdyś Bismarckhöhe) do Jagniątkowa o długości 4 km i o spadku 25–30%³⁸⁰;
- skitourowe trasy, m.in. wytyczone w stronę³⁸¹ Grani Karkonoszy;
- trasa bobslejowa zaaranżowana na krętej szosie³⁸² wiejskiej;
- skocznia³⁸³ na północno-wschodnich stokach góry Sośnik zwanej Hemmhübelschanze³⁸⁴, regularnie goszczącej zawodników w sezonie zimowym;
- narciarska trasa zjazdowa, założona również na stromych północno-wschodnich stokach góry Sośnik³⁸⁵;
- baseny na wolnym powietrzu:
 - jeden z nich zlokalizowany u podnóża góry Sośnik, zasilany prawdopodobnie wodami potoku Brocz, stanowiący intrygujące założenie wraz z budynkiem o architekturze typowej dla wczasowisk z początku XX wieku³⁸⁶, w leśnym otoczeniu, na peryferiach osady,

380 *Ibidem.*

381 *Ibidem.*

382 *Ibidem.*

383 *Ibidem.*

384 T. Przerwa, *Między...*, s. 210.

385 Według relacji przewodnika sudeckiego Adama Bebecha.

386 Dwukodygnacyjny korpus na kamiennej podmurówce, ze zdobieniami stiukowymi na elewacji i stromym dwuspadowym dachem z naczółkiem.

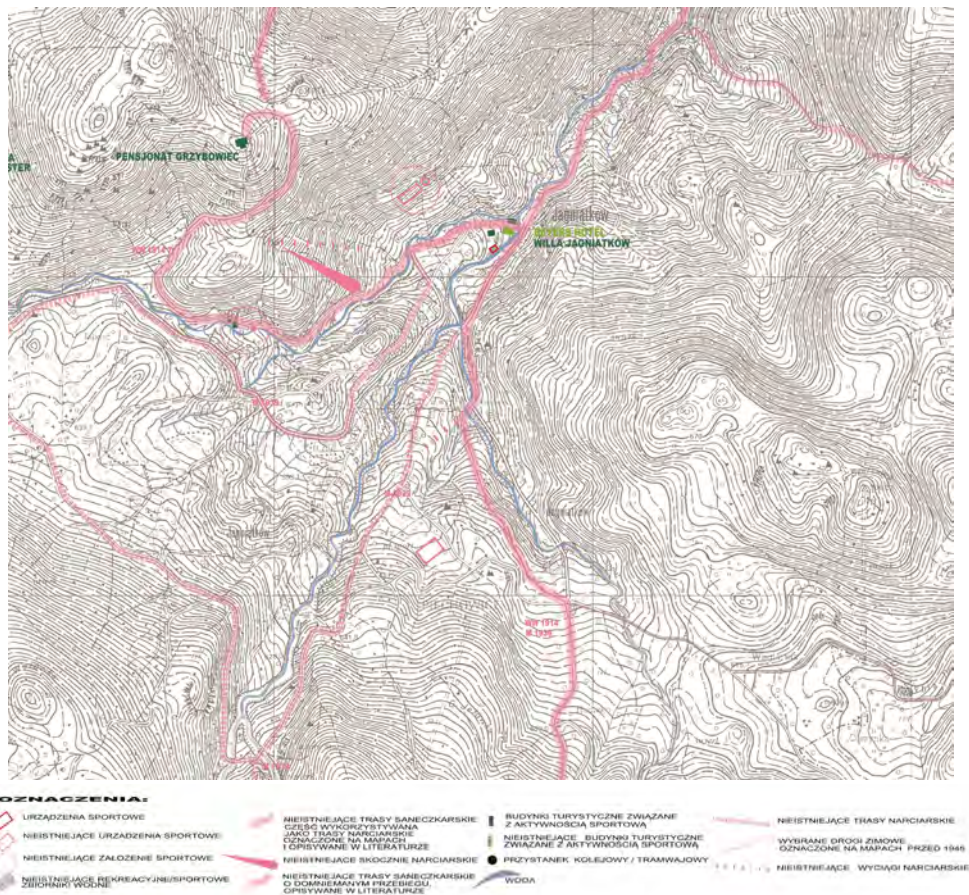
- mały, okrągły zbiornik wodny w sąsiedztwie boisk sportowych³⁸⁷ wpasowany był w wyprofilowaną skarpe lewego brzegu potoku Brocz,
- czynny obecnie basen znajdujący się przy reprezentacyjnej willi górskiej Jagniątków (niegdyś willi Beyer) w dorzeczu Wrzosówki,

Ryc. 89. Inwentaryzacja Jagniątkowa opracowana w latach osiemdziesiątych XX wieku do Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988, ukazująca potencjał bazy turystycznej Jagniątkowa (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

387 Według relacji przewodnika sudeckiego Adama Bebecha.

– stok narciarski i boisko sportowe w widłach Wrzosówki i potoku Sopot w górnej części wsi³⁸⁸. W planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego z 1988 roku proponowano realizację zespołu wyciągów w Dolnym Jagniątkowie, przy założeniu bazy noclegowej stałej i sezonowej na poziomie 1200 miejsc³⁸⁹.

Trasy opisane i oznaczone w publikacjach: WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 90. Jagniątków z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 przedstawiającej stan z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

388 *Ibidem*.

389 *Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988, s. 7 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 91. Jagniątków. 1–2. Basen przy willi Jagniątków, przy potoku Wrzosówka;
 3–4. Basen u podnóża góry Sośnik, przy potoku Brocz (teren kolonii
 Warszawskich Zakładów Radiowych); 5. Jagniątków z widokiem na pasmo Karkonoszy;
 6. Kościół Miłosierdzia Bożego oraz sąsiadujące tereny stoku narciarskiego,
 trasy narciarskiej i saneczkowej (fot. autorki)

5. Piechowice – baza wypadowa w góry

Piechowice są miastem w granicach powiatu karkonoskiego, w województwie dolnośląskim, w skład którego wchodzi m.in. osiedla: Michałowice, Górzyniec, Pakoszów, Piastów³⁹⁰.

5.1. Lokalizacja i historia³⁹¹

Piechowice rozciągają się od obszarów Kotliny Jeleniogórskiej, po tereny Pogórze Karkonoskiego, aż po szczyty Karkonoszy i Góry Izerskie, wznosząc się na wysokościach od 360 m n.p.m. do 1509 m n.p.m. (Wielki Szyszak).

Klimat, podobnie jak w Jeleniej Górze, jest tu zróżnicowany, w zależności od uwarunkowań fizjograficznych, w szczególności stref wysokościowych. Nosi on cechy klimatu podgórskiego. Ciepłe wiatry wieją od południa i południowego zachodu, a chłodne – od północy i północnego zachodu. Ilość opadów jest wyższa niż średnia w Polsce. Mgły i zimne powietrze mają tendencję do gromadzenia się w dolinie rzeki Kamiennej na zachód od Piechowic³⁹².

Pierwsze wzmianki o Piechowicach ukazały się w 1305 roku. Przebiegała tędy Czeska Droga przez Karkonosze, łącząca Śląsk z Czechami. Miejscowość rozrastała się systematycznie, zajmując tereny trzebione na potrzeby hut szkła. Ludność miejscowa zajmowała się początkowo poszukiwaniem i eksploatacją rud kruszcowych, drwalstwem, rolnictwem, sadownictwem, pasterstwem, handlem, rzemiosłem, produkcją przemysłową, przędzalnictwem, tkactwem. Obok gospodarki przemysłowej (fabryki i warsztaty o konwencjonalnym i oryginalnym profilu: wyroby z brązu, wytwórnia siodeł, mydła, tkanin, skrzypiec, papie-

390 Do 1973 roku obszar Piechowic obejmował Michałowice, Górzyniec, Piechowice. Od 1976 roku dołączono Pakoszów i Piastów. W latach 1976–1997 dzielnicą Piechowic był także Jagniątków.

391 Dane czerpano m.in. z: Z. Gasz, R. Witczak, *op. cit.* oraz wizji lokalnej w terenie. Znaczny wzrost liczby mieszkańców odnotowano w okresie koniunktury gospodarczej i zmian politycznych: pod koniec XIX wieku, w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, po 1945 roku. Po skoku demograficznym około 1989 roku liczba mieszkańców ciągle maleje.

392 *Opis techniczny. Plan ogólny osiedla Piechowice powiat Jelenia Góra*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu [b.m.] [b.r.] (zatwierdzony Uchwałą Nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu z dnia 26 czerwca 1962 roku), s. 5 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze)

ru, szkła itd.) promowano turystykę. W XIX wieku Piechowice nabrały znaczenia turystycznego. Bliskość gór, lasów, sąsiedztwo kurortów oraz aktywowanie usług administracji, zdrowia, gastronomii, transportu, turystyki i sportu (m.in. poczta, przewoźnicy i przewodnicy górcy) determinowały postrzeganie ośrodka jako bazy wypadowej w wyższe partie górskie.

Po 1945 roku tradycje sportowe kultywowano, faworyzując m.in. piłkę nożną, tenis stołowy, kolarstwo, popularyzując sporty zimowe i letnie w szkołach. Poszerzano bazę sportową (budując boiska, urządzenia do lekkiej atletyki, hale sportowe, stadiony, także wspólnym wysiłkiem, w czynach społecznych). Powstawały kluby i stowarzyszenia sportowe. Obecnie Piechowice promowane są jako „kraina rowerów”.

Piechowice rozwinęły się w dużą jednostkę osadniczą ze wsi ulicówki. Nieuporządkowana, zwarta zabudowa, głównie niegdyś rolnicza, ciągnie się jednostajnie wzdłuż doliny rzeki Kamiennej. W tym podłużnym układzie urbanistycznym brakuje większej przestrzeni społeczno-usługowej. W 1967 roku

Ryc. 92. Rejon Piechowic. Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge...

Piechowice, które utrzymywały pozycję w dziedzinie m.in. usług i przemysłu, otrzymały prawa miejskie. Obecnie jednak wiele z tych istotnych dla mieszkańców funkcji zniknęło, pozostawiając jedynie dobre wspomnienia³⁹³.

Ryc. 93. Rejon Piechowic. Wanderkarte I vom Riesengebirge mit farbiger Wegemarkierung Teil I: Schneegrubengebiet Vereinskarte des R.C.V. Ortsgruppe Dresden 1:50 000, Druck und Verlag von C.C. Meinhold & Söhne in Dresden, ca. 1919 (katalogowy zapis archiwalny) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)

393 Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku, podobnie jak przed wojną, Piechowice wraz z Górzyniec liczyły 4200 mieszkańców. *Opis techniczny. Plan ogólny osiedla Piechowice pow. Jelenia Góra...*, s. 7.

- Planowiska**
- 1. - DOKŁADNY PLANOWISKO - WYKAZAĆ WYMAGANIA I WYKAZ
 - 2. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 3. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 4. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 5. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 6. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 7. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 8. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 9. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 10. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 11. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 12. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 13. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 14. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 15. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 16. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 17. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 18. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 19. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 20. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 21. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 22. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 23. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 24. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 25. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 26. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 27. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 28. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 29. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 30. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 31. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 32. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 33. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 34. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 35. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 36. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 37. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 38. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 39. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 40. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 41. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 42. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 43. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 44. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 45. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 46. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 47. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 48. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 49. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 50. - WYKAZAĆ WYMAGANIA

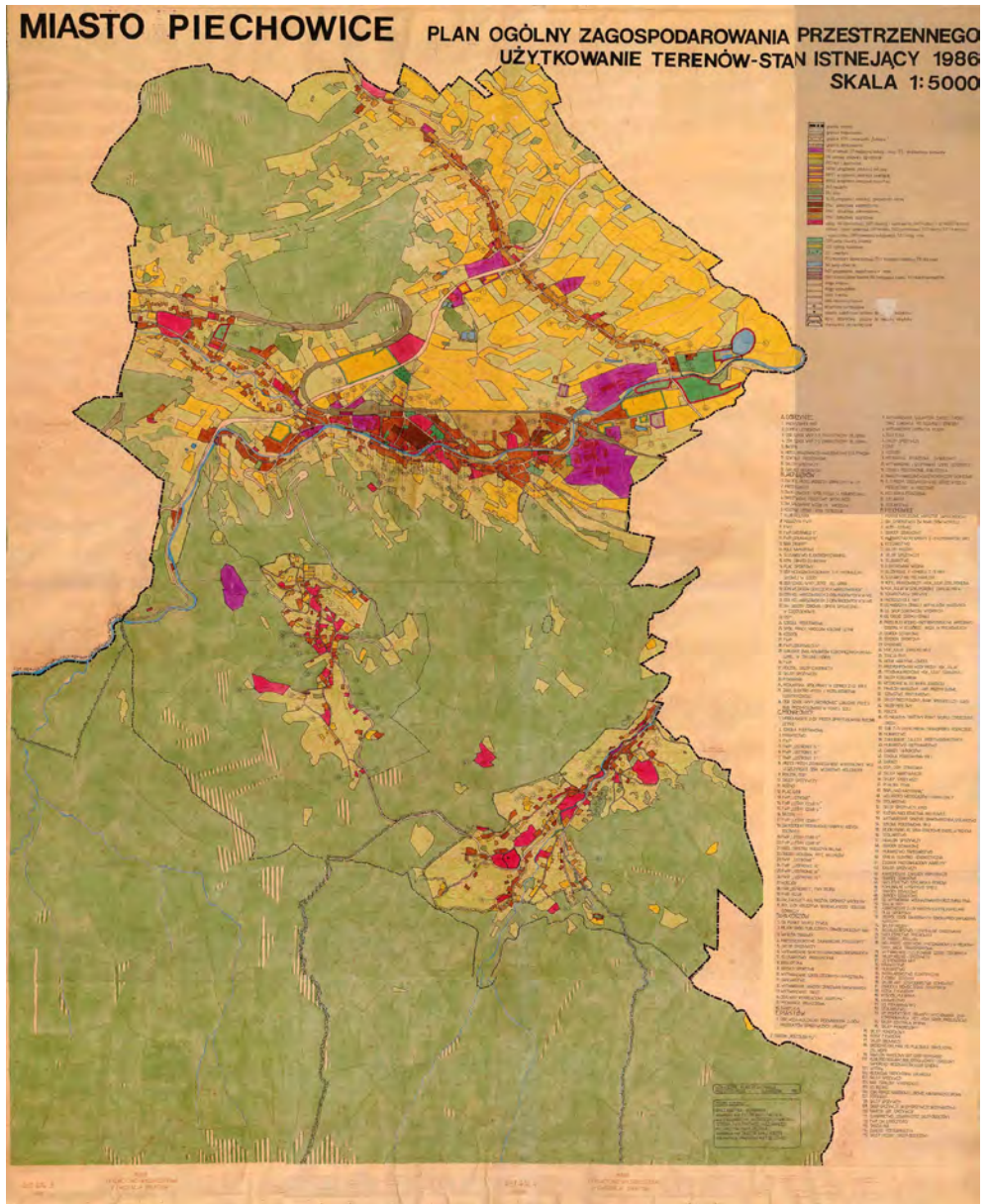
- Planowiska**
- 1. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 2. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 3. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 4. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 5. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 6. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 7. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 8. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 9. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 10. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 11. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 12. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 13. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 14. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 15. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 16. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 17. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 18. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 19. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 20. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 21. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 22. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 23. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 24. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 25. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 26. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 27. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 28. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 29. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 30. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 31. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 32. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 33. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 34. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 35. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 36. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 37. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 38. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 39. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 40. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 41. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 42. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 43. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 44. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 45. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 46. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 47. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 48. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 49. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 50. - WYKAZAĆ WYMAGANIA

- Planowiska**
- 1. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 2. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 3. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 4. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 5. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 6. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 7. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 8. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 9. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 10. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 11. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 12. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 13. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 14. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 15. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 16. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 17. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 18. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 19. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 20. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 21. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 22. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 23. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 24. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 25. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 26. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 27. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 28. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 29. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 30. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 31. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 32. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 33. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 34. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 35. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 36. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 37. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 38. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 39. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 40. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 41. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 42. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 43. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 44. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 45. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 46. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 47. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 48. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 49. - WYKAZAĆ WYMAGANIA
 - 50. - WYKAZAĆ WYMAGANIA

Ryc. 94. Inwentaryzacja Piechowic opracowana w latach osiemdziesiątych XX wieku do Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)

Ryc. 96. Schemat zagospodarowania Piechowic 1:50 000. Plan ogólny osiedla Piechowice powiatu Jelenia Góra, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1962 (zatwierdzony Uchwałą nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu z dnia 16.06.1962 roku) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) .

Ryc. 97. Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice. Użytkowanie terenów – stan istniejący 1986 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1986 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

5.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

- stadion sportowy na północnych krańcach miasta, w skład którego wchodziły: boisko do piłki nożnej, bieżnia, strzelnica; należał pierwotnie do ówczesnych Zakładów Przemysłowych M-13 w Piechowicach³⁹⁴;
- tory saneczkowe³⁹⁵ prowadziły m.in.: z góry Grzybowiec (Matzlerberg), z Michałowic (wzdłuż Potoku Michałowickiego) do Piechowic, z Bobrowych Skał (Biberstein) do Piastowa (ówczesnego Kaiserswaldau), ze Szklarskiej Poręby (z hotelu Goldene Aussich) oraz Zbójeckich Skał (Moltkefels) i nieistniejących już schronisk Moltkefels-Baude, Dachsbaude do górnych Piechowic;
- trasy narciarskie penetrowały wysokie partie gór i zjeżdżały z Michałowic³⁹⁶, ze Świeradowa i Szklarskiej Poręby³⁹⁷ do Piechowic;
- tereny sportowe skupione wokół sanatorium Zackental w dolinie rzeki Kamiennej na granicy Szklarskiej Poręby Dolnej i Piechowic. Sanatorium, z przeznaczeniem na rekonwalescencję, leczenie wewnętrznych chorób przewlekłych, stanów neurastenicznych, wyizolowano w lesie, w miejscu osłoniętym przed wiatrem, mgłą i zgiełkiem. Przestrzeń pomiędzy budynkami zaaranżowano reprezentacyjną zielenią. W ramach terapii oferowano m.in. kąpiele wodne i powietrzne, sporty zimowe. Na terenie posesji liczącej około 25 ha (100 morg) urządzono m.in. tor saneczkowy o długości około 2500 m, kręgielnię, korty tenisowe;
- kąpielisko w pobliskim Górzyńcu było inwestycją, która doczekała się realizacji po wielu latach starań. W 1928 roku miejscowa prasa opisywała problem braku kąpieliska w Piechowicach – dużej miejscowości przemysłowej, liczącej wtedy około 5000 mieszkańców. Prasa donosiła, że miłośnicy kąpeli we własnym zakresie konstruowali prymitywne tamy, organizując naturalne zbiorniki. Po wielu projektach ostatecznie

394 Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku na jednego mieszkańca przypadało 6,7 m² terenów sportowych, co było wskaźnikiem dobrym przy normie 3–5 m². *Opis techniczny. Plan ogólny osiedla Piechowice pow. Jelenia Góra...*, s. 29.

395 P. Werth, *op. cit.*

396 *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge: mit Hohenkurven und Stangenmarkierung: Vereinskarte des R.G.V. Landesgruppe Sachsen 1:50 000*, Meinhold Verlagsgesellschaft, Dresden 1939 (ze zbiorów Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych).

397 P. Werth, *op. cit.*

zadecydowano o budowie nowego basenu w Górzycu. Korespondencję w tej sprawie prowadzono przez ponad dekadę. Z pisma z 1935 roku wynikało, że poszukiwano działki budowlanej korzystnie nasłonecznionej, osłoniętej przed wiatrem, z możliwością zaopatrzenia w wodę, z widokiem na Śnieżne Kotły i grzbiet Karkonoszy.

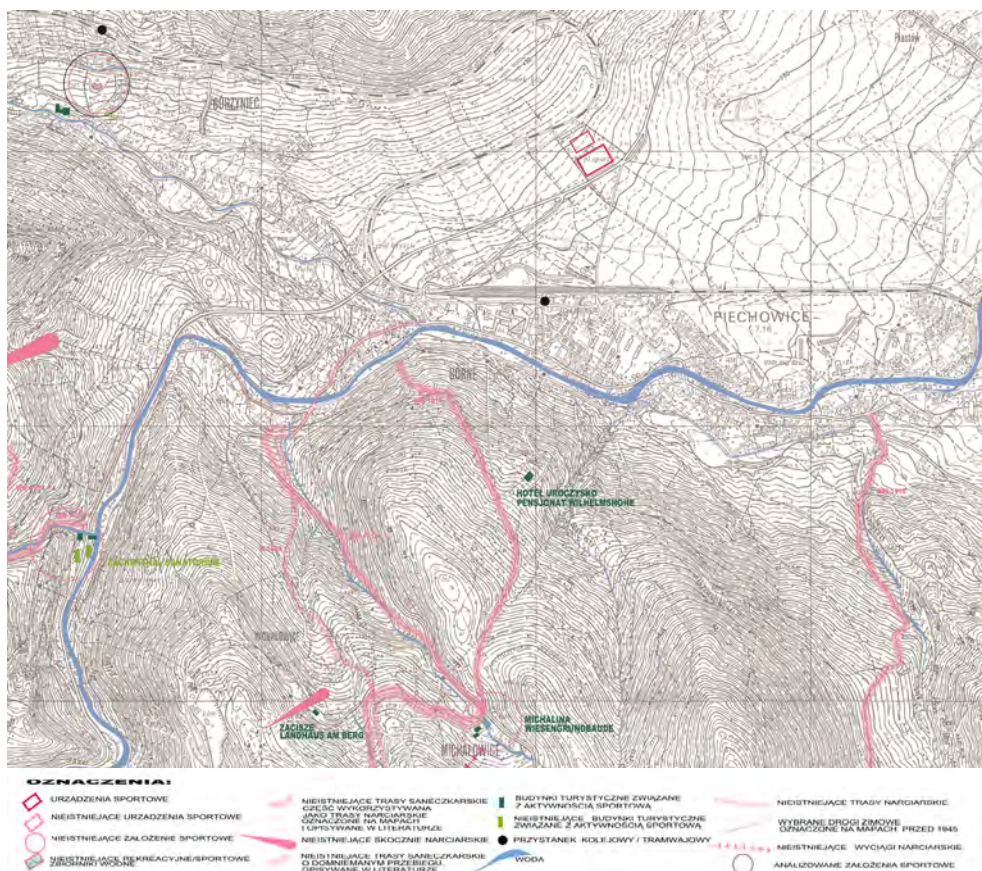
Ryc. 98. Wilhelmshöhe (dziś hotel Uroczyisko), ilustracja datowana na około 1897 rok (ze zbioru Muzeum Narodowego we Wrocławiu)

Ryc. 99. Piechowice. Petersdorf i. R. und Hartenberg ca. 1920 (katalogowy zapis archiwalny) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 100. Koncepcja planu zagospodarowania przestrzennego Piechowic.
Petersdorf im Riesengebirge 1:2500, Hermann Jansen, Berlin 1927
 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)

Trasy opisane i oznaczone w publikacjach: WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 101. Piechowice z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

A. GÓRZYNIEC

1. PRZYSTANEK PKP
2. DOMEK LETNISKOWY
3. OŚR. SZKOL. WYP. Z-D ENERGETYCZNY JEL. GÓRA
4. OŚR. SZKOL. WYP. Z-D ENERGETYCZNY JEL. GÓRA
5. BASEN
6. HOTEL PRACOWNICZY-NADLEŚNICTWO SZKL. PORĘBA
7. SZKOŁA PODSTAWOWA
8. SKLEP SPOŻYWCZY
9. ZAKŁAD BRUKARSKI

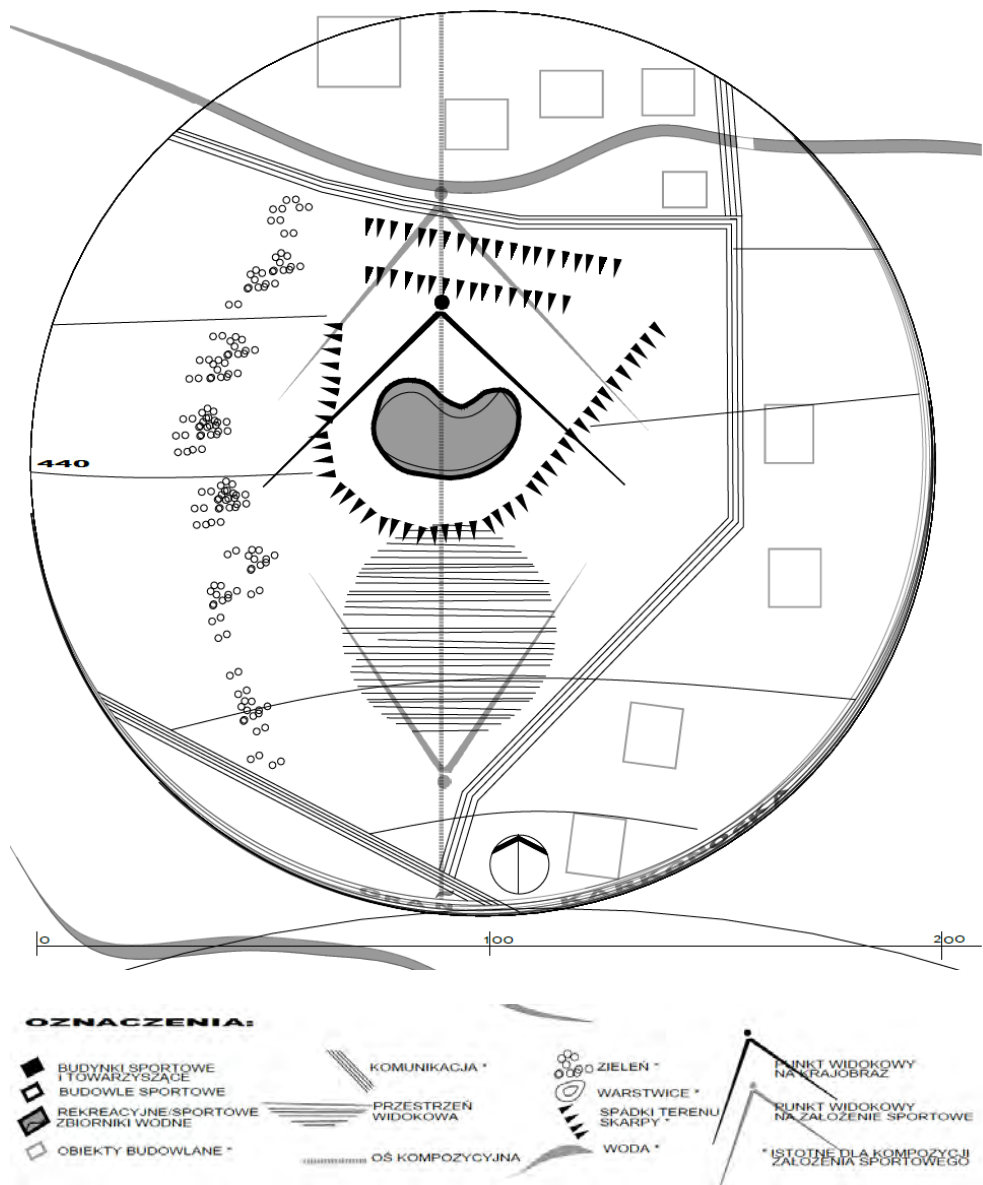
Ryc. 103. Górzyniec. Fragment Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice. Użytkowanie terenów – stan istniejący 1986 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1986 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

6.2. Założenie Górzyniec – kąpielisko

Z analizy map wynika, że dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku powstało kąpielisko, planowane już w czasach przedwojennych. Założenie sportowe wykorzystywało walory kameralnie położonej osady, uświetniając ją zarazem swym rozmachem. Olbrzymia działka zajmowała centralne miejsce w układzie osiedla na przecięciu najważniejszych traktów komunikacyjnych, w pobliżu dworca kolejowego, wzdłuż potoku Małej Kamiennej. Zieloną parcelę otaczały rytmicznie rozmieszczone kubatury budynków. Spadzisty, wyeksponowany na południe stok otwierał się jak wielka widownia na niezmacony krajobraz Kar-konoszy. Działka sąsiadowała z ważniejszymi obiektami turystycznymi: ośrodkiem wypoczynkowym Potok (niegdyś Haus Waldhof) i gospodą (niegdyś Har-tenberger Kretschan, Fritz Schoter's Gasthof).

Ryc. 104. Kąpielisko w Górzyncu, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 105. Schemat kąpieliska w Górzeńcu na podstawie wizji lokalnej w terenie (rys. autorki)

7. Michałowice – górską stacją sportową³⁹⁹

7.1. Lokalizacja i historia

Na zalesionych, północnych stokach masywu Karkonoszy, w oddali od centrum Piechowic, powstała typowa górską enklawa. Michałowice były początkowo samodzielną osadą, założoną w połowie XVII wieku, prawdopodobnie przez uchodźców religijnych z Czech. Wiek później włączona została do Piechowic. Pierwotnym zajęciem mieszkańców było: pasterstwo (kozy, owce), rolnictwo (uprawa lnu), sadownictwo (śliwy), tkactwo, leśnictwo, rzemiosło (wytwórnia drewnianych pudeł), produkcja markowego alkoholu (jarzębiaka). W drugiej połowie XIX wieku wioska nabrała charakteru wczasowiska. Istniała tu karczma, pensjonaty, punkt informacyjny towarzystwa turystycznego, 2 kąpieliska, skocznia narciarska, trasy spacerowe, saneczkarskie i narciarskie. Po wojnie miejscowość pozostała kameralnym wczasowiskiem, bazą harcerską, siedzibą teatru Nasz Teatr i Cinema. W 1988 roku wzniesiono tu kaplicę.

Do dzisiaj, dzięki przetrwałej w części architekturze chat sudeckich i pensjonatów przełomu XIX i XX wieku, uchwytna jest ta atmosfera karkonoskiego wczasowiska. Rozproszona na stokach rozległej polany doliny Michałowickiego Potoku zdominowana jest zabudową o funkcji mieszkalno-wypoczynkowej⁴⁰⁰.

Plany zagospodarowania z początku lat sześćdziesiątych XX wieku dążyły do zachowania funkcji wypoczynkowej przez Michałowice – osiedla należącego „do jednych z najskromniejszych, choć uroczych miejscowości wczasowych”⁴⁰¹. Zmierzano do rozwoju bazy stałej i sezonowej oraz usług. Przewidywano stworzenie w centrum Michałowic ośrodka rozrywkowego z terenami sportowymi (kort tenisowy z możliwością zaadaptowania na lodowisko, boisko do gier zespołowych). Miał on powstać w rejonie największej koncentracji domów wypoczynkowych. W pobliżu zamierzano stworzyć ośrodek usługowy. Położenie na uboczu głównego ruchu turystycznego, wśród lasów, oferowało bezpieczne warunki dla rodzin z dziećmi.

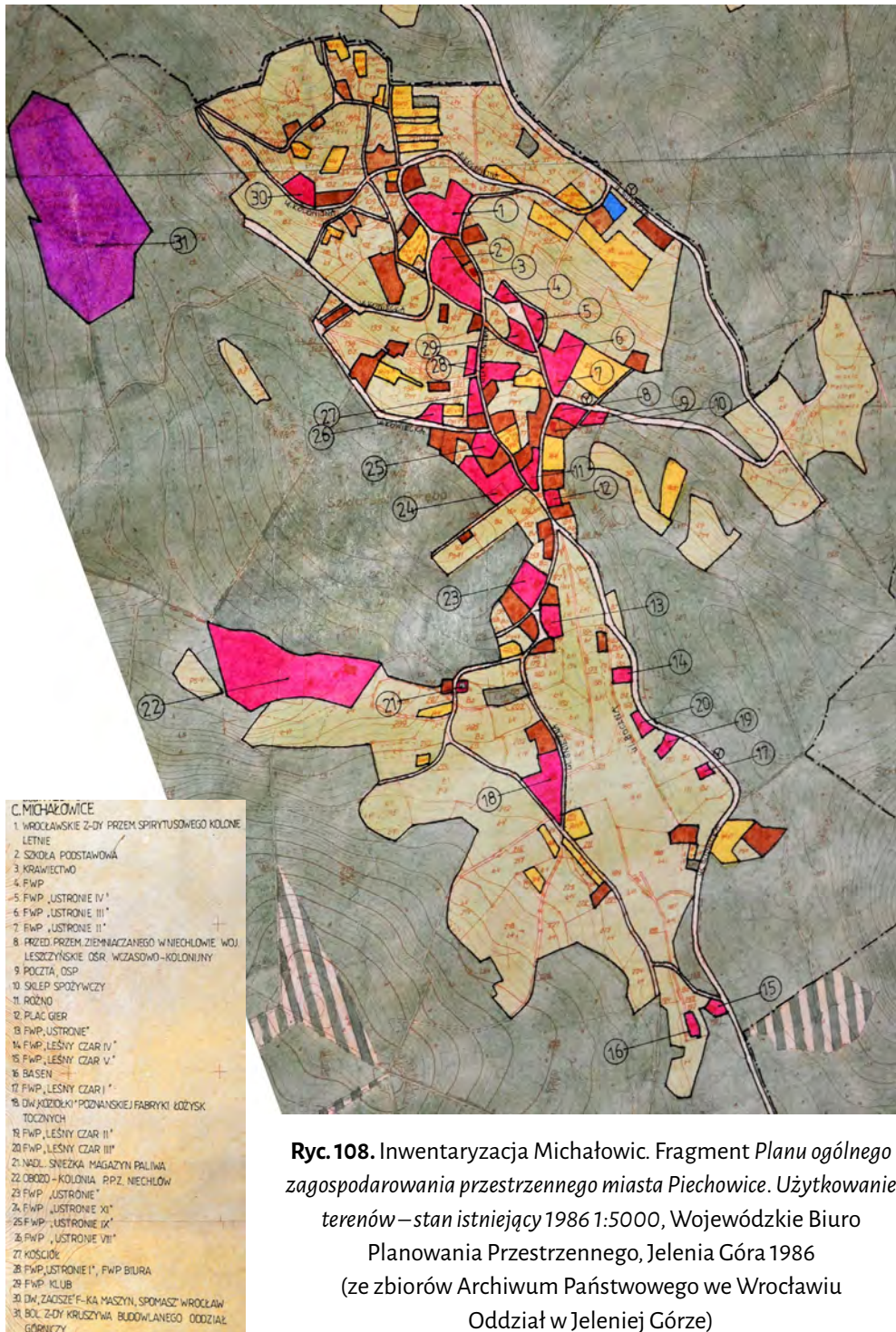
399 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł: *Słownik geografii turystycznej Sudetów. Karkonosze...*; *Das Schlesienbuch...* Bieżące dane uzyskano: w Urzędzie Gminy w Karpaczu, w Szklarskiej Porębie, w Podgórzynie, w Piechowicach, od sołtysów wsi, w Urzędzie Statystycznym, a także z monografii Z. Gasz, R. Witczak, *op. cit.* oraz na podstawie wizji lokalnej w terenie.

400 Około 1942 roku Michałowice zamieszkiwało 406 osób. Obecnie liczba mieszkańców zmniejszyła się do 321 osób.

401 Opis techniczny. *Plan ogólny osiedla Piechowice pow. Jelenia Góra...*, s. 11.

Ryc. 106. Inwentaryzacja Michałowie opracowana w latach osiemdziesiątych XX wieku do Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988, ukazująca potencjał bazy turystycznej Michałowie (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 108. Inwentaryzacja Michałowic. Fragment *Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice. Użytkowanie terenów – stan istniejący 1986* 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1986 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

7.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

- rozległa łąka, ze scenerią Śnieżnych Kotłów, w sercu osady jest elementem rozpoznawalnym Michałowic i zawsze stwarzała możliwości wszelkiej rekreacji, np. rekreacji w siodle;
- trasy saneczkarskie i narciarskie rozchodziły się we wszystkich kierunkach. Tor saneczkowy zjeżdżał serpentyną do Piechowic⁴⁰². Trasy narciarskie zmierzały do Piechowic, do Szklarskiej Poręby w okolice Heinzelbaude, do Drogi pod Regłami, do Szklarskiej Poręby w rejon dzielnicy Marysin (Mariental) i wyższych stref górskich (Peterbaude, schronisko Pod Łabskim Szczytem – Alte Schlesische Baude) i dalej do gęstej sieci wysokogórskich szlaków narciarskich⁴⁰³;
- skocznia narciarska przy ośrodku Zacisze (Landhaus am Berg) na północno-wschodnich stokach wzniesienia Drewniak, skąd roztaczał się nastrojowy pejzaż dolnej części Michałowic⁴⁰⁴, nobilitowała kameralną miejscowość;
- niewielki basen przy pensjonacie Pokoje Gościnne Michalina (Wiesengrundbaude) był strategicznie zlokalizowany. Znajdował się przy skrzyżowaniu dróg, na śródgórskim wypłaszczeniu, przy wjeździe do miejscowości. Prawdziwą ozdobą obiektu była perspektywa Śnieżnych Kotłów w zestawieniu z koronkową elewacją schroniska. Przypuszczać można, że w dolinie Michałowickiego Potoku, przytulony do Piechowickiej Góry i w zaciszu stoków góry Drewniak, stanowił sielską przystań;

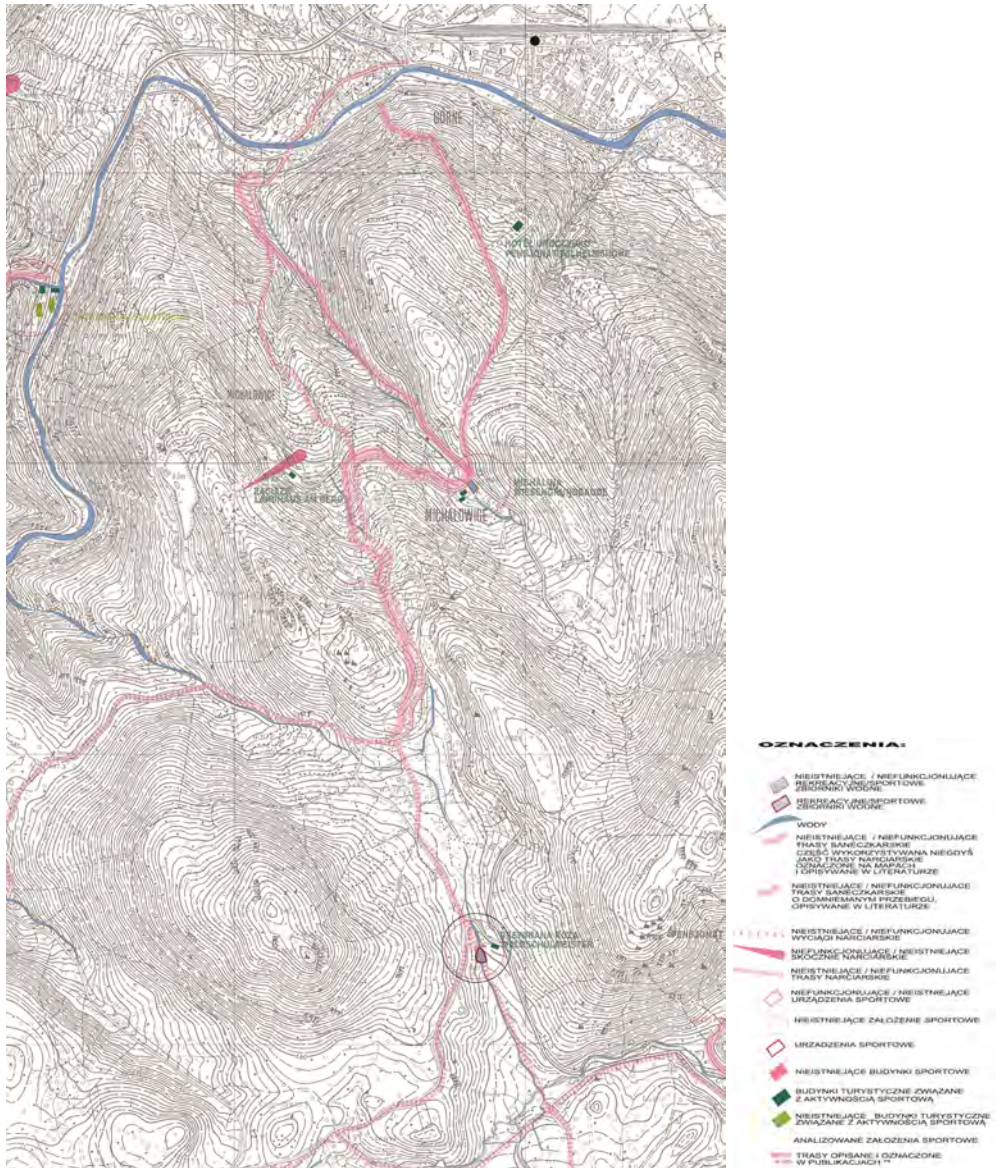
Ryc. 109. Skocznia w Michałowicach, 2015 (fot. autorki)

402 *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge...*; P. Werth, *op. cit.*

403 *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

404 *Ibidem.*

– nieco większe kąpielisko górskie (Freischwimmbad Zum Waldschulmeister) usytuowano przy pensjonacie Drewniana Róża (Zum Waldschulmeister).

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

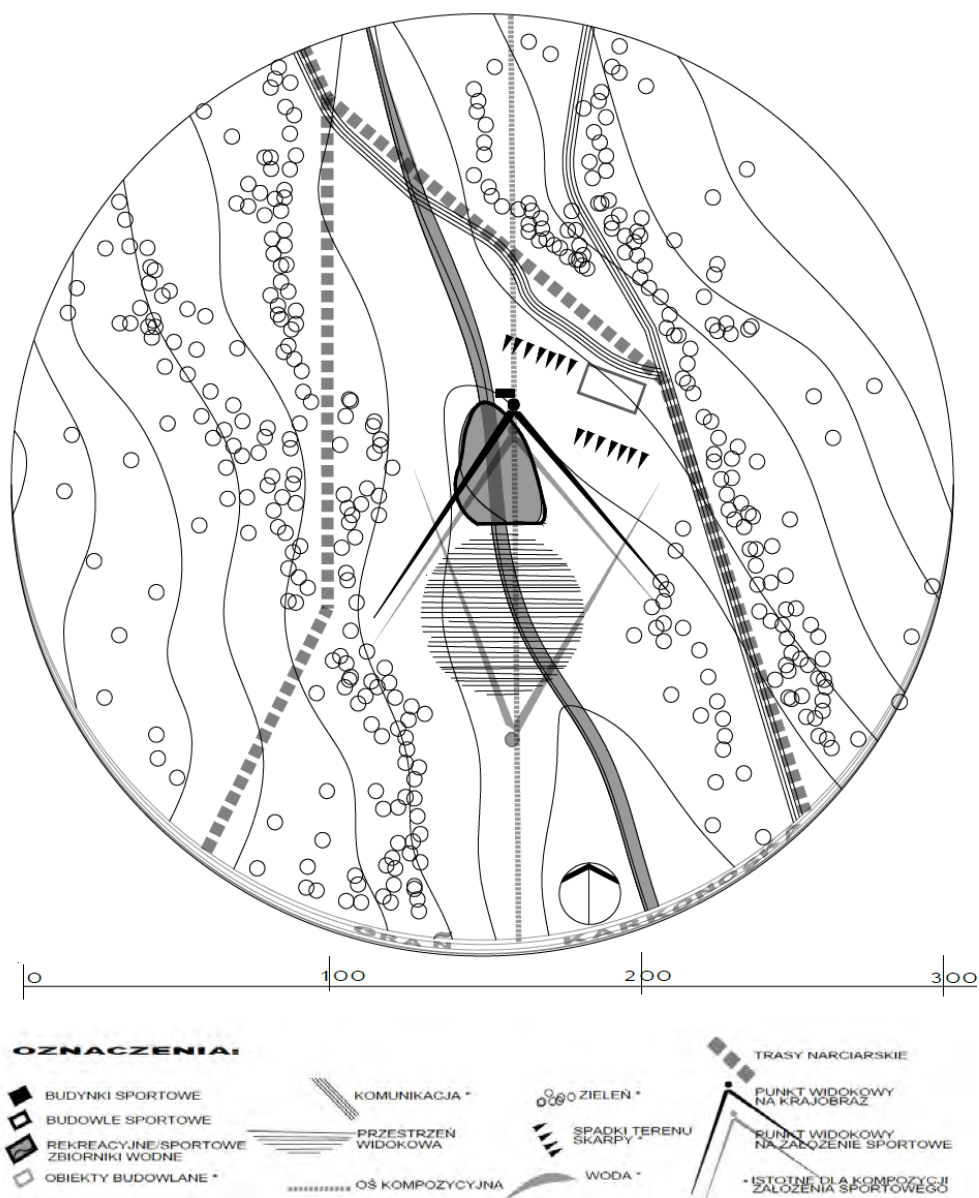
Ryc. 110. Michałowice z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

7.3. Założenie Michałowice – kąpielisko

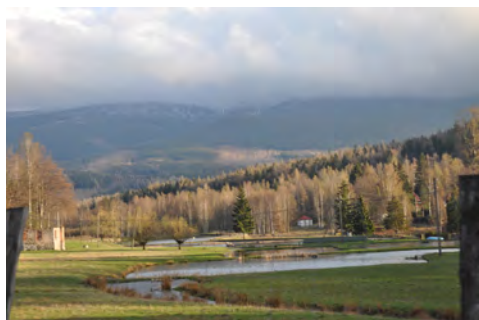
Lokalizacja kąpieliska (Freischwimmbad Zum Waldschulmeister) powstałego w pierwszej połowie XX wieku była nieprzypadkowa. Na równi ukrytej pomiędzy stokami Świerczyny, Grzybowca i Płoszczania, na jednym z dopływów potoku Brocza utworzono akwen wpisany w zagłębienie terenu. Zbiornik, zaokrąglony od północy, prosto ścięty od południa, na delikatnie wyniesionej skarpie, otoczony był naturalną roślinnością górską. Z jednej strony stykał się z łąkami, z drugiej porastał świerkami. Przy nabrzeżu południowym wzniesiono niewielki pawilon zaplecza, który powielał standardowy repertuar form: spłaszczony dach kopertowy, widoczna konstrukcja słupowo-mieczowa podcienia. Istotnym elementem założenia był jednak asymetrycznie wznoszący się nad całością pensjonat Waldschulmeister. Intrygująca architektura, utrzymana w konwencji regionalnej, przylegająca do urządzeń sportowych, stanowiła charakterystyczny zabieg kompozycyjny stosowany w Karkonoszach. Kubatura, przekryta dwuspadowym dachem, z odeskowanym poddaszem użytkowym, skontrastowanym z jasnym tynkiem parteru i szarością kamiennego przyziemia – cokołu, nadawała kulturowego sztafażu górskiemu założeniu sportowemu. Warto nadmienić, że zbiegały się tu trasy biegowe pochodzące z najwyższych partii Karkonoszy i sąsiadujących miejscowości.

Ryc. 111. Kąpielisko przy pensjonacie Drewniana Róża, Michałowice, 2015 (fot. autorki)

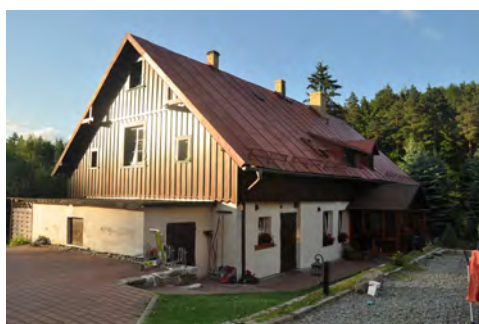
Ryc. 112. Schemat kąpieliska w Michałowicach, pierwsza połowa XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

Ryc. 113. Łąka Michałowice, 2015 (fot autorki)

Ryc. 114. Zabudowa przylegająca do Łąki Michałowice, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 115. Kąpielisko przy pensjonacie Pokoje gościnne Michalina, Michałowice, 2015 (fot. autorki)

8. Podgórzyn – baza wypadowa w góry

Podgórzyn to duża wieś w obrębie Pogórza Karkonoskiego i Kotliny Jeleniogórskiej, która powstała w XIII wieku. Jest siedzibą władz gminy wiejskiej Podgórzyn. Na terenie gminy znajdują się turystyczne osady, które zasługują również na miano stacji sportowych, takie jak: Przesieka, Zachelmie, Sosnówka, Miłków, Borowice. Układ ruralistyczny wsi przybrał formę zwartej, pasmowej zabudowy wzdłuż rzeki Podgórnej i równoległych do jej biegu głównych dróg.

8.1. Lokalizacja i historia

Miejscowość opisywano w przewodnikach jako malowniczo położoną, w otoczeniu lasów, oferującą wspaniałe widoki, spacer, wycieczki⁴⁰⁵. Na początku XX wieku, na fali ożywienia turystycznego, zagospodarowano turystycznie stawy hodowlane, doprowadzono turystyczną linię tramwajową z Jeleniej Góry⁴⁰⁶. Przystanek tramwajowy znajdował się przy restauracji Nad Stawami (Teichschänke), nad Stawem Kuźniczym, gdzie można było pływać kajakami. W tym miejscu także kończyła się słynna trasa saneczkarska prowadząca z Przełęczy Karkonoskiej przez Przesiekę. Podgórzyn nie mógł rywalizować ofertą turystyczno-sportową z innymi miejscowościami regionu Karkonoszy, jednak wykorzystywał optymalnie walory położenia geograficznego, przyjmując rolę bazy wypadowej w góry.

Pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku strukturę jednostki stanowiły zróżnicowane funkcjonalnie tereny przemysłowe, usługowe, administracji, gospodarstw rolniczych, a także turystyczne (na 1691 mieszkańców dostępnych było 195 miejsc wypoczynkowych)⁴⁰⁷. Z dokumentacji planistycznej wynika, że zakładano umiarkowany rozwój, w tym funkcji sportowej i rekreacyjnej. Nie obawiano się jednak śmiałych przedsięwzięć jak wyciąg narciarski na północ-

405 *Reichs Handbuch...*

406 W 1912 roku uruchomiono elektryczną linię tramwajową do Podgórzyna Dolnego, w 1914 roku do Podgórzyna Górnego. Planowano jej przedłużenie aż do Szpindlerowego Młyna i Szklarskiej Poręby. „Latem spod dworca kolejowego w Jeleniej Górze podróżowali nimi piechurzy wybierający się na wycieczki w okolice Przesieki, a zimą narciarze, dla których przygotowywano specjalne wagoniki do przewozu nart”. M. Ciesielski, *op. cit.*, s. 16.

407 *Plan zagospodarowania przestrzennego gminy Podgórzyn*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1987, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, s. 19 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

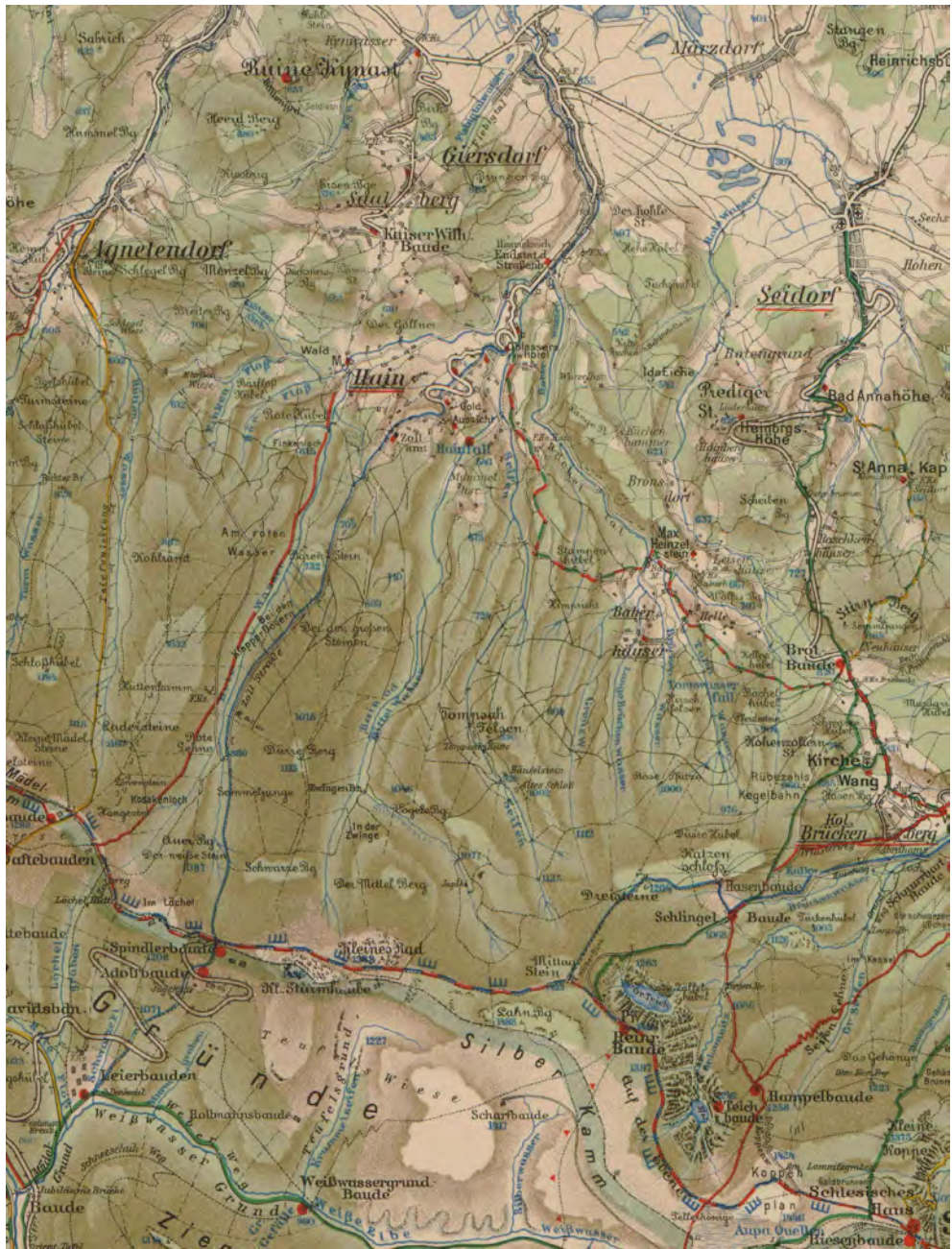
Ryc. 116. Hotel Schneekoppe w Podgórzynie przed 1924 rokiem (światłodruk, Männich & Höckendorf, Jelenia Góra, ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu)

no-wschodnich stokach góry Kucznik i północnych stokach góry Bukowiny oraz teren sportowy na północnym stoku góry Podgórzynki⁴⁰⁸.

8.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

- Staw Kuźniczy, z możliwością uprawiania rekreacyjnie sportów wodnych,
- trasa dla sań i saneczek wiodąca z wysokich partii Karkonoszy (m.in. ze Schroniska Księcia Henryka) przez Karpacz, Borowice do Podgórzyna oraz druga z Przełęczy Karkonoskiej przez Przesiekę do Podgórzyna.

408 *Wieś Podgórzyn i Przesieka. Miejskowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego. Plan Perspektywiczny 1990 rok*, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze Powiatowy Zespół Urbanistyczny, [b.m.] 1970–1971, zatwierdzony Uchwałą nr 101/284/71 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze z dnia 20 grudnia 1971 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

Ryc. 117. Rejon wsi Podgórzyn z oznaczeniem letnich szlaków turystycznych. *Riesengebirge (Schneekoppe) 1:50 000, II Schneekoppengebiet Wanderkarte II vom Riesengebirge Teil II: Schneekoppengebiet, C.C. Meinhold & Söhne, Dresden ca. 1919* (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

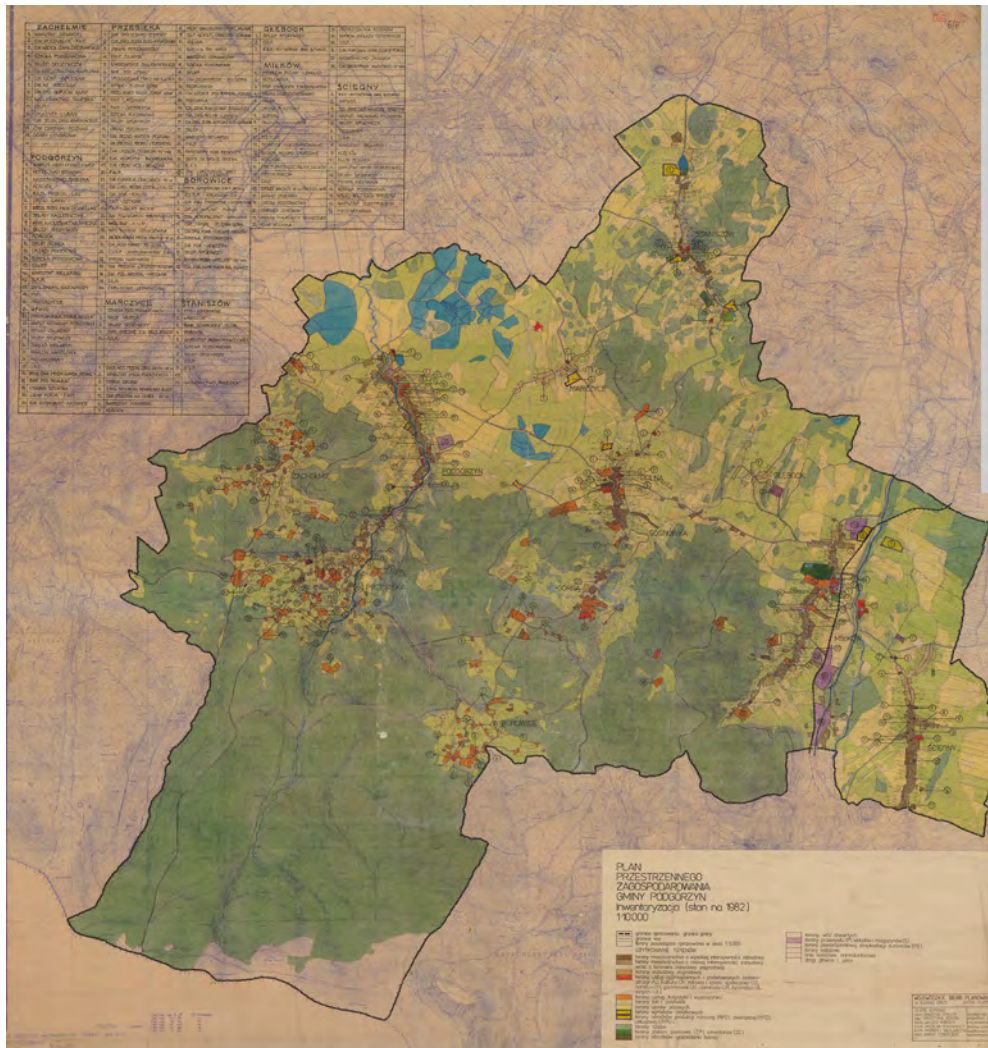
Ryc. 118. Rejon wsi Podgórzyn z oznaczeniem letnich szlaków turystycznych.
 Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge...

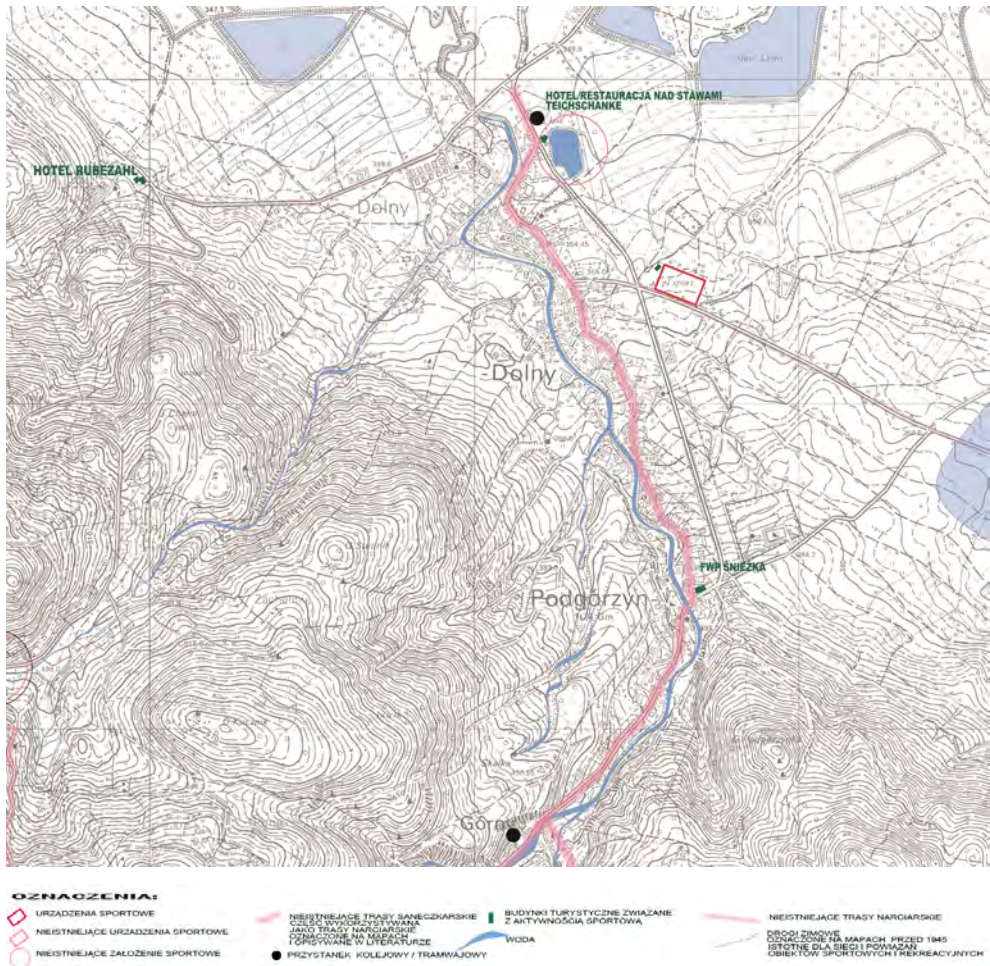
Ryc. 119. Rejon wsi Podgórzyn z oznaczeniem zimowych tras. *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge: mit Hohenkurven und Stangenmarkierung: Vereinskarte des R.G.V. Landesgruppe Sachsen: 1:50 000, Meinhold Verlagsgesellschaft, Dresden 1939* (ze zbiorów Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych)

- **Ryc. 120.** Podgórzyn i Przesieka. *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego. Plan perspektywiczny z 1990 roku 1:5000, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze, Powiatowy Zespół Urbanistyczny, 1970/1971, zatwierdzony Uchwałą 101/284/71 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze z dnia 20 grudnia 1971* (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

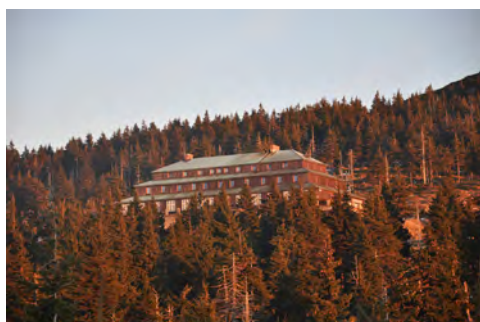

Ryc. 121. Plan przestrzennego zagospodarowania gminy Podgórzyn. Inwentaryzacja (stan na 1982) 1:10 000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Zespół Planów Miejsowych „Południe” 1982 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 122. Podgórzyn z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

Ryc. 123. Przetęcz Karkonoska, schronisko Odrodzenie, 2015 (fot. autorki)

9. Przesieka – górską stacją sportową⁴⁰⁹

Przesieka jest wsią w gminie Podgórzyn

9.1. Historia i lokalizacja

Przesieka rozpościera się pomiędzy lasami, łąkami i pastwiskami stoków Śląskiego Grzbietu Karkonoszy i Przedgórze Karkonoszy (w części tzw. Karkonoskiego Padolu Śródgórskiego).

Ryc. 124. Przesieka – tablica informacyjna z planem miejscowości z 1998 roku znajdująca się w centrum wsi (fot. autorki)

409 Dane do roku 1985 roku czerpano m.in. z następujących źródeł:

– *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,

– *Das Schlesienbuch...*,

– strona internetowa: podgorzyn.pl

Bieżące dane uzyskano:

– w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Podgórzynie, sołtys),

– na podstawie wizji lokalnej w terenie.

Wieś powstała w XVII wieku z osady kurzaków. Początkowo osiedlali się tu zagrodnicy, chałupnicy hodujący bydło, w tym kozy, uprawiający warzywa, owoce, w tym jabłonie (lokalny gatunek), len.

Od drugiej połowy XIX wieku przyjmuje się rozkwit miejscowości jako wczasowiska, kiedy to malarz Adolf Dressler spopularyzował to miejsce. Funkcjonowały tu: kuźnia, piekarnia i młyn, szkoła ewangelicka i katolicka, karczma sądowa, sklepy, atelier fotograficzne, salony fryzjerskie, rzeźnik, zakłady szewskie, kaplica, plac taneczny, placówka towarzystwa turystycznego. Powstawały hotele, gospody, pensjonaty oraz obiekty sportowe. W latach 1884–1903 Przesieka⁴¹⁰ konkurowała nawet z Karpaczem. Łagodny klimat i położenie umożliwiały uprawianie wszelkich sportów zimowych, tj. wędrówek w rakietach śnieżnych, narciarstwa, saneczkarstwa, łyżwiarstwa, skijöringu⁴¹¹, skoków narciarskich, które to rozślawiły Przesiekę. Dostępni byli instruktorzy narciarscy, przewodnicy wypraw na saniach rogatych. Ze względu na czystość powietrza kurort polecany był także przez lekarzy.

Po 1945 roku wieś w dolinie Czerwienia, Podgórznej i Myi stała się największym wczasowiskiem środkowych Karkonoszy. Działało wiele ośrodków wypoczynkowych. Uprawiano narciarstwo i korzystano z przedwojennej infrastruktury sportowej. W czasach, gdy dominowała tu funkcja turystyczno-wypoczynkowa i mieszkaniowa, Plan zagospodarowania przestrzennego gminy Podgórzyn z 1987 roku zakładał większą rozbudowę bazy turystyczno-sportowej i wyważony rozwój, w ramach którego zaplanowano m.in. budowę domów wczasowych w powiązaniu z wyciągiem narciarskim pod Bażynowe Skały. Preferowano gospodarkę pastwiskową.

Kryzys, zmiany ustrojowe przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku stłumiły prężny ośrodek. Inwestycje (gospody, modernizacje historycznej zabudowy) nieco ożywiły górską osadę na początku XXI wieku. W trakcie budowy jest kaplica. Nie funkcjonują już żadne obiekty sportowe. Aktualnie główną atrakcją wsi stanowi otaczająca ją dzika przyroda. Niegdyś w krajobrazie miejscowości przeważały górskie łąki, teraz – lasy. Układ wsi przypomina gniazda zgrupowane wzdłuż serpentyn ulic. Nie prowadzi się badań dotyczących zatrudnienia, zajęć mieszkańców. Z relacji sołtysa Przesieki wynika, że większość mieszkańców zatrudnionych jest w turystyce⁴¹².

410 *Przesieka w Karkonoszach. Historia*, <http://www.przesieka.pl/historia.html> [dostęp: 8 sierpnia 2016].

411 Meyers Reisebüer, *Riesengebirge, Isergebirge, Breslau. Mit 9 Karten, 12 Plänen und 2 Rund-sichten*, Bibliographisches Institut AG, Leipzig 1930, s. 129, <https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/publication/1351/edition/1526> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

412 W Przesiece jest około 500 stałych mieszkańców. Liczba ta zmniejszyła się w stosunku do roku 1942, kiedy miejscowość zamieszkiwało 785 osób i nieznacznie do statystyk z końca

9.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

a) Urządzenia narciarskie

Skocznie narciarskie⁴¹³:

- skocznia obok ośrodka wypoczynkowego Wielkopolanin (pensjonatu Almenrausch) zbudowana w latach około 1910–1920⁴¹⁴,
- skocznia przy ośrodku wypoczynkowym Kaliniec (Schweizerhaus)⁴¹⁵,
- skocznia Hainfallschanze zbudowana w 1932 roku⁴¹⁶ przy Wodosпадzie Podgórznej,
- skocznia wybudowana pod koniec 1922 roku powyżej Przesieki, w pobliżu Kotła Smogorni⁴¹⁷.

Trasy narciarskie biegowe, m.in.:

- trasa: Przesieka, Szwedzkie Skały, Borowice, dolina potoku Kacza, Przesieka⁴¹⁸,
 - trasa: Przesieka, Spindlerbaude, Peterbaude (Rotwasserweg), Przesieka⁴¹⁹,
 - trasa: Przesieka, Zachełmie.
 - płaskie, szerokie stoki narciarskie i wyciągi narciarskie :
 - stok z wyciągiem w dolinie potoku Czerwienia,
 - stok z wyciągiem przy ośrodku wypoczynkowym Kaliniec;
- Uprawiano także skijöring⁴²⁰.

b) trasy saneczkarskie:

- jedna z ważniejszych w Karkonoszach tras saneczkarskich (sań rogaty) z Przełęczy Karkonoskiej do Dolnego Podgórzyna wynosząca około 7 km⁴²¹,

lat osiemdziesiątych XX wieku. Liczba mieszkańców stałych wynosiła wtedy 565, a liczba miejsc bazy wypoczynkowej 1434. *Plan zagospodarowania przestrzennego gminy Podgórzyn...*, s. 42.

413 T. Przerwa, *Między...*, s. 210.

414 Dane z portalu fotopolska.eu – https://fotopolska.eu/Skocznia_narciarska_stara_Przesieka [dostęp: 8 sierpnia 2016].

415 Meyers Reisebüer, *op. cit.*, s. 129–130.

416 Dane z fragmentu folderu reklamowego z 1932 roku zamieszczonego w portalu: https://fotopolska.eu/Skocznia_narciarska_Przesieka?map_z=16 [dostęp: 8 sierpnia 2016].

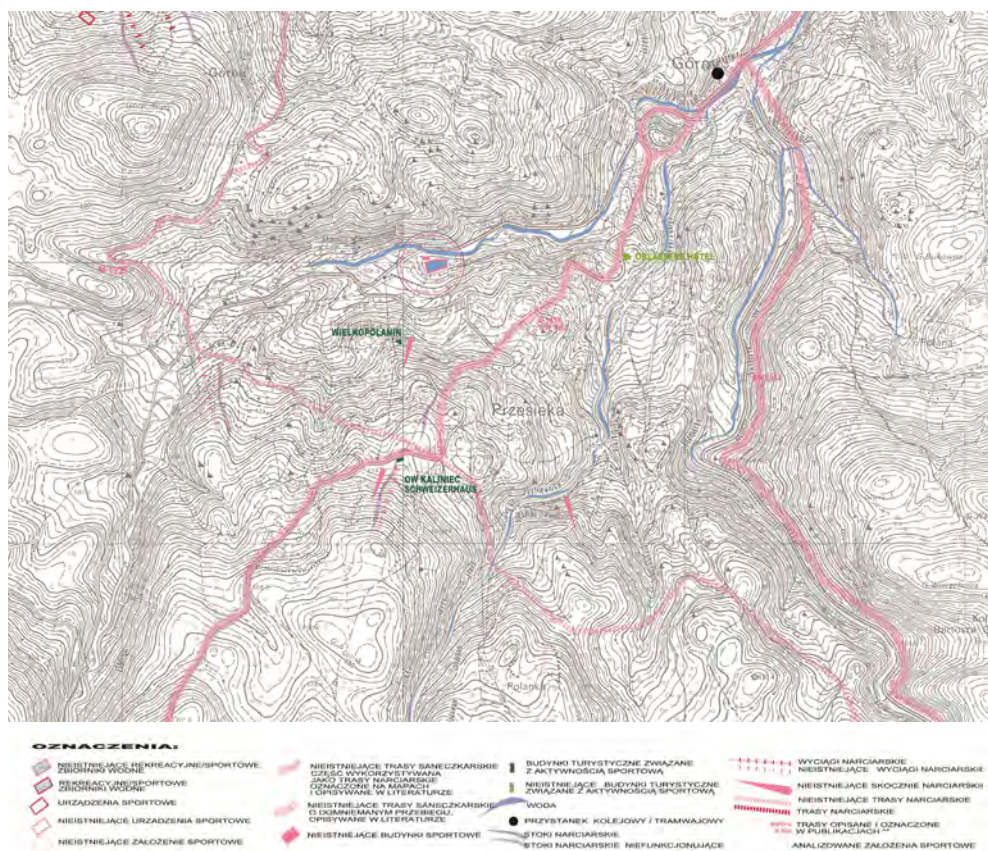
417 A. Gierak, *op. cit.*

418 Meyers Reisebüer, *op. cit.*, s. 129–130.

419 *Ibidem.*

420 *Ibidem.*

421 P. Werth, *op. cit.*

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 125. Przesieka z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

- trasa wiodąca ze schroniska im. Księcia Henryka (Prinz-Heinrich-Bau-de), obok świątyni Wang, przez Borowice do Przesieki,
- tor saneczkowy i bobslejowy przeprowadzony po drodze osiedlowej o długości 4 km (i nachyleniu 6–7%)⁴²²,
- prawie wszystkie drogi stawały się zimą trasami saneczkowymi. Jak anonsowały foldery turystyczne, sanie czekały na swoich jeźdźców m.in. w nieistniejącym hotelu Oblasser's i innych,

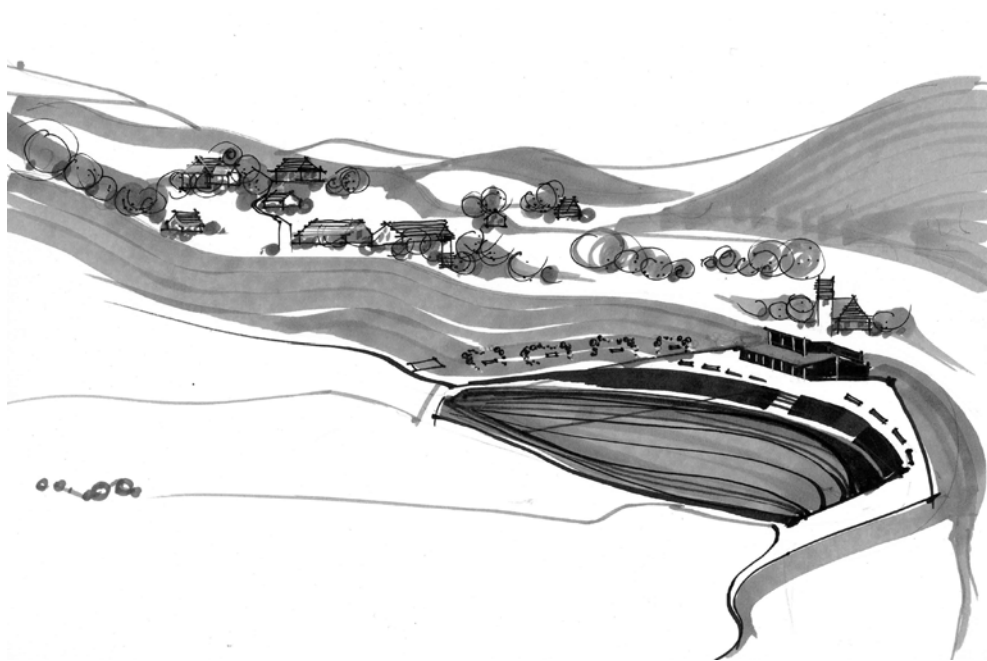
422 *Ibidem.*

- c) tereny do gry w tenisa ziemnego i krykieta⁴²³,
d) kąpielisko (Schwimmbad im Rotwassertal)⁴²⁴ i naturalne lodowisko.

Można dodać, że w 2012 roku powstała dziesięciokilometrowa dwukierunkowa, widokowa trasa narciarska do stylu klasycznego. Obecnie Przesieka rozwija się jako ośrodek kolarstwa górskiego.

9.3. Założenie Przesieka – kąpielisko

Kąpielisko w Przesiece powstało w pierwszej połowie XX wieku w łagodnie ukształtowanej dolinie potoku Czerwienia. Zachowano naturalny kształt zbiornika wodnego z wykorzystaniem istniejącego stawu. Rustykalna, ascetyczna zabudowa z podcieniami otwierała się od południa na grzbiet Karkonoszy,

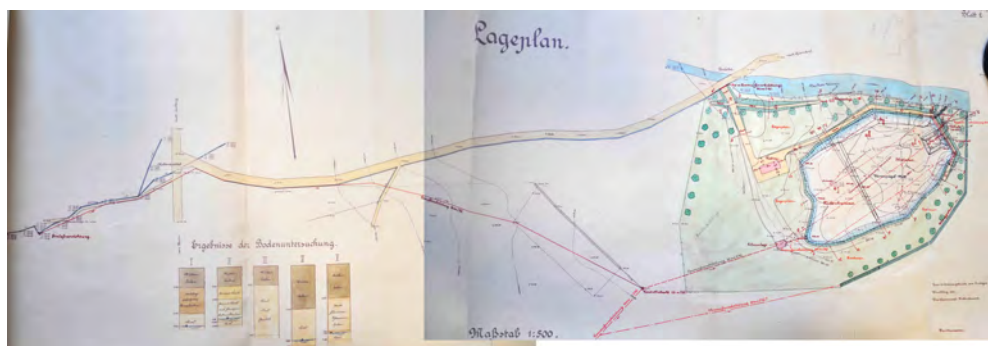

Ryc. 126. Kąpielisko w Przesiece, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

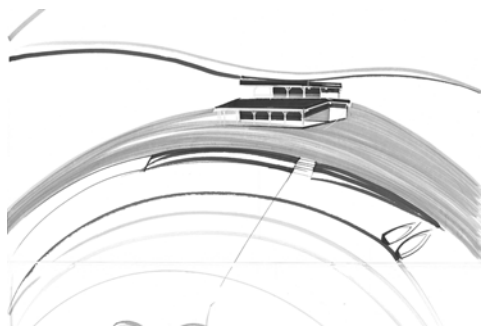
423 *Sommerfrische Hain im Riesengebirge*, Ostgruppe des Riesengebirgs-Vereins, [b.m.] ca 1905 (katalogowy zapis archiwalny).

424 K. Baedeker, *Schlesien Riesengebirge. Grafschaft Glatz. Riesehandbuch*, Karl Baedeker, Leipzig 1938, s. 120, <https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/publication/10041/edition/9737/content> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

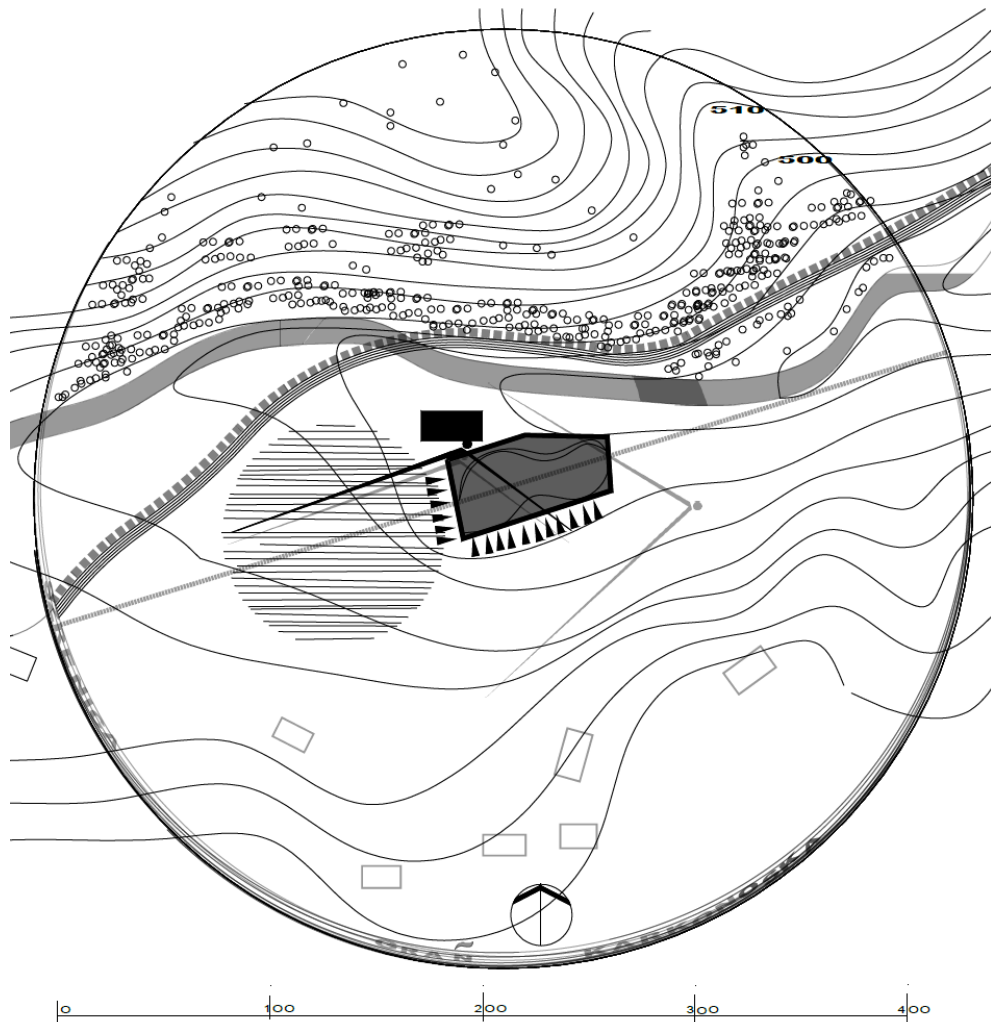
z akwenem wodnym na pierwszym planie. Parter wieńczył dwuspadowy dach o nieznacznym nachyleniu oraz nadbudowa o dachu pulpitowym. Zadaszenie pełniło również funkcję tarasu. Rozległe trawiaste przestrzenie przenikały swobodnie kształtowane linie ścieżek. Kompozycję założenia podkreślała linia zabudowy pensjonatów, chat prawego brzegu potoku. Przeciwległy, północny stok tworzył jednolite tło krawędzi lasu.

Ryc. 127. Rzut kąpieliska w Przesiecle
(ze zbiorów Państwowego Archiwum we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 128. Kąpielisko w Przesiecle, pierwsza połowa XX wieku i stan obecny, 2015
(rys. i fot. autorki)

OZNACZENIA:

- BUDYNKI SPORTOWE
- BUDOWLE SPORTOWE
- ▣ REKREACYJNE/SPORTOWE ZBIORNIKI WODNE
- OBIEKTY BUDOWLANE *

- KOMUNIKACJA *
- PRZESTRZEŃ WIDOKOWA
- OŚ KOMPOZYCYJNA

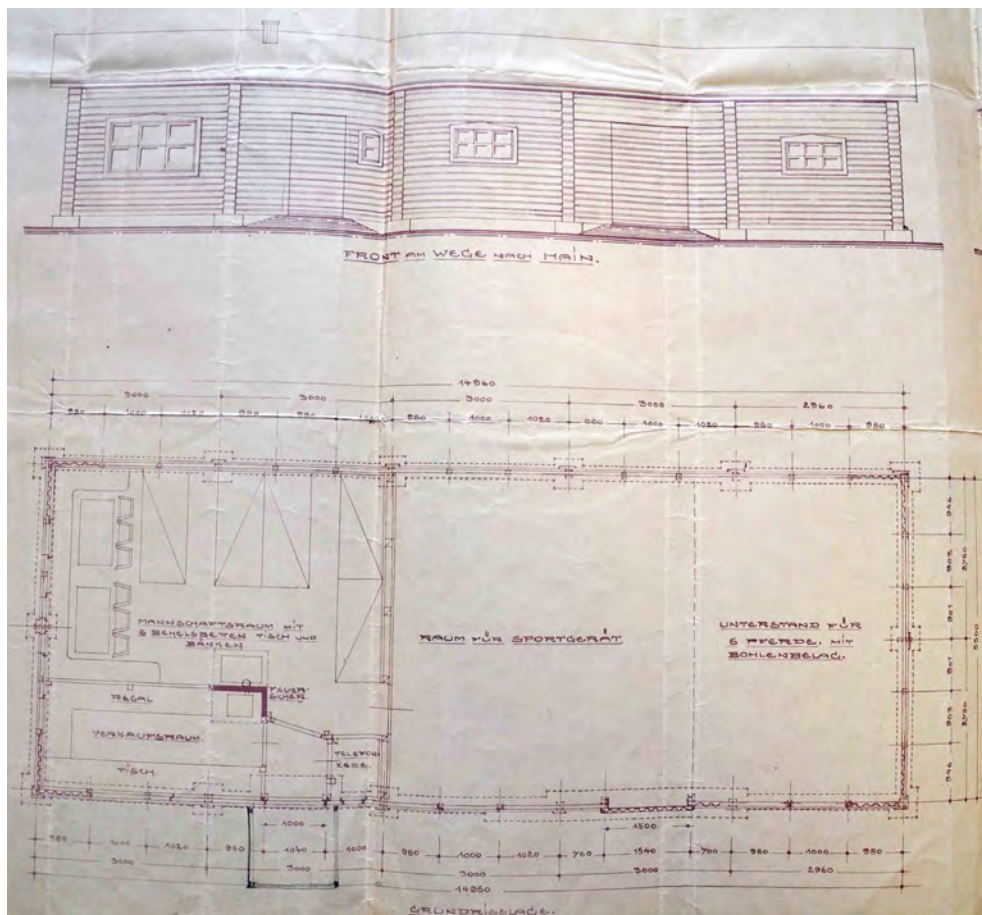
- ZIELEŃ *
- ▴ SPADKI TERENU SKARPY *
- WODA *

- WAZNIEJSZE TRASY TURYSTYCZNE I SPORTOWE
- ▲ PUNKT WIDOKOWY NA KRAJOBRAZ
- ▲ PUNKT WIDOKOWY NA ZAŁOŻENIE SPORTOWE
- ISTOTNE DLA KOMPOZYCJI ZAŁOŻENIA SPORTOWEGO

Ryc. 129. Schemat kąpieliska w Przesiece, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

9.4. Stacja sani rogatych

Materiały archiwalne zawierają dokumenty budowlane z 1930 roku dotyczące budowy schroniska – poczekalni dla przewoźników sani w rejonie Przełęczy Karkonoskiej (Spindlerpass). Niepozorny obiekt (5 × 15 m) miał mieścić pomieszczenia, takie jak: kabina telefoniczna, bar (który serwowałby wyroby tytoniowe i czekoladowe), piec, przestrzeń wspólną zawierającą prowizoryczne łóżka, ławy, stoły, pomieszczenie na sprzęt sportowy, pomieszczenie dla koni. Budynek miałby obsługiwać trasy sportów zimowych na obszarze nadleśnictwa Przesieki, wytyczone wtedy na prywatnych drogach dworskich.

Ryc. 130. Projekt schroniska – poczekalni dla przewoźników sani rogatych w rejonie Przełęczy Karkonoskiej (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 131. Otoczenie architektoniczne terenów sportowych,
Przesieka, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

Ryc. 132. Przesieka, 2015 (fot. autorki)

10. Zachełmie – górską stacją sportową⁴²⁵

Zachełmie jest wsią w gminie Podgórzyn.

425 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł:

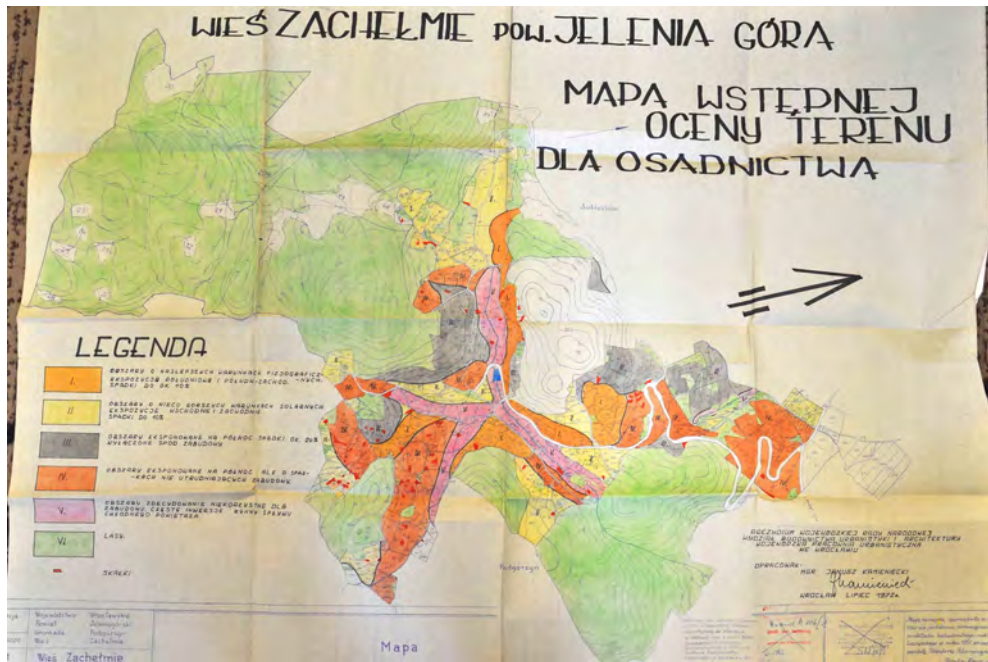
– *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,

– *Das Schlesienbuch...*,

– strona internetowa: podgorzyn.pl.

10.1. Lokalizacja i historia

Zachełmie leży na północnych stokach Przedgórze Karkonoszy. Większość terenu zajmują lasy i nieliczne powierzchnie gruntów rolnych. „Teren (...) osiedla jest silnie skonfigurowany i rozczłonkowany doliną inwersyjną. Dodatkową trudność stanowi różnorodność ekspozycji stoków”⁴²⁶.

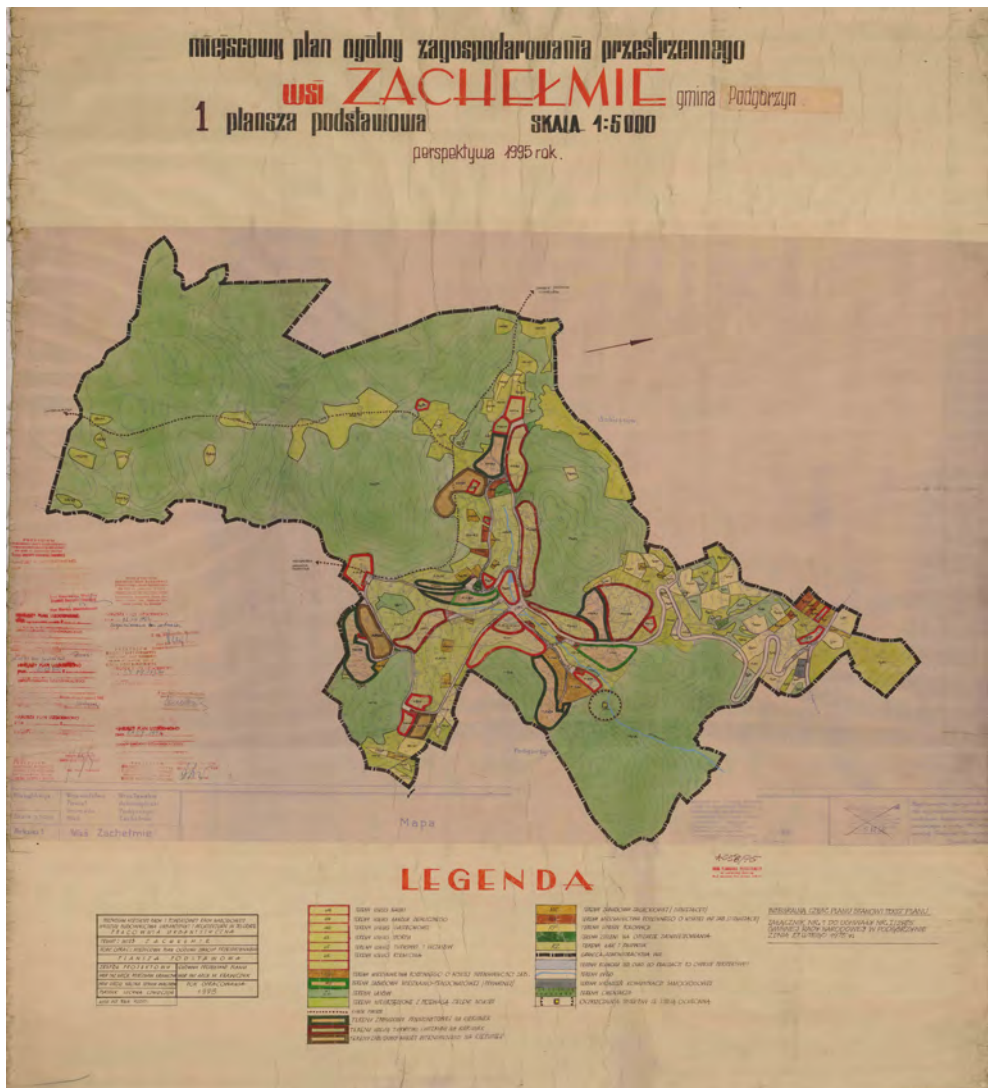

Ryc. 133. Mapa wstępnej oceny terenu dla osadnictwa do Miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury Wojewódzka, Pracownia Urbanistyczna w Wrocławiu, Wrocław 1972 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Bieżące dane uzyskano:

- w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Podgórzynie, sołtys),
- na podstawie wizji lokalnej w terenie.

426 *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie na okres do 1990 roku*, Prezydium Miejskiej i Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Pracownia Urbanistyczna, [b. m.] 1973 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

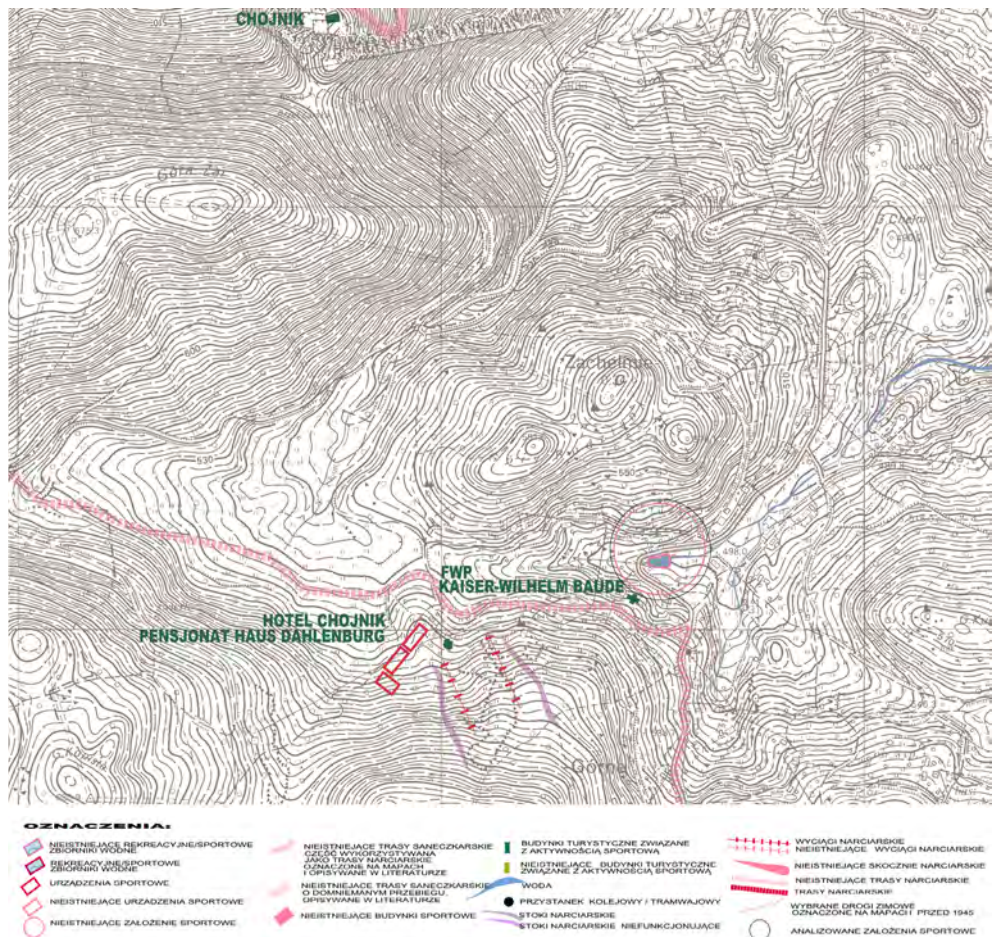
Ryc. 134. *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego wsi Zachęlmie. Plansza podstawowa. Perspektywa 1995 1:5000, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i Powiatowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze, Pracownia Urbanistyczna, 1973, załącznik nr 1 do Uchwały nr 1/28/75 Gminnej Rady Narodowej w Podgórzu z dnia 27 lutego 1975 roku (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)*

Wieś założono w XVII wieku jako kolonię Przesieki, a następnie zasiedlono przez uciekinierów religijnych z Czech. Pierwotnie była przyczółkiem drwali,

pasterzy, rolników. Miejscową specjalnością była uprawa wiśni. W XVIII wieku założono tu szkołę, młyny, później tartak, gospodę. Z czasem Zachełmie stało się modnym, kameralnym letniskiem i stacją sportów zimowych. Wzniesiono tu basen kąpielowy, schronisko młodzieżowe, punkt informacyjny towarzystwa turystycznego, wytyczono trasy narciarskie.

Po wojnie ludność trudniła się rolnictwem, turystyką, prosperowały domy wczasowe funduszu wczasów pracowniczych i zakładów pracy.

Obecnie niewielka, rozproszona osada, położona w dolinie Zachełmca, zachowała charakter zacisznego wczasowiska. Zimą funkcjonuje tu mały wyciąg narciarski. Brak elementarnych usług rekompensowany jest nieprzeciętną aktywnością społeczności zachełmiańskiej. Wykształceni mieszkańcy wspierają

Ryc. 135. Zachełmie z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

się, prowadząc (przede wszystkim w miastach) działalność z zakresu motoryzacji, budownictwa, medycyny, a także produkcji i turystyki⁴²⁷.

Projekt planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie z 1975 roku zakładał nawet 1550 ludności sezonowej⁴²⁸.

10.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

W pierwszej połowie XX wieku z Przesieki do Jagniątkowa przebiegał odcinek trasy narciarskiej, która dopełniała obfitą sieć szlaków narciarskich w Karkonoszach.

Współcześnie w osadzie funkcjonuje stok narciarski z wyciągiem przy hotelu Chojnik⁴²⁹ oraz zespół boisk sportowych. Ta prywatna inwestycja jest namiastką planów z 1973 roku budowy kompleksu sportowego, wyposażonego w boiska do piłki nożnej, siatkówki, koszykówki, a także korty tenisowe dla stałych mieszkańców i gości Zachełmia.

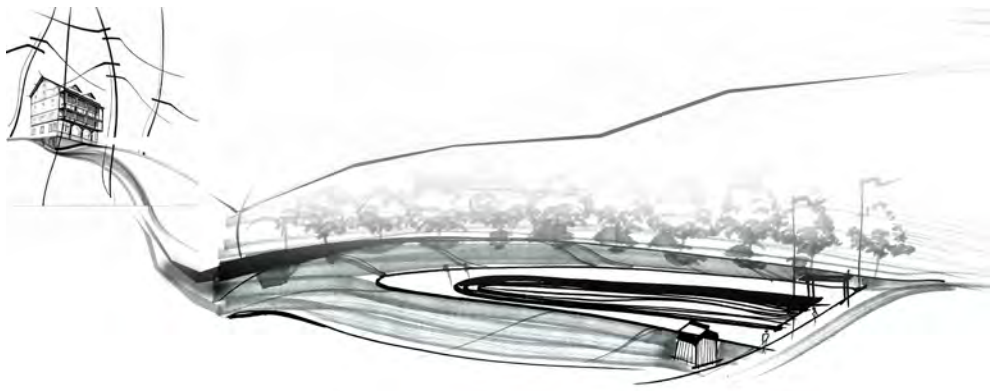
10.3. Założenie Zachełmie – kąpielisko

W centralnej części wsi przed 1945 roku powstało kąpielisko o powierzchni około 1,5 ha. Wnikało ono w naturalną zieleń otuliny potoku Zachełmiec. Owalny kształt niecki basenowej, piaszczyste wybrzeże, rytm drzew wzdłuż serpentynej drogi, widok wiejskich domostw na tle odległej perspektywy Kotliny Jeleniogórskiej składały się na skromnie i harmonijnie zaprojektowany obiekt. Nad całością dominowała, na wyniosłej północnej skarpie, efektowna bryła domu wczasowego Barbara (hotelu Kaiser-Wilhelm-Baude, później Hubertusbaude). Prawie pięciokondygnacyjny budynek rozrzeźbiony arkadami loggii, przeszkleńniami werand, snycerką detali, intryguje ekspresyjnym posadowieniem pośród monumentalnych obecnie okazów drzew, w relacji do naturalnego niegdyś górskiego kąpieliska.

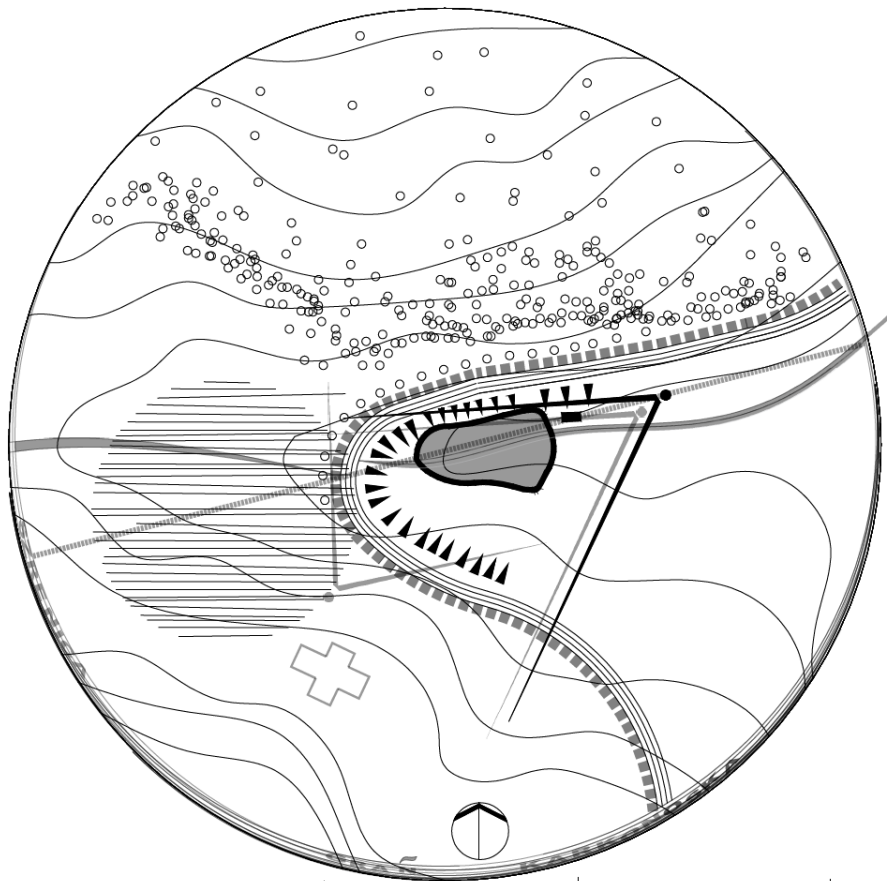
427 Osada góraska o olbrzymich walorach krajobrazowych liczy 354 mieszkańców – nieco mniej niż w 1942 roku, kiedy zamieszkiwało ją 397 osób (pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku wieś liczyła 383 mieszkańców stałych i 583 w bazie wypoczynkowej – *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Podgórzyn...*, s. 63.

428 *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie...*

429 *Mapa Riesengebirge/Isergebirge 1:40 000*, Wydawnictwo Turystyczne Plan, Jelenia Góra 2009.

Ryc. 136. Kąpielisko w Zachełmie, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

0 100 200 300

OZNACZENIA:

- BUDYNKI SPORTOWE I TOWARZYSZĄCE
- BUDOWLE SPORTOWE
- ▣ REKREACYJNE/SPORTOWE ZBIORNIKI WODNE
- OBIEKTY BUDOWLANE *

— KOMUNIKACJA *

— PRZESTRZEŃ WIDOKOWA

— OŚ KOMPOZYCYJNA

- ZIELEN *
- WARSTWICE PRZEDNIE I POGRUBIONE
- SPADKI TERENU I SKARPY *
- WODA *

▲ PUNKT WIDOKOWY NA KRAJOBRAZ

▲ PUNKT WIDOKOWY NA ZAŁOŻENIE SPORTOWE

* ISTOTNE DLA KOMPOZYCJI ZAŁOŻENIA SPORTOWEGO

Ryc. 137. Schemat kąpieliska w Zachełmie, pierwsza połowa XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

Ryc. 138. Zachełmie, Dom Wczasowy Barbara, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 139. Zachełmie, 2015 (fot. autorki)

11. Sosnówka – górską stacją sportową⁴³⁰

Sosnówka to wieś w gminie Podgórzyn.

11.1. Lokalizacja i historia

Założona została pod koniec XIII wieku. W XVIII wieku w miejscowości znajdowały się 3 kościoły, 2 szkoły, 2 młyny. W XIX wieku wieś powiększyła się m.in. o: 29 warsztatów tkackich bawełnianych i 67 lnianych, 53 rzemieślników, 7 gospód, fabrykę wódek, tkalnię, stację wynajmu przewodników, tragarzy i koni wierzchowych, punkt informacyjny towarzystwa turystycznego, pensjonaty, hotele. Na początku XX wieku zrodził się drobny przemysł, powstała piekarnia i szlifiernia kryształów. W rozczłonkowanej wsi łańcuchowej widoczny jest podział na dwie części. Górna część położona jest na stokach wzniesień Pogórza Karkonoskiego. Dolna część skupiła się nad potokiem Sośniak w Kotlinie Jeleniogórskiej.

Po wojnie, w szczególności w Górnej Sosnówce, zachowano turystyczny charakter, przekształcając historyczną zabudowę w duży zespół ośrodków wypoczynkowych zakładów pracy. Krajobraz miejscowości zmienił znacząco zbiornik Sosnówka i zapora wodna, wzniesione w latach 1986–2001.

Obecnie w Sosnówce prosperuje wyjątkowy kompleks usługowy: szkoła, straż pożarna, dentysta, lekarz, świetlica wiejska. Znajdują się tu także: sklepy, boisko sportowe, centrum integracyjne, kościoły, dom pomocy społecznej, siedziba firmy transportowej⁴³¹.

430 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł:

– *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,

– *Das Schlesienbuch...*,

– strona internetowa: podgorzyn.pl

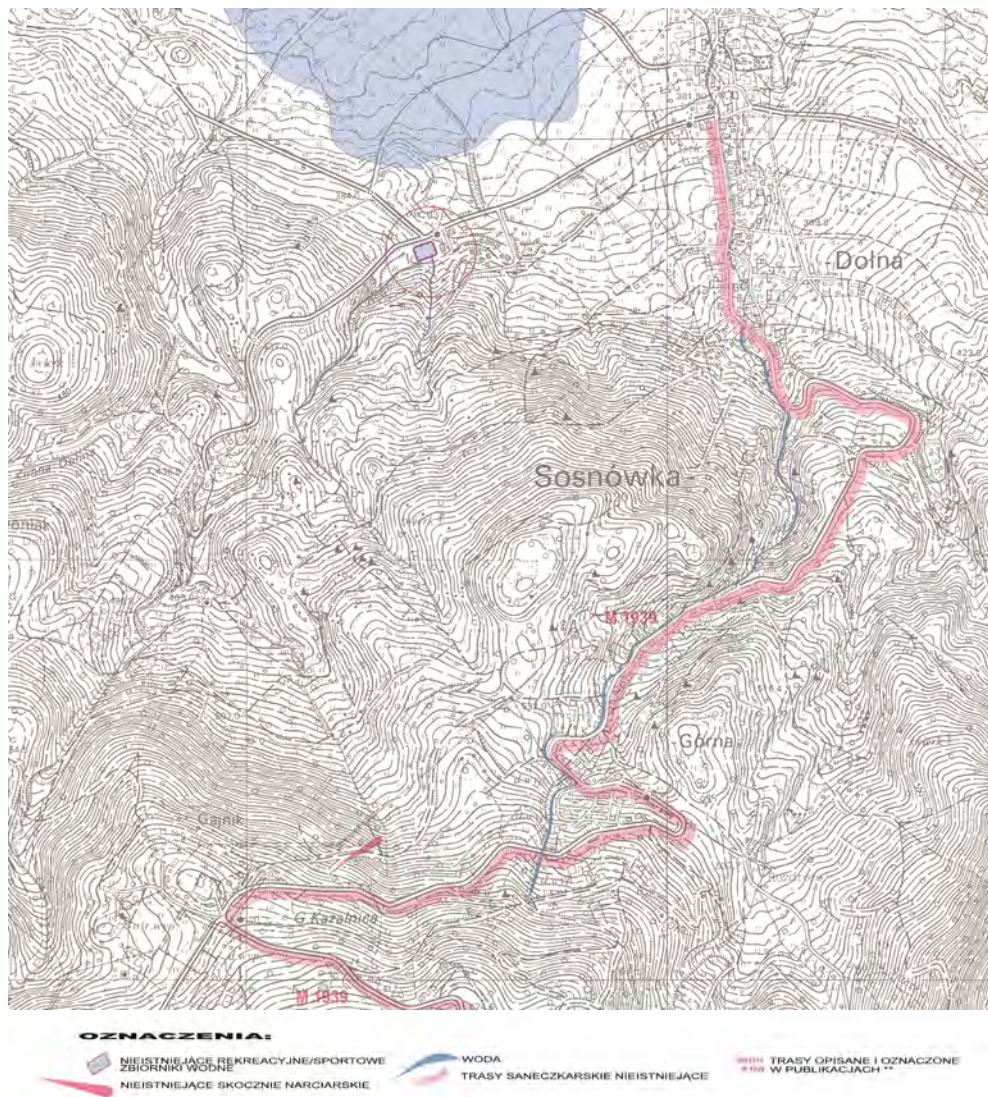
Bieżące dane uzyskano:

– w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Podgórzynie, sołtys),

– na podstawie wizji lokalnej w terenie.

431 Miejscowość obecnie liczy 1078 osób – mniej niż w 1942 roku, kiedy zamieszkiwało ją 1412 osób, i w 1987 roku, kiedy liczyła 1110 stałych mieszkańców i posiadała 1306 miejsc w bazie wypoczynkowej, a której wzrost zakładano do 1500. *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Podgórzyn...*, s. 49.

wadziła trasa saneczkarska z Karpacza. W Dolnej Sosnówce w 1965 roku teren kąpieliska przejęty został przez Jeleniogórskie Zakłady Celulozy i Włókien Sztucznych – Celwiskożę – w trwały zarząd i użytkowanie. Utworzono tam ośrodek wczasów świątecznych, rozbudowując i wyposażając w kompleks domków

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 141. Sosnówka z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

campingowych. Powierzchnia basenu zasilanego górkim potokiem Czerwonka sięgała 2150 m²⁴³³. Wypłaszczony teren, osłonięty lasem oprócz kąpeli wodnych oferował kąpiele słoneczne z widokiem na Kotlinę Jeleniogórską i Wzgórze Łomnickie.

Ryc. 142. Sosnówka – fotografia tablicy informacyjnej z planem miejscowości zlokalizowana we wsi, autorstwa Wydawnictwa Turystycznego Plan w Jeleniej Górze (fot. autorki)

433 Monografia Jeleniogórskich Zakładów Celulozy i Włókien Sztucznych wydana z okazji XX-lecia Zakładów, Celwiskoza, Jelenia Góra 1967, s. 124.

Ryc. 143. Sosnówka – architektura wzdłuż trasy saneczkarskiej, 2015 (fot. autorki)

12. Miłków – górską stacją sportową⁴³⁴

Miłków jest wsią w gminie Podgórzyn.

434 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł:

– *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,

– *Das Schlesienbuch...*,

– strona internetowa: podgorzyn.pl

Bieżące dane uzyskano:

– w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Podgórzynie, sołtys),

– na podstawie wizji lokalnej w terenie.

12.1. Lokalizacja i historia

Wieś łańcuchowa Miłków położona jest w dolinie Miłkówki, na stokach Grabowca i Strzelca. Wzmiankowana była w źródłach pisanych w XIII–XIV wieku. W XVIII wieku zarejestrowano tu 44 rzemieślników, 2 szkoły, 2 kościoły, 4 młyny, młyn papierniczy oraz laborantów. W XIX wieku odnotowano 2 młyny, tartak, 2 cegielnie, torfiarnie, 2 fryszerki, 60 rzemieślników, 17 handlarzy, 6 warsztatów tkackich, karczmę sądową, bielarnię, fabrykę gwoździ, liczne gospody. XX wiek zapoczątkował rozwój wsi jako letniska. Rozpoczęły działalność: placówka towarzystwa turystycznego, hoteliki, pensjonaty, trasa saneczkarska, skocznia narciarska.

Po wojnie rozwinięto działalność przemysłową (Karkonoskie Zakłady Papiernicze, zamiejscowy oddział Zakładów Metalowych Polar we Wrocławiu), rolniczą (Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna Zgoda), infrastrukturę handlowo-usługową, turystyczną i sportową (ośrodki wczasowo-kolonijne, stadnina, ośrodek jeździecki, boisko sportowe, pole biwakowe i basen) oraz społeczną.

Obecnie wieś znana jest z dawnej rezydencji magnackiej rodu von Matuschków oraz ruin kościoła ewangelickiego. Aktywność gospodarcza wsi osłabiła się. Zlikwidowano fabryki, zakłady, spółdzielnie, punkt pocztowy, kilka ośrodków wypoczynkowych, kolej (która sprowadziła ożywienie w 1895 roku), brak banku i innych usług, w tym rzemieślniczych. Funkcjonuje kilka sklepów, kościół, ośrodek zdrowia, szkoła podstawowa, przedszkole, stadnina koni, basen kąpielowy, camping. Obecna liczba mieszkańców w porównaniu z liczbą 1893 z 1942 roku jest niemalże ta sama. Na korzystne statystyki może wpływać krótszy w porównaniu z pozostałymi analizowanymi miejscowościami dystans do dużego miasta – Jeleniej Góry⁴³⁵.

12.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

- a) trasy saneczkarskie wytyczane na drogach miejscowości, a także trasy saniorogatych o następującym przebiegu⁴³⁶:
- schronisko Księcia Henryka, schronisko Bronka Czecha, Świątynia Wang, pensjonat Stokrotka, dworzec w Miłkowie (7,5 km),

435 Nadmienić należy jednak, że w 1987 roku żyło tu 2121 mieszkańców stałych, a miejscowość dysponowała 202 miejscami w bazie wypoczynkowej. *Plan Zagospodarowania Przemysłowego Gminy Podgórzyn...*, s. 35.

436 P. Werth, *op. cit.*

- prewentorium dla dzieci w Miłkowie (Bergfrieden Baude), dworzec w Miłkowie (1,75 km),
- b) skocznia Strzelec (K-40) w górnej części Miłkowa wybudowana w 1974 roku⁴³⁷,
- c) kąpielisko przylegające do rzeki Łomniczki, obecnie znajdujące się na terenie campingu Wiśniowa Polana,
- d) teren sportowy (plac ćwiczeń, zimowa łąka) przy ośrodku wypoczynkowym Anna (Dittrich Kretscham).

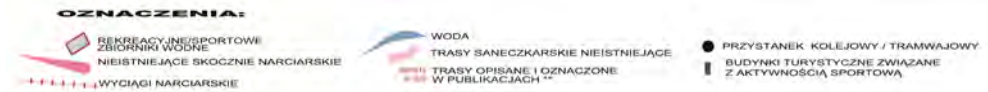
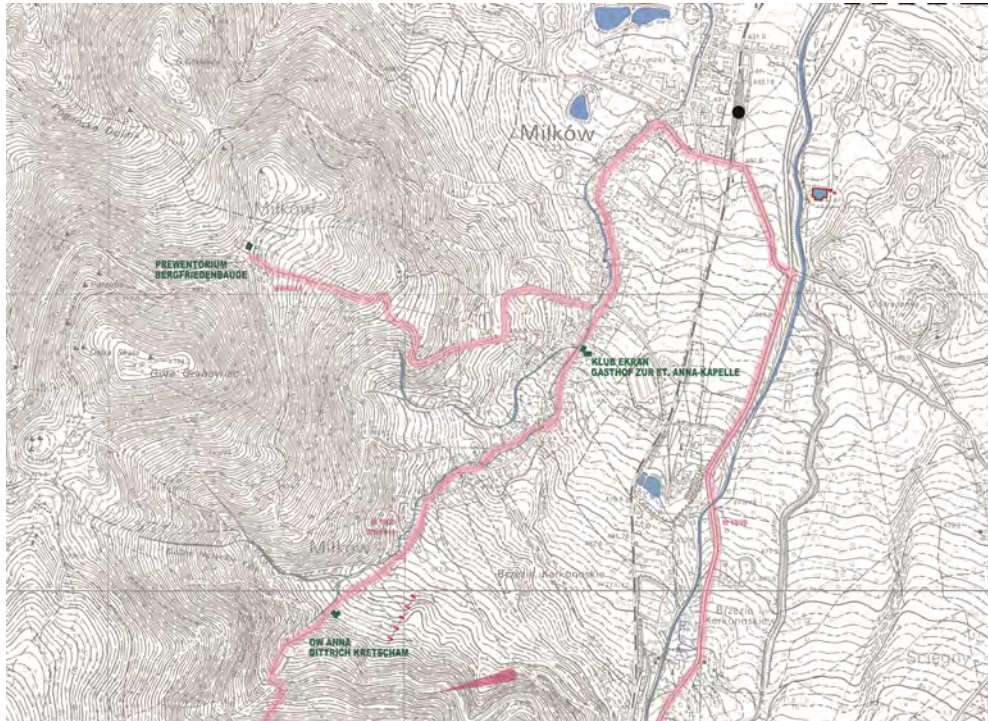

Ryc. 144. Miłków – fotografia tablicy informacyjnej z planem miejscowości autorstwa Wydawnictwa Turystycznego Plan w Jeleniej Górze (fot. autorki)

437 Skocznia powstała w czynie społecznym z inicjatywy Ryszarda Witkego oraz sekcji skokowej klubu Śnieżka. T. Wojtasik, *Miłków, skocznia narciarska „Strzelec” – K-40 i K-52*, <https://www.labyrintharium.pl/dlnslaskzach/powiat-jeleniogorski/922-milkowskocznia.html> [dostęp: 9 sierpnia 2021].

Ryc. 145. Miłków 2015. 1. Dom Kultury – Klub Ekran (Gasthof zur St. Anna-Kapelle) przy nieistniejącej trasie saneczkarskiej; 2. Pensjonat Anna (Dittrich Kretscham) przy nieistniejących terenach sportowych; 3–4. Pozostałości skoczni narciarskiej; 5–6. Kąpielisko na terenie campingu Wiśniowa Polana (fot. autorki)

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...* M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 146. Miłków z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

13. Borowice – górską stacją sportową⁴³⁸

Borowice są wsią w gminie Podgórzyn.

438 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł:

- *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,
 - *Das Schlesienbuch...*,
 - strona internetowa: podgorzyn.pl
- Bieżące dane uzyskano:
- w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Podgórzynie, sołtys),
 - na podstawie wizji lokalnej w terenie.

13.1. Lokalizacja i historia

Borowice zajmują północne stoki masywu Smogorni, na obszarze Karkonoskiego Padołu Śródgórskiego. Wieś została założona w 1644 roku przez szwajcarskiego cieślę (uchodźcę religijnego). W XIX wieku powstały tu: szkoła, karczma, gospody, pensjonaty, a miejscowość z wsi rolno-pasterskiej przekształciła się w małe lotnisko.

Po II wojnie światowej w osadzie z Doliny Pięciu Potoków wzniesiono okazałe ośrodki wypoczynkowe z salami sportowymi, uruchomiono niewielkie wyciągi narciarskie, boiska sportowe, kąpieliska. W ostatnich latach zbudowano kościół. Wczasowisko bazujące na historycznej zabudowie rozproszone jest luźno wokół pętli drogi, pośród lasów, łąk, pastwisk, zalesień śródpolnych. Znajdują tu schronienie poszukujący ucieczki od cywilizacji i dysponujący własnym niezawodnym transportem⁴³⁹.

13.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

Borowice było miejscem obiecujących przedsięwzięć turystyczno-sportowych, które nie zostały w całości zrealizowane. W Studium Planu Szczegółowego wsi Borowice opracowanego w latach 1977–1978⁴⁴⁰ zawarto wiodące funkcje. Borowice miały być ośrodkiem turystyczno-wypoczynkowym o znaczeniu krajowym, m.in.:

- bazą całorocznego wypoczynku,
- bazą sportów zimowych, wchodzącą w system stacji sportów zimowych w Karkonoszach,
- „węzłem informacyjno-usługowym dla tranzytowych ruchów turystyczno-rekreacyjnych”⁴⁴¹.

Planowano tu ogólnodostępne zespoły rekreacyjno-sportowe, w tym krytą pływalnię, halę sportową, lodowisko, zespół boisk⁴⁴², wyciąg krzeselkowy na

439 Zawsze małe osiedle, liczące ok 1942 roku 230 osób, ma tendencję do zmniejszania się – aktualnie żyje w Borowicach 145 mieszkańców.

440 *Studium planu szczegółowego wsi Borowice*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1977–1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

441 *Ibidem*, s. 6.

442 *Studium planu szczegółowego wsi Borowice...*

Ryc. 147. Studium planu szczegółowego wsi Borowice. Rejon Borowic w strukturze podstawowych jednostek krajobrazowych – studium zagospodarowania turystycznego 1:25 000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1977/1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)

Słonecznik, stację monoreilu Świeradów–Jarkowice⁴⁴³, wielofunkcyjny obiekt sportowy przy Drodze Sudeckiej. Borowice były elementem koncepcji układu przestrzennego w Sudetach Zachodnich o charakterze gniazd rozproszonych, połączonych na obrzeżu z projektowaną drogą sudecko-karpacką. Borowice miała przekraczać także droga do projektowanego przejścia przez Przełęcz Karkonoską do Szpindlerowego Młyna⁴⁴⁴. Przejście graniczne wraz z wyciągiem miało być częścią spójnego systemu wyciągów narciarskich w całym paśmie Karkonoszy⁴⁴⁵. W planach z 1987 roku zakładano nieznaczny rozwój przestrzenny w zakresie bazy turystycznej z zachowaniem charakteru dawnej wsi pasterskiej. Rozbudowę planowano w górnych partiach masywu Smogorni,

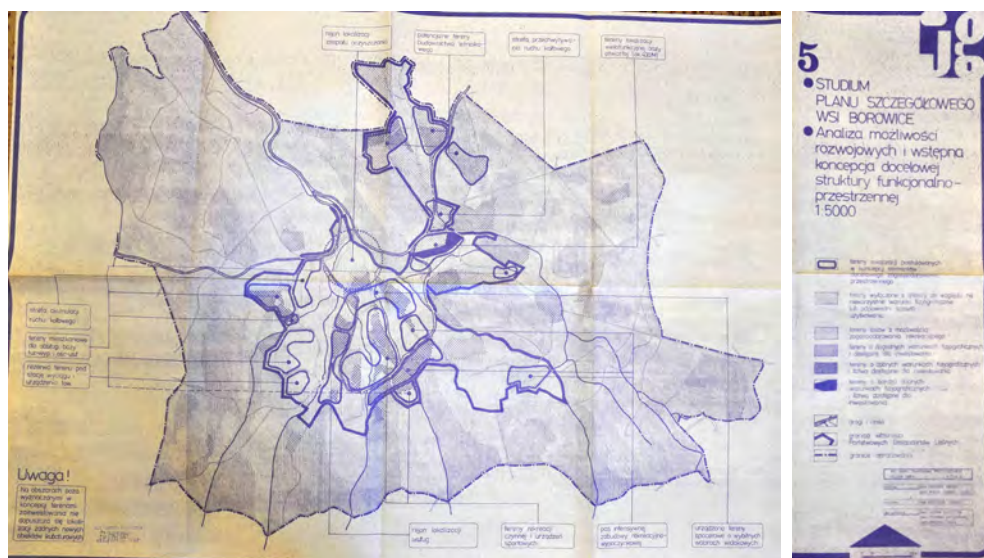
443 *Ibidem*, s. 17.

444 *Ibidem*.

445 *Ibidem*, s. 25.

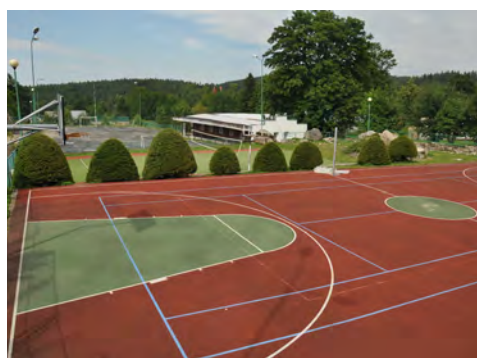
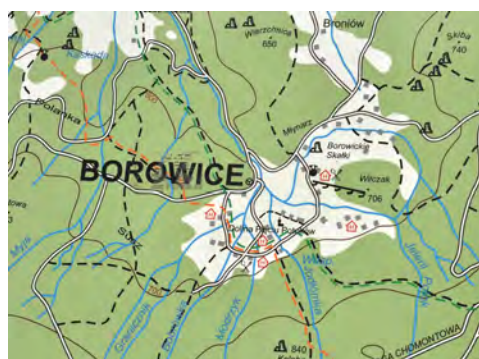
w powiązaniu z realizacją wyciągu i urządzeń towarzyszących⁴⁴⁶. W Borowicach ostatecznie funkcjonowały m.in. następujące obiekty sportowe:

- a) trasa saneczkarska pokonująca odległość pomiędzy schroniskiem Księcia Henryka a Podgórzynem,
- b) trasy narciarskie pomiędzy sąsiadującymi miejscowościami górskimi i w wysokie partie Karkonoszy,
- c) wiele obiektów sportowych powstałych po 1945 roku w większości działało w ramach ośrodka wczasowo-wypoczynkowego Hottur i innych: boiska sportowe, w tym wielofunkcyjne, do piłki nożnej, koszykówki, tenisa, dwie sale sportowe, dwa baseny, nieistniejący już wyciąg narciarski na górę Wilczak oraz wyciąg na północnych stokach wzniesienia Koleba.

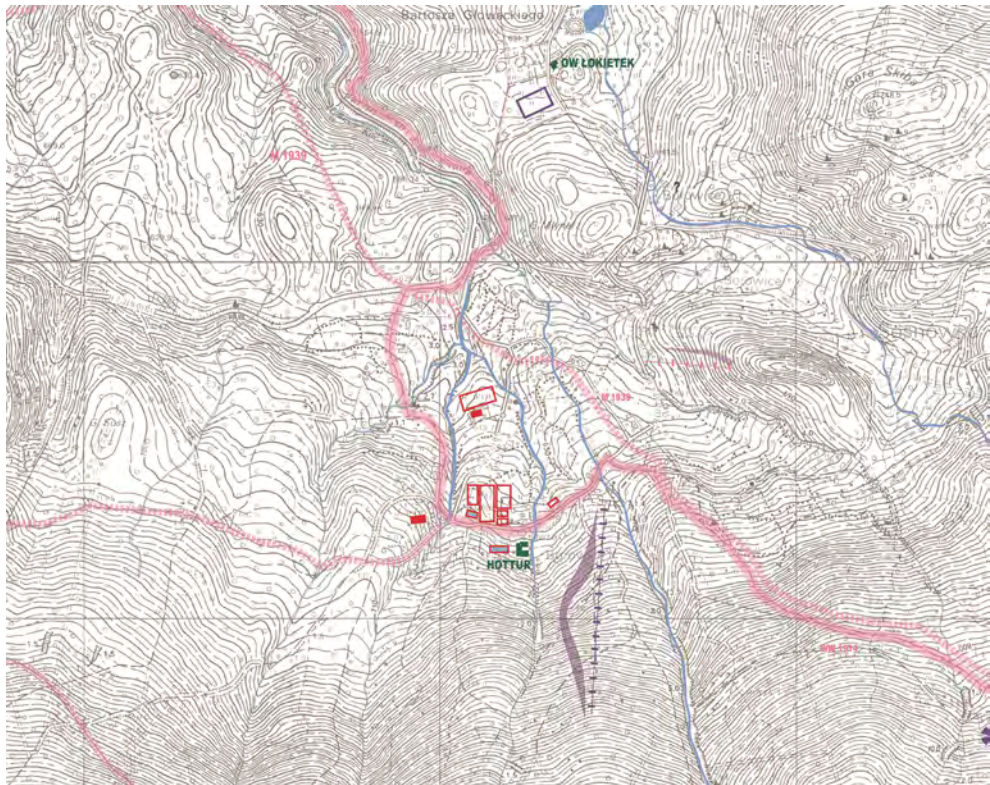

Ryc. 148. Studium planu szczegółowego wsi Borowice. Analiza możliwości rozwojowych i wstępna koncepcja docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1977/1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

446 W 1887 roku Borowice liczyły 183 mieszkańców stałych i 676 miejsc bazy wypoczynkowej. Zakładano wtedy około dwukrotny wzrost mieszkańców i nawet trzykrotny turystów. *Ibidem*, s. 26.

Ryc. 151. Borowice 2015. 1. Tablica informacyjna z planem miejscowości autorstwa Wydawnictwa Turystycznego Plan w Jeleniej Górze; 2. Stok z wyciągiem narciarskim na górę Koleba; 3–6. Kompleks boisk i kąpielisko w centrum miejscowości (fot. autorki)

OZNACZENIA:

NIEISTNIEJĄCE REAKCYJNE/SPORTOWE REAKCYJNE/SPORTOWE URZĄDZENIA SPORTOWE NIEISTNIEJĄCE URZĄDZENIA SPORTOWE NIEISTNIEJĄCE ZAŁOŻENIA SPORTOWE URZĄDZENIA SPORTOWE ZREALIZOWANE PO 1988 ROKU*	NIEISTNIEJĄCE TRASY ŚNIEGOCZKARSKIE CZĘŚĆ WYCRZYTYWANIA IZNAJ TRASY NARCIARSKIE ODRYŚNIANE W LITERATURZE NIEISTNIEJĄCE TRASY ŚNIEGOCZKARSKIE O DZIŚNIEJ MAMY PRZEBIEGU ODRYŚNIANE W LITERATURZE NIEISTNIEJĄCE BUDYNKI SPORTOWE BUDYNKI SPORTOWE ZREALIZOWANE PO 1988 ROKU	BUDYNKI TURYSTYCZNE ZWIĄZANE Z AKTYWNOŚCIĄ SPORTOWĄ NIEISTNIEJĄCE BUDYNKI TURYSTYCZNE ZWIĄZANE Z AKTYWNOŚCIĄ SPORTOWĄ WODNA PRZYSTANEK KOLEJOWY / TRAMWAJOWY STOKI NARCIARSKIE STOKI NARCIARSKIE NIEFUNKCJONUJĄCE BARDYŃ KRYTE LODOWISKA	WYCIĄGI NARCIARSKIE ZREALIZOWANE PO 1988 ROKU* WYCIĄGI NARCIARSKIE NIEISTNIEJĄCE WYCIĄGI NARCIARSKIE NIEISTNIEJĄCE NIEISTNIEJĄCE SKOCZNIE NARCIARSKIE TRASY NARCIARSKIE TRASY NARCIARSKIE ZREALIZOWANE PO 1988 ROKU* WYBRANE DROGI ZNACZONE OZNACZENIAMI NA MAPACH PRZED 1945 TRASY OPISANE I OZNACZONE W PUBLIKACJACH I ANALIZOWANE ZAŁOŻENIA SPORTOWE

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...* M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 152. Borowice z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000, stan z lat 1981–1988 (opr. autorki)

14. Karpacz – kurort⁴⁴⁷

Karpacz jest miastem w dolinie rzeki Łomnicy i siedzibą wiejskiej gminy Karpacz.

14.1. Lokalizacja i historia

Pierwszą osadą powstałą w XV wieku, która dała początek Karpaczowi, były Płóczki. Po połączeniu z licznymi okolicznymi przysiółkami, odrębnymi, rozproszonymi wioskami, ustanowiły miejscowość, która uzyskała prawa miejskie 31 grudnia 1959 roku. W następstwie tego w strukturze funkcjonalno-przestrzennej miasta wyróżnia się części oddzielone od siebie głębokimi dolinami cieków lub grzbietów gór: centrum, Karpacz Górny, Płóczki, Skalne Osiedle, Wilcza Poręba, tereny górskie. W czasach międzywojennych Karpacz był najpopularniejszym ośrodkiem turystycznym Karkonoszy, a po wojnie – największym wczasowiskiem i stacją narciarską we wschodnich Karkonoszach. Obecnie rywalizuje ze Szklarską Porębą o pozycję najważniejszego wysokogórskiego ośrodka wypoczynkowego i narciarskiego w Karkonoszach.

Ludność początkowo trudniła się: uprawą roli, zielarstwem, zbieractwem szlachetnych kamieni, pasterstwem, drwalstwem, kurzactwem na potrzeby kowarskich hut, górnictwem (wydobycie rud ołowiu i srebra). W okresie intensywnego rozwoju, a więc od pierwszej połowy XIX wieku, Karpacz zapewniał już profesjonalną obsługę turystyczną (poczta, telegraf, karczma, zakład kąpielowy, zajazdy, pensjonaty, gospody, wynajem przewodników i tragarzy lektyk, sekcja turystyczna).

Na przełomie XIX i XX wieku powstało wiele miejsc usługowych z nastawieniem na rosnący ruch turystyczny i sportowy: lekarz gminny, apteka, sanatorium, kościół, park miejski z pawilonem koncertowym, a także wiele urzędzeń

447 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł:

– *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,

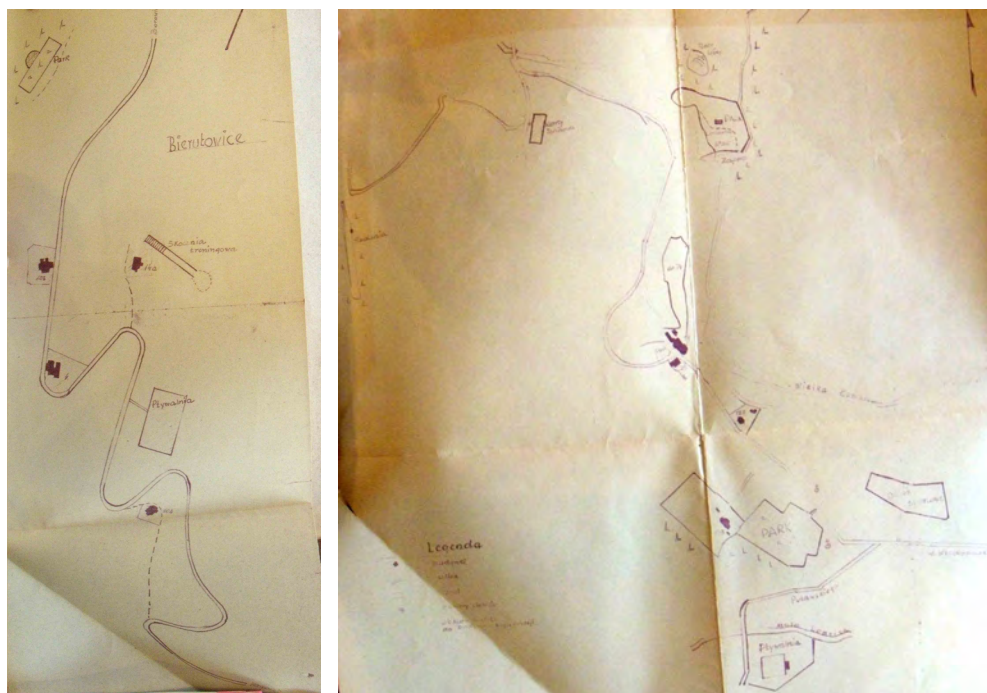
– *Das Schlesienbuch...*

Bieżące dane uzyskano:

– w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Karpaczu),

– na podstawie wizji lokalnej w terenie,

– z raportu Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, *Samorządowe Vademecum Samorządowca. Gmina miejska Karpacz. Powiat jeleniogórski*, http://stat.gov.pl/vademecum/vademecum_dolnoslaskie/portrety_gmin/powiat_jeleniogorski/gmina_m_karpacz.pdf [dostęp: 8 marca 2016].

Ryc. 153. Szkic przedstawiający stan obiektów sportowych i rekreacyjnych w 1947 roku
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)
(Zestawienie schronisk w powiecie Jeleniogórskim)

sportowych: tory bobslejowe i saneczkarskie⁴⁴⁸, skocznie, sztuczne lodowisko, lodowisko na zaporze wodnej⁴⁴⁹, otwarta pływalnia, korty tenisowe, boisko sportowe, tereny do uprawiania narciarstwa biegowego, wioślarstwa, wędkarstwa. W owym czasie, głównie dzięki nowej, okazałej zabudowie turystycznej, wykształcił się uzdrowiskowy charakter miasta.

Po wojnie stację sportową uzupełniono o wyciągi i nartostrady oraz rozbudowano jeszcze bazę hotelową.

Karpacz jest obecnie sprawnie funkcjonującym kurortem położonym w dolinie rzeki Łomnicy i jej dopływów. W granicach miasta, oprócz dość zwartej centrum oraz terenów mieszkalnych, znajdują się rozległe tereny leśne, szczyty górskie Karkonoskiego Parku Narodowego (w tym Śnieżka). Mieszkańcy utrzy-

448 *Wintersport in Krummhübel*, Auskunfterteilt der Gemeinde-Vorstand Krummhübel i. Rsgb, 1909; T. Przerwa, *Między...*, s. 9, 246.

449 T. Przerwa, *Między...*, s. 273.

mują się z usług turystycznych oraz uzupełniających je: gastronomicznych, handlowych, bankowych, rzemiosła. Usługi rzemieślnicze często nie są już elementem konsolidującym społeczność, m.in. ze względu na lokalizację i system chałupniczy. Działają tu instytucje kultury (kościół, muzea) oraz administracji (poczta, urząd gminy, biuro informacji turystycznej), a także usługi z zakresu ochrony zdrowia i oświaty (3 szkoły podstawowe, 2 gimnazja, 3 przedszkola, przychodnie, apteki). Miasto pielęgnuje historyczne tradycje, nie rezygnując z infrastruktury sportu i rekreacji, a nawet ją miejscami rozbudowując (narciarskie trasy zjazdowe i wyciągi, lodowiska, krótkie trasy do narciarstwa biegowego, rowerowe, małe kryte baseny w kompleksach hotelowych, letni tor saneczkowy, stadion miejski, boiska sportowe i inne drobne urządzenia sportowe w kompleksach hotelowych). Rocznie z bazy noclegowej korzysta 80 tysięcy osób^{450, 451}.

14.2. Plany sportowe

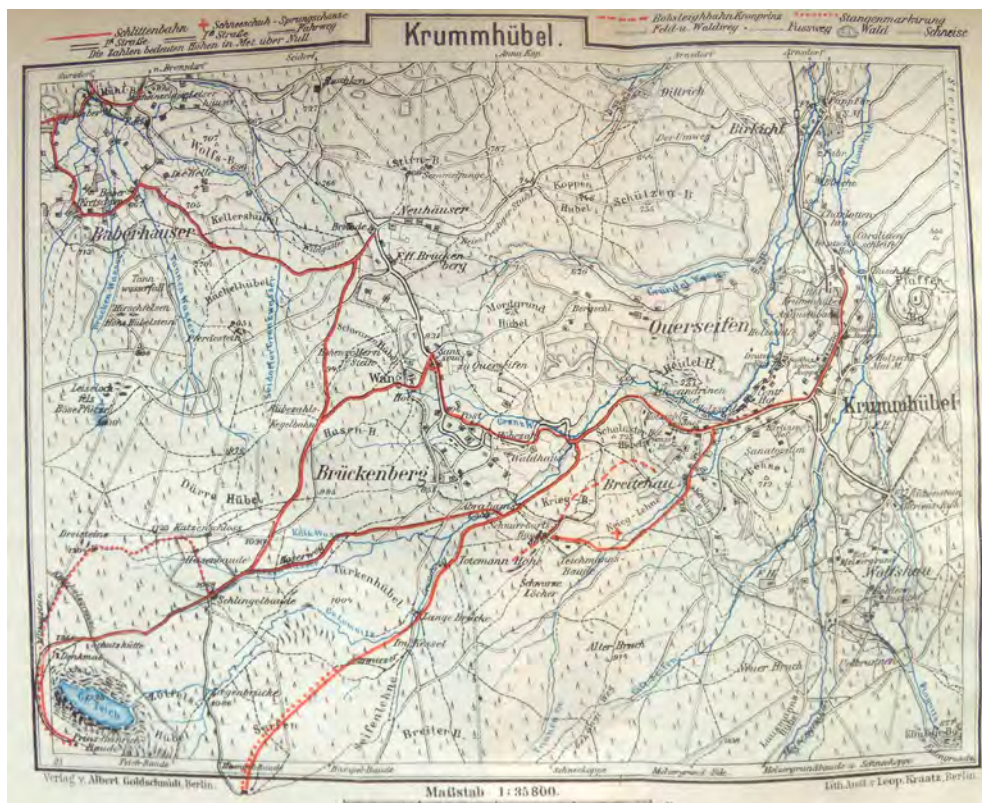
Podstawowymi tematami planów przestrzennych Karpacza było rozlokowanie terenów sportowych. Taka potrzeba w szczególności wynikała z unikatowych warunków terenowych, przyrodniczych i klimatycznych, korzystnych dla rozwoju zróżnicowanych form sportu i czynnej rekreacji, w tym narciarstwa zjazdowego, biegowego, saneczkarstwa, kolarstwa górskiego, biegów na orientację, wspinaczek, wędkarstwa górskiego, lotniarstwa. W górnej części Karpacza (niegdyś Bierutowice)⁴⁵² projektowano wyciągi, dolną stację wyciągu krzeselkowego do schroniska Strzecha Akademicka ze stacją pośrednią na polanie Bronka Czecha. W dzielnicy Płóczki również przewidywano wyciągi. W terenach górskich zamierzano zrealizować 7 nartostrad o szerokości 20 m, wyciąg krzeselko-

450 *Karpacz*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Karpacz;3920692.html> [dostęp: 8 marca 2016].

451 Karpacz o powierzchni 3900 ha liczy obecnie 5007 mieszkańców. Około 1942 roku, kiedy jego powierzchnia wynosiła 468 ha, liczba mieszkańców wynosiła 2209 osób. Warto nadmienić, że w roku 1989 w okresie kryzysu gospodarki z noclegu korzystało 198 334 osób, a w 1978 w okresie prosperity miasta – 203 254 osób. *Karpacz. Istniejące zagospodarowanie, możliwości rozwoju*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1990 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze).

452 *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Karpacza*, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna Filia II w Jeleniej Górze, Jelenia Góra [b.r.] (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

wy do schroniska Strzecha Akademicka. Koncepcja z 1963⁴⁵³ roku przewidywała kilka wyciągów w Wilczej Porębie, a także funkcjonowanie w całej miejscowości m.in.: dwóch skoczni (w tym jednej na wschodnich stokach góry Pohulanka oraz istniejącej w rejonie potoku Bystrzyk), dwóch kąpielisk (w Karpaczu Górnym i w dolnej części nad potokiem Łomniczka) z zespołem boisk i kortów tenisowych, kilku kompleksów sportowych boisk, wyciągów (orzyczkowych, sanio-wych, krzeselkowych), tras narciarskich, bazy wodnej na zaporze, dwóch torów bobslejowych i saneczkowych, dwóch pól kempingowych. Widoczna była równowaga pomiędzy zabudową, terenami zielonymi rozmieszczeniem obiektów sportowych. Nie wszystkie zamierzenia jednak zrealizowano.

Ryc. 154. Plan Karpacza. P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*

453 Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Karpacza z 1963 roku. Plan perspektywiczny na 1980 rok 1:5000 (rysunek planu). Załącznik nr 1 do uchwały nr 104/63 z dnia 23 II 1963 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, Wrocław 1962 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

„W latach siedemdziesiątych narodziła się inicjatywa budowy w Karpaczu dużej skoczni na Pohulance, która miała gościć zawody najwyższej rangi. Miał być to obiekt o punkcie K-110 metrów, a pomysłodawcą jego powstania był najlepszy skoczek z Karkonoszy, Ryszard Witke”⁴⁵⁴.

14.3. Obiekty sportowe i rekreacyjne⁴⁵⁵

a) urządzenia ślizgowe (tory bobslejowe i saneczkarskie):

- tor bobslejowy zwany Kronpinz (a po 1919 roku Alfred-Gubisch-Bob-bahn) wybudowany w 1909 roku, rozpoczął się powyżej hotelu Orli-nek (Taichmannbaude) i kończył w rejonie hotelu Apollo (hotelu Waid-mannsheil). Niebezpieczny tor o długości 1510 m i nachyleniu 10% wzo-rowany był na torze w St. Moritz⁴⁵⁶,
- tor bobslejowy wybudowany w 1925 roku w Karpaczu Górnym, pro-wadził ze stoków Husyckiej i Saneczkowej Góry w kierunku zapory na Łomnicy. Była to szybka trasa z 8 zakrętami o nachyleniu 10%⁴⁵⁷. Obiekt unowocześniony i przedłużony pozostaje obecnie w złym stanie tech-nicznym,
- jedna z pierwszych tras saneczkarskich (dwutorowa), z możliwością zjazdu na saniach rogatych, wytyczona na dystansie 8 km: schroni-sko Księcia Henryka (Prinz-Heinrich-Baude) – pensjonat Leśny Dwór (Gasthof zum Waldhaus)⁴⁵⁸, – jedna z najdawniejszych tras saneczkar-skich od schroniska Strzecha Akademicka (Hambelbaude) do pensjo-natu Leśny Dwór⁴⁵⁹ poprowadzona w lesie, zyskując w ten sposób na oryginalności,

454 A. Dworakowski, *Przewodnik po polskich skoczniach 2009*, <https://www.skijumping.pl/wiadomosci/10511/przewodnik-po-polskich-skoczniach-2009/> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

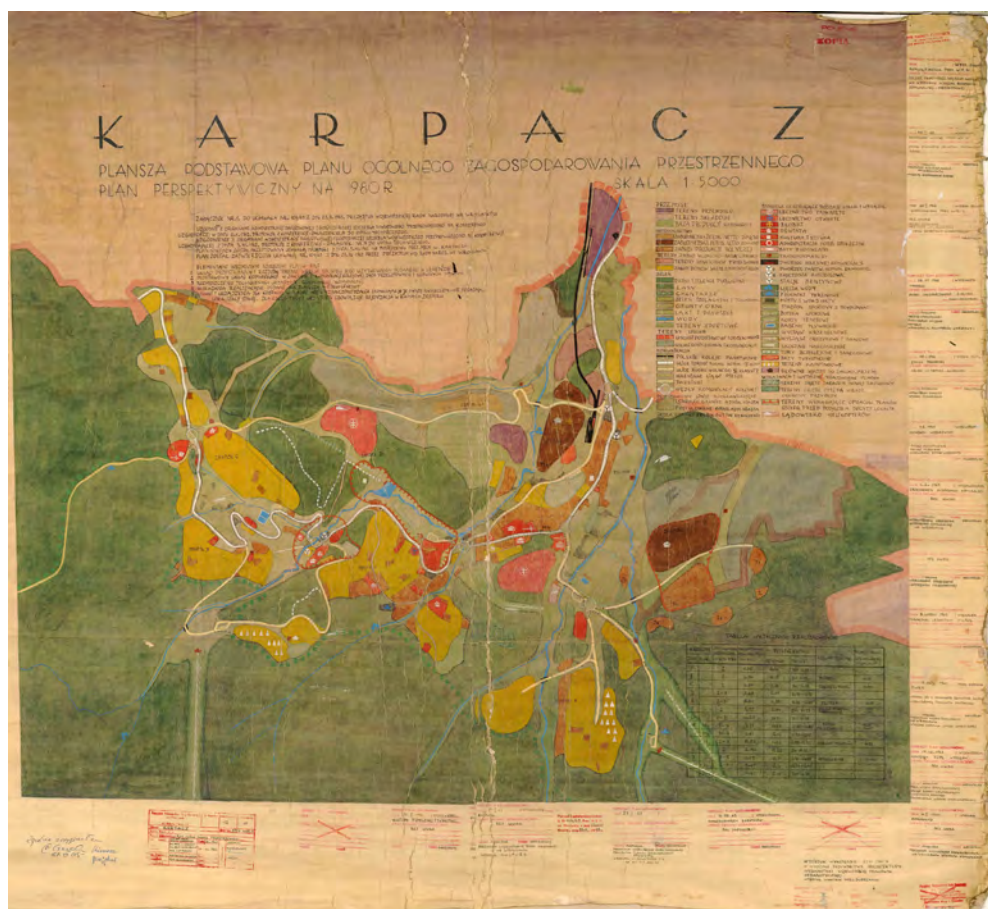
455 Starano się doprecyzować datę powstania obiektów na podstawie trudno dostępnych materiałów archiwalnych. Natomiast ustalenie daty zaprzestania działalności było zazwyczaj niemożliwe. Dane przedstawiające lata aktywności byłyby cennym materiałem badawczym, które pozwoliłyby na wyciągnięcie dodatkowych wniosków. Jednak przedmiotem pracy nie jest rejestracja chronologiczna.

456 *Wintersport in Krummhübel...*; T. Przerwa, *Między...*, s. 246; P. Werth, *op. cit.*

457 *Zawody bobslejowe na torze w Karpaczu 1952* (film), <https://www.youtube.com/watch?v=JZ0LewLc88> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

458 *Wintersport in Krummhübel...*

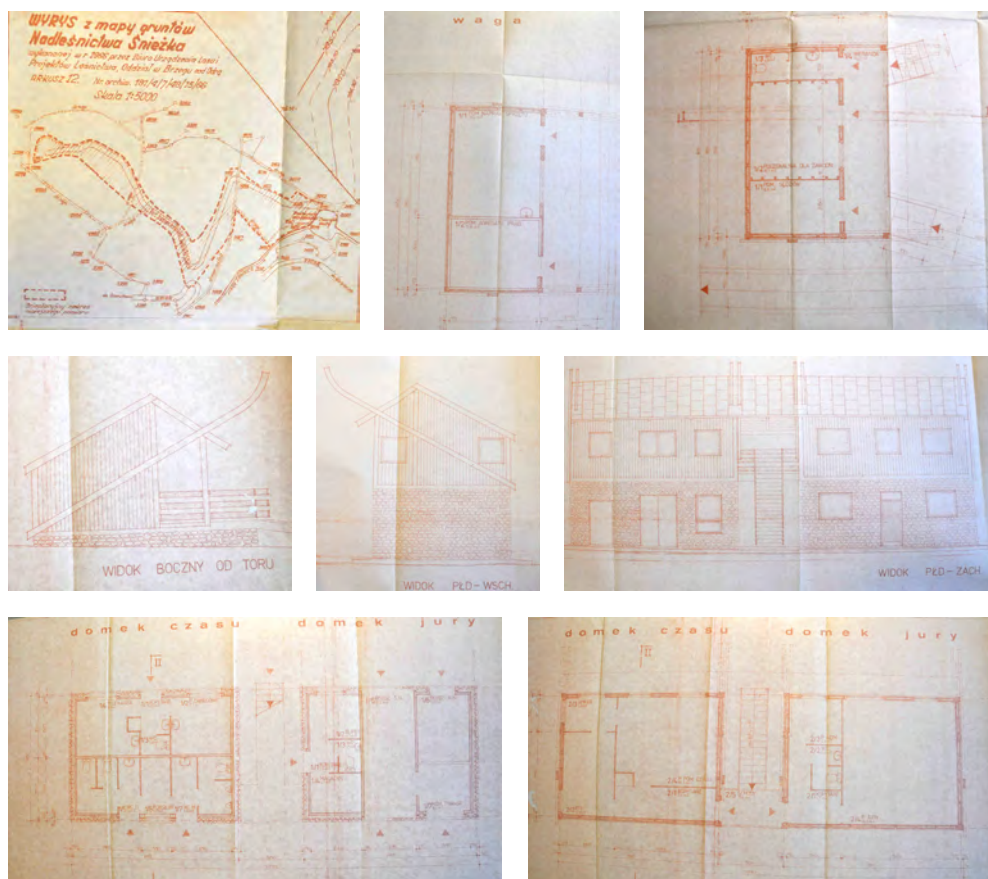
459 *Ibidem.*

Ryc. 155. Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Karpacza. Plansza podstawowa. Plan perspektywiczny na 1980 roku 1:5000, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, 1962. Załącznik do Uchwały nr 104/63 z dnia 23.02.1963, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) (83_484 4_2A)

- trasy saneczkarskie, później wyznaczone od Przełęczy pod Śnieżką przy schronisku Dom Śląski (Schlesierhaus)⁴⁶⁰ do centrum kurortu,
- krótsze trasy saneczkarskie opłatały gęsto stoki miasteczka, przecinały środek osiedla, rozprowadzały saneczkarzy w kierunku niżej położo-

460 *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge: mit Hohenkurven und Stangenmarkierung: Vereinskarte des R.G.V. Landesgruppe Sachsen 1:50 000*, Meinhold Verlagsgesellschaft, Dresden 1939 (ze zbiorów Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych).

Ryc. 156. Projekt toru saneczkowo-bobslejowego w Karpaczu Górnym w rejonie zapory na Łomnicy. Wyrys z mapy gruntów, projekt domku startowego (elewacja i rzut), domku wagi (rzut) i domku jury (elewacje i rzuty). Tor saneczkowo-bobslejowy.

Plan realizacyjny zagospodarowania terenu i architektura,
 Przedsiębiorstwo Budowy Obiektów i Urządzeń Sportowych „Polsport”, Zielona Góra 1981
 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze).

ných miejscowości: Borowice, Miłków, Sosnówka, a nawet Podgórzyn⁴⁶¹. Wiele szlaków kończyło swój bieg w pobliżu stacji kolejowej w Karpaczu (miejscowość zyskała połączenie kolejowe w 1895 roku). W 1908 roku doprowadzono odcinek szosy do Karpacza Górnego. System atrakcji sportowych włączony był w układ komunikacyjny, usprawniając ruch turystyczny;

461 *Ibidem.*

W terenie znajdował się już tor o konstrukcji drewnianej. Projekt proponował nowy tor pokrywający się z istniejącym. Wzdłuż torów przewidziano ciąg pieszo-jezdny. Obiekt wyposażono w sieć elektroenergetyczną, telekomunikacyjną, sanitarną. Różnica wysokości i startu wynosić miała 102 m, długość toru – 1200 m, długość wybiegu – 40 m, liczba wiraży – 15, min. spadek terenu – 3%, maksymalny spadek terenu – 13,5%, średni – 8,5%. Inwestycja obejmowała: domek startowy saneczkowy, domek startowy bobslejowy, domek czasu, domek jury, domek wagi. Budynki projektowano jako jedno- lub dwukondygnacyjne, z podpiwniczeniem, z cokołami z kamienia łamanego, partery i piętra o konstrukcji szkieletowej, z drewna. Dążono do zachowania harmonii przestrzennej krajobrazu, stosując elementy regionalnej architektury w powiązaniu z torem saneczkowo-bobslejowym oraz istniejącym zagospodarowaniem terenu.

b) urządzenia narciarskie (skocznie i trasy narciarskie):

Skocznie:

- skocznia na Kopie (Schneekoppenschanze lub Koppenschanze), zbudowana w 1912 roku, w sąsiedztwie hotelu Orlinek (Teichmannbaude), po wielu przebudowach w pierwszej połowie XX wieku stała się największą i najdoskonalszą skocznią w tym rejonie gór. W 1946 roku została zmodernizowana według koncepcji Stanisława Marusarza⁴⁶², wielkiego Polaka i legendy polskiego narciarstwa. W 1978 roku została odbudowana po uszkodzeniu, a w 2000 roku ponownie zmodernizowana, uzyskując punkt K-85 m. Kolosalna, żelbetowo-stalowa konstrukcja góruje na granicy Karkonoskiego Parku Narodowego. Obiekt ze sztucznie ukształtowanym szczytem, wieżą, torem, znajduje zakotwiczenie w naturalnie wyprofilowanym wybiegu – zagłębieniu potoku Bystrzyk,
- skocznia szkoleniowa Graf-Friedrich-Schanze (K-45) w Górnym Karpaczu, na stoku góry Turek⁴⁶³, w przełomie Łomnicy, powstała w wyniku współdziałania zrzeszeń i właścicieli ziemskich (rodu Schaffgotschów) w 1923⁴⁶⁴. Narciarze uhonorowali ją w nazewnictwie. Ze względu na błędy konstrukcyjne obiekt funkcjonował 8 lat,

462 *Polskie skocznie. Karpacz*, <https://sites.google.com/site/skoczkwiepodlupa/polskie-skocznie/karpacz> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

463 A. Gierak, *Słynęliśmy... oraz Karpacz. Turek*, <http://www.skisprungschanzen.com/PL/Skocznie/POL-Polska/D-Dolno%C5%9Bl%C4%85skie/Karpacz/2696-Turek/> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

464 T. Przerwa, *Między...*, s. 209.

Ryc. 157. Skocznia Orlinek. 1–4. Skocznia, stan z 2015 roku; 5. Wyrys z *Planu ogólnego miasta Karpacza*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1982 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze); 6. Mapa sytuacyjno-wysokościowa z 1970 roku z rysunkiem skoczni (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

- skocznnię treningową Strietzelschanze (K-30) usytuowano w 1920 roku na północ od ul. Saneczkowej⁴⁶⁵. Ażurowa wieża najazdowa znajdowała kontynuację w zeskoku – naturalnie uformowanym w dorzeczu Budniczej Strugi. W latach 1946–1947 obiekt przeszedł przebudowę⁴⁶⁶,
- skocznia igielitowa Karpatka (K-35, po remoncie K-40-45) wzniesiona została przy głównej arterii Karpacza – ul. Konstytucji 3 Maja, w pobliżu domu wypoczynkowego Chrobry, w okresie 1972–1975⁴⁶⁷. Była to skocznia treningowa dla skoczków narciarskich klubu Śnieżka. Skocznia była użytkowana krótko, do końca lat osiemdziesiątych XX wieku. Wyniosła, stalowa konstrukcja opierała się o strome zbocze doliny Łomnicy, korespondując widokowo z przeciwległym stokiem góry Karpatka,
- skocznia igielitowa Bobo (K-15), wybudowana również w okresie 1972–1975 na terenie Centrum Sportu i Rekreacji Kolorowa, od strony hotelu Królowa Karkonoszy (domu wczasowego Znicz)⁴⁶⁸ pełniła funkcję treningową. Była to również konstrukcja, której ażurowa wieża najazdowa wystawała ponad zarys terenu, aby ostatecznie wnikać weń w strefie zeskoku;
- naturalne skocznie na każdym większym wzniesieniu, na przykład nad Małym Stawem⁴⁶⁹, które dawały szansę zetknięcia ze sportem, rozwijanym na większych obiektach.

Trasy narciarskie:

- największe tereny narciarstwa zjazdowego, które wkraczają w obszar Karkonoskiego Parku Narodowego, znajdują się na północnych zboczach Kopy. Wyciąg krzeselkowy na Kopę wykonano w 1959 roku przez Przedsiębiorstwo Mostostal z Zabrze, na podstawie projektu Pracowni Kolei Linowych Krakowskiego Biura Projektów Budownictwa Przemysłowego, z inicjatywy Przedsiębiorstwa Wyciągów Turystycznych (War-

465 A. Gierak, *Słynęliśmy...; Nie tylko Orlinek*, <https://www.karpacz.pl/nie-tylko-orlinek/article> [dostęp: 8 sierpnia 2021]; *Karpacz Górny. Strietzel Schanze*, <http://www.skisprung-schanzen.com/PL/Skocznie/POL-Polska/D-Dolno%C5%9Bl%C4%85skie/Karpacz/1613-G%C3%B3rny/> [dostęp: 8 sierpnia 2021].

466 A. Gierak, *Karpacz znów będzie miał bobsleje? Tor jest, ale zarasta mchem*, „Gazeta Wrocławska” 2016, <https://gazetawroclawska.pl/karpacz-znow-bedzie-mial-bobsleje-tor-jest-ale-zarasta-mchem/ar/9374621> [dostęp: 7 sierpnia 2021].

467 *Nie tylko Orlinek...*

468 *Ibidem*.

469 A. Gierak, *Słynęliśmy...*

szawa–Zakopane)⁴⁷⁰. Kompleks Narciarski Kopa przez kolejne lata był rozbudowywany i modernizowany. W 1960 roku utworzono tu dla ruchu turystycznego i sportowego wyciąg krzeselkowy na Kopę. Było to pierwszy wyciąg linowy w kraju i najdłuższy wtedy wyciąg krzeselkowy na świecie. Liczył 2278 m długości i pokonywał różnicę terenu 528 m. Obecnie jest najstarszym wyciągiem w Polsce. Przez kolejne lata uzupełniano infrastrukturę sportową, wznosząc 6 wyciągów orczykowych i 1 kanapowy. W 2011 roku powstała najmłodsza Stacja Biały Jar. Zrealizowano ją jakby na przekór tendencji, która wypiera inwestycje narciarskie wysoko w góry. Odniosła sukces, sytuując dolną stację blisko centrum Karpacza. Reklamowana jest jedyna trasa biegowa od górnej stacji kolei linowej na Kopę, w kierunku schronisk Dom Śląski i Lučni Bouda. Ostatnio oddano do użytku taśmę transportową m.in. dla narciarzy (Leniuch) o długości 225 m z parkingu przy ul. Olimpijskiej do dolnej stacji linowej na Kopę,

- mniejsze tereny narciarskie, wyposażone w wyciągi, rozmieszczano we wszystkich dzielnicach Karpacza, w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku – m.in.: na Hali Złotówka (1975)⁴⁷¹, na północnych stokach góry Karpatka, Pohulanka, Garb, przy Kruczych Skalach, w dolinie Łomniczki, w dolinie Łomnicy, na wschodnich stokach gór Suszycy i Świerkowca, w rejonie Husyckiej Górki. Z biegiem lat obiekty likwidowano, modyfikowano, modernizowano. Elementem wyróżniającym inwestycję jest widowiskowa lokalizacja pośród starodrzewia, lasów, polan i architektury pochodzącej w większości z końca XIX i początku XX wieku,
- krótkie, treningowe trasy narciarstwa biegowego powstałe w XXI wieku w Karpaczu Górnym, na Przełęczy pod Czołem;

c) urządzenia łyżwiarskie (lodowiska):

W latach trzydziestych XX wieku nową rozrywką w Karpaczu stał się hokej, łyżwiarstwo figurowe, *Eisschiessen*, które uprawiano m.in. na Małym Stawie i na zaporze na Łomnicy. Karpacz posiadał doskonałe warunki do organizacji lodowisk, których podstawą były lodowiska naturalne.

- lodowisko na Małym Stawie wykorzystywano okazjonalnie ze względu na odległość od centrum kurortu i trudne warunki klimatyczne w tym

470 Z. Schneigert, *Wyciągi turystyczne w Karkonoszach*, „Rocznik Jeleniogórski 1964, II, s. 78.

471 J. Dębowski, *op. cit.*

- rejonie. Na stawie przeprowadzono w 1930 roku zawody w łyżwiarstwie szybkim,
- lodowisko na zaporze na Łomnicy stwarzało możliwości uprawiania hokeja, curlingu, jazdy na łyżwach. Urządzano je na części zbiornika przeciwpowodziowego o powierzchni 7000 m² zbudowanego w latach 1910–1915⁴⁷²,
 - lodowisko naturalne w Karpaczu Górnym, w dolinie Budniczej Strugi na terenie kąpieliska o powierzchni 2750 m² ⁴⁷³, powstałe w latach dwudziestych–trzydziestych XX wieku,
 - całoroczne syntetyczne lodowisko u podnóża góry Sosnowiec przy ulicy Gimnazjalnej i Olimpijskiej⁴⁷⁴,
 - sztuczne lodowisko przy ul. Obrońców Pokoju istniejące obecnie w widłach Łomniczki i Płomnicy;

d) urządzenia wodne (kąpieliska i baseny kryte):

- otwarta pływalnia powstała w latach trzydziestych XX wieku, położona w dolinie potoku Łomniczki przy ul. Obrońców Pokoju,
- kąpielisko w Karpaczu Górnym powstałe na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku w zagłębieniu doliny Budniczej Strugi,
- zaporę na Łomnicy powstała, jak wspomniano, w latach 1910–1915, służyła rekreacji zimowej oraz letniej;

e) boiska, sale sportowe:

- zmodernizowany w 2019 roku stadion im. Ireny Szewińskiej (z boiskiem piłkarskim, infrastrukturą lekkoatletyczną, kortami tenisowymi, torem treningowym dla narciarzy, torem dla rowerzystów, halą sportową, boiskiem do gier plażowych). Położenie obiektu maksymalnie wykorzystuje walory otoczenia – w widłach Łomniczki i Łomnicy, pomiędzy pobliskimi wzgórzami i pasmem Karkonoszy. Obiekt pierwotnie niewyposażony w kosztowne rozwiązania zawsze fascynował lokalizacją,
- korty tenisowe przy sztucznym lodowisku u podnóża góry Sosnowiec, przy hotelu Sandra Spa. W Karpaczu istnieje jeszcze wiele możliwości uprawiania sportów i rekreacji, w tym także wioślarstwa, wędkarstwa, kolarstwa. Aktywności te zazwyczaj związane są z istniejącą bazą turystyczną⁴⁷⁵.

472 T. Przerwa, *Między...*, s. 273.

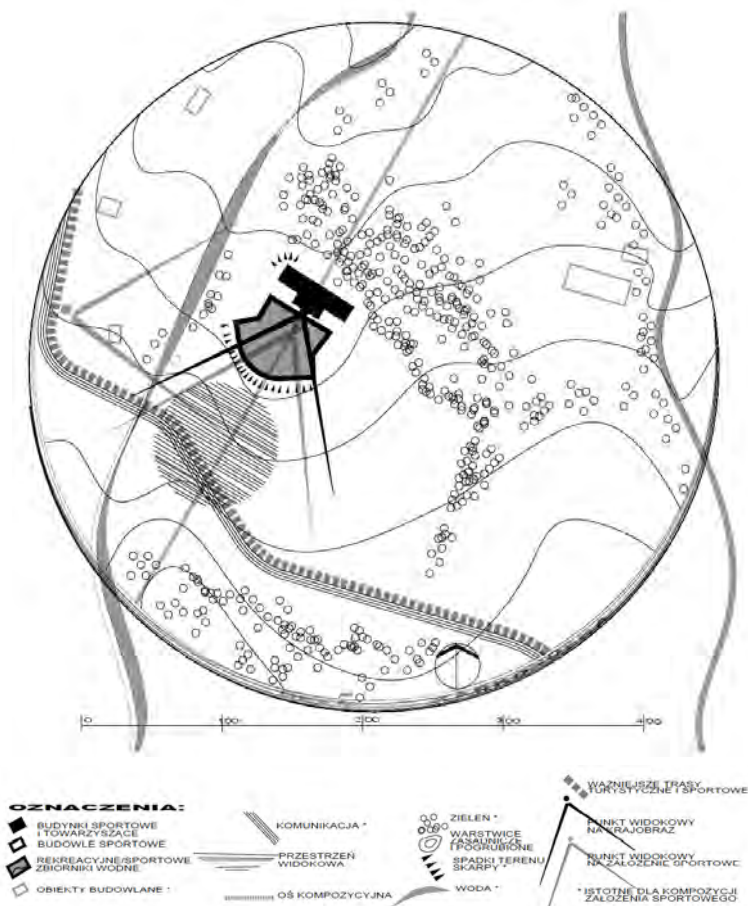
473 *Ibidem*, s. 274.

474 P. Werth, *op. cit.*

475 Wiele obiektów sportowych (boisk, basenów, stoków narciarskich) stanowi część obiektów turystycznych, instytucji oświaty, a ich stan nieustannie ulega zmianie. W opra-

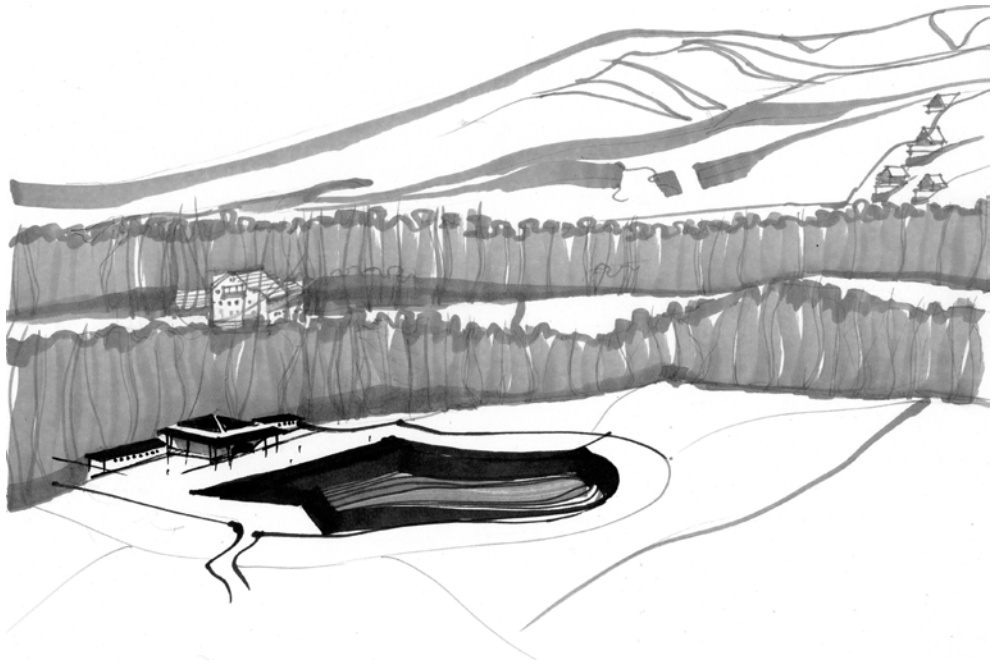
14.4. Założenie Karpacz – kąpielisko

Kąpielisko górskie w Karpaczu (Strandbad Schneekoppe) powstało w latach trzydziestych XX wieku, w dolinnym wypłaszczeniu potoku Łomniczki. Osłonięte wstęgą wysokich drzew, zorientowane było widokowo na efektowną stronę południową – na panoramę Karkonoszy. Oś założenia podkreślała historyczna zabudowa pensjonatowa i sanatoryjna górująca na przeciwległych brzegach potoku. Prostokątny kształt niecki, rozmywający się obłą linią w terenie, flankowała geometryczna zabudowa, w której odnaleźć można było reminiscencje stylu *art déco*.

Ryc. 158. Schemat kąpieliska w Dolinie Łomniczki, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

cowaniu wyszczególniono te obiekty, do których możliwy jest dostęp przeciętnego turysty i które zostały zarejestrowane na mapach.

Ryc. 159. Kąpielisko w Dolinie Łomniczki, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

Przypuszczać należy, że myślą przewodnią założenia była nie tylko kąpiel, ale i kontakt z niczym nieograniczoną panoramą gór. Obecnie teren ten jest zabudowany wielkopowierzchniowymi, wielokondygnacyjnymi kubaturami, które częściowo przejęły historyczną funkcję, oferując nawet dodatkowo basen kryty z atrakcjami spa. Na próżno jednak szukać relacji z naturalnym środowiskiem w tym zabudowanym, zmotoryzowanym areale.

14.5. Założenie Karpacz Górny – kąpielisko

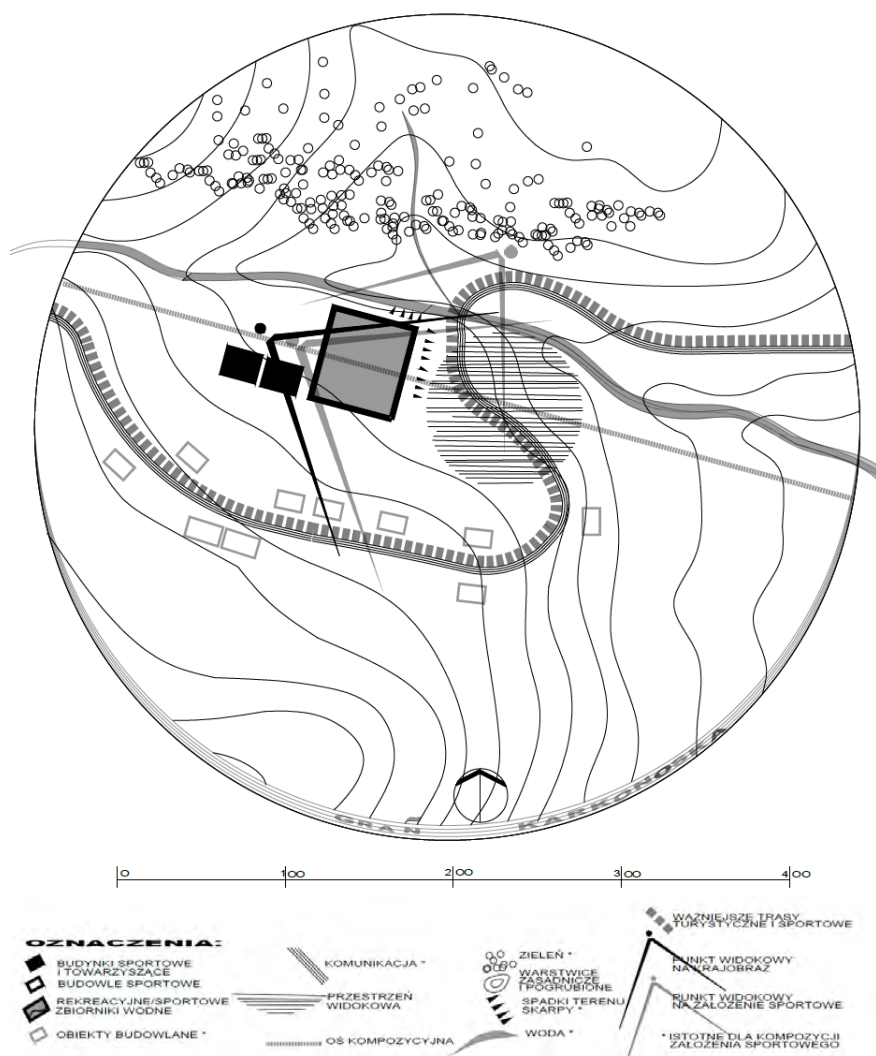
Kąpielisko górskie/plażowe w Karpaczu Górnym (Strandbad Ruebezahl) powstało na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku w zagłębieniu doliny Budniczej Strugi. Sztucznie utworzona, prostokątna niecka basenu na wypłaszczonej platformie, otoczona szerokim pasmem łąk, przywodziła skojarzenia wielkiej sceny, a stoki doliny, amfiteatralnie opadające ku wschodowi – potężną widownię. Krajobraz górski imitował scenografię. Powyżej, po stronie południowej, niczym „na jaskółce”, górowały wille i pensjonaty przeplatane grupami drzew (m.in. willa Habmichlieb – ul. Karkonoska 12, willa Hedwig – ul.

Linowa 5, Haus Anna – ul. Karkonska 10, hotel Rübezahl/Morskie Oko – ul. Karkonoska 7). Od strony północnej teren rekreacyjny izolowała ściana lasu, oparta o stok Góry Saneczkowej. Zabudowania na planie litery L, skupione wokół zachodnio-południowego narożnika działki, tworzyły zaciszny kąt dla korzystających z kąpeli słonecznych i degustatorów specjalów kawiarnianych. Drugi taras rozpościerający się na dachu budowli odkrywał spektrum widoków na pasmo Karkonoszy, Dolinę Łomnicy i jej dopływów. Prostopadłościenne, parterowe bryły przebieralni i restauracji górowały nad lustrem wody, wtulając się w północno-wschodnie stoki. Prostota i lakoniczność brył obiektu sportowego nie kolidowała z malowniczą zabudową Karpacza, czerpiącą z lokalnej tradycji budowlanej. Dodać należy, że zimą obiekt wykorzystywany był jako lodowisko. Nieco powyżej funkcjonowała skocznia narciarska i stok narciarski, a wzdłuż ulicy Karkonskiej biegła trasa saneczkowa.

Idylliczną przestrzeń przekształcono w ogromny, siermiężny parking. Powyżej założenia wzniesiono monstrualną bryłę hotelu Gołębiwski, który zaabsorbował zlikwidowaną funkcję kąpieliska. W ramach hotelu powstał basen na wolnym powietrzu i kryty. W tym ciasno zagospodarowanym obszarze znalazło się nawet miejsce na stok narciarski. Miejsce, w którym królowała przyroda, zdeterminował czynnik antropogeniczny.

Ryc. 160. Kąpielisko w Karpaczu Górny, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

Ryc. 161. Schemat kąpieliska w Karpaczu Górnym, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

14.6. Założenie Karpacz – Orlinek

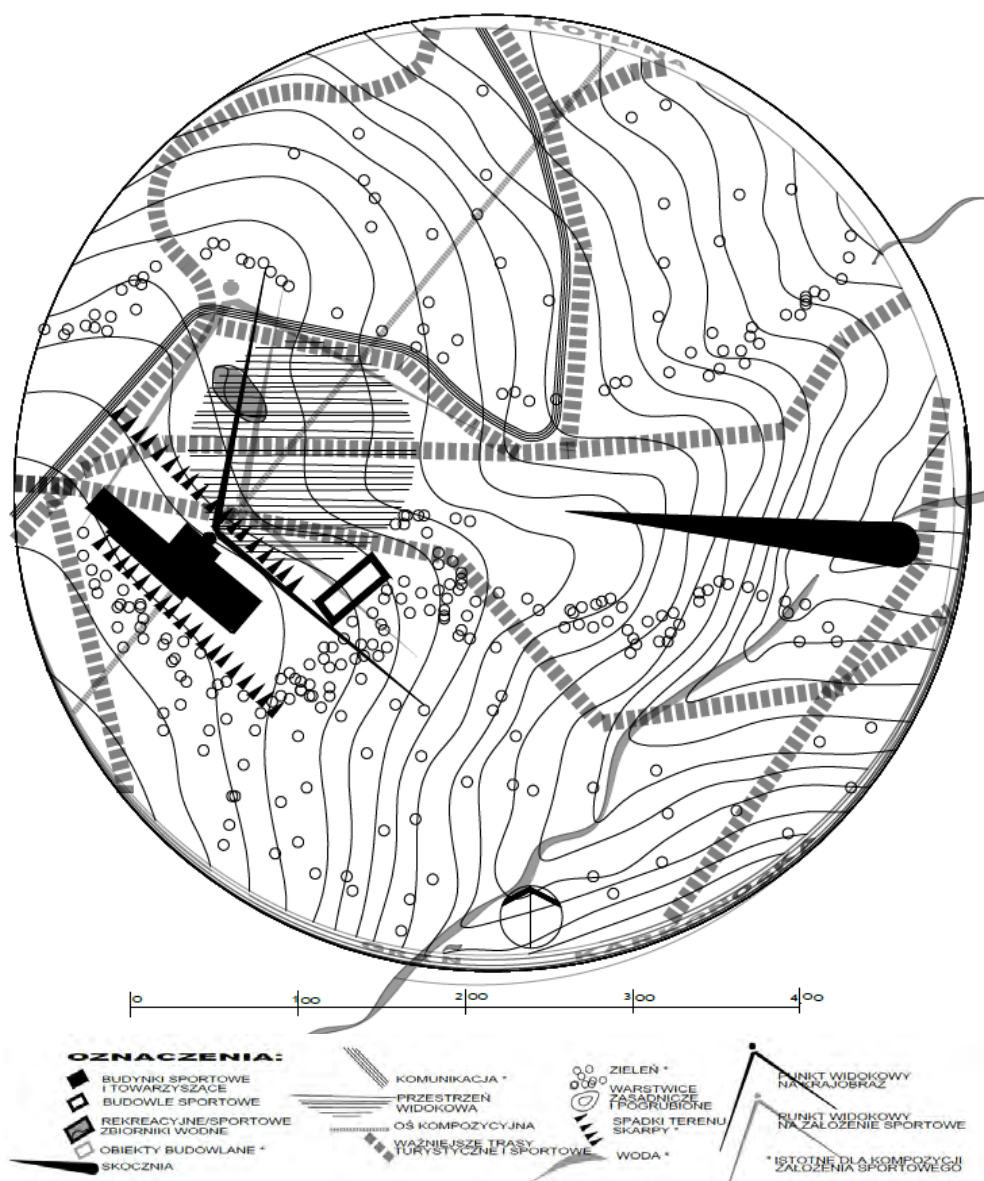
W 1913 roku na rozległej polanie śródgórskiej, w pobliżu ówczesnego Karpacza, wybudowano górski hotel – Taichmannbaude. Budynek hotelu, na 200 miejsc noclegowych, powielał typowy repertuar form, który zapewniał dopasowanie do historycznej zabudowy, pomimo nieporównywalnej, potężnej skali: dwuspado-

wy, stromy dach, ciemnobrązowe deskowanie kondygnacji poddasza i lukarn, loggii, werand, biel tynku niższych kondygnacji, łukowo zwieńczone otwory okienne i drzwiowe przyziemia. Podłużna bryła, niesymetrycznie rozczłonkowana poprzecznymi kubaturami o zróżnicowanej wysokości, połączona została długą, niską, parterową wiatą, z istniejącym tu już prawdopodobnie od XVIII wieku schroniskiem Budą Pod Wąsem (w 1923 roku schronisko spłonęło). Łącznik wkomponowany w sarpę był budynkiem sportowo-rekreacyjnym – kręgielnią.

Budynek wytwornie górował, odcinając się jednocześnie na tle monstrualnego pasma północnych stoków Karkonoszy. W miejscu tym krzyżowały się turystyczne i sportowe trasy schodzące z najwyższych partii gór. Rozpoczynały tu swój bieg trasy spiralnie kierujące do centrum Karpacza. Stworzono duży kompleks turystyczno-sportowy wraz z obiektami i trasami takimi jak: skocznia (Schneekoppenschanze zbudowana w 1912 roku), tor bobslejowy (zbudowany w 1909 roku), trasy narciarskie (ze schroniska Melzergrunbaude – nad Małą Łomniczką i ze schroniska Schlesierhaus – Pod Śnieżką, Hampelbaude – Strzecha Akademicka), trasy saneczkarskie: jedna długa biegnąca szlakiem Schlesierhausweg (Śląską Drogą) oraz sieć innych, krótszych, zjeżdżających do Karpacza, korty tenisowe, niewielki zbiornik wodny wykorzystywany wszechstronnie zimą i latem.

Ryc. 162. Hotel Orlinek, Karpacz, 2016 (fot. autorki)

Ryc. 163. Schemat kompleksu sportowego, rejon hotelu Orlinek, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

Zimą spadzista łąka przed hotelem zamieniała się w wielki stok narciarski i saneczkarski. Organizowano kursy jazdy na nartach, zawody narciarskie i saneczkarskie. W sezonie letnim organizowano tu turnieje tenisowe, wzorując się na słynnych kurortach.

Wielokrotnie przebudowywany hotel jest obecnie nieczynny, skocznia, zastąpiona po wojnie nową, imienia Stanisława Marusarza, nie funkcjonuje od 2010 roku. Po torze bobslejowym pozostały miejscami wgłębienia w gruncie. Przetrwały natomiast w zmienionej formie tereny sportowe powyżej hotelu, w rejonie schroniska Strzecha Akademicka i Kopy.

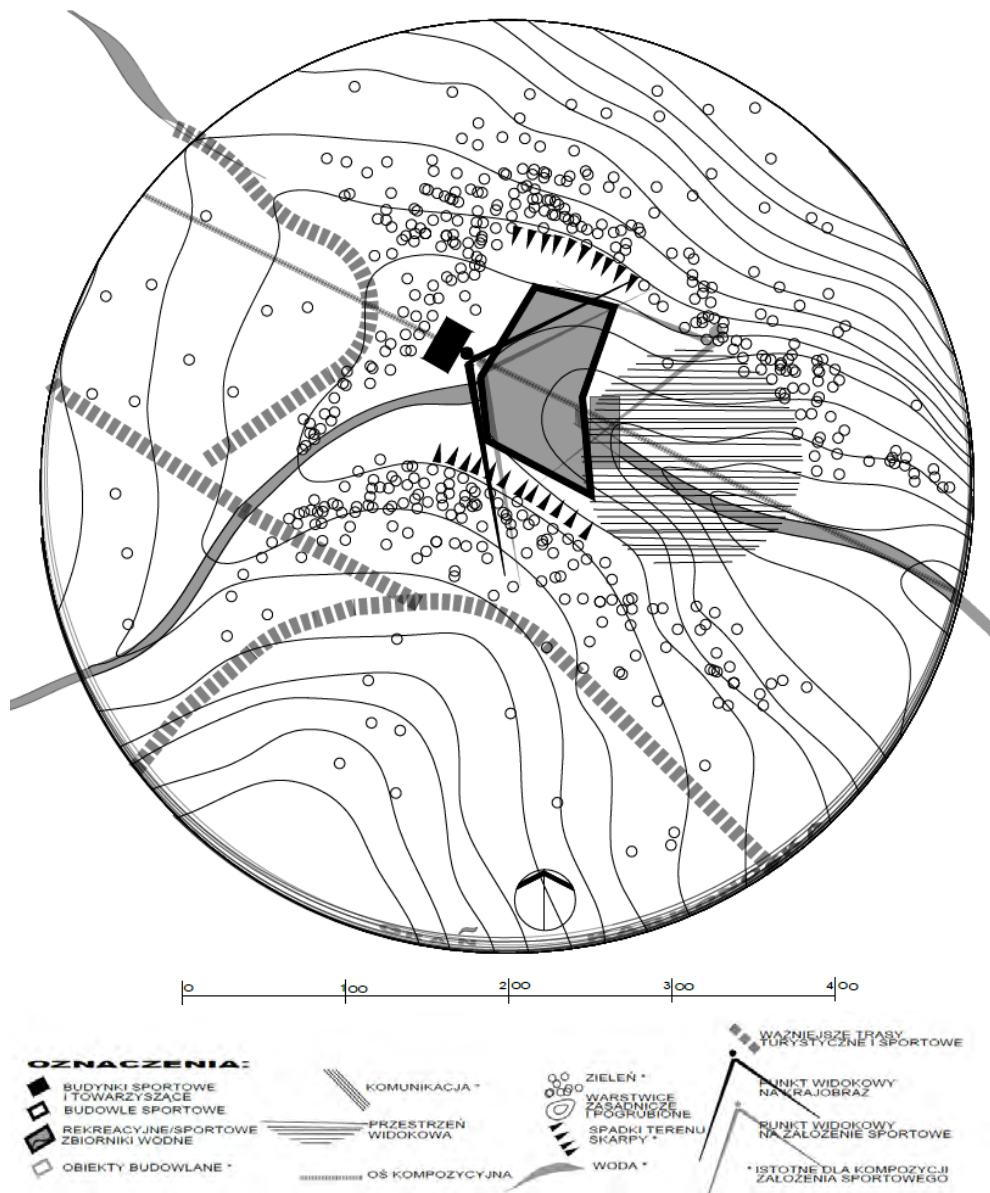
14.7. Założenie Karpacz – zaporą

Talsperrenbaude w Karpaczu – restauracja i schronisko – powstało w 1915 roku nad brzegiem zbiornika Łomnicy. Był to budynek parterowy z poddaszem, zwieńczony dachem dwuspadowym, o konstrukcji drewnianej, z dużą otwartą werandą, później oszkloną. Swoją niewielką skalą łagodnie wtapiał się w natu-

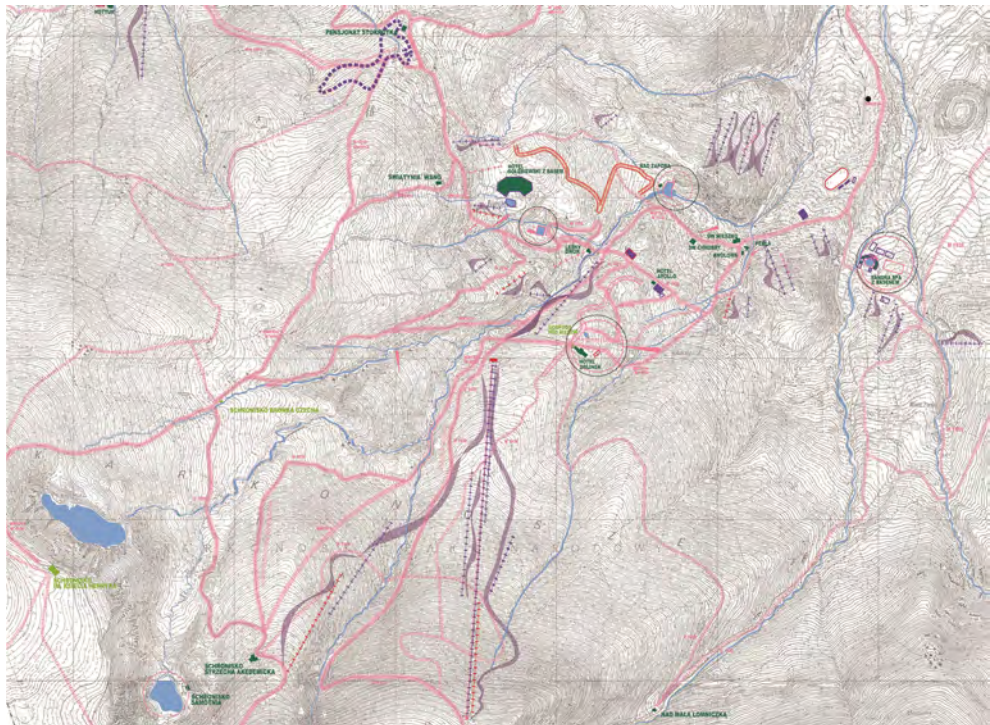

Ryc. 164. Kompleks sportowy w rejonie zapory na Łomnicy, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku oraz stan obecny (rys. i fot. autorki)

ralną przyrodę dzikiej i krętej w tym miejscu Łomnicy. Na jeziorku zaporowym na Łomnicy tętniło życie sportowe. Zimą na lodowisku uprawiano hokej, curling, jazdę na łyżwach, latem natomiast organizowano przystań dla łódek i kajaków. Niedaleko, tuż za restauracją, znajdowała się meta toru bobslejowego. Wiodła tędy trasa biegowa narciarska i łukiem zakręcała trasa saneczkarska.

Ryc. 165. Schemat kompleksu sportowego w rejonie zapory na Łomnicy, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

OZNACZENIA:

■ NIEISTNIEJĄCE REKREACYJNE/SPORTOWE ZBIORNIKI WODNE □ URZĄDZENIA SPORTOWE ■ NIEISTNIEJĄCE URZĄDZENIA SPORTOWE □ URZĄDZENIA SPORTOWE ZREALIZOWANE PO 1988 ROKU*	— NIEISTNIEJĄCE TRASY SANIECZKARSKIE — NIEISTNIEJĄCE TRASY SANIECZKARSKIE OPIEKIWANE W LITERATURZE** ■ NIEISTNIEJĄCE BUDYNKI SPORTOWE ■ BUDYNKI SPORTOWE ZREALIZOWANE PO 1988 ROKU*	■ BUDYNKI TURYSTYCZNE ZWIĄZANE Z AKTYWNOŚCIĄ SPORTOWĄ ■ NIEISTNIEJĄCE BUDYNKI TURYSTYCZNE ZWIĄZANE Z AKTYWNOŚCIĄ SPORTOWĄ WODA: ● PRZYSTANEK KOLEJOWY / TRAMWAJOWY ■ STORNI NARCIARSKIE ■ BARIERY KRYTE LODOWISKA	— WYCIĄGI NARCIARSKIE ZREALIZOWANE PO 1988 — WYCIĄGI NARCIARSKIE NIEISTNIEJĄCE — NIEISTNIEJĄCE SKOŚCZNE NARCIARSKIE — TRASY NARCIARSKIE — TRASY NARCIARSKIE ZREALIZOWANE PO 1988 — WYBRANE DRUGI ZBIORNI — OZNACZENIE NA KARPACI PRZED 1988 — TRASY OPILANE I OZNACZONE W PUBLIKACJACH** — ANALIZOWANE ZAŁOŻENIA SPORTOWE

* Obiekty zrealizowane po sporządzeniu mapy topograficznej w skali 1:10 000 przedstawiającej stan z lat 1981–1988

** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...*; M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 166. Karpacz z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

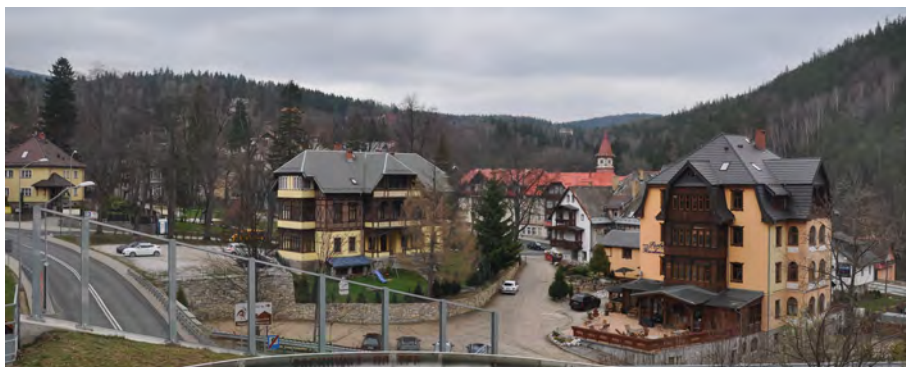
14.8. Architektura przy sportowych szlakach Karpacza

Idea odpoczynku przy wykorzystaniu wody, słońca, świeżego powietrza (później śniegu) pojawiła się ponad dwa wieki temu. Nowy styl życia przyczynił się do rozwoju wielu ośrodków turystyczno-sportowych, w tym Karpacza. Inwestycje sportowe i turystyczne generowały rozwijający się ruch turystyczny, a w czasach kryzysu łagodziły skutki recesji. Przedsięwzięcia, zarówno w okresie prosperity, jak i kryzysu, okazały się wyborem, który zaowocował poprawą

komfortu życia mieszkańców, wyglądu osiedli i podniesieniem ich prestiżu. Zasady projektowania tych obiektów:

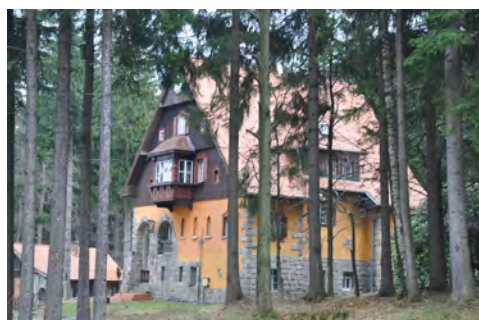
- uwzględniały naturalne, wyjątkowe predyspozycje terenu,
- tworzyły wraz infrastrukturą turystyczną (w szczególności architekturą schronisk górskich, pensjonatów, hoteli, karczm, restauracji, dworców kolejowych i domów mieszkalnych) jednorodny, charakterystyczny krajobraz, uzupełniających się funkcji,
- pomimo że oszczędne i w zrównoważonej skali, nie rezygnowały z ambicji stworzenia ośrodków sportowo-turystycznych na poziomie światowym.

Poniżej wybrane lokalizacje, w których m.in. ruch sportowy zainicjował powstanie nowej różnorodnej architektury, zamieniając górskie osady w kurorty i uzdrowiska.

Ryc. 167. Trasy saneczkarskie i narciarskie przecinały centrum miasteczka, „przyoblekając” się w architekturę obiektów turystycznych ściśle powiązanych z nimi funkcjonalnie.

Perła Karkonoszy, Dom Wczasowy Mieszko w Karpaczu – ważne przystanki na sportowych szlakach, 2012 (fot. autorki)

Ryc. 168. Trasy saneczkarskie wiodły wzdłuż alei willowych Karpacza. Jedna z nich prowadziła w rejonie ul. Gimnazjalnej i Świerkowej. Architektura rezydencji z przełomu wieków tworzyła unikatowe ramy dla terenów sportowych i rekreacyjnych, 2012 (fot. autorki)

Ryc. 169. Karpacz 2012. 1. Pozostałości toru bobslejowego w rejonie hotelu Orlinek; 2. Hala sportowa przy ul. Gimnazjalnej; 3. Stadion im. Ireny Szewińskiej przed modernizacją; 4–6. Stoki narciarskie w rejonie gór Pohulanka i Garb oraz w Dolinie Łomniczki (fot. autorki)

15. Szklarska Poręba – kurort⁴⁷⁶

Szklarska Poręba jest miastem w dolinie Kamiennej i siedzibą wiejskiej Gminy Szklarska Poręba.

15.1. Lokalizacja i historia

Miejscowość, której początki odnotowano w 1366 roku, uzyskała status miasta 31.12.1959 roku. Przeszłość jej związana była z wędrowną hutą szkła i pasterstwem, które zainicjowały stałe osadnictwo. W czasach międzywojennych miejscowość była europejską potęgą w sportach zimowych. Po wojnie stała się największym wczasowiskiem i ośrodkiem sportów zimowych w Sudetach. Obecnie konkuruje z Karpaczem o pozycję najważniejszego wysokogórskiego wczasowiska w polskich Karkonoszach.

Nie tylko jednak turystyka i sport, ale też inne dziedziny gospodarki zadecydowały o obecnym jej statusie. Od zarania osady funkcjonowały tu huty szkła. Ostatnią zamknięto w 1992 roku. Tradycje wydobywania kwarcu w Izerskich Garbach (koło Jakuszyc) sięgają XIII wieku. Od połowy XVI do początków XIX wieku w Szklarskiej Porębie Dolnej wydobywano piryty, a do połowy XIX wieku przetwarzano piryt na kwas siarkowy. Obiekty związane z przemysłową działalnością paradoksalnie stały się w okresie rozwoju turystyki atrakcją turystyczną. Ludność trudniła się początkowo rolnictwem, pasterstwem, drwalstwem, kurzactwem, potem tkactwem. Od XIX wieku prosperowały tu w kulminacyjnym momencie: 4 szkoły, 2 kościoły, 3 młyny, tartak, 3 huty szkła, 14–16 szlifierni, 12 malarni szkła, wszystkie branże handlu i podstawowe rzemiosła, stacja wynajmu przewodników i tragarzy, sierociniec, gospody, restauracje, hotele, pensjonaty, park z salą koncertową, kino, sanatoria. Szklarska Poręba szczyciła się także infrastrukturą rekreacyjną i sportową na najwyższym poziomie: trasy

476 Dane do roku 1985 czerpano m.in. z następujących źródeł:

– *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze...*,

– *Das Schlesienbuch...*

Bieżące dane uzyskano:

– w instytucjach państwowych (Urząd Gminy w Szklarskiej Porębie),

– na podstawie wizji lokalnej w terenie,

– z raportu Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, *Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina miejska Szklarska Poręba. Powiat Jeleniogórski*, http://stat.gov.pl/vademecum/vademecum_dolnoslaskie/portrety_gmin/powiat_jeleniogorski/gmina_m_szklarska_poreba.pdf [dostęp 8 marca 2016].

Ryc. 170. Region Szklarskiej Poręby z oznaczeniem obiektów turystyczno-sportowych.

Umgebung von Schreiberhau 1:60 000, Verlag v. Albert Goldsmidt, Berlin,
ilustracja z publikacji: P. Werth, *op. cit.*

saneczkarskie⁴⁷⁷, trasy bobslejowe⁴⁷⁸, skocznie, wyciągi narciarskie, nartostrady, korty tenisowe, 4 kąpieliska, lodowisko. Duże ożywienie budowlane odnotowano w latach 1864–1885⁴⁷⁹. Rozwój miejscowości przypadł na początek XX wieku do I wojny światowej, a także po jej zakończeniu do 1935 roku. Z tego okresu pochodzi większość zabudowy, która ukonstytuowała miejski i kurortowy charakter miejscowości. W 1954 roku Szklarska Poręba stała się osiedlem uzdrowskowym. Szklarska Poręba, stosunkowo harmonijnie rozlokowana na stokach Karkonoszy i Gór Izerskich, generalnie składa się z trzech części: Szklarskiej Poręby Dolnej, Średniej i Górnej oraz Marysina, Białej Doliny i Jakuszyca.

477 P. Werth, *op. cit.*; I. Laborewicz, P. Wiater, *Szklarska Poręba...*, s. 427.

478 Z. Schneigert, *op. cit.*; P. Wiater, *Zimowe...*

479 T. Przerwa, *Między...*, s. 308.

Ryc. 171. Szklarska Poręba. *Plan von Schreiberhau (Riesengebirge)* 1: 5000, Alexander Rath, Special Büro für Bebauungspläne, Breslau 1913 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu) (5 RWK IV 220)

Szklarska Poręba jest obecnie urozmaiconą, rozległą miejscowością o zróżnicowanych spadkach w obrębie dolin (2–20%) i na zboczach (12–20%)⁴⁸⁰. Posiada zwartą zabudowę w centrum, wyposażoną w elementarne usługi oraz otaczającą luźną, rozproszoną o funkcji turystycznej i mieszkaniowej. Jednocześnie zawiera w swych granicach odległe osady, m.in. Orle i Jakuszyce, oraz opustoszałe obszary lasów, łąk, szczytów górskich Gór Izerskich i Karkonoszy, część Karkonoskiego Parku Narodowego z Wodospadem Kamieńczyka i górą Szrenicą.

Mieszkańcy utrzymują się z usług turystycznych, w szczególności hotelarskich oraz innych ściśle związanych z działalnością turystyczną: gastronomicznych, handlowych. Kompleksy hotelowe oferują okresowo usługi odnowy bio-

480 *Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Wojewódzka, Pracownia Urbanistyczna, Wrocław 1962/1963 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

Ryc. 172. Szklarska Poręba. Schreiberhau 1:15 000, Verlag Albert Goldschmidt, Berlin [b. r.], ilustracja w prospekcie turystycznym *Schreiberhau und Umgebung*, Albert Goldschmidt, Berlin 1916 (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego)

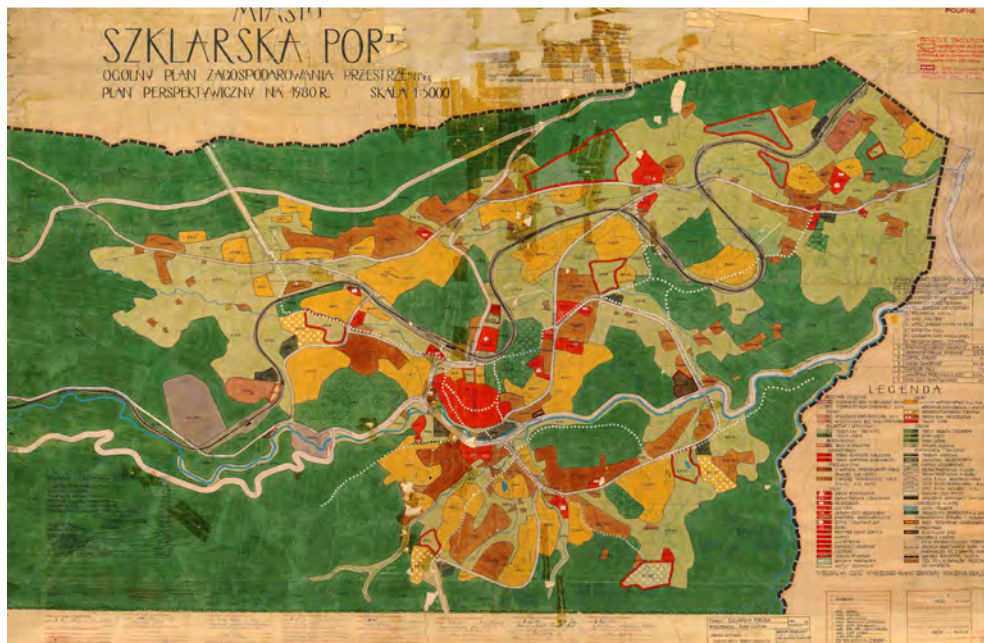
logicznej, relaksacyjnej oraz wypoczynkowej. Zestaw usług uzupełniają usługi kultury (kościół, muzea), administracji (poczta, urząd gminy, punkt policyjny) oraz usługi z zakresu ochrony zdrowia i oświaty (1 żłobek, 2 szkoły podstawowe, 4 gimnazja, 2 przedszkola, dom dziecka, biblioteka, zakład opiekuńczo-leczniczy, ośrodek zdrowia). Jedynym zauważalnym ośrodkiem rzemieślniczym jest huta szkła Leśna Huta, gdzie wykonywane jest ręcznie artystyczne szkło. Całość dopełniają usługi transportu miejskiego, które mimo potencjału (trasa kolejowa istniejąca tu od 1902 roku) w minimalnym stopniu są w stanie obsłużyć mieszkańców i zmuszają do korzystania z indywidualnego środka transportu.

Miasto słynące z terenów sportowych i turystycznych dysponuje infrastrukturą taką jak: stadion, hala sportowa, stoki i wyciągi narciarskie, lodowisko, trasy do narciarstwa biegowego, biathlonu, rowerowe, strzelnica sportowa, małe kryte baseny rekreacyjne (jeden większy, o długości 25 m), letni tor saneczkowy, boiska sportowe oraz inne drobne urządzenia sportowe w kompleksach hotelowych. Biorąc pod uwagę predyspozycje regionu i tradycje historyczne, wielkość,

jakość, liczba urządzeń sportowych wydaje się niewystarczająca i nieatrakcyjna. Oblicze miasta sprawia wrażenie miejscamizatrzymanego w czasie⁴⁸¹.

15.2. Perspektywy rozwoju turystyki, wypoczynku, sportów zimowych⁴⁸²

W latach 1961–1980, zgodnie z generalnym programem rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego, Szklarska Poręba miała stać się jedną z większych stacji klimatycznych w kraju obok Zakopanego, Wisły i kąpielisk morskich. W związ-

Ryc. 173. Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby. Plan perspektywiczny na 1980 rok 1:5000, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, 1963 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

481 Miasto liczy 6829 mieszkańców, rozciągając się na powierzchni 7500 ha, podczas gdy około 1942 roku, będąc wsią i obejmując swymi granicami mniejszy obszar – 1468 ha – liczyło 7368 mieszkańców.

482 Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby...

ku z powyższym planowano obok funkcji turystycznej, usługi w zakresie służby zdrowia oraz „silny rozwój sportów i turystyki zimowej”⁴⁸³. W programie urządzeń sportowo-wypoczynkowych w Szklarskiej Porębie, według Planu zagospodarowania przestrzennego z 1963 roku, niemal w każdym z wyodrębnionych jednostek strukturalnych Szklarskiej Poręby, planowano m.in. kąpieliska otwarte, boiska do gier małych (boiska do siatkówki, koszykówki, piłki ręcznej, do tenisa) i lodowisko. Jednocześnie rezerwowano tereny pod rozwój sportów zimowych.

Projekt miejscowego ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szklarska Poręba z 1985 roku⁴⁸⁴ zakładał, że miasto będzie pełniło rolę ośrodka turystyczno-wypoczynkowego i sportów zimowych o znaczeniu międzynarodowym. Funkcje turystyczne, sportowe, wypoczynkowe miały być natomiast decydujące w rozbudowie miasta w perspektywie 2000 roku. Pomimo ambitnych perspektyw planowano umiarkowany rozwój struktury funkcjonalno-przestrzennej, przyjęcie zasady ograniczonych możliwości wzrostu istniejącej bazy dla turystyki pobytowej oraz zasady ograniczenia penetracji turystyki w obszar Karkonoskiego Parku Narodowego (KPN). Projekt powoływał nowy ośrodek sportów zimowych w Jakuszycach i ustanawiał rezerwy terenowe pod ośrodek sportów zimowych w Dolinie Krasnoludków. Plan przewidywał także realizację wyciągu (krzeselkowego, gondolowego) na Wysoki Kamień w Białej Dolinie. Natomiast w Cichej Dolinie planowano rezerwę terenową na rozwój funkcji wypoczynkowej po roku 2000 i wykształcenie profilu związanego z ewentualną lokalizacją dolnej stacji wyciągu krzeselkowego w rejon Łabskiego Szczytu. Plan decydował także, że główną funkcją Jakuszyce pozostanie funkcja wypoczynkowa, związana z rozwojem ośrodka biegów narciarskich. Planowaną strukturę ośrodka tworzyć miały:

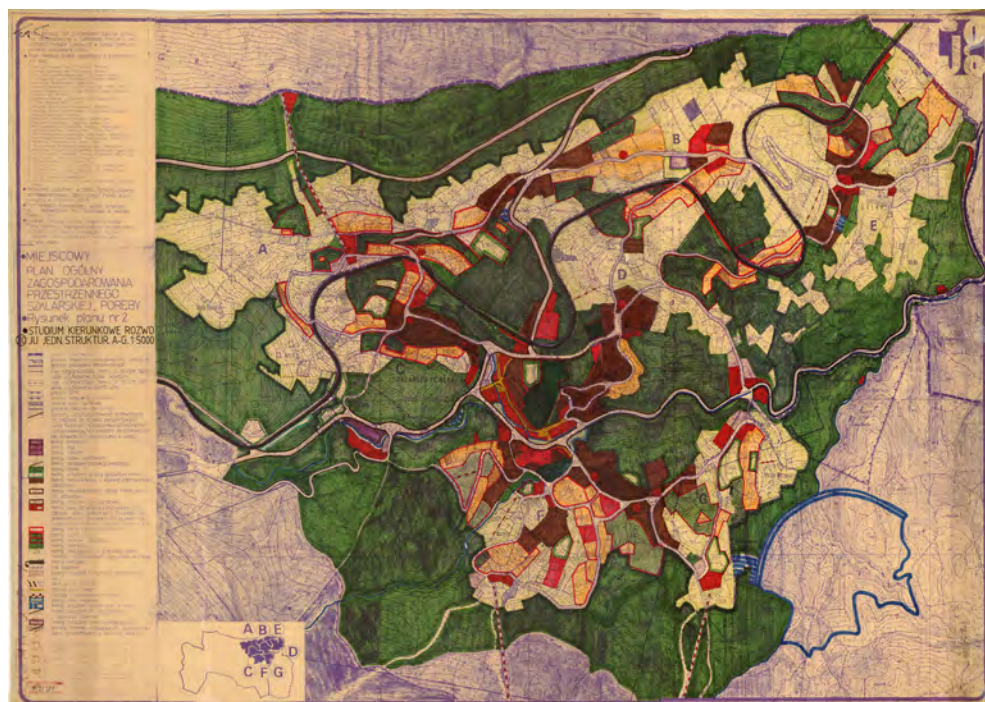
- zespół wielofunkcyjnego ośrodka przygotowań biegów narciarskich,
- zespół stadionu zimowego z terenami rekreacyjnymi oraz urządzeniami towarzyszącymi,
- zespół obsługi ruchu turystycznego,
- zespół handlowo-usługowy, towarzyszący zespołowi obsługi ruchu turystycznego oraz służący potrzebom obserwatorów imprez masowych⁴⁸⁵.

Oprócz systemu tras biegowych w rejonie Jakuszyce projektowano trasy na wysokości tzw. Drogi pod Regłami.

483 *Ibidem*.

484 *Projekt miejscowego ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szklarska Poręba*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1985 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

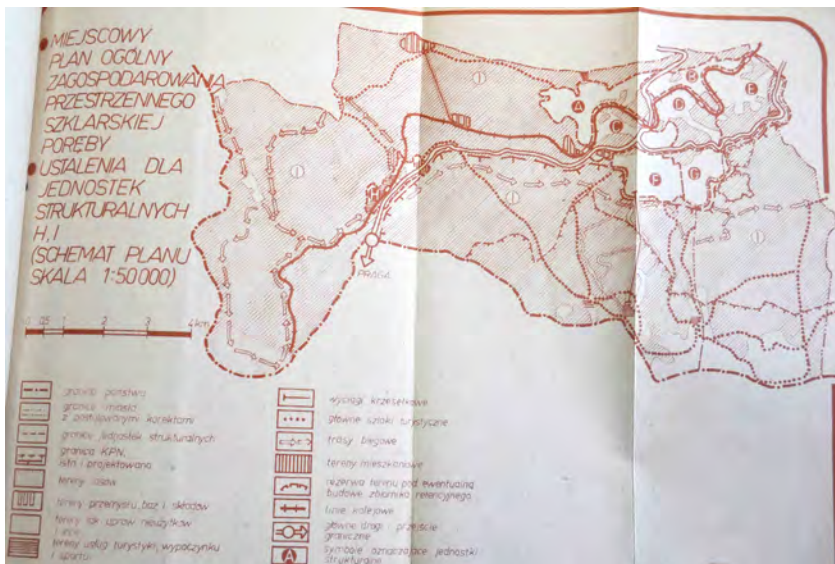
485 *Projekt miejscowego ogólnego planu...*, s. 26.

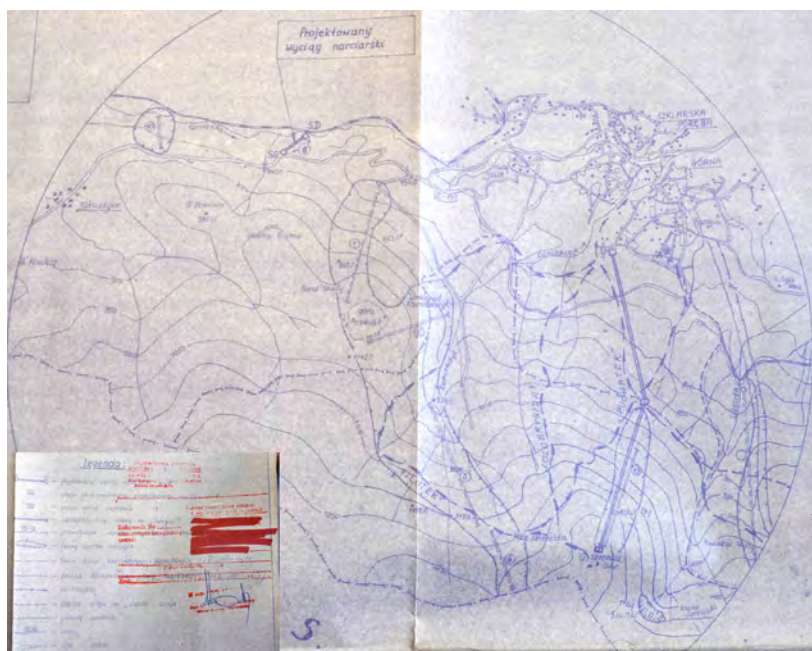
Ryc. 175. Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby. Rysunek planu nr 2. Studium kierunkowe rozwoju jednostek strukturalnych A-G 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Jeleniej Górze). Jednostki strukturalne: A. Biała Dolina, B. Północ, C. Śródmieście, D. Szklarska Poręba Średnia, E. Szklarska Poręba Dolna, F. Marysin, G. Cicha Dolina,

W 1975 roku z inicjatywy KGHM Zakłady Górnicze Rudna w Polkowicach powstała koncepcja budowy 3 wyciągów narciarskich w rejonie Jakuszyc. Projekt techniczny opracowało Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych Mostostal. Jedno z urządzeń – nr 8 – powtarzalny wyciąg orczykowy W.N. Mostostal-750 planowano zainstalować na północno-wschodnim stoku góry Babiniec. Dolna stacja napędowa wyciągu znajdowała się u podnóża góry w odległości 30 m od potoku Kamienica, górna stacja – w odległości 6 m od drogi.

Łącznie w latach 1975–1977 planowano budowę 5 wyciągów (typu sportowego zaczepowego, orczykowego), w tym trzy wyciągi projektowano w rejonie skoczni, Jakuszyc, wodospadu Kamińczyka (nr 7, 8, 6). Była to korzystna lokalizacja odciążająca ruch turystyczny i narciarski z rejonów KPN. Pozostałe dwa wyciągi organizowano w rejonie Łabskiego Szczytu.

Ryc. 176. Miejskowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby. Ustalenia dla jednostek strukturalnych H, I (Schemat planu Szklarskiej Poręby 1:5000), Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1985 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 177. Szkic zagospodarowania rejonu łąbskiego Szczytu i Jakuszyce 1:25 000. Projekt techniczny jednostadiowy. Wyciąg narciarski Mostostal 750 Nr 8 w Jakuszycach k/Szklarskiej Poręby, Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych Mostostal Zabrze, Pracownia Projektowo-Konstrukcyjna, 1977 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Plan uwzględnia m.in. tereny wypoczynku i sportu trasy biegowe, wyciągi krzesełkowe – załącznik do dokumentacji Miejsowego Planu Ogólnego Zagospodarowania Przestrzennego Szklarskiej Poręby Podział miasta na jednostki strukturalne: A. Biała Dolina, B. Północ, C. Śródmieście, D. Szklarska Poręba Średnia, E. Szklarska Poręba Dolna, F. Marysin, G. Cicha Dolina, H. Jakuszyce, I. Tereny poza obszarem zainwestowania, O. Tereny dróg kołowych i szlaków komunikacyjnych.

Ryc. 178. Wyciąg narciarski w Jakuszycach, stacja dolna i górna. Projekt techniczny.

Wyciąg narciarski Mostostal 750 Nr 8 w Jakuszycach k/Szklarskiej Poręby,
Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych

Mostostal Zabrze, Pracownia Projektowo Konstrukcyjna, 1977

(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 179. Załącznik graficzny do informacji o terenie z dnia 4.09.1975 ukazujący 3 planowane lokalizacje wyciągów w rejonie Jakuszyce, Wodospadu Kamieńczyka, skoczni. Projekt techniczny. Wyciąg narciarski Mostostal 750 Nr 8 w Jakuszycach k/Szklarskiej Poręby, Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych Mostostal Zabrze, Pracownia Projektowo Konstrukcyjna, 1977 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

15.3. Obiekty sportowe i rekreacyjne

Początkowo brak było profesjonalnej infrastruktury sportowej. Wykorzystywano istniejącą sieć dróg i szlaków turystycznych, naturalne ukształtowanie terenu. Skocznie ograniczały się do wynalezienia odpowiedniego stoku i zamontowania drewnianego progu. Później jednak, w apogeum zainteresowania daną dyscypliną sportu, powstawały obiekty na miarę europejskich, spełniające wysokie wymagania stawiane zaawansowanym obiektom i normy krajowe. Najbardziej wyróżniającymi się obiektami były: skocznia Himmelsgrundschanze, skocznia Zackelfallschanze, tor bobslejowy Zackelfallbobbahn.

Na terenie Szklarskiej Poręby powstały następujące obiekty, które służyły nie tylko ćwiczeniom fizycznym, ale sprawiły, że z osady przemysłowej powstał ku-

port klimatyczny i sportów zimowych, nazywany „perłą Karkonoszy” lub „perłą Sudetów”⁴⁸⁶.

a) trasy wędrownie, turystyczne

W rejonie Szklarskiej Poręby wytyczano trasy spacerowe i wycieczkowe, szlaki do sąsiednich miejscowości, do najwyższych partii gór, obok schronisk i ośrodków sportowych. Sposób prowadzenia tras łączył walory turystyczne, sportowe oraz doznania artystyczne. Jedną z wcześniejszych była droga wykorzystywana dla potrzeb turystów i transportu drewna⁴⁸⁷. Funkcjonowała od 1849 roku z Piechowic, przełomem rzeki Kamiennej do Huty Józefina, obok Wodospadu Kamieńczyka (który był już celem wycieczek od XVIII wieku⁴⁸⁸) oraz schroniska na Hali Szrenickiej, grzbietem Karkonoszy. Następnie w latach 1888–1890 zbudowano turystyczne dojście z Marysina do Wodospadu Kamieńczyka (Kaiser-Friedrich-Weg)⁴⁸⁹ i kolejne szlaki;

b) urządzenia ślizgowe (trasy i tory saneczkowe, bobslejowe)

Przebieg pierwotnych tras saneczkowych wynikał z rozrywkowego charakteru zjazdów. O lokalizacji decydował łatwy i bliski dostęp mety do miejscowości oraz spektakularna lokalizacja punktu startowego, a także widowiskowość przejazdu. Początek i koniec trasy wieńczyło schronisko bądź karczma, hotel, restauracja, które podejmowały saneczkarzy, zaopatrując niejednokrotnie w sprzęt sportowy. Przy lokalizacji późniejszych wyczynowych tras saneczkowych w większym stopniu dbano o bezpieczeństwo, bezkolizyjność, nie rezygnując jednak z sąsiedztwa zaplecza turystycznego,

- znana była trasa turystyczna i saneczkowa z Hali Szrenickiej do Szklarskiej Poręby datowana na 1860 rok⁴⁹⁰. Od lat siedemdziesiątych XIX wieku drogę tę rozslawiły zjazdy na saniach rogatych⁴⁹¹. W następnych latach wykonano kolejne trasy saneczkowe zintegrowane z bazą noclegową i gastronomiczną,

486 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 121.

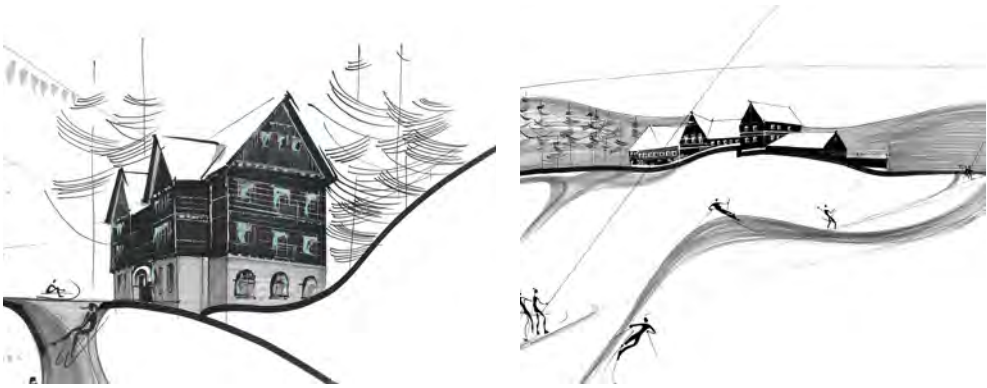
487 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 426.

488 *Ibidem*. Edmund Szczepański wymienia trasę doliną rzeki Kamiennej jako jedną z pierwszych tras turystycznych. E. Szczepański, *Wpływ...*, s. 44.

489 Trasa od Marysina do Wodospadu Kamieńczyka. I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 427.

490 T. Przerwa, *Między...*, s. 219.

491 Trasa z Hali Szrenickiej do Szklarskiej Poręby. P. Werth., *op. cit.* oraz I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 427. Autorzy monografii opisują trasę o długości 4000 m, biegnącą ze Szrenicy przez Halę Szrenicką obok Wodospadu Kamieńczyka do Marysina.

Ryc. 180. Dolna stacja słynnej trasy saneczkarskiej przy Hucie Józefina i górna stacja przy schronisku Na Hali Szrenickiej (rys. autorki)

Ryc. 181. Zackelfallbobbahn, 2013 (fot. autorki)

- pierwszym torem w Szklarskiej Porębie użytym od 1910 roku jako bobslejowy był Lindenhof-Bobbahn, koło hotelu Śnieżynka (Lindenhof), przy obecnej ul. Turystycznej. Tor o długości 1620 m, o różnicy poziomów 150 m⁴⁹², zwany był łąkową zjeżdżalnią (Wiesenrutsche). Obiekt nie spełniał norm bezpieczeństwa,
- w latach 1925–1926 wybudowano tor bobslejowy na północnym stoku góry Przedział – Zackelfallbobbahn⁴⁹³ z wyciągiem saniowym (projektu Stanisława Zentzytzkiego). Uznawany był za najnowocześniejszy na świecie i wzorcowy. Tor o długości 2100 m i różnicy wzniesień 200 m

492 T. Przerwa, *Między...*, s. 247; I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 428.

493 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 428 oraz P. Wiater, *Zimowe...*

- posiadał: 7 zakrętów, nowatorski podwójny zakręt s (górny o promieniu 12 m, dolny o promieniu 11 m) instalację wodną, system łączności, trybuny, stanowiska sędziowskie, nagłośnienie,
- na tory do celów rekreacyjnych wykorzystywano ponadto drogi, ścieżki i stoki;

c) **urządzenia narciarskie (trasy i skocznie narciarskie)**

Trasy narciarskie:

- w Szklarskiej Porębie i okolicach funkcjonowały oznakowane trasy narciarskie. Ich dokładny przebieg zamieszczono m.in. na mapach zimowych z lat trzydziestych XX wieku. Były to trasy długodystansowe, niełatwe, z podejściami i zjazdami, z odcinkami płaskimi atrakcyjnymi widokowo. Na trasach, w punktach węzłowych znajdowały się przystanki, których rolę pełniły schroniska. Ulubionym miejscem wypraw była Hala Szrenicka i szczyty Karkonoszy. W latach trzydziestych XX wieku wyznaczono trasy dla biegów w pobliżu Wodospadu Kamieńczyka i skoczni Himmelsgrundschanze. Strzelnica sportowa, która tam powstała, umożliwiała organizowanie biegów klasycznych, patrolowych, kombinacji norweskiej⁴⁹⁴.

Około 1966 roku rozpoczęto budowę tras narciarskich biegowych w Jakuszycach. Od 1970 roku poszerzono front robót m.in. o strzelnicę biathlonową. Do chwili obecnej obszar narciarski jest rozbudowywany, a oferta dyscyplin sportowych staje się coraz bardziej urozmaicona.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku wytyczono trasy biegowe w rejonie stacji dolnej wyciągu krzesełkowego na Szrenicę⁴⁹⁵.

Szklarska Poręba i okolice dysponowały także trasami slalomowymi i szlakami zjazdowymi⁴⁹⁶. Wiele tras kończyło swój bieg w dzielnicy Marysin, u podnóża Szrenicy. Miejsce to stało się załączkiem współczesnej bazy narciarskiej, dogodnie powiązanej z centrum miejscowości. W 1958 roku rozpoczęto budowę w dzielnicy Marysin kolei linowej z jednoosobowymi krzesełkami na Szrenicę. Inwestorem było, podobnie jak w Karpaczu, Przedsiębiorstwo Wyciągów Turystycznych (agenda Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki). Firma Mostostal z Zabrze podjęła się realizacji kolei nazwanej później wyciągiem krzesełkowym na Szrenicę. W 1962 roku uruchomiono budowlę, która składała się z dwóch odcinków i miała przepustowość 360 osób na godzinę. Drugi odcinek

494 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 430.

495 J. Dębowski, *op. cit.*

496 T. Przerwa, *Między...*, s. 213.

kolei wkraczał w obszar Karkonoskiego Parku Narodowego. W rejonie wyciągu wyznaczono nartostrady: Puchatek i Lolobrygida, które ustalono wzdłuż traktów leśnych a w latach siedemdziesiątych XX wieku je poszerzono. W 1966 roku rozpoczęto budowę wyczynowej trasy zjazdowej ze Szrenicy. W 1973 roku oddano do użytku wyciąg równoległy do II sekcji kolei linowej. W owym czasie wytyczono także nartostradę Śnieżynka. W 1975 roku wzniesiono wyciąg na Hali Szrenickiej⁴⁹⁷. W okresie tym wybudowano nartostradę z Hali pod Łabskim Szczytem, zainicjowano także budowę wyciągu narciarskiego na Hali pod Łabskim Szczytem i nartostradę Bystra z Hali pod Łabskim Szczytem do stacji pośredniej kolei na Szrenicę. Przedsięwzięcia częściowo zrealizowano. W 1979 roku uzyskano licencję FIS do przeprowadzania międzynarodowych zawodów w konkurencjach alpejskich na trasie na Hali pod Łabskim Szczytem i na Szrenicy. W 1992 roku zainstalowano wyciąg podporowy na Hali pod Łabskim Szczytem. W 1993 roku w miejsce starych wyciągów krzeselkowych na Szrenicę wzniesiono nowoczesne: Szrenica I i Szrenica II, zaś w 1994 roku wymieniono infrastrukturę na Hali Szrenickiej, a następnie wzdłuż kolei Szrenica II. W kolejnych latach zmodernizowano trasy narciarskie, wyposażając je w system naśnieżania. W 1998 roku wybudowano wyciąg narciarski Święteczny Kamień.

Przed wzniesieniem wyciągu krzeselkowego na Szrenicę istniały wyciągi zaczepowe: Janosik w Dolinie Szczęścia oraz na Hali Szrenickiej i na Hali pod Łabskim Szczytem. Korzystano z dwóch nartostrad: Filutek z Hali Szrenickiej do dzielnicy Huta oraz Liczyrzepa z Hali pod Łabskim Szczytem do Marysina. Nartostrady były pod opieką nadleśnictwa i PTTK-u.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku „od Szklarskiej Dolnej, aż do Białej Doliny wszystkie zakładowe ośrodki wypoczynkowe miały swoje wyciągi narciarskie. Prywatni właściciele stromych łąk również budowali nieraz przedziwne instalacje wyciągowe”⁴⁹⁸.

Należy wspomnieć, że planowano kolej linową z centrum Szklarskiej Poręby do dolnej stacji wyciągu krzeselkowego na Szrenicę, kolej linową na Wysoki Kamień i 4 wyciągi na północnych stokach Wysokiego Kamienia, obszar narciarski z wyciągami, szerokimi nartostradami obejmujący Szrenicę i Kocioł Szrenicki, Halę pod Łabskim Szczytem.

497 J. Dębowski, *op. cit.*

498 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 425.

Trasy do skijöringu:

Skijöring, który cieszył się dużą popularnością, uprawiany był przy skrzyżowaniu ul. Górnej z ul. Muzealną w Szklarskiej Porębie Średniej oraz w okolicy dworca kolejowego w Szklarskiej Porębie Górnej.

Skocznie narciarskie w Szklarskiej Porębie istniały naturalne i sztuczne skocznie. Większe skocznie przeznaczone do organizacji imprez sportowych lokalizowano w niewielkim oddaleniu od ścisłej zabudowy osiedla, powiązane kilkoma dojazdami i dojazdami z arteriami komunikacyjnymi i dworcami kolejowymi. Jak wskazuje Tomasz Przerwa, „podstawowe znaczenie dla uczynienia ze Szklarskiej Poręby regionalnej mekki skoczków narciarskich miała infrastruktura, wyrosła w bezpośredniej bliskości miejscowości, co było też regułą w innych okolicach”⁴⁹⁹.

Były też skocznie oddalone od kurortu, jak uformowana ze śniegu w 1905 roku skocznia na Hali Szrenickiej, obok schroniska Na Hali Szrenickiej⁵⁰⁰. Prawdopodobnie była to pierwsza stała skocznia w śląskiej części Karkonoszy. Ta i kolejne dwie skocznie tam powstałe (Heinrich-Adolph-Schanze z 1926 roku i Jägerschanze z 1937 roku⁵⁰¹) miały mniejsze znaczenie ze względu na odległe położenie.

Natomiast bliżej terenów zurbanizowanych, poniżej Wodospadu Kamieńczyka⁵⁰², w 1924 roku otworzono największą skocznnię w Karkonoszach (powstała po przebudowie istniejącej). Skocznia Zackelfallschanze miała konstrukcję mieszaną składającą się z kratowej struktury, płynnie przechodzącej w wyprofilowany stok Wąwozu Kamieńczyka. Efektownie korespondowała z sylwetą schroniska Zackelfallbaude.

– nieco dalej Wodospadu Kamieńczyka, poniżej Owczych Skał, na wysokości 880 m n.p.m., na terenie zwanym Niebiańską Doliną (Himmelsgrund) w latach 1930–1932 wybudowano kolejną skocznnię – Himmelsgrundschanze. Skocznia projektu Willibalda Prüfera zakwalifikowana została do największych w Niemczech⁵⁰³ i najnowocześniejszych w regio-

499 T. Przerwa, *Między...*, s. 208.

500 Autorzy opracowania, I. Łaborewicz i P. Wiater, *op. cit.*, s. 423, podają datę powstania 1906 rok. Tomasz Przerwa datuje skocznnię na około 1905 rok. T. Przerwa, *Między...*, s. 208.

501 T. Przerwa, *Między...*, s. 208.

502 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 428, 429.

503 A. Gierak, *Słynęliśmy...*; I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 153, 249; T. Przerwa, *Między...*, s. 209.

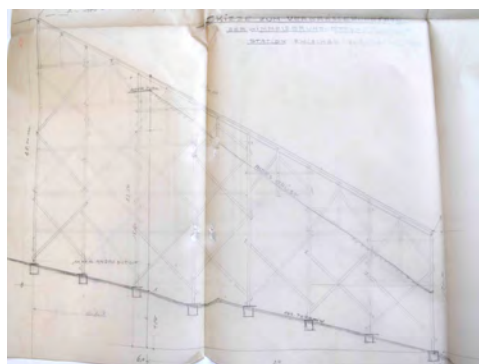
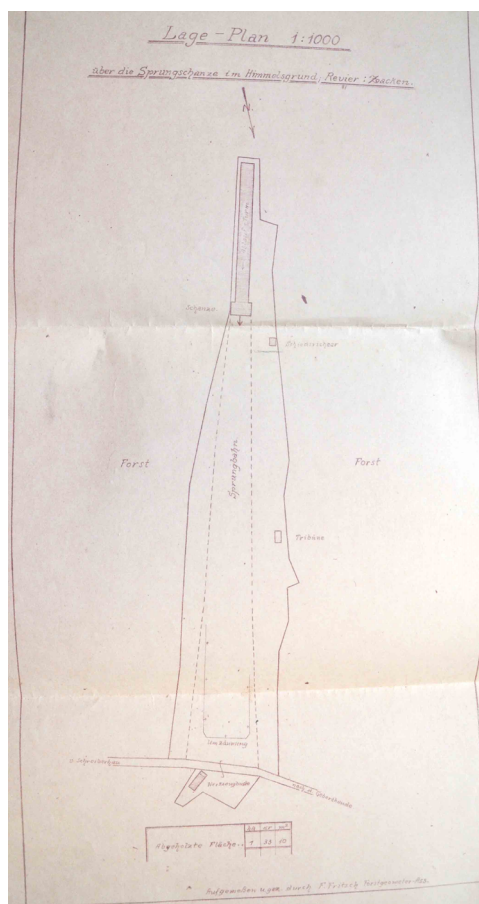
Ryc. 182. Nieistniejące skocznia, schronisko i trasa bobslejowa w rejonie Wodospadu Kamieńczyka (Zackelfallschanze, Zackelfallbaude, Zackelfallbobban) (rys. autorki)

nie. Zyskała aprobatę FIS i wypromowała Szklarską Porębę. W ramach przedsięwzięcia zrealizowano drewnianą wieżę startową o konstrukcji kratownicowej i trzech podestach startowych. Skocznia powstała w naturalnej wklęsłości północnego stoku góry Przedział, osłanianej przez masy zieleni leśnej. Miejsce wybrano ze względu na doskonałe warunki klimatyczne, w tym długo utrzymującą się pokrywę śniegu. Po 1947 roku zmieniono jej nazwę na Skocznnię przy Owczych Skałach. W 1956 roku skocznnię przebudowano według projektu inż. M. Samki-Gąsienicy. W tym samym roku odbyły się tu Mistrzostwa Polski w skokach narciarskich. Ostatnie większe zawody rozegrano w 1973 roku. 3 lata później konstrukcję obiektu rozebrano.

Mniejsze skocznie szkoleniowe⁵⁰⁴, takie jak Weißbachtalschanze, Dachsbauenschanze, Lichtenhübelschanze⁵⁰⁵, Jugene Schanze, Schoder Schanze, budowano także w środku miejscowości. Jedna z nich w samym sercu Szklarskiej wsparta na północnym brzegu rzeki Kamiennej wbrew przypuszczeniom harmonijnie wpisywała się w mieszkalną tkankę. W latach siedemdziesiątych XX wieku podjęto prace modernizacyjne skoczni narciarskich według nowych przepisów FIS, w tym skoczni w centrum miasta (wybudowano wieżę sędziowską i nowy rozbieg).

504 A. Gierak, *Słynęliśmy...* Na mapie *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge...* oznaczono niektóre lokalizacje skoczni.

505 T. Przerwa, *Między...*, s. 209.

Ryc. 183. Skocznia Himmelsgrundschanze. Dokumentacja rozbudowy z 1938 roku: szkic oraz sytuacja (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) oraz fotografie z 2013 roku (fot. autorki)

Ryc. 184. Nieistniejąca skocznia w centrum miasta 2013 (fot. autorki)

d) urządzenia łyżwiarskie (lodowiska)

Korty, boiska i place wykorzystywano w zimie jako podkład pod wylewane lodowiska (stadion przy pl. Sportowym 2 oraz na terenie przy ul. Jedności Narodowej, przy rzece Kamiennej)⁵⁰⁶.

Urządzano także naturalne lodowiska na oblodzonych stawach w rejonie: ul. Turystycznej przy potoku Bednarz i hotelu Śnieżynka (Lindenhof) oraz ul. Partyzantów przy potoku Bieleń i hotelu Królowa Karkonoszy (sanatorium Hochstein).

Ze względu na brak możliwości uzyskania idealnych powierzchni na tego typu taflach nie przeprowadzano wszystkich konkurencji łyżwiarskich. Wprawdzie rozważano budowę stadionu lodowego, jednak planów nie zrealizowano, co umniejszyło rangę miejscowości.

Lodowiska, nie zajmując przestrzeni nowymi kubaturami, wprowadzały wesołe ożywienie w pejzażu Szklarskiej Poręby;

e) urządzenia wodne (kąpieliska i baseny kryte)

Przy wyborze miejsca pod kąpieliska i pływalnie niewątpliwie decydowały względy przyrodnicze i widokowe. Za wyjątkiem basenu przy hotelu Kryształ

506 Polska-org.pl, <https://polska-org.pl/3566068,foto.html?idEntity=3566036> [dostęp: 29 maja 2019]

(pensjonat Marienbad)⁵⁰⁷ lokalizowano je poza ścisłym centrum Szklarskiej Poręby⁵⁰⁸. Powstały one w sąsiedztwie naturalnych cieków wodnych:

- Heinzlbad obok potoku Kurzacka Woda,
- Waldschwimmbad w Szklarskiej Dolnej w rejonie dopływu Szklarskiego Potoku,
- basen na Hali Szrenickiej (położony na wysokości 1190 m n.p.m.), w dorzeczu potoku Kamieńczyk. W drugiej połowie XX wieku i na początku XXI hotele górskie wyposażano w baseny kryte (Bornit, KRUS, Kryształ, Izera);

f) boiska, sale sportowe

Szklarska Poręba szczyła się urządzeniami rekreacyjnymi, takimi jak urządzenia boiskowe, stanowiące fragment kompleksu zieleni parkowej: korty tenisowe i stanowisko do gry w tenisa stołowego w Parku Miejskim⁵⁰⁹ oraz korty tenisowe i tereny do gry w minigolfa obok obecnego hotelu Śnieżynka⁵¹⁰. Do parku przylegał plac gier i ćwiczeń⁵¹¹ (obecnie stadion) przy pl. Sportowym. Wraz majestatycznym gmachem sali sportowej stanowił trzon założenia urbanistycznego kwartału parkowo-willowego. W Szklarskiej Porębie użytkowane były również sale sportowe przylegające pierwotnie do budynków turystycznych przy ul. Objazdowej 4 i Franciszkańskiej 36. Były to niewyszukane prostopadłościenne bryły o dwuspadowym, niemalże płaskim dachu, o drewnianej konstrukcji, oszalowane drewnem. Godna uwagi natomiast była ich lokalizacja na przykład w zakolu rzeki Kamiennej. Miejsce to w chwili obecnej jest tak zabudowane, że wszelkie walory miejsca są nieczytelne;

g) trasy motocyklowe i samochodowe

Szklarska Poręba w latach trzydziestych XX stulecia uchodziła za centrum turystyki samochodowej w Karkonoszach. Większe hotele wyposażano w garaże (Śnieżynka), a nawet stacje benzynowe (willa Józefina). Od 1926 roku w Szklarskiej Porębie rozgrywano doroczne wyścigi samochodowe. Najważniejszy odcinek

507 *Plan von Schreiberhau (Riesengebirge) 1:5000*, Alexander Rath Special Büro für Bebauungspläne Breslau 1913 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu).

508 Schematyczny plan miasta z prospektu: *Heilklimatischer Kurort Schreiberhau im Riesengebirge*. Schreiberhau, 1938 przedstawia lokalizację basenów Heinzlbad i Waldschwimmbad.

509 *Wohnungs-Verzeichnis. Sommer 1939. Winter 1939–40. Heilklimatischer Kurort und Wintersportplatz Schreiberhau im Riesengebirge*, Hrsg. Von der Ortstelle Schreiberhau der Wirtschaftsguppe Gaststaetten- und Beherbergungsgewerbe in Zusammenarbeit mit der Kurverwaltung Schreiberhau, Beobachterdruck, Hirschberg 1939.

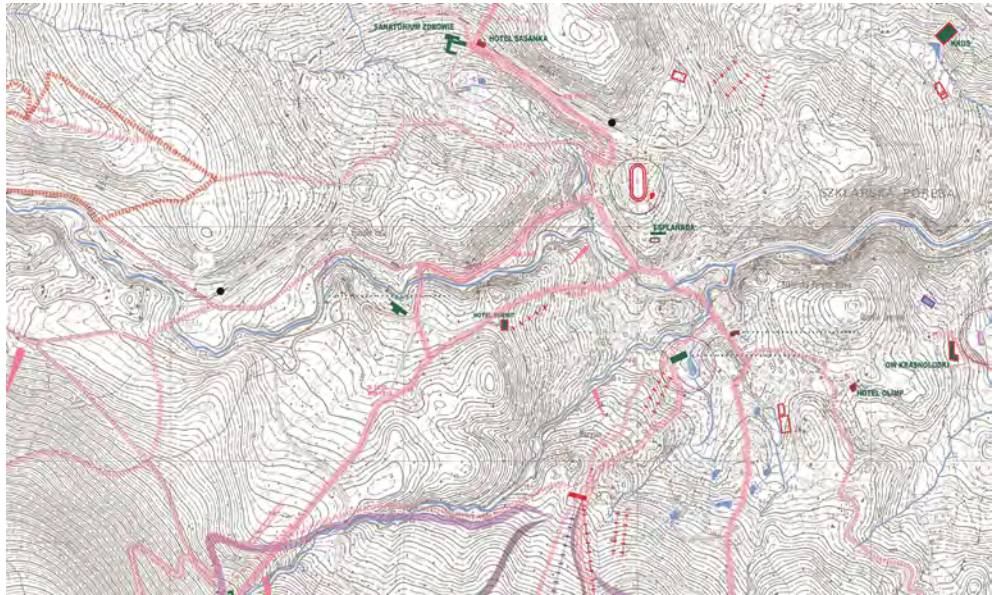
510 *Ibidem*.

511 *Plan von Schreiberhau (Riesengebirge) 1:5000...*

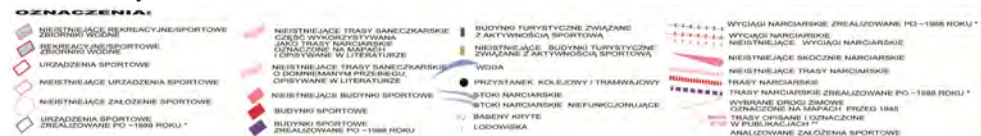
nek specjalny rajdów górskich przebiegał w rejonie Szklarskiej Poręby i schroniska Na Hali Szrenickiej. Trasa liczyła 4050 m i pokonywała nachylenie dochodzące do 33%⁵¹²;

h) tereny startów szybowców

Warto nadmienić, że powstała w Szklarskiej Porębie lokalna grupa miłośników sportu szybowcowego. Od końca lat dwudziestych XX wieku, obok schroniska Nad Śnieżnymi Kotłami, organizowano starty szybowców⁵¹³.

Szklarska Poręba Górna i Średnia

* Obiekty zrealizowane po sporządzeniu mapy topograficznej w skali 1:10 000 przedstawiającej stan z lat 1981–1988.

** Trasy opisane w: WW1914 – P. Werth, op. cit. M1939 – Meinhold's Wintersportkarte...

*** Skocznia oznaczona na schemacie stanu istniejącego i schemacie planu perspektywicznego dokumentacji Planu zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby z 1963 roku.

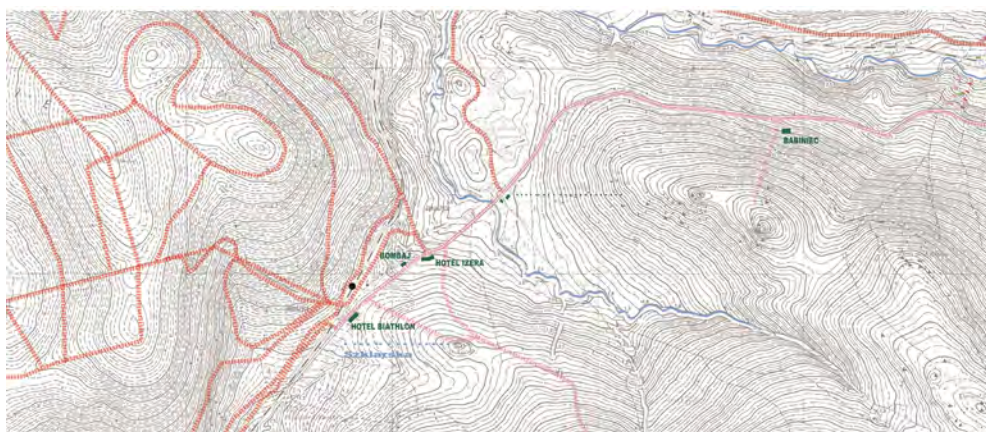
Ryc. 185. Szklarska Poręba Górna i Średnia, z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

512 E. Szczepański, *Wpływ...*, s. 329.

513 I. Łaborewicz, P. Wiater, op. cit., s. 147.

Szklarska Poręba Dolna

Jakuszyce

Ryc. 186. Szklarska Poręba Dolna i Jakuszyce z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

15.4. Kąpielisko Leśne w Szklarskiej Porębie

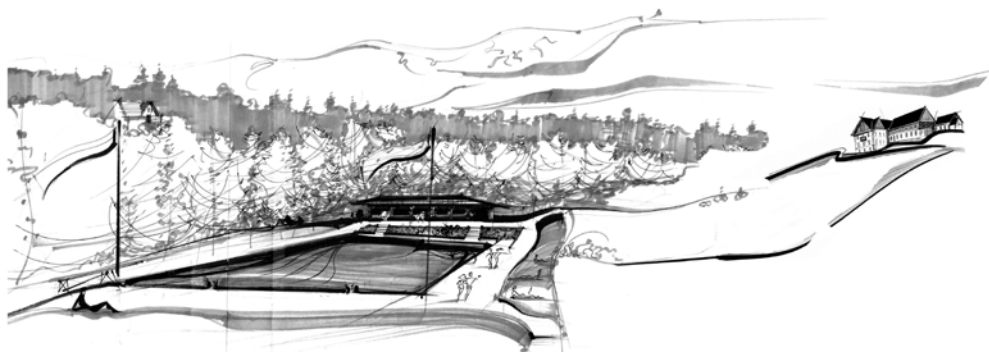
Basen na Hali Szrenickiej w dorzeczu potoku Kamieńczyk, położony na wysokości 1190 m n.p.m., zyskał miano najwyższego położonego kąpieliska w Środkowej Europie. O nieregularnych kształtach, wtopiony w gęstwinę lasu, różnił się od geometrycznych założeń w Karpaczu Górnym, w Szklarskiej Porębie czy

przestrzennego założenia w Cieplicach. Basen na Hali Szrenickiej położony był w sąsiedztwie i na wysokości schroniska Na Hali Szrenickiej, stanowiąc jego niecodzienną atrakcję.

Kąpielisko Waldschwimmbad w Szklarskiej Dolnej powstało w zlewisku Szklarskiego Potoku. Geometryczną nieckę o wymiarach 20 × 50 m wyeksponowano na gruntowym podium południowego stoku Gór Izerskich. Towarzystwił jej skromny pawilon przebieralni o szablonowej architekturze: pionowe deskowanie, czterospadowy daszek, małe okienka. Nasłoneczniona plama wolnej przestrzeni pośród leśnych zadrzewień zorientowana była na scenerię gór i bezpośredni kontakt z ich światem flory. Powyżej kąpieliska ruch turystyczny koncentrowało schronisko Dachsbaude, a także stacja krajobrazowej trasy kolejowej, docierającej tu od 1902 roku. Turystów ściągały tu, oprócz leśnej lokalizacji, trasy saneczkarskie, biegowe, skocznie narciarskie i popularne schroniska, znajdujące się w pobliżu.

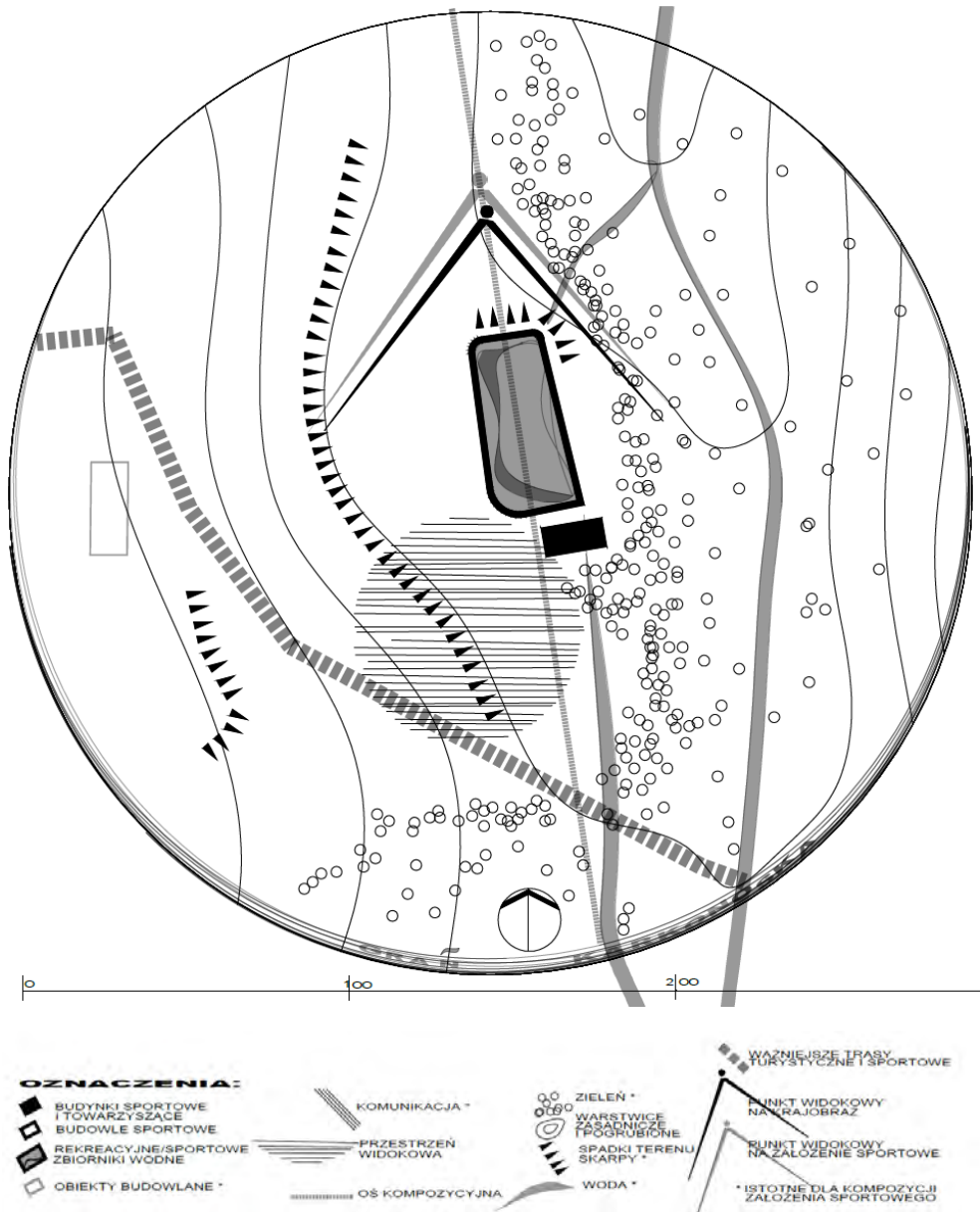
15.5. Założenie Szklarska Poręba – kąpielisko

Wyżej wymienione kąpieliska o nieregularnych obrysach brzegów różniły się od geometrycznego, przestrzennego założenia, ulokowanego obok schroniska Heinzlbad, a później Domu Wczasowego Krasnoludki. Pływalnia wpisana była w łagodne zagłębienia terenu i świat nieskażonej wtedy przyrody dorzecza Kurzackiej Wody. W Heinzlbad z premedytacją zorientowano całość założenia na scenerię gór. Koncepcji tej podporządkowane były: układ prostokątnej niecki basenowej, otaczający ją szeroki pas trawiastego terenu rekreacyjnego oraz z jednej strony ograniczająca ściana lasu i z drugiej strony skarpa, z górującą tradycyjną architekturą schroniska Heinzlbaude. Oś założenia podkreślał mi-

Ryc. 187. Nieistniejące kąpielisko Heinzlbad (rys. autorki)

nimalistyczny pawilon parterowy noszący elementy rodzimego rzemiosła (widoczna konstrukcja słupowo-mieczowa podcienia).

Ryc. 188. Schemat kąpieliska Heinzlbad w Szklarskiej Porębie, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

15.6. Założenie Szklarska Poręba – stadion

Pośród obszernych otwartych terenów, zielonych, przenikających miejscowość⁵¹⁴, uwagę zwracał plac gier i ćwiczeń⁵¹⁵ przy pl. Sportowym. Uniwersalne boisko, obecnie stadion, jest przykładem krajobrazowego rozwiązania wykorzystującego skomplikowaną topografię, parkowe oraz willowe otoczenie. Powstał na wyeksponowanej płaszczyźnie południowego stoku, powiązany serpentyną ścieżek spacerowych z Parkiem Miejskim, budynkiem restauracyjnym (dzisiejszej Esplanady), muszlą koncertową, tarasami widokowymi. Rytmicznie rozstawione wille flankowały z trzech stron (od strony północnej, zachodniej i wschodniej) trapezoidalny plan terenów sportowych, otwierających się, od strony południowej, na imponującą panoramę pasma Karkonoszy.

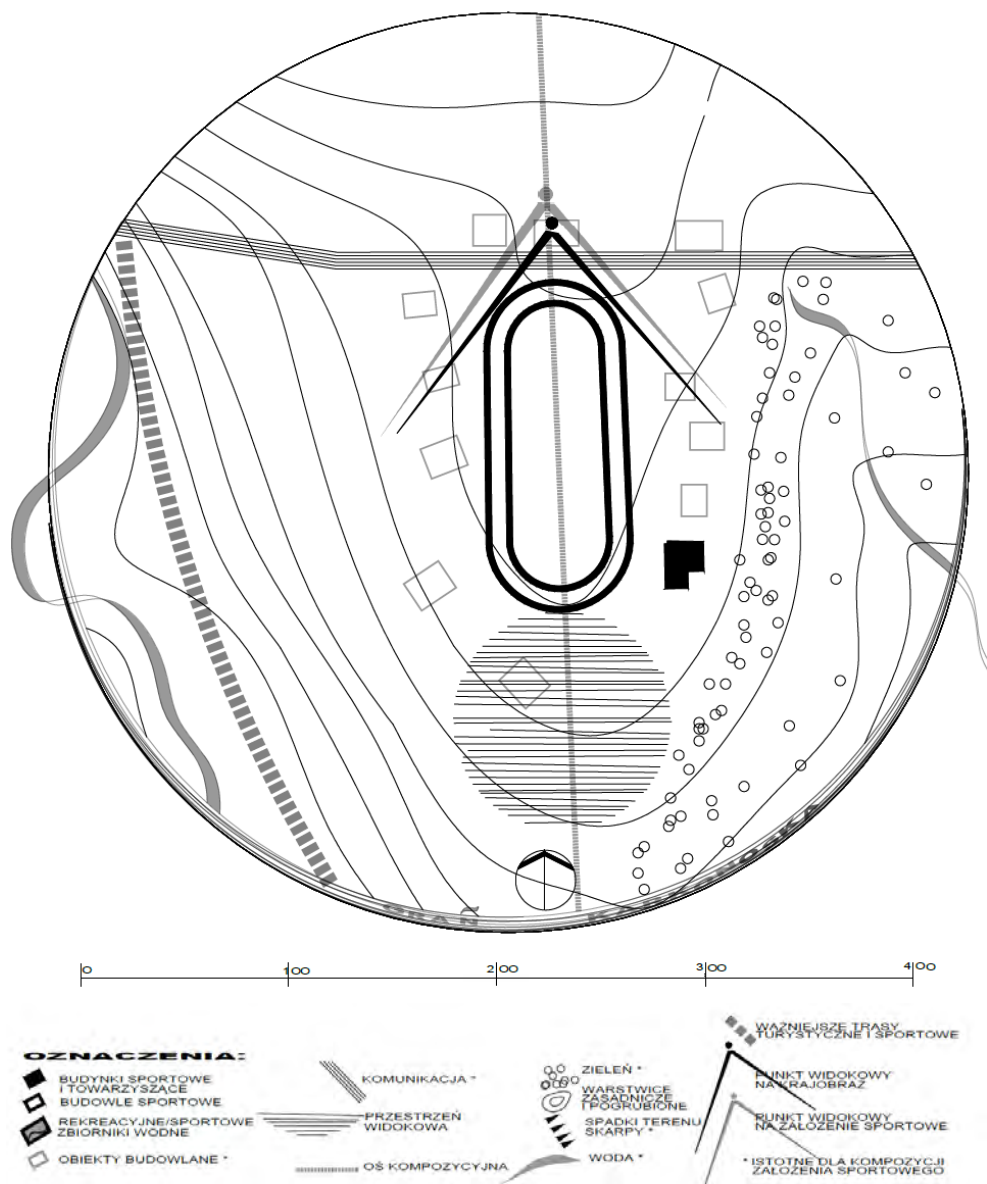
Ryc. 189. Stadion w Szklarskiej Porębie, 2015 (fot. autorki)

Obok, w pierzei zachodniej linii mieszkalnej zabudowy, w 1929 roku oddano do użytku salę sportową przy pl. Sportowym⁵¹⁶. Czterospadowy dach, rozdrobniony lukarnami, wydatny gzyms, masywny cokół kamienny przechodzący w portyk wejściowy, wysokie okna szczeblinowe ukryte w głębokich wnękach, wyważona kubatura sprawiły, że wolnostojąca bryła odnalazła się w otoczeniu finezyjnych willi z przełomu wieków.

514 *Plan von Schreiberhau (Riesengebirge) 1:5000*, Alexander Rath Special Büro für Bebauungspläne Breslau 1913 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu).

515 *Ibidem*.

516 I. Łaborewicz, P. Wiater, *op. cit.*, s. 145.

Ryc. 190. Schemat stadionu w Szklarskiej Porębie – stan obecny (rys. autorki)

Ryc. 191. Hala sportowa w Szklarskiej Porębie, 2015 (fot. autorki)

15.7. Założenie Szklarska Poręba – Śnieżynka

Duży budynek, obecnie nieczynny hotel Śnieżynka, zwany niegdyś „perłą Szklarskiej Poręby”, wchodzący w skład kompleksu rekreacyjno-sportowego w Szklarskiej Porębie położony jest na rozległej działce. Pierwsze karty pocztowe z wizerunkiem budynku pochodzą z końca XIX wieku. Obiekt pełnił funkcje hotelu, pensjonatu, sanatorium, ośrodka wypoczynkowego wysokiej kategorii. Pierwotnie zaplanowany był na rzucie zestawionych prostokątów. Bryła centralna dwukondygnacyjna, z dwukondygnacyjnym poddaszem użytkowym, dominowała niesymetrycznie nad pozostałymi jedno- i dwukondygnacyjnymi kubaturami. Elewacja południowa z widokiem na szczyty Karkonoszy otwierała się na ogród, staw, potok i tereny sportowe. Trójdzielny układ werand i lukarn flankowany był bliźniaczymi wieżyczkami. Z jasno otynkowaną fasadą kontrastowały poziome pasy gzymsu poszczególnych kondygnacji, obramienia okien zakończonych łukowo, deskowane szczyty oraz partie wieżyczek ponad linią okapu, drewniana konstrukcja werand. Zgeometryzowane kształty przysadzystego, dwuspadowego dachu łągodziły naczółki, lukarny z ozdobnymi zwieńczeniami.

W XX wieku obiekt przeszedł modernizację i rozbudowy. Z czterdziestopokojowego hotelu stał się sześćdziesięciopokojowym ośrodkiem z obszernymi przestrzeniami społecznymi, jak sala koncertowa, konferencyjna, klubowa, tarasy widokowe. Niemalże dwukrotnie poszerzono fasadę centralnej bryły, wchłaniając jeden z bocznych budynków. Całość ujednolicono deskowaniem szczytów kondygnacji poddasza. Delikatnie nadwieszono piętra z odsłoniętym dekoracyjnie belkowaniem stropowym. Zmiana ogólnie pozbawiła budynek pierwot-

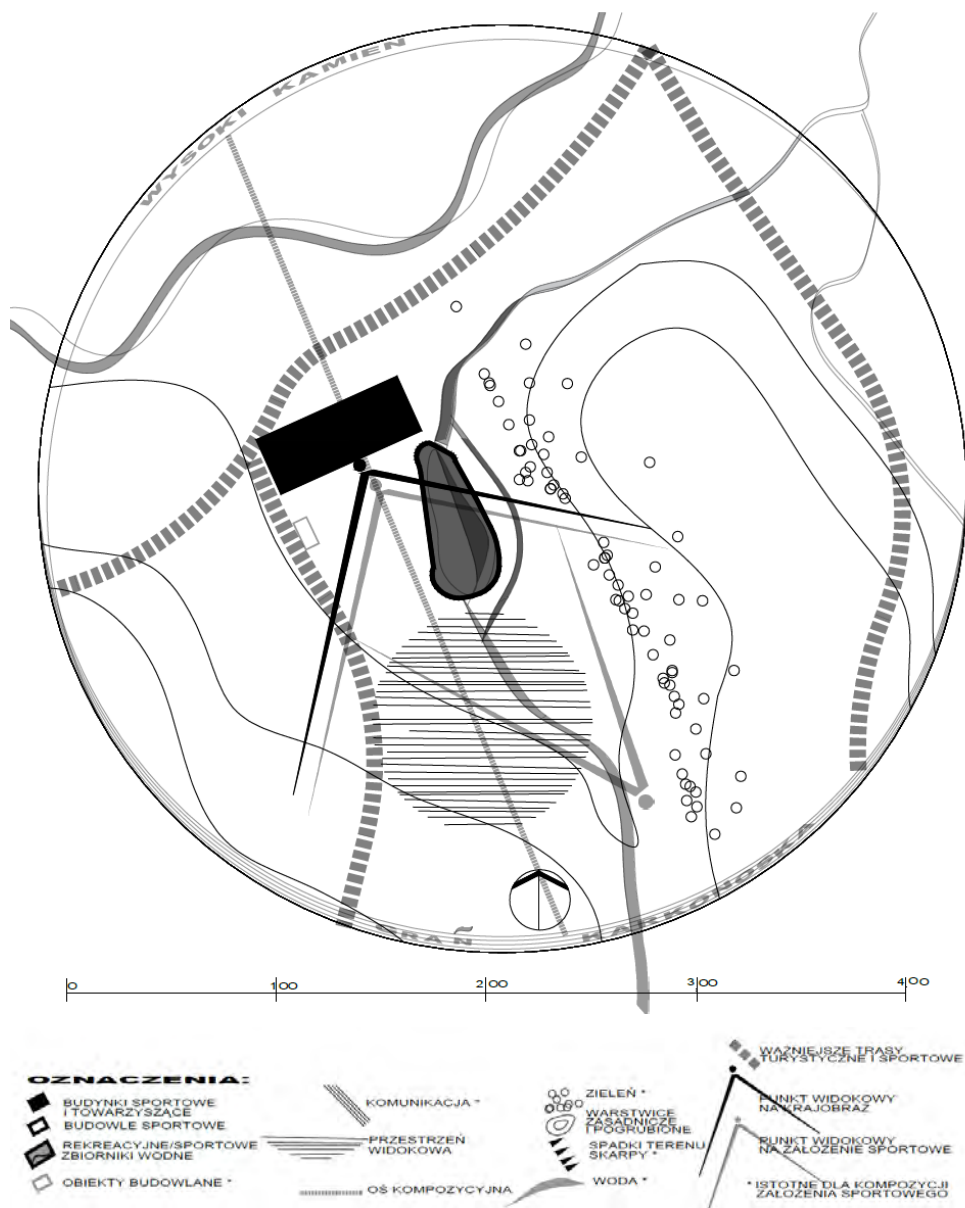
nej subtelności, charakterystycznej dla popularnej w owym czasie architektury hoteli szwajcarskich. W nowej odsłonie widać dążenie do minimalizacji detalu, przy jednoczesnym kultywowaniu tradycyjnych form budowlanych, co sprawia, że budynek wpisuje się, pomimo dużej skali, w zastale otoczenie.

Początkowo ośrodek oferował głównie letnie atrakcje sportowe, jak korty tenisowe na trawie w idyllicznym ogrodzie hotelowym. Rozlewisko potoku Bednarz nieopodal hotelu było dodatkowym atutem, oferując wodną rekreację latem i jazdę na łyżwach zimą. Już na początku XX wieku dom wczasowy reklamowany był jako „stacja sportów zimowych”. Określenie to powstało ze względu na interesujące sąsiedztwo m.in.: toru bobslejowego, który kończył swój bieg *vis-à-vis* frontu fasady południowej⁵¹⁷, okalających szlaków narciarskich i saneczkarskich, w tym sani rogatych (m.in. tor saneczkowy ze schroniska Pod Łabskim Szczytem i trasa narciarska z Hali Szrenickiej i Szrenicy), wszechobecnych łagodnych stoków – łąk narciarskich. W pobliżu, na brzegu potoku Kamieńczyk, znajdowała się skocznia. Jako jeden z nielicznych obiektów turystycznych ośrodek posiadał garaże. Był to ukłon w stronę pasjonatów wycieczek, wyścigów samochodowych i motocyklowych. Jak wynika z przedwojennych folderów, obiekt był stacją – siedzibą klubu automobilowego.

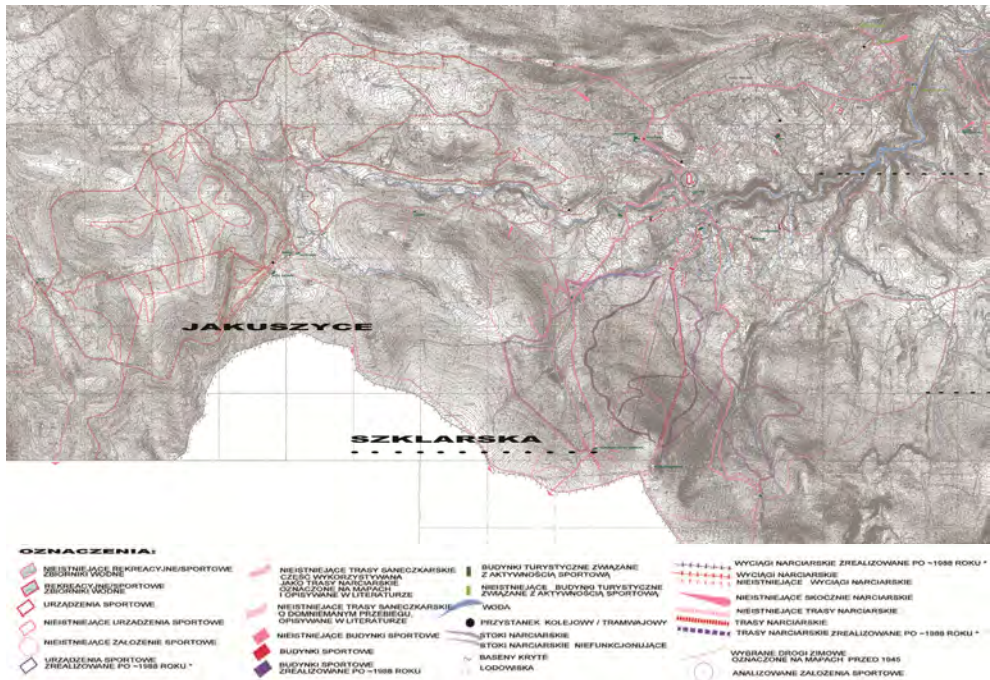
Ryc. 192. Hotel Śnieżynka, Szklarska Poręba, 2019 (fot. autorki)

517 W 1910 roku powstał tor bobslejowy koło hotelu Śnieżynka (ówczesnie hotelu Lindenhof) – przy obecnej ul. Turystycznej – Lindenhof-Bobbahn (długości 1620 m przy różnicy poziomów 150 m) ironicznie przezywany łąkową zjeżdżalnią. T. Przerwa, *Między...*, s. 247.

Ryc.193. Schemat kompleksu rekreacyjno-sportowego przy hotelu Śnieżynka, Szklarska Poręba, na podstawie dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

Niegdyś miejsce zachwalane ze względu na sielską atmosferę, czyste powietrze, roztaczające się widoki na okoliczne pasma górskie, obecnie przeistoczyło się w dość ruchliwą okolicę: plac budynków gospodarczych, zgrupowanie blo-

* Obiekty zrealizowane po sporządzeniu mapy topograficznej w skali 1:10 000 przedstawiającej stan z lat 1981–1988.

** Trasy opisanie i oznaczone w publikacjach w: WW1914–P. Werth, op. cit. M1939–*Meinhold's Wintersportkarte...*

*** Skocznia oznaczona na schemacie stanu istniejącego i schemacie planu perspektywicznego dokumentacji Planu zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby z 1963 roku.

Ryc. 194. Szklarska Poręba z oznaczeniem analizowanych założeń sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

ków mieszkalnych, sklep wielkopowierzchniowy. Mniej więcej w miejscu, gdzie niegdyś kończył swój bieg tor bobslejowy, znajduje się letni tor saneczkowo-wózkowy. Jednak w gęstwinie wysokiej zieleni, w nieładzie płotów i kontenerów usługowych gubi się dawne założenie domu wypoczynkowego, które niegdyś współgrało z sąsiadującymi terenami sportowymi. Nie ma też śladu po terenie do gry w golfa, który uprawiano na obszarach zielonych, usytuowanych na południe od stawu.

15.8. Sportowa Szklarska Poręba

Sporty zimowe często uprawiano zarówno w centralnych strefach miejscowości, jak i w partii szczytowej Karkonoszy. W scenerii najwyższego pasma Sude-

tów, w otoczeniu stylowej architektury zwolennicy zimowych i letnich aktywności sportowych wprowadzali mile widziane ożywienie. Poniżej zamieszczono zdjęcia przedstawiające miejsca historyczne. O wyborze zdecydowała potrzeba zaakcentowania walorów architektury, która zawsze stanowiła kontekst wydarzeń sportowych. Architektury, która ginie pod natłokiem rozbudowujących się kurortów, przebudowywana i zniekształcana na skutek zmiany obyczajów. Sportowcy przenieśli się w inne partie. Nikt już bowiem:

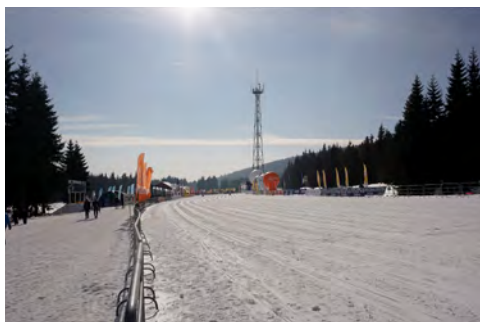
- nie „śmiga” tzw. pędzlem po krótkiej, ale stromej górze, zostawiając za plecami willę Wernera Sombarta,
- nie zjeżdża saniami środkiem ulicy Górnej, mijając wille Johanna Guthmanna i Johanesa Zimmermanna,
- nie zatacza wielkiego łuku, kończąc zjazd ze Szrenicy przy obecnej willi Lolobrygida, dawniej Ośrodka Pracy Twórczej Biura Projektowo-Badawczego Budownictwa Ogólnego Miastoprojekt-Wrocław itd.

Ryc. 195. Otoczenie architektoniczne nieistniejących tras saneczkarskich i narciarskich w Szklarskiej Porębie: ul. Górna, ul. Szosa Czeska, ul. Dworcowa, ul. Jedności Narodowej, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 196. Otoczenie architektoniczne jednej z nieistniejących tras saneczkarskich w Szklarskiej Porębie w dzielnicy Marysin – ul. Kilińskiego. Niewiele ocalało z klimatu ówczesnych zjazdów saniami. Pierwszy budynek wysadzono w powietrze 2019 roku, inne zniekształcono przebudowami, 2015 (fot. autorki)

Ryc. 197. Tereny sportowe: dolna i górna stacja kolejki linowej na Szrenicę oraz stacja narciarstwa biegowego przy schronisku Orle i stadion w Jakuszykach, 2017 (fot. autorki)

16. Kowary – baza wypadowa w góry⁵¹⁸

Kowary są miastem w powiecie karkonoskim w województwie dolnośląskim.

16.1. Lokalizacja i historia

Kowary powstały na początku XIII wieku jako osada górnicza położona na styku Karkonoszy, Rudaw Janowickich i Kotliny Jeleniogórskiej. W 1513⁵¹⁹ roku uzyskała prawa miejskie. Na rozległym obszarze miasta znajduje się kilka pięter wysokościowych, które rzutują na klimat i dynamikę temperatur. Zjawisko inwersji temperatury w sezonie zimowym i wiatr typu fenowego charakterystyczne są dla bioklimatu miejscowości.

Niegdyś wiodącą funkcję mieszkalną Kowar uzupełniała funkcja przemysłowa. Obecnie przyszłościowo ocenia się tkwiący w miejscowości potencjał lecznictwa uzdrowiskowego, turystyki, sportu. W strukturze osiedla czytelny jest łańcuchowy układ urbanistyczny, który ciągnie się wzdłuż rzeki Jedlicy, z wyróżniającym się centrum i kościołem, ratuszem, barokowymi kamienicami. Na północ od przywołanego zespołu zwartej zabudowy mieszkalno-usługowej położona jest dzielnica Wojków o funkcji sanatoryjnej. Na zachód od centrum wyróżnia się dzielnica Krzaczyzna o funkcji mieszkalno-przemysłowej, a na południe – dzielnica Podgórze o funkcji turystycznej. Część górna miasta (Kowarski Grzbiet) wchodzi w obręb Karkonoskiego Parku Narodowego⁵²⁰.

Pod koniec lat sześćdziesiątych⁵²¹ XX wieku planiści szukali rozwiązań, które pogodziłyby uzdrowiskową funkcję miasta z przemysłową. Położone w strefie uzdrowiskowo-wypoczynkowej Kowary predysponowane są bowiem do

518 Dane zebrano na podstawie dokumentacji projektowej: *Inwentaryzacja istniejącego stanu zagospodarowania przestrzennego miasta Kowary*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1989 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

519 *Słownik Geografii Turystycznej Sudetów*, t. 3. Karkonosze..., s. 29.

520 Liczba mieszkańców Kowar wynosiła według GUS w 2017 roku około 11 000. Była to liczba porównywalna z liczbą mieszkańców z końca lat sześćdziesiątych XX wieku. W 1987 roku liczba mieszkańców wzrosła okresowo do 12 359 osób. *Inwentaryzacja...*

521 *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Kowary na okres do 1985 roku*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Wrocław 1968/1969 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).

lecznictwa balneologicznego, związanego ze źródłami radocznymi. Projektowano więc nowy ośrodek usługowy z ofertą usług kulturalno-rozrywkowych, handlowych, gastronomicznych, z zakładem kąpielowym i basenem pływackim. Planowano stworzenie dzielnicy uzdrowiskowej z zakładem przyrodolecznictwem i bazą recepcyjną oraz kolejne ujęcia wód radocznymi. Północne stoki Karkonoszy – Wołową Górę i zbocza Rudaw Janowickich – zamierzano zagospodarować turystycznie i sportowo. Przewidywano powiększenie miejskiego ośrodka sportowego przy ulicy Karkonoskiej o urządzenia terenowe, m.in.: boisko do tenisa, strzelnicę oraz halę sportową i lodowisko na istniejącym stawie.

W sumie w mieście planowano dodatkowo 3 baseny pływackie:

- wspomniany wyżej kryty basen kąpielowy przy proponowanym zakładzie kąpielowym w ośrodku usług ogólnomiejskich,
- zmodernizowany szkolny basen przy ul. Szkolnej,
- reaktywowany basen w Wojkowie.

Przygotowywano także instalację wyciągu krzeselkowego na stokach Wołowej Góry oraz wyznaczono tereny pod:

- nartostrady u podnóża Wołowej Góry,
- trasy zjazdów amatorskich wzdłuż wyciągu krzeselkowego na Wołowej Górze,
- trasy zjazdów amatorskich (ośle łączki) na zachodnich stokach Rudaw Janowickich.

16.2. Obiekty sportowe i rekreacyjne

Istniejące i planowane założenia sportowe doskonale wpisywały się w zabytkową tkankę miasta, wprowadzając beztroską aurę. Kąpielisko (Inselbad) pobudziło zielone peryferia w sąsiedztwie zespołu budownictwa szpitalnego. Polana narciarska ożywiła zespół sanatoryjnych obiektów Wysoka Łąka i Bukowiec z naturalistycznym parkiem. Dzikie ostępy północnego skłonu Karkonoszy przecięto trasami, którymi przemykali rozentuzjasmowani saneczkarze i narciarze. Z Przełęczy Okraj do zajazdu Pod Żółtą Gwiazdą w Kowarach⁵²² prowadziła trasa sani rogatych, która była najstarszym szlakiem zjazdowym w Karkonoszach. W 1815 roku miał tu miejsce „pierwszy prawdziwie turystyczny zjazd”, który zainicjował coroczne zimowe zjazdy. Podobne wydarzenia organizowano również później z innych schronisk po wyznaczonych trasach. Wkrótce jednak

522 Woźlowski, *Sanie rogatę...* Zjazdy organizowane były przez właścicieli gospód Stefana Hubnera (na przełęczy Okraj) i Karla Nagela (w Kowarach).

tańsze i lżejsze sanki wyparły sanie rogate. Z Jedlinek do Krzaczyzny wytyczono trasę bobslejową o długości 3 km i nachyleniu 7–9% oraz trasę o zbliżonych parametrach z Gołoborza (zwanych niegdyś Hämmerich) do Wojkowa. Z rejo-

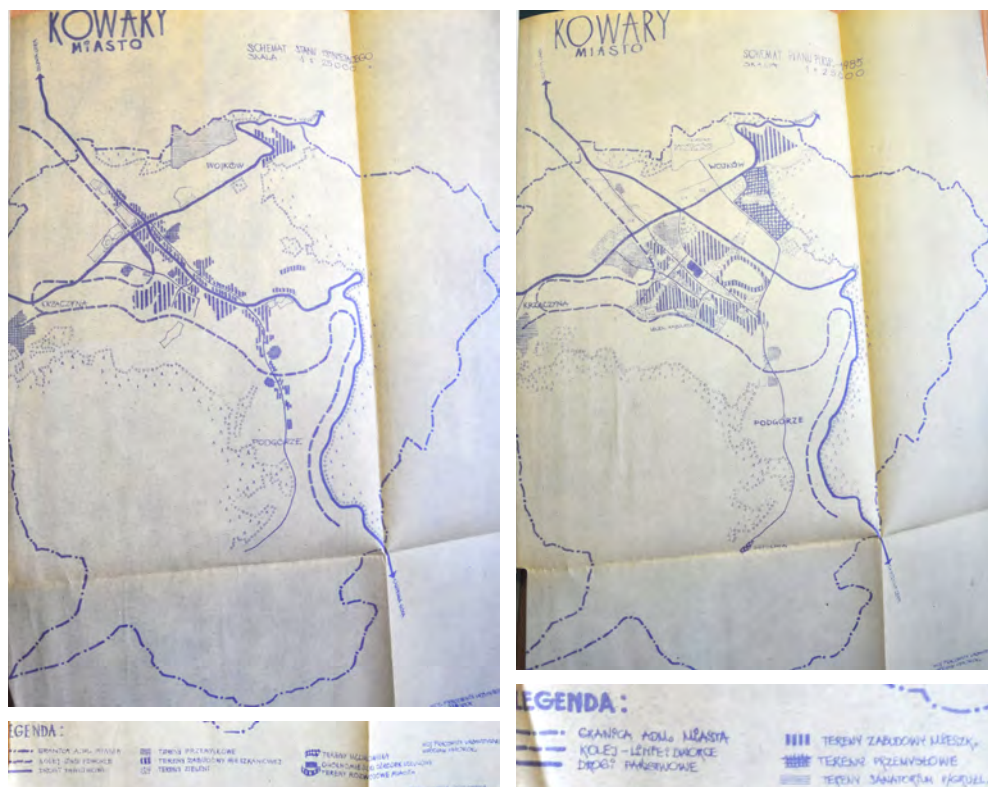
Ryc. 198. Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Kowar.

Plan perspektywiczny na 1980 rok 1:5000, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Miejski Zespół Urbanistyczny, Jelenia Góra 1963
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

Ryc. 199. Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Kowar.
Plan perspektywiczny na 1985 rok 1:5000. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej,
Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury we Wrocławiu,
Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, 1969, zatwierdzony Uchwałą nr 29/354/70
Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 6 lipca 1970
(ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

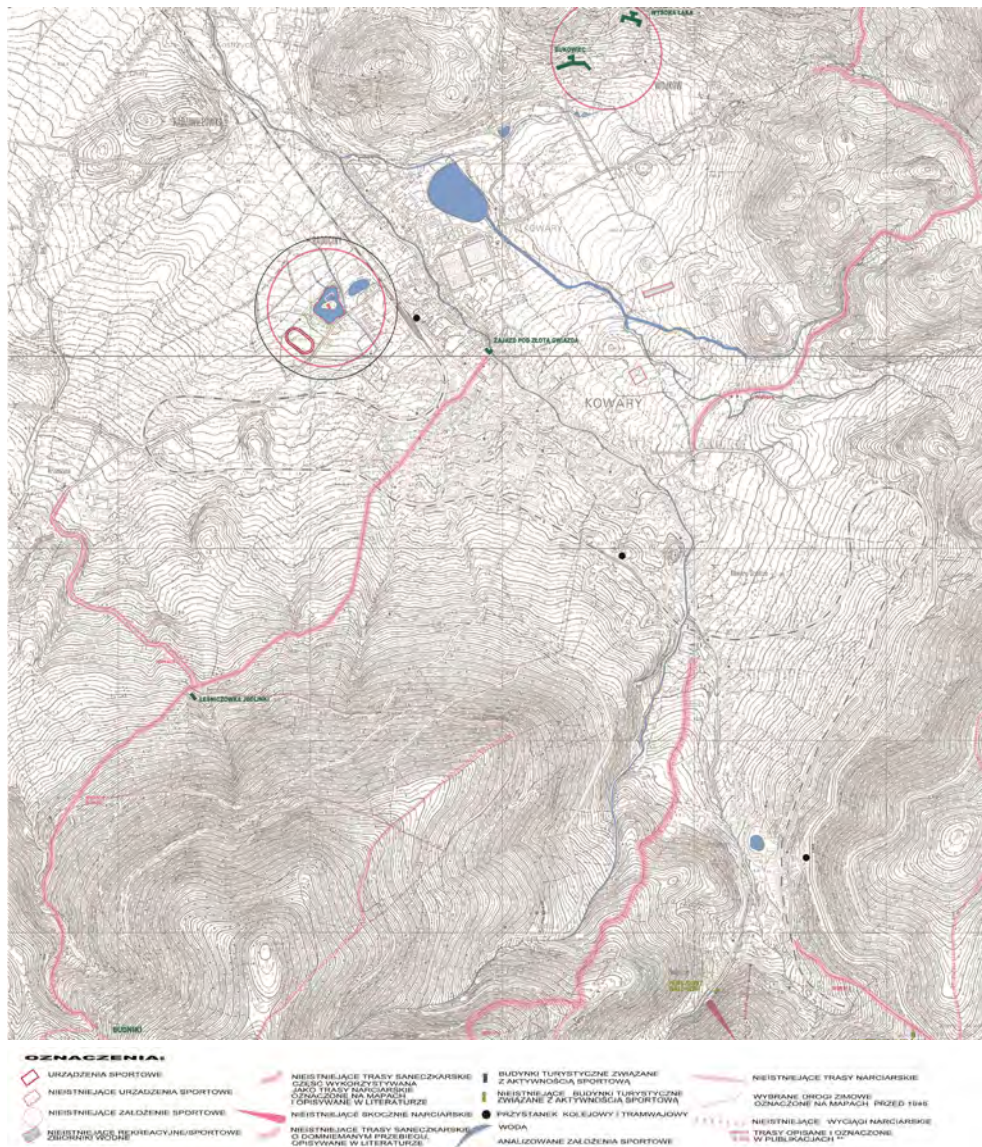
nu Przełęczy Okraj (ze schroniska Schlesische Grenzbaude) utworzono trasę saneczkarską – o długości 5 km, z Budnik (ze schroniska Forstbaude o długości 3 km, ze szczytów Rudaw Janowickich, w tym ze Skalnika o długości 4 km, a także z Bukowego Domu (zwanego także Gospodą Bukowa, Leśniczówką Bukową) do Wojkowa o długości około 5 km, jak również z Przełęczy Kowarskiej (z Karczmy na Przełęczy Kowarskiej) do Kowar Górnych o długości 3 km. W Podgórzu, na północno-zachodnim zboczu Sulicy, usytuowano skocznię Kopalni Wolność (Bergfreiheitschanze – K-30)⁵²³. Skromny pensjonat Waldheim,

Ryc. 200. Schemat stanu istniejącego, skala 1:25 000 oraz Schemat planu perspektywicznego na 1985 rok, skala 1:25000. *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego na okres do 1985 roku*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, 1968/1969 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)

523 *Skocznie narciarskie. Kowary*, <http://www.skisprungschanzen.com/PL/Skocznie/POL-Polska/D-Dolno%C5%9Bl%C4%85skie/Kowary/2710/> [dostęp: 8 sierpnia 2021]; A. Gierak, *Słynęliśmy...*

posadowiony w rejonie zeskoku, był świadkiem licznych rozgrywających się tu wydarzeń sportowych. Nieopodal, w późniejszych latach, funkcjonował wyciąg

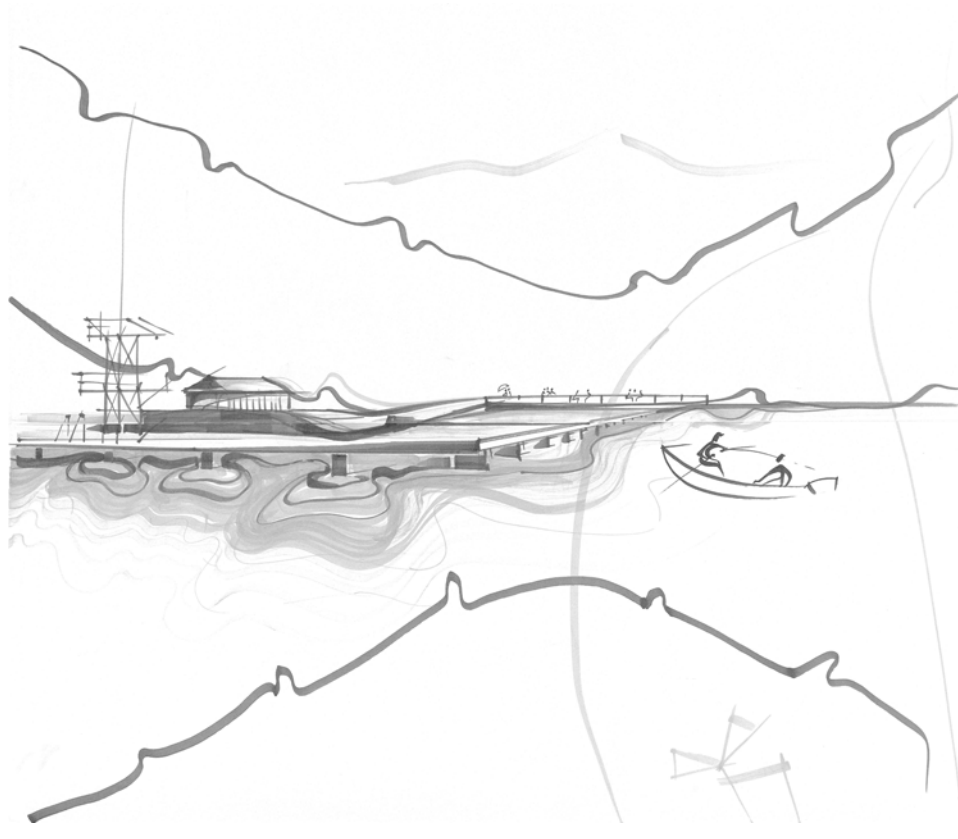
** WW1914 – P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...* M1939 – Meinhold's *Wintersportkarte vom Riesengebirge...*

Ryc. 202. Kowary z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)

orczykowy. Natomiast na Wołowej Górze funkcjonowały 2 orczyki⁵²⁴. Obecnie Wołowa Góra wykorzystywana jest jako startowisko paralotniowe.

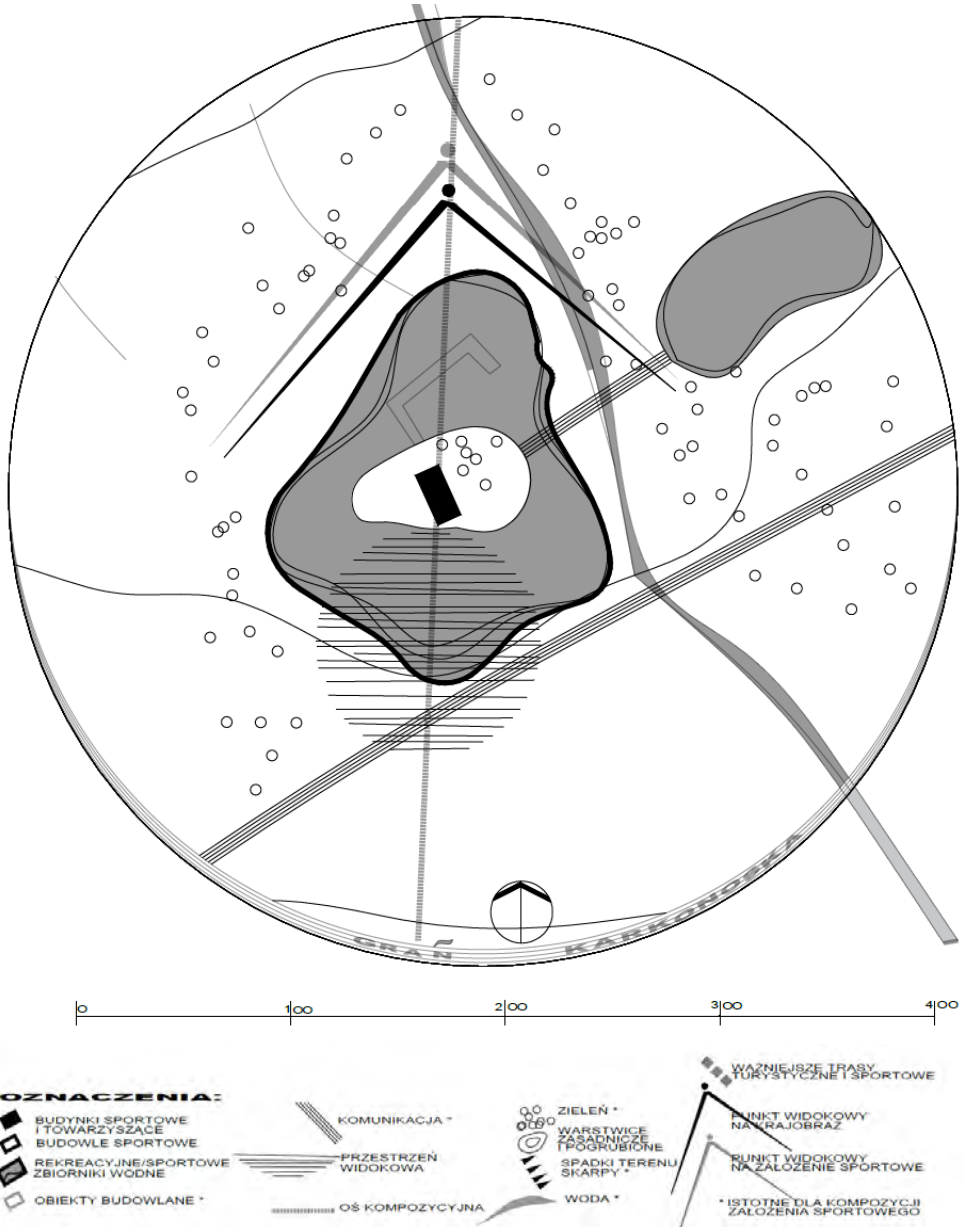
16.3. Założenie Kowary – kąpielisko

Kąpielisko w Kowarach (Inselbad Schmiedeberg) powstało na początku XX wieku na naturalnych zbiornikach wodnych, przy sieci dopływów potoku Jedlicy. Koncepcja wkomponowania terenów rekreacyjnych w dziewiczą roślinność szuwarową i wodną, majestatycznych okazów dendrologicznych, nawiązywała do tradycji projektowania w duchu harmonii z przyrodą. Zasadą tą kierowano się przy tworzeniu założeń pałacowo-parkowych w Kotlinie Jeleniogórskiej pod

Ryc. 203. Kąpielisko w Kowarach, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)

koniec XVIII wieku. W tym naturalnym środowisku stworzono warunki dla miłośników sportów wodnych. Zamontowano pomost wydzielający kwartał dla pływających, wieżę do skoków, zapewniono zaplecze sanitarne. W pozostałej części, urozmaiconej naturalną wyspą, ozdobnymi mostkami, altanami, ukwie-

Ryc. 204. Schemat kąpieliska w Kowarach, pierwsza połowa XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)

conymi przystaniami, pływano łodziami i spacerowano. Z różnych miejsc parku, z szerokiej tafli wodnej roztaczały się dalekie perspektywy na masyw Karkonoszy i jego najwyższe wzniesienie – Śnieżkę. Założenie rozszerzono o plac sportowy (dzisiaj stadion sportowy). Nieopodal schodziła trasa saneczkarska wiodąca od dawnej osady górskiej Budniki. Kończyli tu swoje zjazdy saneczkarze zjeżdżający z co najmniej czterech innych tras po stokach Karkonoszy i Rudaw Janowickich. W tym strategicznym miejscu znajdował się bowiem dworzec kolejowy, do którego od 1882 roku kolej dowoziła m.in. amatorów sportów zimowych i letnich.

Ryc. 205. Kompleks sportowy: kąpielisko (Inselbad), stadion oraz polana narciarska przed zespołem sanatoryjnych obiektów Bukowiec i Wysoka Łąka, 2015 (fot. autorki)

17. Wysokogórskie bazy sportowe

Zalążkiem wysokogórskich baz sportowych były siedliska ludzkie położone wysoko w górach. Początek tym miejscom dawały wiejskie chaty, leśniczówki, budy pasterskie, domki myśliwskie, strażnice udostępniane również turystom. Z upływem lat skromne budynki dające schronienie wędrowcom zmieniały właścicieli, były przebudowywane i rozbudowywane. Na ich podwalinie powstawały restauracje i schroniska. Wkrótce potem modernizowano obiekty turystyczne, dostosowując je do potrzeb sportów zimowych. Niejednokrotnie w ich sąsiedztwie powstawały wyciągi, skocznie, tory saneczkarskie, baseny, tworząc atrakcyjne kompleksy sportowe. Wysokogórskie bazy sportowe utworzono w rejonie: Wodospadu Kamieńczyka, schroniska na Hali Szrenickiej, schroniska Szrenica, schroniska pod Łabskim Szczytem itd. Informacje o tych spektakularnych lokalizacjach zostaną zamieszczone w następnym opracowaniu.

IV

Typologia i wytyczne projektowe

1. Typologia założeń sportowych

Porównano następujące założenia pochodzące z uzdrowisk, kurortów i stacji sportowych powiatu karkonoskiego: kąpielisko Rakownica w Jeleniej Górze, kompleks Orlinek w Karpaczu, kompleks nad zaporą na Łomnicy w Karpaczu, kąpielisko w Karpaczu Górnym (niegdyś Bierutowicach), kompleks przy ośrodku wczasowym Śnieżynka w Szklarskiej Porębie, kąpielisko w Michałowicach, kąpielisko w Zachełmiu, kąpielisko w Karpaczu, kąpielisko w Przesiece, kompleks, w tym kąpielisko w Cieplicach, korty tenisowe w Cieplicach, kąpielisko w Górzyncu, stadion w Szklarskiej Porębie, kąpielisko w Szklarskiej Porębie, kąpielisko w Kowarach, kąpielisko w Jeleniej Górze, kąpielisko w Sobieszowie, stadion w Jeleniej Górze. Poddano je szczegółowej analizie, uwzględniając m.in.: układ budynków, budowli sportowych i towarzyszących, komunikację, rozplanowanie przestrzeni otwartej, osi kompozycyjnych, punktów widokowych oraz konfigurację terenu, a także organizację zieleni.

a) typologia założeń sportowych ze względu na układ kompozycyjny

Systematyka omawianych założeń sportowych uprawnia do sformułowania następujących wniosków:

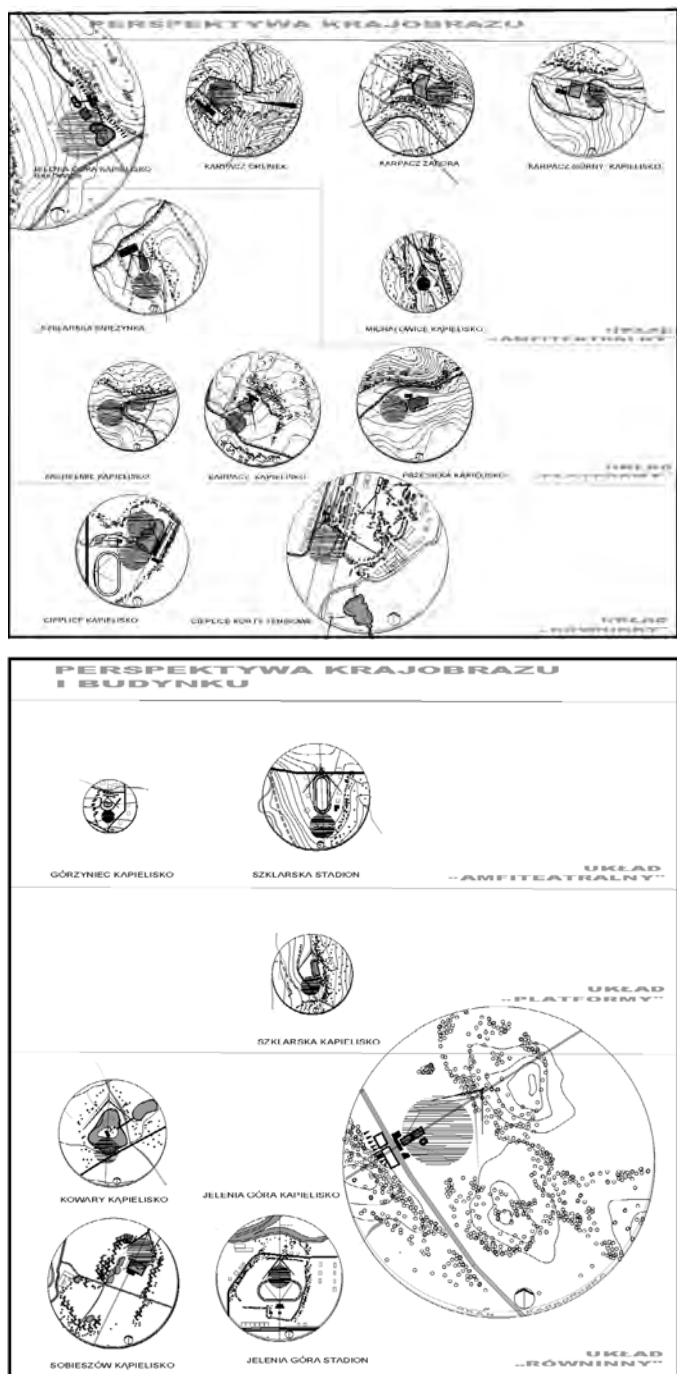
- założenia sportowe tworzyły układ, którego centralne miejsce zajmowała otwarta przestrzeń z przeznaczeniem na aktywności sportowe i rekreacyjne. Przestrzeń tę pokrywały zazwyczaj trwale użytki zielone lub akweny wodne. Rozległe zielone wewnątrz ramowane było zarówno nieregularną formą zadrzewień lub rzędami nasadzeń, jak i zwartą masą zieleni, bywało, że kubaturami o dużych walorach architektonicznych;
- niezabudowane tereny sportowe tworzyły przedpola widokowe, które roztaczały się w szczególności na panoramę Karkonoszy, a także Ko-

- linię Jeleniogórska czy Góry Izerskie. Zamknięcia widokowe, sięgające odległych szczytów górskich, potęgowały skalę założeń i wzmagaly siłę oddziaływania wizualnego i emocjonalnego;
- w celu osiągnięcia właściwej perspektywy konieczna była lokalizacja punktu widokowego istotnego dla kompozycji całości. W urozmaiconym topograficznie i przyrodniczo terenie atrakcyjnych punktów obserwacyjnych było wiele. Jednak wyróżnić należy dwie wiodące lokalizacje. Określono je mianem „perspektywa krajobrazu” i „perspektywa krajobrazu i budynku”. W dużej grupie założeń punkt widokowy zlokalizowany był przy budynku sportowym, turystycznym czy innym towarzyszącym (na tarasie, werandzie, loggii itp.). Obserwator ogarniał stąd niczym niezakłóconą scenerię gór wraz otwartymi terenami sportowymi na pierwszym planie. W drugiej grupie założeń preferowano kadr widokowy na scenerię gór, który obejmował również budynek związany z terenami sportowymi (schronisko, kawiarnia, sala klubowa itd.). Budynek o zharmonizowanej skali, sylwecie, kolorystyce dopełniał obraz natury. Sytuowany był na osi widokowej lub wycofany, ustępując nieznacznie tej linii. Niezależnie od podejścia istniało wrażenie, że dominantę kompozycji stanowią góry. Mając świadomość, że dyskusyjne mogą okazać się lokalizacje punktów widokowych, w stosunku do których ustalono typologię, przyjęto jednak zasadę ich wyboru jako optymalnego miejsca dla kontemplacji szerokiej panoramy gór na podstawie historycznych fotografii;
 - wiele koncepcji (w tzw. „perspektywie krajobrazu” czy „perspektywie krajobrazu i budynku”) powstało na wypłaszczeniach terenu („układ równinny”), które umożliwiały swobodę projektową.

Inne aranżacje włączały naturalny spadek terenu. Wykształciła się więc grupa rozwiązań przypominających potężny amfiteatr („układ amfiteatralny”). Poszczególne elementy składowe założenia sportowego rozmieszczone były na stopniowo opadających pochyłościach terenu, zorientowane na scenerię gór.

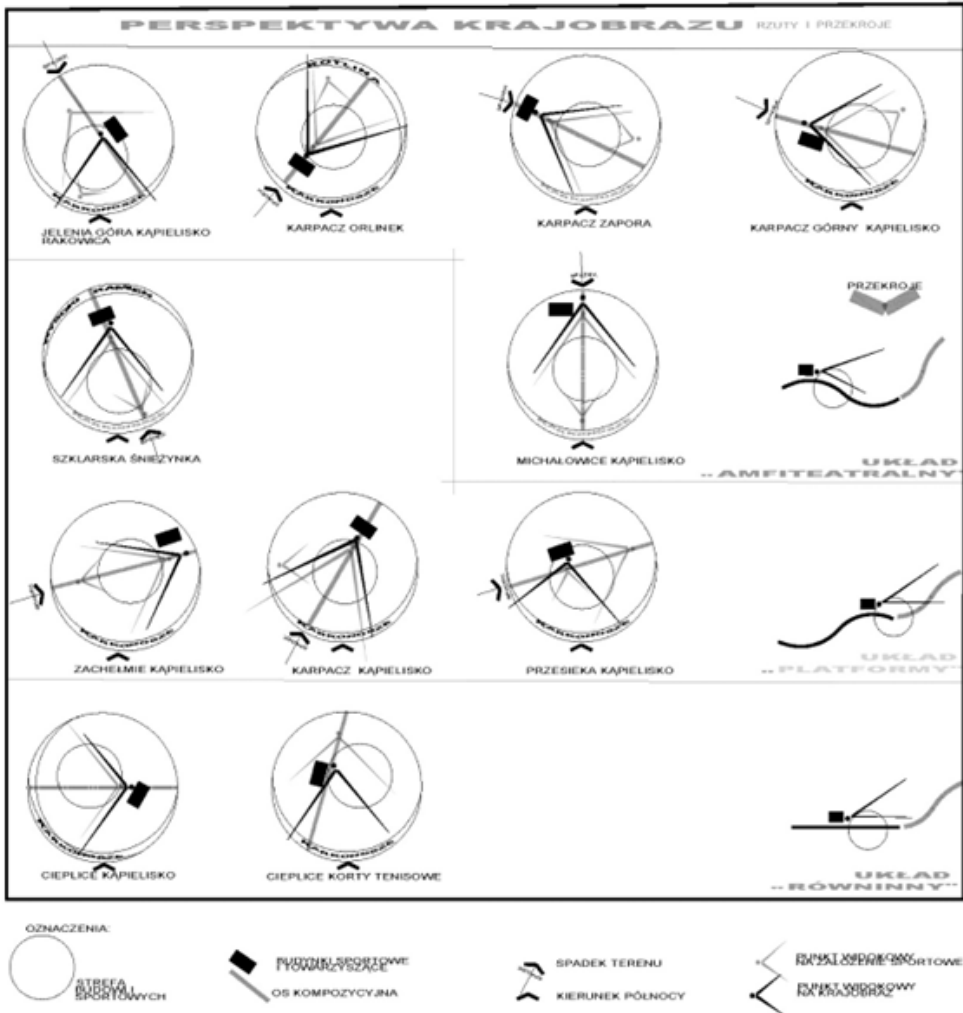
Dopełniała je grupa koncepcji zagnieżdżonych u podnóża gór, niczym na krańcu gigantycznej zjeżdżalni („układ platformy”?). Stąd również roztaczał się majestatyczny widok na Karkonosze. Topografia stwarzała jednocześnie warunki do podziwiania, krajobrazu po stronie przeciwległej – Kotliny Jeleniogórskiej czy szczytów Gór Izerskich.
 - większość rozwiązań ukierunkowano na ekspozycje południowe, za wyjątkiem tych użytkujących północne stoki z przeznaczeniem na sporty zimowe.

Zestawienie schematów założeń sportowych

Ryc. 206. Schematy założeń sportowych – zestawienie (oprac. autorki)

ZESTAWIENIE SCHEMATÓW ZAŁOŻEŃ SPORTOWYCH

Ryc. 208. Typologia założeń sportowych 1 (oprac. autorki)

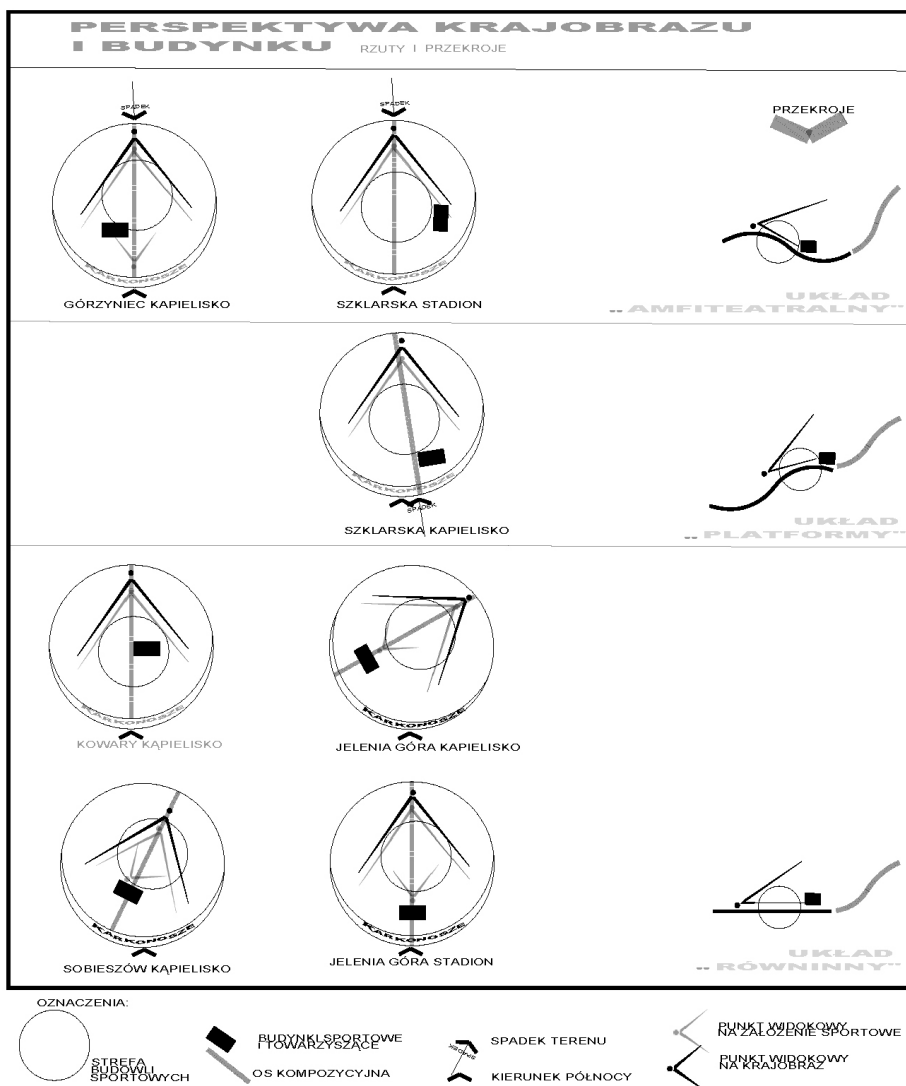
ciarskich, w anturażu innych urządzeń sportowych, stanowiąc element większej całości. Niektóre z założeń sportowych tworzyły kompozycję opartą na jednym obiekcie sportowym, inne kreowały układ, na który składało się kilka obiektów, służących różnym dyscyplinom sportowym;

c) typologia założeń sportowych ze względu na funkcję

Obiekty terenowe:

- boiskowe (Cieplice – kąpielisko, Cieplice – korty tenisowe, Jelenia Góra – stadion);

ZESTAWIENIE SCHEMATÓW ZAŁOŻEŃ SPORTOWYCH

Ryc. 209. Typologia założeń sportowych 2 (oprac. autorki)

- narciarskie (Karpacz – Orlinek);
- łyżwiarские (Karpacz – zapora, Szklarska – Śnieżynka);
- ślizgowe (Karpacz zapora, Karpacz Orlinek);
- specjalne (m.in. strzelnice, tereny związane z lotnictwem, tory motocyklowe nieobjęte analizą, lecz występujące w Karkonoszach).

Obiekty wodne otwarte:

- kąpieliska (Jelenia Góra – kąpielisko Rakownica, Karpacz Górny – kąpielisko, Górzyniec – kąpielisko, Szklarska – kąpielisko, Michałowice – kąpielisko, Zachełmie – kąpielisko, Karpacz – kąpielisko, Kowary – kąpielisko, Sobieszów – kąpielisko, Cieplice – kąpielisko);
- akwenty dla sportów łodziowych i rekreacji z wykorzystaniem sprzętu wodnego (Szklarska – Śnieżynka, Kowary – kąpielisko).

Obiekty budowlane:

- hale sportowe (Szklarska – stadion);
- pływalnie kryte (m.in. pływalnie w Szklarskiej Porębie, Karpaczu nieobjęte analizą).

Rozpatrywane założenia sportowe zakwalifikować można niemalże do każdego z powyższych gatunków modelowej klasyfikacji obiektów sportowych;

d) typologia założeń sportowych ze względu na rodzaj konstrukcji

- na bazie naturalnych predyspozycji terenu (inwestycje takie jak: Śnieżynka w Szklarskiej Porębie, kąpielisko w Kowarach, wiązały się w szczególności z aranżacją małej architektury, tymczasowych obiektów budowlanych, drobnych budowli);
- o specjalistycznej konstrukcji (przedsięwzięcia takie jak: Orlinek w Karpaczu, kąpieliska w Jeleniej Górze i Cieplicach, Przesiece, Zachełmiu, Karpaczu, Karpaczu Górnym wymagały specjalistycznej ingerencji budowlanej w zastanym krajobrazie).

Przy realizacji obiektów sportowych na bazie naturalnych predyspozycji terenu wykorzystywano płaskie powierzchnie, nachylone stoki, wody naturalne, stwarzające doskonałe podłoże do uprawiania rozmaitych rodzajów sportu (zamarznięta tafla zapory na Łomnicy, tafla wodna przy hotelu Śnieżynka w Szklarskiej Porębie, Małego Stawu w Karpaczu służyły celom łyżwiarstwa figurowego, hokeja, curlingu, z kolei drogi górskie, przesieki, łąki wykorzystywano dla potrzeb narciarstwa zjazdowego, biegowego, saneczkarstwa, skijöringu).

Przeciwną grupę założeń sportowych – o specjalistycznej konstrukcji – stanowiły inwestycje budowlane przystosowane do ewolucji sportowych i wymagań widowiskowości. Zazwyczaj były to, jak już opisywano, rozwiązania krajobrazowo powiązane z otoczeniem i właściwościami terenu: prostokątna forma niecki, zalecana w rozwiązaniach ćwiczebnych, o zmiękczonej formie brzegu lub nabrzeża (kąpielisko w Cieplicach, Karpaczu) lub nieregularny owal basenu, bardziej dostosowany do form obserwowanych w przyrodzie (kąpielisko w Zachełmiu-Przesiece). Obiekty te wyposażone były w niezbędny osprzęt: wieże do skoków, trampoliny, słupki startowe oraz instalacje regenerujące wodę, pomieszczenia pomocnicze. Oprócz gruntowych skoczni wznoszono sztuczne

konstrukcje drewniane i stalowe lub żelbetowe i mieszane, zazwyczaj zespolone z profilem stoku, uzupełnione urządzeniami pomocniczymi (m.in.: wieża sędziowska, trybuna, wyciągi). Pierwotnie drewniana skocznia narciarska Orlinek po modernizacji jest konstrukcją stalową. Ponadto oprócz dostosowywania oblodzonych dróg do zjazdów na saniach budowano profesjonalne tory saneczkowe z wymaganą liczbą wyprofilowanych wiraży i band z drewna, kamienia, betonu oraz obiektami towarzyszącymi (tor saneczkowy przy zaporze na Łomnicy w Karpaczu);

e) typologia założeń sportowych ze względu na lokalizację względem miejscowości

- centrum lub wnętrza kwartałów osiedlowych (Karpacz – zapora, Karpacz Górny – kąpielisko, Górzyniec – kąpielisko, Szklarska – stadion, Szklarska – Śnieżynka, Przesieka – kąpielisko, Jelenia Góra – kąpielisko, Cieplice – korty tenisowe, Zachełmie – kąpielisko, Karpacz Górny – kąpielisko, Karpacz – kąpielisko);
- atrakcyjne peryferia (Jelenia Góra – kąpielisko Rakownica, Karpacz – Orlinek, Michałowice – kąpielisko, Kowary – kąpielisko, Cieplice – kąpielisko).

Realizowano różne koncepcje rozmieszczenia obiektów sportowych: centralnie lokowane w stosunku do miejscowości, powiązane z ośrodkiem społeczno-usługowym (w szczególności urządzenia o charakterze rozrywkowym: lodowiska, skocznie, trasy saneczkarskie, narciarskie), stanowiące jedno z ogniw kompozycji przestrzennej oraz dobrze skomunikowane tereny oddalone od centrum, w tym w atrakcyjnych peryferiach wysokogórskich.

f) typologia ze względu na hierarchię potrzeb

- podstawowe założenia sportowe: objekty boiskowe, sale gimnastyczne, pływalnie, a także lodowiska, trasy narciarskie, ziemne skocznie narciarskie (odpowiednie topografia i klimat) oraz przystanie łodziowe (naturalnie występujące zbiorniki i ciek wodne) – realizowane priorytetowo w miastach,
- uzupełniające (strzelnice, w tym biathlonowe, skocznie i trasy saneczkarskie – o zaawansowanych konstrukcjach i ograniczonej liczbie użytkowników);

g) typologia ze względu na możliwość masowego wykorzystania

- rekreacyjne (kąpieliska w Jeleniej Górze, Karpaczu Górnym, Michałowicach, Zachełmiu, Szklarskiej Porębie, Przesiece, Kowarach, Sobieszowie),
- widowiskowe i przeznaczone do wyczynowego uprawiania sportów (skocznia Orlinek, kąpielisko w Cieplicach, stadion w Jeleniej Górze).

Niektóre z urządzeń ćwiczebnych pełniły również funkcję rekreacyjną (Cieplice – kąpielisko, Jelenia Góra – kąpielisko);

- h) typologia ze względu na formę architektoniczną zabudowy sportowej**
- architektura o historyzujących formach w uproszczonej konwencji (stadion przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, 1922),
 - architektura z zastosowaniem tradycyjnych technik budownictwa drewnianego w wersjach z większym i mniejszym nachyleniem połąci dachowych, symetryczną i asymetrycznie położoną kalenicą w stosunku do korpusu budowli (kąpieliska w Michałowicach, Zachełmiu, Sobieszowie, Cieplicach – koniec lat dwudziestych XX wieku, Przesieka – pierwsza połowa XX wieku),
 - architektura nawiązująca do stylu rodzimego (sala sportowa w Szklarskiej Porębie z 1927 roku),
 - architektura łącząca cechy historyzmu z funkcjonalizmem, w tym architektura z elementami estetyki *art déco* (kąpielisko powstałe w Jeleniej Górze w latach 1934–1935, kąpielisko w Karpaczu – lata trzydzieste XX wieku),
 - architektura z elementami stylu norweskiego (budynek kompleksu sportowego w Cieplicach – 1934),
 - architektura w estetyce „schematycznego” funkcjonalizmu (kąpielisko Rakownica – 1974, skocznia Orlinek po modernizacji z 2000).

2. Wytyczne projektowe

Analizowane powyżej zagadnienia, w tym: rys historyczny, cechy architektury sportowej, problematyka powiązań sportu, turystyki, budownictwa i krajobrazu, skłaniają do podsumowań, które zazwyczaj wieńczą poszczególne rozdziały. Konkluzje te można również wykorzystać jako wskazówki projektowe przy rozważaniu nowych inwestycji turystyczno-sportowych, stwarzających szansę zapewnienia jak najlepszych warunków wypoczynku i życia lokalnych społeczności, przy maksymalnym zachowaniu stanu środowiska. Zaliczyć do nich należy:

- uwzględnienie zasad, usystematyzowanych głównie w podrozdziale II.7.8. Sportowe założenia karkonoskie w odniesieniu do wzorca oraz rozdziale V.2.4. Kryterium: harmonijne wkomponowanie założeń sportowych w zastany krajobraz. Z perspektywy czasu nie straciły one aktualności, stając się raczej niedoścignionym wzorcem. Na pozór oczywiste reguły, wynikające z wiedzy, doświadczenia, umiejętności, a jednak trudne do wdrożenia w dzisiejszej rzeczywistości;

- dążenie do ustalenia przebiegu umownej granicy gwarantującej pomysłność rozwiązań, których efekt widoczny jest w krajobrazie – granicy pomiędzy przestrzenią zabudowaną i pustą (będących odzwierciedleniem wartości skrajnych, rozbieżnych i ścierających się na gruncie: prawodawstwa, zachowań człowieka, kształtowania krajobrazu, ochrony środowiska, planowania przestrzennego, urbanistycznego, projektowania architektonicznego). Oto niektóre praktyczne rekomendacje:
 - a) planowanie i kontrola rozwoju, które wiążą się z koniecznością oceny potencjału i pojemności terenu,
 - b) kompleksowe podejście do rozwoju nie tylko całej miejscowości, ale i regionu,
 - c) wypracowanie programów i planów zmierzające do utrzymania lub wytworzenia jednorodności w ramach danego regionu,
 - d) strefowanie zabudowy: o większych gabarytach (luksusowej hotelowej), o drobniejszej skali (domków wypoczynkowych) i centrum (połączonego np. ze strefą sportów),
 - e) ograniczanie polimorficznych i heterogenicznych struktur w małych miejscowościach górskich, zagęszczania, które cechują miasto, i preferowanie specyficznej architektury lokalnej,
 - f) uwzględnienie emocjonalnego czynnika, przywołującego pozytywny stosunek do budownictwa określonego typu (który m.in. sprawia, że szwajcarska architektura jest tak popularna),
 - g) przyjęcie metody porządkowania i wydzielenia różnorodnej estetyki w sytuacji rezygnacji z odwołań do rodzimych wzorców,
 - i) dbałość o zwartość jednostek osadniczych i więź pomiędzy ośrodkiem o scentralizowanych usługach (Jelenia Góra) i prowincją,
 - j) niezatrącanie tego, co sprawiło, że przybywa się w góry (słońce, śnieg, klimat, krajobraz górski);
- skorzystanie z niektórych rozwiązań zastosowanych w czasach narodzin sportów zimowych, na przykład odtworzenie logicznej, bezkolejowej, ogólnodostępnej sieci powiązań pomiędzy miejscowościami turystyczno-sportowymi, obiektami turystycznymi i sportowymi, za pośrednictwem m.in. szlaków, tras sportowych;
- wskrzeszenie zainteresowania historycznymi dyscyplinami sportowymi (np. saneczkarstwo, jak bywa to praktykowane w Czechach), rozszerzając o dyscypliny sportu zmodyfikowane współczesnymi zainteresowaniami, warunkami klimatycznymi, oczekiwaniami i możliwościami, w szczególności przeciętnego amatora turystyki i sportów (kolarstwo, golf, rolkarstwo, łyżwiarstwo, windsurfing, kajakarstwo, żeglarstwo);

- stworzenie warunków powszechnego dostępu do obiektów sportowych i turystycznych (komunikacja, zakwaterowanie, opieka medyczna, dostosowane do możliwości finansowych społeczeństwa i wymagań osób niepełnosprawnych);
- zapewnienie nieuciążliwego dostępu do naturalnego środowiska, pomimo napływu dużej liczby turystów;
- forsowanie nowoczesnego transportu wysokogórskiego, które można potraktować jako częściowe (nieco utopijne ze względów ekonomicznych) rozwiązanie problemu, dokonane nowoczesną techniką, niecodzienną architekturą. Zabieg ten pozwoliłby ograniczyć ekspansję Karpacza i Szklarskiej Poręby, dając szansę rozwojowi mniejszym, wyludnionym miejscowościom;
- wprowadzenie regulacji prawnych zapobiegających rozrostowi budownictwa.

Reasumując, intuicja, inwencja, wiedza uczciwego twórcy powinna mieć szansę rozstrzygnięcia, w jakim stopniu zadysponować pierwotnym dobrem, aby uszanować odczucia, ale i wzbudzić podziw odbiorcy. Starania o jakość architektury i uporządkowanie układów osadniczych są uniwersalnym rozwiązaniem.

V

Podsumowanie i wnioski

Funkcja sportowa, znajdująca się w przestrzeni kreowanej przez planistę, urbanistę, architekta wzbogaca jej walory. Może przysłużyć się turystyce, poszerzając spektrum atrakcji. Rejony turystyczne, a w szczególności tereny o wartościach przyrodniczych i krajobrazowych, mogą natomiast stanowić doskonały grunt dla rozwoju sportu. Potwierdzają to wybrane przykłady obiektów sportowych w Karkonoszach, które wprowadzają nową jakość do przestrzeni o turystycznych tradycjach. Warunkiem niezbędnym jest harmonijne wkomponowanie założeń turystyczno-sportowych w zastany krajobraz.

1. Funkcja sportowa w przestrzeni turystycznej

1.1. Rola sportu w rozwoju turystyki

Istnieją źródła, które podają, że w okresie od połowy XIX wieku do II wojny światowej „baza dla rekreacji zimowej w Sudetach w większym stopniu służyła sportowi niż klasycznej rozumianej turystyce”. Biorąc pod uwagę poniższe czynniki, trudno jednak nie docenić, z perspektywy czasu roli sportu w rozwoju turystyki w Sudetach. Okres ten charakteryzował się bowiem m.in.:

- znaczną liczbą odwiedzających miejscowości sudeckie,
- budową nowoczesnych hoteli, pensjonatów, restauracji wyposażonych w udogodnienia dla miłośników sportów (niezależnie od inwestycji typowo sportowych) oraz rozbudową i modernizacją istniejącej bazy noclegowej na potrzeby sportów zimowych, która uważana jest za miernik wielkości podaży turystycznej danego regionu,

- migracją ludności do miejscowości górskich (czasowe i stałe pobyty), w tym przedstawicieli świata literatury, nauki i sztuki, zauroczonych zarówno krajobrazem, jak i nowymi dyscyplinami sportu,
- powstaniem połączeń komunikacyjnych (kolejowych, pieszych, kołowych itd.) z inicjatywy działaczy sportowych i na potrzeby sportowców i turystów,
- realizacją urządzeń umożliwiających turystom korzystanie z walorów turystycznych regionu, tj. obiektów i urządzeń sportowo-rekreacyjnych (tras narciarskich, szlaków turystyki, torów bobslejowych, ślizgawek i innych),
- funkcjonowaniem urządzeń rozrywkowych, umożliwiających turystom i sportowcom spędzenie czasu wolnego, urządzeń ułatwiających uprawianie turystyki i sportu (biura informacji i reklamy) oraz powstawaniem urządzeń usługowych (techniczne uzbrojenie terenu, sieć handlu detalicznego zajmującą się na przykład sprzedażą sprzętu sportowego).

Wyżej wymienione czynniki oraz panująca moda miały wpływ na rozbudowę analizowanych miejscowości. Bodźcem były powszechne emocje, jakie wywoływały udział w pokazach, konkursach, rywalizacjach sportowych oraz podziw dla poziomu zawodów i dobrze przygotowanych obiektów sportowych. Rozgrywano w nich regularne zawody skoków, zjazdów, biegów narciarskich, ślizgów bobslejowych i saneczkarskich, które gromadziły tysiące ludzi, dawały dużo radości i stanowiły dodatkową atrakcję pobytu w górach. Kilka tysięcy zwolenników saneczkarstwa przybywało każdej zimy, aby zakosztować atrakcji, jakich doświadczyć można było tylko w Karkonoszach. Imprezy sportowe często kończyły się spotkaniem w schroniskach, pijalniach wina, domach zdrojowych itp., przy muzyce, tańcu, angażując często całą społeczność.

Ówczesne ośrodki sportów zimowych do dzisiaj stanowią cel wycieczek turystycznych. Istnieje sieć komunikacyjna, osadnicza: zespół obiektów i urządzeń, które stanowiły atrakcję dla turysty z przełomu wieku. Nadal decydują o walorach również współczesnej turystyki.

1.2. Obiekty sportowe jako potencjał turystyczny

Współcześnie również wiele budowli sportowych oraz budynków związanych z obsługą funkcji sportowej nie tylko w Polsce, ale i na świecie (zwłaszcza te, które są miejscem wielkich wydarzeń sportowych) budzi podziw, ściąga tłumy

entuzjastów, wspiera miejscowości w rozwoju i poprawie bytu, podnosząc ich prestiż i znaczenie turystyczne i jest wyzwaniem dla architekta.

Oslo szczyli się skocznią narciarską Holmenkollen autorstwa IDS Architects. Jest ona dziełem sztuki inżynierskiej oraz narodowym i międzynarodowym symbolem skoków narciarskich. Skocznia zaprojektowana została wraz z muzeum narciarstwa, platformą widokową na panoramę Oslo i jest atrakcją turystyczną, która przyciąga rocznie około 1 mln turystów. W Klingenthal, ośrodku narciarskim w Niemczech, stara skocznia, która była symbolem regionu Vogtland, została zdemontowana w 1990 roku ze względu na zmianę stylu skakania i nowe zasady Międzynarodowego Związku Narciarstwa. Cały region poniósł negatywne konsekwencje tego zdarzenia. W miejscu, które wydało wielu skoczków o światowej sławie, sport profesjonalny niemalże wygasł. Po prawie dwudziestu latach wzniesiono nową skocznię, która miała być najnowocześniejszą, bezpieczną i architektoniczna sensacją. Nowa konstrukcja (zaprojektowana przez firmę m2r-architecture) została oficjalnie otwarta w 2006 roku. Wymagała jednak modernizacji w 2009 roku. Miasteczko odżyło ponownie po chwilowej stagnacji.

Bergisel Ski Jump – skocznia zaprojektowana przez Zahę Hadid na wzgórzu Bergisel – powstała w 2002 roku w miejscu zburzonej skoczni, niespełniającej współczesnych wymagań. Jest ważnym punktem orientacyjnym, symbolem Innsbrucka. Są nim także stacje kolejki linowej (Congress Station, Löwenhaus Station, Alpin Zoo Station, Hungerburg Station) przewożące narciarzy i turystów w najwyższe partie gór. Zaprojektowane w stylu komputerowej generacji mają za zadanie podtrzymać zainteresowanie miejscem.

Powyższe przykłady pochodzą z miejsc, w których sport zimowy ma długoletnią tradycję.

Jak wynika z kolejnych przykładów, funkcja sportowa jest obecnie nawet z rozmysłem kojarzona z innymi funkcjami. W dalszym ciągu sprawdza się bowiem jako niezawodna atrakcja i czynnik miastotwórczy. W Kopenhadze jako alternatywę narciarskich wyjazdów w Alpy proponuje się nartostrady na dachu fabryki przetwarzania odpadów. Obiekt ma celu zintegrować peryferyjne rejon miasta z centrum i uczynić je rozpoznawalnymi.

Konkurs na wieżowiec w Londynie wykazał, że można podejść do tematu projektowania obiektów sportowych w mieście, stosując nowatorską formę, która przychodzi na myśl lodowiec osuwający się ze zboczy góry, z opłatającymi go nartostradami. Pomysł – *urban ski mountain* – ma za zadanie sprostać potrzebom mieszkańców zatłoczonych miast (którzy wykazują coraz większe zainteresowanie aktywnością fizyczną w otwartej przestrzeni).

1.3. Koegzystencja odmiennych funkcji

Urządzenia sportowe, zarówno te ćwiczebne, jak i widowiskowe, w szczególności w tak wymagającym terenie jak górskie regiony, mogą powodować uciążliwość i niekorzystne oddziaływanie, spowodowane przesyleniem aktywnością zwolenników sportu, ambicją inwestorów naznaczenia miejsca intrygującym obiektem, zaburzeniem ładu przestrzennego. Istnieją poglądy, że powstaje kontrast i konflikt, kiedy ludzie pełni sił i energii pojawiają się w ośrodkach o odrębnej specyfice, np. w ośrodkach leczniczych. Jednocześnie wiele uzdrowisk, w których funkcja sportowa nie zaistniała, podupada i pustoszeje. Przykład z terenów wiejskich czeskich Sudetów (gospodarstwa rolne), w których zainstalowano nieingerujące znacznie w krajobraz wyciągi narciarskie z podstawowym zapleczem, dowodzi, że możliwa jest też koegzystencja odmiennych funkcji. Ostatnio modne jest nawet celowe łączenie funkcji na pozór sprzecznych.

Reasumując: urządzenia sportowo rekreacyjne swoim przeznaczeniem, formą architektoniczną, mogą zmienić rangę danej przestrzeni i nadać jej znaczenie, sławę. Dawne urządzenia sportowe w Sudetach służyły jeszcze wiele lat w drugiej połowie XX wieku. Z czasem jednak niedostatecznie konserwowane w większości uległy zniszczeniu. Również przykłady z Klingenthal, Holmenkollen i Innsbrucka świadczą o tym, że brak działań modernizacyjnych, nowoczesnych inwestycji może doprowadzić do wygaśnięcia funkcji sportowej i utraty pozycji. Obserwacje wykazują, że może dotyczyć to również turystyki.

2. Rejony turystyczne doskonałą bazą dla rozwoju sportu

2.1. „Raj sportowy”

Środowisko przyrodnicze tworzy ramy, w których żyje człowiek. Dobra stworzone przez naturę stanowią bazę wyjściową dla rozwoju działalności rekreacyjnej. Nowe elementy o charakterze technicznym, które człowiek wprowadza do środowiska przyrodniczego, mogą uzupełniać walory naturalne, współtworząc układ optymalny zagospodarowania przestrzennego pozytywnie oddziałujący na człowieka.

Cechą znaną pierwszych obiektów turystycznych w Karkonoszach była ich lokalizacja w ścisłym związku z przyrodą. Zazwyczaj były swobodnie wpisa-

ne w zieloną przestrzeń wśród bezmiernego górskiego krajobrazu lub romantycznego założenia parkowego czy terenów sportowych i rekreacyjnych. Takie urządzenia sportowe jak: trasy saneczkarskie, trasy bobslejowe, skocznie, wyciągi narciarskie, nartostrady, lodowiska, a także korty tenisowe czy kąpieliska sytuowano w sposób sprawiający wrażenie kompozycyjnej i funkcjonalnej całości z sąsiadującymi willami i pensjonatami. Umieszczane w obrębie większych przestrzeni zielonych umożliwiały szeroki widok na pasmo Karkonoszy z jednej lub Gór Izerskich z drugiej strony, w bezpośrednim kontakcie z leśną przyrodą i świeżym powietrzem. Zabudowa turystyczno-mieszkalna miała być eleganckim nacechowanym estetyką tłem wydarzeń sportowych przy obopólnym wykorzystaniu wszelkich walorów przyrodniczych i krajobrazowych. W miarę upływu czasu zmiana potrzeb i oczekiwań turystów i sportowców spowodowała, że niektóre tereny sportowe zagubiły swoje pierwotne przeznaczenie lub zostały zabudowane. W tej sytuacji pensjonaty i hotele straciły atrakcyjne sąsiedztwo. Oprócz także wielu innych przyczyn zachwiała się harmonia pomiędzy obszarami zabudowanymi i otwartymi, zielonymi.

2.2. Wątpliwości

Turystyka jest stymulatorem bytu gospodarczego. Istnieją jednak wątpliwości, czy bazowanie na jednej dziedzinie w gospodarce rynkowej może przynieść oczekiwane korzyści ekonomiczne. Powiązanie turystyki i sportu z innymi sferami życia taką szansę stwarza. Korelacje dotyczyć mogą:

- 1) funkcjonowania złożonych form turystyki – turystyka urozmaicona o nowe atrakcje: sport, kultura, itd.,
- 2) rozwoju turystyki wspólnie z innymi branżami gospodarki: transportem, budownictwem itd.

Karkonosze, z epoki upowszechniania sportów zimowych, są przykładem wykorzystania w szczególności związków pomiędzy sportem i turystyką. Historycznie w różnych sytuacjach gospodarczych, w okresie dobrej i złej koniunktury, inwestowano m.in. w infrastrukturę sportową, doprowadzając do wzrostu znaczenia turystycznego regionu. Inwestycje sportowe i turystyczne po wojnie francusko-pruskiej generowały rozwijający się ruch turystyczny, a po I wojnie światowej łagodziły skutki recesji. Przedsięwzięcia, w okresie zarówno prosperity, jak i kryzysu, okazały się wyborem, który zaowocował poprawą komfortu życia mieszkańców, wyglądu osiedli i podniesieniem ich prestiżu. Szklarska Poręba stała się ówczynie jednym z największych światowych ośrodków sportów zimowych i turystyki. Sukcesy nie oparły się jednak światowemu kryzysowi

wi. Współcześnie również można byłoby wykorzystać dziedzictwo sportowe w czasach, gdy obserwuje się wzrost popularności turystyki sportowej.

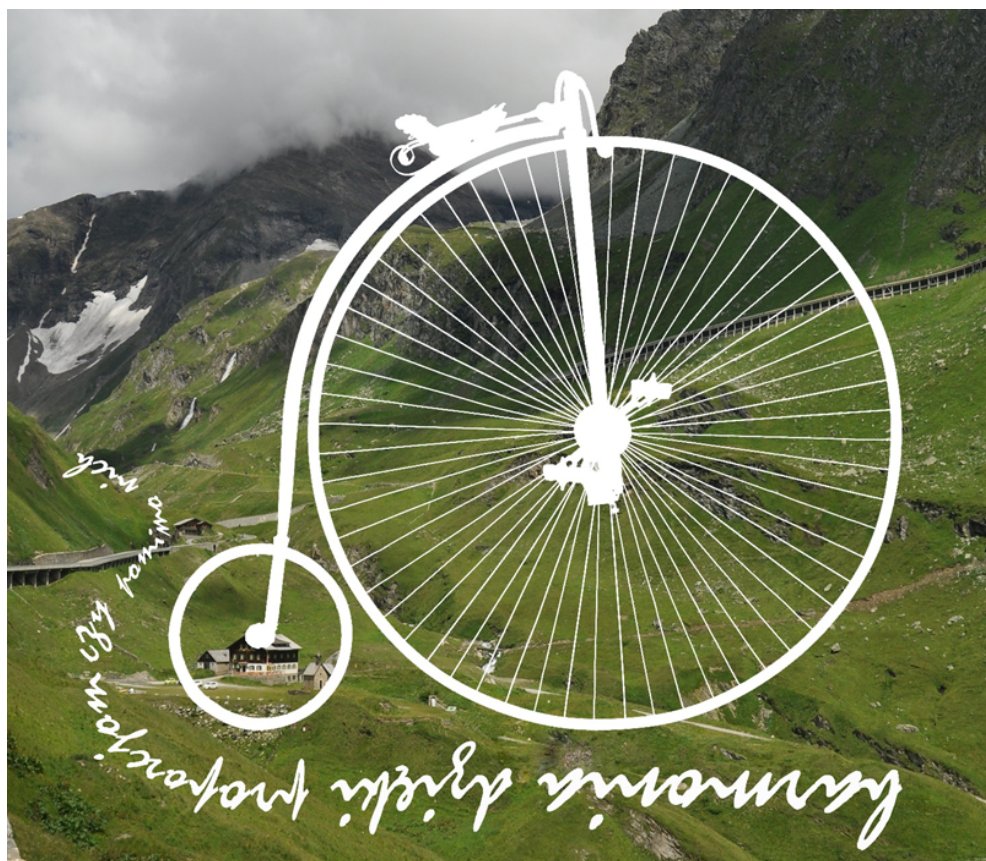
Obecnie wyrażane są wątpliwości odnoszące się do celowości inwestycji sportowych. Nadzieją planujących takie inwestycje jest osiągnięcie efektu barcelońskiego. Inwestorzy liczą, że budowa obiektów sportowych podniesie atrakcyjność miejsca, zapewni napływ turystów, co przełoży się na ekonomiczne korzyści, wzorem olimpiady w Barcelonie. Igrzyska w Hiszpanii w 1992 roku przyczyniły się bowiem do ożywienia ruchu turystycznego i wzrostu gospodarczego, spadku bezrobocia. W ciągu kilku lat miasto awansowało, stając się centrum turystyczno-biznesowym. Przedsięwzięciom typowo sportowym towarzyszyły jednak nakłady na budowę dróg i udostępnienie dla publiczności terenów nadbrzeżnych.

Szacuje się niestety, że bardziej prawdopodobny jest efekt montrealski, który może przydarzyć się krajom organizującym wielkie imprezy sportowe, wkładającym kapitał w sportowe przedsięwzięcia. Objawia się on zadłużeniem i problemami gospodarczymi. Po olimpiadzie w Montrealu w 1976 roku z długów wychodzono do 2006 roku. Aby zapobiec pesymistycznym efektom, eksperci zwracają uwagę na konieczność stworzenia pomysłów promujących region przy okazji budowy obiektów sportowych – stworzenia narracji, symbolicznej otoczki charakteryzującej daną krainę. Niezbędne jest wyeksponowanie wszystkich walorów miejsca: przyrody, kultury, gospodarki, budownictwa, aby w ten sposób zadbać o racjonalność inwestycji. Kosztowne bowiem, nieproporcjonalne do możliwości wykorzystania w przyszłości realizacje budowlane (tzw. białe słonie) mogą doprowadzić do zaprzepaszczenia uzyskanych efektów.

2.3. Zagrożenia

Środowisko przyrodnicze jest podstawą funkcjonowania sportu, w szczególności turystyki sportowej, np. narciarstwa zjazdowego. Jednak turystyka przejmie i zmienia przestrzeń. Rozbudowa infrastruktury związanej z obsługą sportowców (trasy zjazdowe, wyciągi narciarskie, lokalizacja urządzeń noclegowych i żywieniowych) może powodować zubożenie terenów szczególnie „wrażliwych” – o najwyższych walorach przyrodniczych, do których zaliczyć należy tereny górskie, a nawet doprowadzić do utraty atrybutów atrakcyjności turystycznej, w tym walorów kulturowych: architektonicznych i urbanistycznych.

Wraz rozwojem turystyki i sportu istnieje konieczność szukania kompromisu między wymaganiami turystów, sportowców a ochroną krajobrazu i przyrody. Czy możliwe jest pogodzenie przeciwstawnych interesów?

Ryc. 210. Harmonia dzięki proporcjom czy pomimo nich (fot. i rys. autorki)

Przykładem współistnienia odmiennych tendencji był rejon Karkonoszy. Silny związek turystyki i rekreacji ze środowiskiem naturalnym widoczny był od początku rozwoju tych aktywności. Znalazł odzwierciedlenie w sposobie zagospodarowania terenu i budowy pensjonatów, hoteli, willi, schronisk, obiektów sportowych. Powstawały one w najpiękniejszych punktach krajobrazu, z możliwością bezpośredniego czerpania z zalet środowiska naturalnego.

Region ten jednak ze względu na rozbudowę infrastruktury turystycznej oraz sportowej jest zagrożony szczególnym konfliktem pomiędzy ochroną a obecnie dynamicznym użytkowaniem. Albowiem, jak twierdzą znawcy zagadnienia, turystyka jest funkcją urbanizacji. Między turystyką a urbanizacją istnieje ścisły i dwustronny związek.

2.4. Kryterium: harmonijne wkomponowanie założeń sportowych w zastany krajobraz

Konsekwencją poglądów na temat związków natury z człowiekiem, krajobrazowego kształtowania zieleni, nowych form rekreacji oraz poszukiwania architektury towarzyszącej krajobrazie, jest wygląd miejscowości wczasowych w Karkonoszach.

Swoistą innowacją czasów ukonstytuowania się praktyk służących zdrowiu i kulturze fizycznej były obiekty sportowe. Wznoszono je w miastach, miasteczkach i odległych terenach górskich Karkonoszy. Wybierano dla nich spektakularne lokalizacje.

Przegląd obiektów sportowych w Karkonoszach prowadzi do wniosku, że nie obiekty sportowe z osobna, ale całe założenia urbanistyczne i krajobrazowe, na które składały się, stanowią ponadczasową wartość.

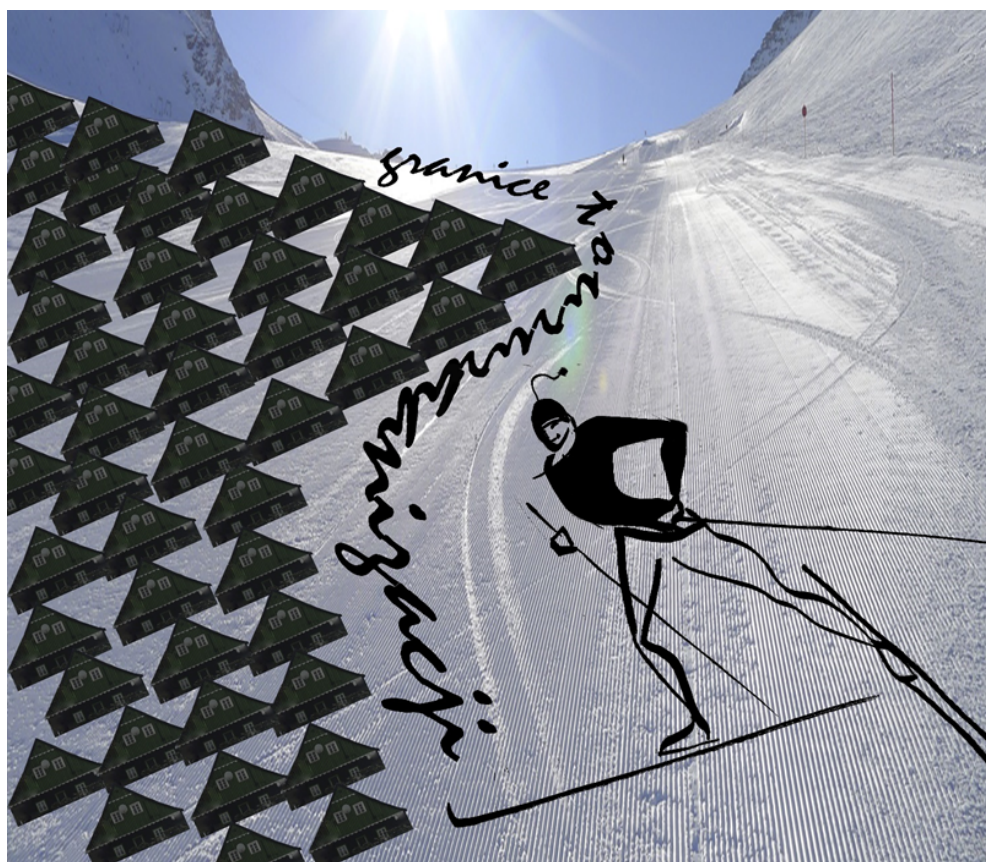
Analiza założeń sportowych, tworzonych przez architekturę budynków sportowych oraz towarzyszących, a także przyrodę i krajobraz, pozwoliła na wyselekcjonowanie zasad, które czynią je rozpoznawalne i znaczące dla wizerunku miejscowości karkonoskich:

- dostosowanie do charakterystycznych cech krajobrazu (topografii, hydrografii, flory) poprzez m.in. dobór: zieleni, zagospodarowania terenu, rodzaju architektury;
- kontynuowanie stylistyki architektury opatrzonej rytem budownictwa ludowego i alpejskich pensjonatów, współtworzącej klimat sielskości i doskonałości kojarzonej z górskim środowiskiem;
- wzmocnienie motywów architektury uzdrowskiej z orientacją na słońce, krajobraz i przyrodę naznaczone nowoczesnością, wiązaną w owych czasach z higieną i zdrowiem – trudno osiągalnymi w zindustrializowanym i gęsto zabudowanym mieście;
- uwzględnienie warunków fizjograficznych, takich jak: nasłonecznienie, przewietrzanie, topografia, zieleń, woda :
 - a) zapewnienie: pełnej ekspozycji słonecznej terenów sportowych, w szczególności sportów letnich (kąpielisk, boisk, kortów tenisowych), ekspozycji północnej lub północno-wschodniej stoków narciarskich,
 - b) zadbanie o naturalną osłonę przed silnymi i chłodnymi wiatrami (usytuowanie na stokach zawietrznych lub w zagłębieniu terenu albo w otuleniu masy wysokiej zieleni),

- c) pozostawienie większych przestrzeni niezadrzewionych i niezabudowanych, w celu swobodnego przewietrzania, umożliwienia spędzenia mgieł, spływu zastoisk zimnego powietrza,
- e) ograniczenie ingerencji w naturalną konfigurację terenu tylko niezbędnego minimum, modelowanie terenu z zachowaniem naturalności wynikających z warunków zastanych;
- f) zachowywanie cieków i zbiorników wodnych w naturalnej postaci;
- wykorzystanie elementów przyrody do kształtowania kompozycji przestrzennej, takich jak:
 - a) woda – jako element wzbogacający,
 - b) zieleń – jako tło, wypełnienie, ograniczenie wnętrza,
 - c) obszerna łąka, trawiasta płaszczyna, tafla akwenu wodnego, wypłaszczenie terenu jako centralny element kompozycji zorientowanej na panoramę Karkonoszy lub tereny kotliny;
- nawiązanie do dalekich widoków zazwyczaj: sylwety Karkonoszy, spektakularnych wzniesień, rozległych terenów Kotliny Jeleniogórskiej;
- przenikanie się systemu leśnych duktów, szlaków turystycznych, tras saneczkarskich i narciarskich pomiędzy założeniami turystyczno-sportowymi i kompleksami zieleni sąsiadującej.

Ponadto po analizie historycznej wydarzeń i zmieniających się poglądów na temat architektury, urbanistyki, projektowania krajobrazu i zieleni, a także poglądów na temat sportu i higieny ustalono, że pierwsze obiekty sportowe w Karkonoszach nie odbiegały znacznie od innych, które powstawały w Europie. Powstały rozwiązania na miarę ówczesnych czasów, spełniające oczekiwania nowoczesnej turystyki, rekreacji i sportu. Obiekty sportowe początkowo pod względem konstrukcyjnym (w szczególności służące sportom zimowym) dorównywały tym prekursorskim. Później, w latach czterdziestych XX wieku, rozwój się zatrzymał. Obiekty powstawały, ale nie stanowiły konkurencji dla tych wcześniejszych, jak i wznoszonych równolegle w innych miejscach Europy. Karkonoskie założenia sportowe były bardzo skromne, jednak ich siła oddziaływania tkwiła w kompozycji.

Ze względu na zachowanie charakteru i piękna krajobrazu i przyrody zakwalifikować można je jako zrównoważone. Być może inspiracją konwencją romantycznego parku krajobrazowego sprawiła, że udało się uzyskać niezwykłość, naturalność, indywidualność założeń, operując podobnymi elementami. Kompozycje stały się funkcją klimatu miejscowego i nabrały swoistego wyglądu.

Ryc. 211. Granice „toururbanizacji” (fot. i rys. autorki)

Rejon Karkonoszy stanowił inspirację do przedstawienia zaobserwowanych tendencji przy projektowaniu obiektów sportowych oraz zagospodarowaniu i użytkowaniu obszarów o szczególnych wartościach przyrodniczych. Wybór obszaru badań wynikał z troski o przyszłość wyjątkowego miejsca, na które składa się: wzbudzająca podziw zharmonizowana architektura, wspomnienie dziedzictwa sportowego (które można wskrzesić) i osobliwa przyroda. W miejscowościach karkonoskich dostrzegalna jest dążenie do komponowania zieleni, zgodnie z racjonalnymi zasadami, mającymi na celu poprawę funkcjonalnych, sanitarnych, społecznych i estetycznych warunków życia. Zieleni planowano zgodnie z warunkami miejscowymi, nieszablonowo, jako spoiwo, ramy przestrzenne, ochronę przed uciążliwymi warunkami fizjograficznymi. Chroniono otwarte tereny zielone przed zabudową, dopuszczając użytkowanie rekreacyj-

ne, sportowe, turystyczne, uzdrowiskowe. Istota piękna i harmonii wynikała z najlepszego wykorzystania warunków przyrodzonych i dostosowania do nich zamierzeń urbanistycznych we właściwych proporcjach.

Krajobraz gór, naturalna zieleń czy zaaranżowana ręką projektanta architektura obiektów sportowych dodawała uroku letniskom, zimowiskom, uzdrowiskom. Obecnie jednak funkcjonują paradygmaty dominacji i wykorzystywania przyrody. Przyroda jest widziana jako przedmiot interesu, a nie bezcenne dobro. Poddawana jest presji inwestycji. W Karkonoszach są jeszcze miejsca dzikie, ciche, groźne, piękne. Można je podziwiać albo doświadczać w bardziej namacalny sposób. Są jeszcze terenem, gdzie można odłączyć się od świata i włączyć do natury. Jak długo pozostaną w zgodzie z naturą?

Podziękowania

*Składam wyrazy wdzięczności za wsparcie merytoryczne i cenne uwagi
Recenzentom – Pani Profesor dr hab. inż. arch. Katarzynie Ujme-Wąsowicz,
prof. PŚ, Panu Profesorowi dr. hab. inż. arch. Jackowi Suchodolskiemu,
a Panu Profesorowi dr. hab. inż. arch. Ernestowi Niemczykowi
za bezinteresowne wsparcie.*

Bibliografia

Literatura

- Architektura Wrocławia*, t. 1. *Dom*, Kolegium Redakcyjne Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej (red.), Werk, Wrocław 1995.
- Architektura Wrocławia*, t. 2. *Urbanistyka do roku 1945*, J. Rozpędowski (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995.
- Architects m2r, *Ski Jump & Judges Tower, m2r*, http://www.archdaily.com/14714/ski-jump-judges-tower-m2r/1301421632_plan-section/
- Atlas architektury Wrocławia, t. II. Budowle mieszkalne, budowle inżynieryjne i przemysłowe, parki, cmentarze, pomniki, J. Harasimowicz (red.), Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998.
- Atlas historyczny miast polskich*, t. IV. *Śląsk*, z. 14. *Jelenia Góra*, M. Młynarska-Kaletynowa, D. Adamska, R. Eysmontt, M. Chorowska, S. Firszt, R. Gliński, G. Grajewski, I. Łaborewicz, D. Wędzina (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2017.
- Atlas Polski*, t. 3. *Turystyka i rekreacja*, R. Mydel (red.), Fogra Oficyna Wydawnicza, Kraków 2003.
- Baedeker K., *Schlesien. Riesengebirge. Grafschaft Glatz. Riesehandbuch*, Karl Baedeker, Leipzig 1938, <https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/publication/10041/edition/9737/content>
- Baganz M., *Das Skiwanderbuch des Riesengebirges*, Emil Hartmann, Berlin 1925.
- Balińska G., *Uzdrowiska dolnośląskie. Problemy rozwoju i ochrony wartości kulturowych do II wojny światowej*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1991.
- Baran M., *Koleje linowe i wyciągi narciarskie w Polsce. Historia i dzień dzisiejszy*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Łódź 2010.
- Basalygo E., *900 lat Jeleniej Góry. Tędy przeszła historia. Kalendarium wydarzeń w Kotlinie Jeleniogórskiej i jej okolicach* (nakład autora), Jelenia Góra 2010, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/2917/Hstoria_JG_f.a5_2010.pdf
- Beeliltz K., Förster N., *Przewodnik po architekturze modernistycznej Breslau/Wrocław*, Via Nova, Wrocław 2006.
- Beobachtungen über die Heilkraft der Bader zu Warmbrunn*, Verlag dei Gosororsky, Breslau 1840.
- Berning M., Braum M., Giesecke J., Lütke-Daldrup E., Schulz K.D., *Berliner Wohnquartiere. Ein Führer durch 70 Siedlungen*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin 2003.

- Białka M., Nejranowska S., *Góry Izerskie, Karkonosze na nartach biegowych i tourowych*, Bezdroża, Kraków 2004.
- Biesiekierski T., Suchodolski J., Trocka-Leszczyńska E., *Architektura na obszarze Sudetów. Sudety Środkowe, Wschodnie i Przedgórze Sudeckie*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1999.
- Bińkowska I., *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Via Nova, Wrocław 2006.
- Broniewski T., *Historia architektury i nauka form architektonicznych w zarysie*, Spółdzielnia Wydawnicza Meta, Katowice 1950.
- Chmielewska M., Eysmontt D., Eysmontt R., *100 lat Toru Wyścigów Konnych Wrocław-Partynice 1907–2007*, Semata, Wrocław 2007, [https://pcbj.pl/wp-content/uploads/100-lat-Toru-Wy%C5%9Bci%C3%B3w-Konnych-Wroc%C5%82aw-%E2%80%93-Partynice-2007-M.-Chmielewska-D.-Eysymontt-R.-Eysymon_opt.pdf](https://pcbj.pl/wp-content/uploads/100-lat-Toru-Wy%C5%9Bci%C3%B3w-Konnych-Wroc%C5%82aw-%E2%80%93-Partynice-2007-M.-Chmielewska-D.-Eysmontt-R.-Eysymon_opt.pdf)
- Ciesielski M., *Przebiega. Przewodnik monografia*, [b.w.], Wrocław 2010.
- Cud jedności. Architektura i plastyka dwudziestolecia międzywojennego*, K. Wojtczak (red.), Nadbałtyckie Centrum Kultury w Gdańsku, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2019.
- Czarnecki W., *Planowanie miast i osiedli*, t. 3. *Tereny zielone*, PWN, Warszawa–Poznań 1961.
- Czartoryska I., *Dylizansem przez Śląsk. Dziennik podróży do Cieplic w roku 1816*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968.
- Czerwiński J., Chanas R., *Dolny Śląsk. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1977.
- Czerwiński J., Mazurski K., *Sudety Zachodnie. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1983.
- Das Schlesienbuch: Handbuch für die Provinzen Niederschlesien u. Oberschlesien mit ausführlichen Ortsverzeichnissen der Provinzen Niederschlesien und Oberschlesien*, Jg. 1 (1942), Kurt Gruber Verlag Wirtschaft-Recht, Dresden 1942, <https://polona.pl/item/das-schlesienbuch-handbuch-fur-die-provinzen-niederschlesien-u-oberschlesien-mit,ODczMDkyMTY/113/#item>
- Delorme F., *Du village-station à la station-village. Un siècle d'urbanisme en montagne*, <http://insitu.revues.org/11243>
- Dettling S., Tschofen B., *Tracks The Arlberg and the Culture of Skiing*, Bertolini Verlag, Bregenz 2014.
- Dębowski J., *Trochę o historii o budowie kolei linowych i wyciągów narciarskich w Szklarskiej Porębie (maszynopis)*, Szklarska Poręba 2009.
- Dillon J.R., *Modernity, Sanitation and the Public Bath Berlin, 1896–1930, as Archetype* (dysertacja doktorska, Department of Art, Art History, and Visual Studies Duke University), 2007, <https://dukespace.lib.duke.edu/dspace/handle/10161/430>
- Dobesz J., *Modernistyczna architektura Wrocławia z epoki III Rzeszy*, <https://docplayer.pl/9141754-Modernistyczna-architektura-wroclawia-z-epoki-iii-rzeszy.html>
- Dobesz J., *Wrocławska architektura spod znaku swastyki na tle budownictwa III Rzeszy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1999.
- Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, W. Wrzesiński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.

- Dworakowski A., *Przewodnik po polskich skoczniach*, 2009, <https://www.skijumping.pl/wiadomosci/10511/przewodnik-po-polskich-skoczniach-2009/>
- Ebert J., *Riesengebirge, Iser und Lausitzer Gebirge nebst dem Glatzer und Waldenburger Gebirge. Praktisches Reisehandbuch*, Verlag von Albert Goldschmidt, Berlin 1894.
- Encyklopedia Wrocławia*, J. Harasimowicz (red.), Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2006.
- Gaj J., *Dzieje turystyki w Polsce*, Almamer. Wyższa Szkoła Ekonomiczna Warszawa, Warszawa 2008.
- Gasz Z., Witczak R., *Piechowice. Zarys monograficzny*, Ad Rem, Bukowiec–Piechowice 2018.
- Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, T. Jurek, K.H. Schodrok (red.), epubli GmbH, 2013.
- Ghatan N., *Urban Ski Mountain*, <http://www.evolo.us/competition/urban-ski-mountain/>
- Gierak A., *Karpacz znów będzie miała bobsleje? Tor jest, ale zarasta mchem*, „Gazeta Wrocławska” 8.02.2016, <https://gazetawroclawska.pl/karpacz-znow-bedzie-mial-bobsleje-tor-jest-ale-zarasta-mchem/ar/9374621>
- Gierak A., *Słynęliśmy ze skocznicy*, „Gazeta Wrocławska” 26.02.2010, <https://gazetawroclawska.pl/slynelismy-ze-skocznicy/ar/226154>
- Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Kultura fizyczna w Polsce w latach 2008–2010*, Warszawa–Rzeszów 2011, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5495/1/1/5/kts_kultura_fizyczna_w_polsce_2008-2010.pdf
- Goldberg P., *Foreward*, [w:] R. Jansen, P. Conway, *Ornamentalism. The new decorativeness in architecture & design*, Clarkson Potter, New York 1982.
- Grajewski G., *Rozwój przestrzenny miasta od początku XIX wieku do roku 1975*, [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV. Śląsk, z. 14. *Jelenia Góra*, M. Młynarska-Kaletynowa, D. Adamska, R. Eysmontt, M. Chorowska, S. Firszt, R. Gliński, G. Grajewski, I. Łaborewicz, D. Wędzina (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2017, http://atlasmiast.umk.pl/pliki/jelenia_gora/AHMP_Jelenia_Gora_intro.pdf
- Grajewski G., *Zarys rozwoju przestrzennego Sobieszowa i Jagniątkowa do 1975 roku*, [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV. Śląsk, z. 14. *Jelenia Góra*, M. Młynarska-Kaletynowa, D. Adamska, R. Eysmontt, M. Chorowska, S. Firszt, R. Gliński, G. Grajewski, I. Łaborewicz, D. Wędzina (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2017, http://atlasmiast.umk.pl/pliki/jelenia_gora/AHMP_Jelenia_Gora_intro.pdf
- Griebens Reiseführer. Das Riesengebirge, Iser und Lausitzer Gebirge nebst dem Glatzer und Waldenburger Gebirge. Praktischer Reiseführer*, Band 18, Albert Goldschmidt, Berlin 1913–1914, <http://obc.opole.pl/Content/7604/4435s.pdf>
- Gryglewska A., *Architektura Wrocławia XIX–XX wieku w twórczości Richarda Plüddemanna*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1999.
- Gryszel P., *Jak zmieniła się karkonoska turystyka*, „Karkonosze” 2016, 3 (285), s. 3–5.
- Güttler P., *Das Glatzer Land*, Aktion West-Ost e.V., Düsseldorf 2006.

- Hallama G., *Winter in Schlesien*, Schlesischer Verkehrsverband, Breslau 1927.
- Hammerbacher V., Krämer A., *Stuttgarter Architektur des 20. und 21. Jahrhunderts. 22 Stadtspaziergänge*, Der Kleine Buch Verlag, Karlsruhe 2013.
- L. Hechenblaikner, G. Schulze, W. Ullrich, *Winter Wonderland*, Steidl Gerhard Verlag Mrz, Göttingen 2012.
- Heilklimatischer Kurort Schreiberhau im Riesengebirge*, Hoffmann und Reiber, Schreiberhau 1938.
- Wohnungs-Verzeichnis. Sommer 1939. Winter 1939–40. Heilklimatischer Kurort und Wintersportplatz Schreiberhau im Riesengebirge*, Hrsg. Von der Ortstelle Schreiberhau der Wirtschaftsgruppe Gaststätten- und Beherbergungsgewerbe in Zusammenarbeit mit der Kurverwaltung Schreiberhau, Beobachterdruck, Hirschberg 1939..
- Hinch T., Higham J., *Sport Tourism Development*, Channel View Publications, Bristol–Buffallo–Toronto 2011.
- Historia Śląska*, t. III, S. Michalkiewicz (red.), PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- A. Hoffmann, *Dolina Ogrodów – kształtowanie krajobrazu na terenie Kotliny Jeleniogórskiej w XIX wieku*, „Renowacje i Zabytki” 2007, IV.
- J. Hörl, D. Schöndorfer, *Die Großglockner Hochalpenstraße. Erbe und Auftrag*, Böhlau, Wien 2015.
- Ilkosz J., *Hala i wystawa stulecia w 1913 roku we Wrocławiu. Dzieło Maxa Berga i Hansa Poelziga*, [w:] *Ten wspinały wrocławski modernizm. Materiały z konferencji Komisji Architektury i Urbanistyki wrocławskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk*, S. Lose (red.), Via, Wrocław 1998.
- Janczak J., *Z kuferkiem i chlebakiem. Z przeszłości uzdrowisk i turystyki śląskiej*, Kraj, Warszawa–Kraków 1988.
- Janc Z., Laborewicz I., *Jelenia Góra na dawnych widokówkach – historia obrazem pisana*, cz. 1. „U Benia” Zbigniew Janc, Jelenia Góra 2006.
- Junker U., *Hermsdorf unterm Kynast im „Wanderer im Riesengebirge” Ausg. Juni 1927*, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/21129/JEL_21917_2016_Hermsdorf-unterm-Kyn_21917_Hermsdorf_Wanderer_Juni_1927.pdf
- Karpacz, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Karpacz;3920692.html> [dostęp: 8 marca 2016].
- Karpacz Górny *Strietzel Schanze*, Skocznie narciarskie. Archiwum, <http://www.skisprungschanzen.com/PL/Skocznie/POL-Polska/D-Dolno%C5%9B%C4%85skie/Karpacz/1613-G%C3%B3rny/>
- Karpacz. *Turek*, Skocznie narciarskie. Archiwum, <http://www.skisprungschanzen.com/PL/Skocznie/POL-Polska/D-Dolno%C5%9B%C4%85skie/Karpacz/2696-Turek/>
- Kasprzak M., *Panoramy Karkonoszy*, Dimograf, Bielsko-Biała 2012, <https://kpnmab.pl/img/files/Wydawnictwa3/Panoramy.pdf>
- Kazimierczak R., *Stadion Olimpijski we Wrocławiu w latach 1927–1933 – funkcjonowanie i wykorzystanie obiektu (maszynopis)*, [b.r.].
- Klamecki H., *Wrocławski stadion olimpijski Richarda Konwiarza*, [w:] *Ten wspinały wrocławski modernizm. Materiały z konferencji Komisji Architektury i Urbanistyki wrocławskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk*, S. Lose (red.), Via, Wrocław 1998.

- Knafo R., *Tourisme et „développement durable”. De la lente émergence a une mise en oeuvre problématique*, <http://geoconfluences.ens-lyon.fr/doc/typespace/tourisme/TourScient4.htm>
- Koeppen A., *Die Schreiberhauer Künstlerkolonie*, „Schlesien” 1908/1909, 2, s. 465–471.
- Koeppen A., *Zur Wiederbelebung schlesischer Bauernhäuser*, „Schlesien” 1909/1910, 3, s. 559–562.
- Konwiarz R., Brandt K., *Deutscher Sportbau, Deutschen Reichsausschuss für Leibesübunge*, Deutschen Reichsausschuss für Leibesübungen, Berlin 1930.
- Knothe J., *Architektura neowernakularna – geneza. Od Erdmannsdorf do Pensjonatu „Maryja”*, „Budownictwo i Architektura” 2017, 16 (4), s. 141–158.
- Korzeń J., *Powstanie województwa jeleniogórskiego*, „Karkonosze” 2015, 3 (281), s. 26.
- Korzeń J., *Utworzenie powiatu jeleniogórskiego*, „Karkonosze” 2017, 1 (287), s. 26.
- Kraume-Probst S., *Badespaß mit Denkmalschutz, Freibäder in Baden-Württemberg*, „Denkmalpflege in Baden-Württemberg” 2018, 47 (4), s. 231–234, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/nbdpfbw/article/view/57309>
- T. Kuchar, *Wiejskie budownictwo sportowe*, Wydawnictwo Głównego Komitetu Kultury Fizycznej, Warszawa 1951.
- Kuchar T., *Zarys budownictwa sportowego*, PWN, Łódź 1955.
- Kulczyk-Dynowska A., *KPN a rozwój turystyki w karkonoskich gminach*, „Karkonosze” 2014, 1–2 (276), s. 57–58.
- Kulik Z., *Słynne lodowisko na Łomnicy w Karpaczu*, „Karkonosze Korkontoi Riesengebirge” 2004, 3, s. 7, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/16358/JEL_17117_2004_Korkontoi--2004--nr--korkontoi-2004-17117.pdfZ. Kwaśny, *Jelenia Góra. Zarys rozwoju miasta*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989.
- Lamparska J., *Magia dolnośląskich zamków*, cz. 1, Asia-Press, Wrocław 2007.
- Lamparska J., *Magia dolnośląskich zamków*, cz. 2, Asia-Press, Wrocław 2009.
- Lamparska J., *Dolina Królów. Zamki i pałace u stóp Karkonoszy*, Asia-Press, Wrocław 2010.
- Lange B., *Górskie koleje linowe*, „Architektura i Budownictwo” 1939, XV, 4/5, s. 30–37, <https://docplayer.pl/10398911-Miesiecznik-ilustrowany-spoldzielni-wydawniczej-architektow-polskich-w-warszawie.html>
- Leksykon architektury Wrocławia*, R. Eysmontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), Via Nova, Wrocław 2011.
- Lessenthin B., *Das Riesengebirge im Winter*, Schlesische Verlagsanstalt v.S. Schottlaender, Breslau 1901.
- Levene D., *Zaha Hadid's Innsbruck railway station*, <http://www.guardian.co.uk/travel/gallery/2007/dec/03/architecture.railtravel#/?picture=331434481&index=7>
- Łaborewicz I., Wiater P., *Szklarska Poręba. Monografia historyczna*, Ad Rem, Jelenia Góra 2010.
- Łapińska H., *Obiekty wypoczynkowe nad jeziorami. Przyrodniczo-krajobrazowe kryteria kształtowania*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Łuczyński R.M., *Chronologia dziejów Dolnego Śląska*, Atut, Wrocław 2006.
- Łuczyński R.M., *Rezydencje magnackie w Kotlinie Jeleniogórskiej w XIX wieku*, Atut, Wrocław 2007.

- March W., *Bauwerk Reichssportfeld*, Deutscher Kunstverlag, Berlin 1936.
- Marzyński S., *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, „Architektura i Budownictwo” 1939, XV, 4/5, s. 9–30, <https://docplayer.pl/10398911-Miesiecznik-ilustrowany-spoldzielni-wydawniczej-architektow-polskich-w-warszawie.html>
- Marczewski K., *Uwagi o urbanistyce i budownictwie regionalnym w Karpatach*, „Architektura i Budownictwo” 1939, 4/5, XV, s. 38–40, <https://docplayer.pl/10398911-Miesiecznik-ilustrowany-spoldzielni-wydawniczej-architektow-polskich-w-warszawie.html>
- Mazurski K.R., *Historia turystyki sudeckiej*, Wierchy, Kraków 2012.
- Meyers Reisebüer, *Riesengebirge, Isergebirge, Breslau. Mit 9 Karten, 12 Plänen und 2 Rundsichten*, Bibliographisches Institut AG., Leipzig 1930, <https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/publication/1351/edition/1526>
- Migoń P., *Karkonosze – geomorfologiczny unikat Środkowej Europy*, „Karkonosze” 2014, 1–2 (276), s. 25–33.
- Monografia Jeleniogórskich Zakładów Celulozy i Włókien Sztucznych* wydana z okazji XX-lecia Zakładów, Celwiskoza, Jelenia Góra 1967.
- Moździerz Z., *Od odzyskania przez Polskę niepodległości do modernizmu lat 60. XX w.*, „Przestrzeń Urbanistyka Architektura” 2000, 1, s. 107–122.
- Nie tylko Orlinek*, Karpacz zawsze górą, 30.01.2020, <https://www.karpacz.pl/nie-tylko-orlinek/article>.
- Niemczyk E., *Inspiracje wrocławskiego modernizmu*, [w:] *Ten wspinały wrocławski modernizm. Materiały z konferencji Komisji Architektury i Urbanistyki wrocławskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk*, S. Lose (red.), Via, Wrocław 1998.
- Nowakowski R., Świętochoński T., *Polityczne uwarunkowania rozwoju ruchu gimnastycznego i sportu w Niemczech 1811–1939 w 200-lecie Ruchu Gimnastycznego (Turnbewegung)*, „Pamięć i Przyszłość” 2012, 1 (15), s. 41–48.
- Nowosielska-Sobel J., *Od ziemi rodzinnej ku ojczyźnie ideologicznej. Ruch ochrony stron ojczyźtych (Heimatschutz) ze szczególnym uwzględnieniem Śląska (1871–1933)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013.
- Nowosielska-Sobel J., Sobel G., *Przemiany gospodarcze Dolny Śląsk*, [w:] *Monografia historyczna pod red. W. Wrzeńskiego*, Wrocław 2006. *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, W. Wrzeński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
- O’Neil D., *Powder plant in Denmark*, <http://sports.espn.go.com/action/freeskiing/news/story?id=6152132>
- Ordyłowski M., *Parlament III RP wobec kultury fizycznej w latach 1989–2005*, eRka – PRINT Roman Kolasa, Trzebnica 2012.
- Ordyłowski M., *Rozwój turystyki i rekreacji ruchowej w Polsce i na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej 1945–2012*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2015.
- Ordyłowski M., *Szkice z dziejów kultury fizycznej*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2005.
- Ordyłowski M., Schwarzer Z., Szymański L., *50 lat wrocławskiego sportu 1945–1995*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław 2007.

- Ostańkiewicz K., *Ślady*, Atut, Wrocław 2008.
- Pawlikowska-Piechotka A., *Europejskie tradycje rekreacji w mieście*, AWF, Warszawa 2012.
- Pawlikowska-Piechotka A., *Przestrzeń sportu, rekreacji i turystyki bez barier*, AWF, Warszawa 2016.
- Pawlikowska-Piechotka A., Piechotka M., *Dzieje obiektów sportowych w Europie. Historia architektury sportowej od czasów starożytnych do współczesności*, AWF, Warszawa 2017.
- Petersowa Z., *Liczyrzepa duch gór*, Wiedza, Warszawa 1948.
- Ploch M., Napierała P., *Parki romantyczne Kotliny Jeleniogórskiej*, Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej, Wrocław 2011.
- Polskie skocznie. Karpacz*, <https://sites.google.com/site/skoczkwiepodlupa/polskie-skocznie/karpacz> [dostęp: 8 sierpnia 2021].
- Potocki J., *Funkcje turystyki w kształtowaniu transgenicznego regionu górskiego Sudetów*, WTN, Wrocław 2009.
- Potocki J., *Narciarski raj w Karkonoszach – szansa czy iluzja?*, „Karkonosze” 2014, 1–2 (276), s. 53–56.
- Potocki J., *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów od płowy XIX w. do II wojny światowej*, Plan, Jelenia Góra 2004.
- Przerwa T., *Między lękiem a zachwytem. Sporty zimowe w śląskich Sudetach i ich znaczenie dla regionu (do 1945 r.)*, Atut, Wrocław 2012.
- Przerwa T., *Wędrownica po Sudetach. Szkice z historii turystyki śląskiej przed 1945*, Gajt, Wrocław 2005.
- Przesieka w Karkonoszach. Historia*, <http://www.przesieka.pl/historia.html> [dostęp: 8 sierpnia 2016].
- Reichs Handbuch Der Deutschen Fremdenverkehrsorte, Wegweiser durch Deutschland für Kur, Reise und Erholung, Reichs-Bäder- Adressbuch*, Verlag Erwin Jäger, Berlin 1938.
- Rozmowa z Janem Hřebačką – dyrektorem Karkonošskiego národnego Parku*, „Karkonosze” 2015, 1 (279), s. 2–3
- Rutkowski S., *Ogrody miejskie wobec potrzeb wychowania fizycznego*, Skład Główny w Księgarni Ludowej J. Sikorskiej, Warszawa 1917.
- Rzegocińska-Tyżuk B., *Terenowe urządzenia sportowo-rekreacyjne. Wybrane materiały. Skrypt dla studentów wyższych szkół technicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1995.
- Sarnecki Z., Szarek B.W., *Kotlina Jeleniogórska. Przewodnik turystyczny*, Kraj, 1995.
- Saulson R., Łaborewicz I., *Warmbrunn i okolice jego... Przewodnik po Cieplicach Śląskich-Zdroju i Karkonoszach z 1850 r.*, Ad Rem, Cieplice 2008.
- Schlesien. Seine Gebirge, Städte und Bäder*, Deutsche Verkehrsbücher, Hrsg. von Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr, Reichsbahnzentrale Eigenverlag, Berlin 1931.
- Schlesien. Ski und Rodel sehr gut*, W.G. Korn, Breslau 1933.
- Schmidt N., *Holmenkollen Ski Jump completed by JDS Architects (DK)*, <https://www.dailytonic.com/holmenkollen-ski-jump-completed-by-jds-architects-dk/>

- Schneigert Z., *Wyciągi turystyczne w Karkonoszach*, „Rocznik Jeleniogórski“ 1964, II, s. 74–87.
- Schroniska turystyczne Karkonoszy i Gór Izerskich w Polsce oraz Czechach*, I. Łaborewicz (red.), Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wrocław 2015.
- Seiffert J., *Anlagen für Sport und Spiel. Gebäude für Erholungs, Beherbergungs und Vereins Zwecke*, J.M. Gebhardt's Verlag, Leipzig 1928.
- Siedler V., *Heimatkunst im schlesischen Gebirge. Eine Kulturstudie*, Max Leipelt, Warmbrunn 1913.
- Skocznie narciarskie Kowary, Skocznie narciarskie. Archiwum*, <http://www.skisprungschanzen.com/PL/Skocznie/POL-Polska/D-Dolno%C5%9Bl%C4%85skie/Kowary/2710/>
- Skowroński J., *Zapomniane tajemnice Karkonoszy*, CB, Warszawa 2013.
- Sławińska J. *Wokół wrocławskiego modernizmu*, [w:] *Ten wspaniały wrocławski modernizm. Materiały z konferencji Komisji Architektury i Urbanistyki wrocławskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk*, S. Lose (red.), Via, Wrocław 1998.
- Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 1. *Góry Izerskie*, M. Staffa (red.), Kraj, Warszawa–Kraków 1989.
- Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 3. *Karkonosze*, M. Staffa (red.), Kraj, Warszawa–Kraków 1993.
- Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 4. *Kotlina Jeleniogórska*, M. Staffa (red.), I-BiS, Wrocław 1999.
- Sobański M., *Karkonosze – popularny przewodnik turystyczny i wczasowiskowy*, Wydawnictwo Polskiego Archiwum Krajoznawczego i Fotografii Dokumentarnej, Warszawa 1947.
- Sobik M., Błaś M., Migala K., Godek M., Nasiółkowski T., *Klimat*, [w:] *Przyroda Karkonoskiego Parku Narodowego*, R. Knapik, P. Migoń, A. Raj (red.), Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra 2019, s. 175–214, https://www.meteo.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/images/pdf/srod_przyr_kpn_175-214_klimat.pdf
- Sokołowski M., *Chrońmy przyrodę ojczystą i jej zabytki*, Państwowa Komisja Ochrony Przyrody, Kraków 1924.
- Sommerfrische Hain im Riesengebirge*, Ostgruppe des Riesengebirgs-Vereins, [b.m.] ca 1905.
- Spielvogel I., Spałek K., *Łaźnie miejskie na przełomie XIX i XX w. w procesie poprawy zdrowia publicznego na Śląsku – wybrane przykłady*, „Medycyna Środowiskowa – Environmental Medicine” 2017, 3 (20), s. 60–65, <http://psjd.icm.edu.pl/psjd/element/bwmeta1.element.psjd-84163cf1-9c00-4ff2-bc81-b4536194e4c0>
- Stec T., Walczak W., *Karkonosze Monografia krajoznawcza*, Sport i Turystyka, Warszawa 1962.
- Stegmann K., *Analysing Historical Timber Structures – a Case Study on Ernst Gladbach 1812–1896 and His Research on the „Swiss Style”*, <http://e-collection.library.ethz.ch/eserv/eth:6330/eth-6330-01.pdf>
- Störtkuhl B., *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2018.
- Stoffler J., *Modernism for the People. Swimming Pool Landscapes in Switzerland*, [w:] *Modernism and landscape architecture, 1890–1940*, T. O'Malley, J. Wolschke-Bulmahn (eds.), National Gallery of Art, Washington 2015, s. 51–70, https://www.smsla.ch/fotos/1452186401_Modernism_Stoffler_red.pdf

- Suchodolski J., *Architektura schronisk górskich w Sudetach*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005.
- Suchodolski J., *Architektura schronisk i zajazdów w Dolinie Dzikiej Orlicy na pograniczu polsko-czeskim*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2021.
- Suchodolski J., *Regionalizm w kształtowaniu formy architektury współczesnej na obszarze Sudetów*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1996.
- Suchodolski J., *Regionalna architektura zajazdów i schronisk na Ziemi Wałbrzyskiej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2011.
- Sykulski J., *Jelenia Góra perła Gór Olbrzymich*, Drukarnia Państwowa, Jelenia Góra 1946.
- Szczepański E., *Schroniska po polskiej stronie Karkonoszy*, „Rocznik Jeleniogórski” 1980, 18, s. 143–176.
- Szczepański E., *Towarzystwa Karkonoskie (1880–1945)*, „Śląski Labirynt Krajoznawczy” 1989, 1, s. 75–86.
- Szczepański E., *Wpływ turystyki na życie gospodarcze w powiecie jeleniogórskim od połowy XIX w. do 1939 roku* (maszynopis w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze), Jelenia Góra 1993.
- Szewczyk J., *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*, „Kultura i Historia” 2007, 12, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/475>
- Szubert R., *Kultura fizyczna w przemianach wsi polskiej w latach 1944–1956*, Wydawnictwo AWF, Wrocław 2010.
- Szujecki K., *Historia sportu w Polsce*, t. 1, Biały Kruk, Kraków 2018.
- Szymanski-Störtkuhl B., Ilkosc J., *Od zagrody do willi. Architektura Kolonii Artystycznej w Karkonoszach*, [w:] *Wspaniały krajobraz. Artyści i kolonie artystyczne w Karkonoszach w XX wieku*, K. Bździach (red.), Gesellschaft für interregionalen Kulturaustausch e.V., Berlin, Muzeum Okręgowe w Jeleniej Górze, Berlin–Jelenia Góra 1999.
- Szymański S., *Sport w Breslau*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2011.
- Szymański S., *Wrocław. Sport*. PRL, Via Nova, Wrocław 2013.
- Święcki R., *Coraz większy ścisk w Karkonoszach*, <https://jeleniagora.naszemiasto.pl/coraz-wiekszy-scisk-w-karkonoszach-w-tym-roku-padnie/ar/c1-3900310>
- Tarnawski J., *Styl alpejski w Środkowej Europie i polska kontrakcja wobec niego – styl zakopiański*, http://estetykaikrytyka.pl/art/25/eik_25_13.pdf
- Tasiemski T., *Sport w życiu osób z para- i tetraplegią*, „Medycyna Sportowa” 1999, 101, s. 9–14, http://WWW.MedSport.pl/MS/ms101/101_01.htm
- Ten wspaniały wrocławski modernizm*, S. Lose (red.), Via, Wrocław 1998.
- Terlak M., *Cieplice Śląskie-Zdrój i okolice. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa 1966.
- Tołwiński T., *Urbanistyka. Zieleń w urbanistyce*, PWN, Warszawa 1963.
- Tokajuk A., *Trwanie czy przemijanie? O postmodernizmie w Polskiej powojennej architekturze mieszkaniowej*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2011, 108, 4-A/2, s. 426–430.
- Toulier R.M., *Villégiature des bords de mer. Architecture et urbanisme XVIIIe – XXe siècle*. Éditions du patrimoine Centre des monuments nationaux, Paris 2010.

- Towarzystwo Urbanistów Polskich, *Studium zasad przestrzennego zagospodarowania tras turystyki zmotoryzowanej na obszarze województwa wrocławskiego. Materiały z konkursu TUP Nr 12*, W. Przybysławski (red.), ZG Ruch, Wrocław 1971.
- Trocka-Leszczynska E., *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie Sudeckim*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995.
- Turn- und Festhalle des Turnvereins Vorwärts in Breslau Blatt, „Ostdeutsche Bau-Zeitung” 1912, I, s. 350–359, <https://bibliotekacyfrowa.pl/Content/9732/PDF/document.pdf>
- Ujma-Wąsowicz K., *Kształtowanie przestrzeni sportowo-rekreacyjnych w mieście. Ewolucja problemu*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Katowice 2012.
- T. Ulanowski, *Matematyka antropocenu*, „Gazeta Wyborcza” 30.12.2017–1.01.2018, 21 (2018).
- Universität Duisburg – Essen, Westfälisch-Lippisches Institut für Turn und Sportgeschichte e.V.Schloß Oberwerries/Hamm, Akademie für Körpererziehung Poznań, Auswärtige Fakultät für Körperkultur in Gorzów Wlkp., *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, epubli GmbH Berlin, Weimar 2012.
- Urbańczyk J., *Początki lotnictwa w Kotlinie Jeleniogórskiej*, „Rocznik Jeleniogórski” 2009, XLI, s. 65–76, http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/4618/rj_2009_m.pdf
- Urząd Statystyczny we Wrocławiu, *Statystyczne Vademecum Samorządowca 2020. Gmina miejska Karpacz. Powiat jeleniogórski*, http://stat.gov.pl/vademecum/vademecum_dolnoslaskie/portrety_gmin/powiat_jeleniogorski/gmina_m_karpacz.pdf
- Urząd Statystyczny we Wrocławiu, *Statystyczne Vademecum Samorządowca 2020. Gmina miejska Szklarska Poręba. Powiat jeleniogórski*, http://stat.gov.pl/vademecum/vademecum_dolnoslaskie/portrety_gmin/powiat_jeleniogorski/gmina_m_szklarska_poreba.pdf
- Urząd Statystyczny we Wrocławiu, *Statystyczne Vademecum Samorządowca 2020. Miasto Jelenia Góra*, https://stat.gov.pl/vademecum/vademecum_dolnoslaskie/portrety_miast/miasto_Jelenia_Gora.pdf
- Urządzenia sportowe projektowanie i budowa*, R. Wirszyłło (red.), Arkady, Warszawa 1966.
- Urządzenia turystyczne*, B. Lange, J. Mokszyński (red.), Arkady, Warszawa 1963.
- Vasko-Juhász D., *Die Südbahn ihre Kurorte und Hotels*, Böhlau Verlag Ges.m.b.H und Co. KG, Wien-Köln-Weimar 2006.
- Werth P., *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge Praktischer Reiseführer*, Albert Goldschmidt, Berlin 1914.
- Wiater P., *Dawne narciarstwo w Karkonoszach i Górach Izerskich*, https://www.goryizerskie.pl/?file=art&art_id=608
- Wiater P., *Pionierzy nart u Ducha Gór. Początki narciarstwa w Karkonoszach i Górach Izerskich*, Wydawnictwo Ad Rem, Jelenia Góra 2022.
- Wiater P., *Początki narciarstwa w Karkonoszach i Górach Izerskich*, „Rocznik Jeleniogórski” 2008, XL, s. 129–148, <https://jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/show-content/publication/4683/edition/4613/>
- Wiater P., *Zimowe zagospodarowanie sportowo-turystyczne terenów wokół Wodospadu Kamieńczyka do 1945 r.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2003, 58 (4), s. 415–422.

- Wilk K., Kacprzak D., Miałkowski W., *Kotlina Jeleniogórska na starych pocztówkach*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź–Jelenia Góra 2012.
- Wintersport in Krummhübel*, Ed. Auskunfterteilt der Gemeinde-Vorstand Krummhübel i. Rsgb, Hirschberg 1909.
- Wojciechowski A., *Elementy sztuki ludowej w polskim przemyśle artystycznym XIX i XX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1953.
- Wojtas-Harań A., *Przemiany gospodarcze a turystyka sportowa*, [w:] *Nowa ekonomia turystyki kulturalnej*, M.K. Leniartek, K. Widawski (red. nauk.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania Edukacja, Wrocław 2012.
- Wojtas-Harań A., *Specyfika funkcji sportowej w przestrzeni turystycznej*, [w:] *Instrumentalizacja turystyki kulturowej*, M.K. Leniartek, P. Oleśniewicz, K. Widawski (red. nauk.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania Edukacja, Wrocław 2011.
- Wojtasik T., *Milków, skocznia narciarska „Strzelec” – K-40 i K-52*, <https://www.labiryntarium.pl/dlnslaskzach/powiat-jeleniogorski/922-milkowskocznia.html>
- Woqlski, *Sanie rogata w Karkonoszach*, Karkonosze i Sudety, 28.11.2007, <https://karkonosze.org.pl/sanie-rogata-w-karkonoszach.html>
- Wroczyński R., *Dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Wróblewski S., *Zieleń zespołów sportowych z okresu dwudziestolecia międzywojennego na Dolnym Śląsku*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie” 2016, 4, s. 107–123.
- Zaha Hadid Architects, *Bergisel Ski Jump*, <http://www.zaha-hadid.com/built-works/bergisel-ski-jump>
- Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku*, t. 1. *Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, M. Poncek, K.H. Schodrok (red.), Wydawnictwo AWF im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Katowice 2009.
- Zabłocki W., Nuckowski T., Bałuk-Ulewiczowa T., *Architektura. Architecture*, Wydawnictwo Bosz, Olszanica 2007.
- Zawody bobslejowe na torze w Karpaczu 1952* (film), <https://www.youtube.com/watch?v=JZOl-LewLc88>

Projekty, akty prawne

- Inwentaryzacja istniejącego stanu zagospodarowania przestrzennego miasta Kowary*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1989 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Karpacz. Istniejące zagospodarowanie, możliwości rozwoju*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1990 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).

- Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie na okres do 1990 roku*, Prezydium Miejskiej i Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Pracownia Urbanistyczna, [b.m.] 1973 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Kowary na okres do 1985 roku*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Wrocław 1968/1969 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Karpacza*, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna Filia II w Jeleniej, Jelenia Góra [b.r.] (ze zbiorów Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Jeleniej Górze).
- Plan ogólny osiedla Piechowice powiat Jelenia Góra*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu [b.m.] [b.r.] (zatwierdzony Uchwałą Nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu z dnia 26 czerwca 1962 roku) (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Wrocław 1962/1963 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego* (przyjęty uchwałą nr XLVIII/873/2002 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 30 sierpnia 2002 roku (Dz. Ur. Woj. Dol. z 2003 r. poz. 100 oraz z 2014 poz. 2448), https://irt.wroc.pl/strona-343-plan_zagospodarowania_przestrzennego.html).
- Plan zagospodarowania przestrzennego gminy Podgórzyn*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1987 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Karpacza z 1963 roku. Plan perspektywiczny na 1980 rok 1:5000* (rysunek planu – załącznik nr 1 do uchwały nr 104/63 z dnia 23 lutego 1963 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Wrocławiu, Wrocław 1962 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Wrocław 1962/1963 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).
- Projekt miejscowego ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szklarska Poręba*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1985 (ze zbiorów Archiwum Wrocławia Oddział w Jeleniej Górze).

- Sobieszów. Charakterystyka zabudowy przestrzennej (obiekty zabytkowe), (na podstawie materiałów archiwalnych i bibliograficznych oraz danych uzyskanych od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu), Pracownia Urbanistyczna Wydziału Architektury i Nadzoru Budowlanego, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wrocław 1962 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).
- Studium możliwości rozwoju narciarstwa*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Zespół Planu Województwa i Informacji o Gospodarce Przestrzennej, Jelenia Góra, 1980 (ze zbioru Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze)
- Studium planu szczegółowego wsi Borowice*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1977–1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).
- Wieś Podgórzyn i Przesieka. Miejskowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego. Plan Perspektywiczny 1990 rok*, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze, Powiatowy Zespół Urbanistyczny, [b. m.] 1970–1971 zatwierdzony Uchwałą nr 101/284/71 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze z dnia 20 grudnia 1971 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) (83_484 36_3A Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego).

Spis ilustracji

- Ryc. 1.** Schemat powiatu jeleniogórskiego – obecnie karkonoskiego; 2. Regiony turystyczno-wypoczynkowe Sudetów, na podstawie pracy nr 4 autorstwa Lecha Dębskiego, Jana Kosińskiego, Jarosława Dzierbińskiego, *Studium zasad przestrzennego zagospodarowania tras turystyki zmotoryzowanej na obszarze ówczesnego województwa wrocławskiego. Materiały z konkursu TUP Nr 12. Materiały – Zeszyt 37*, W. Przybyśławski (red.), ZG Ruch, Wrocław 1971 (rys. autorki) 18
- Ryc. 2.** Mapa granic powiatu z okresu około 1930 roku, 1:100 000, Geographischen Institut Paul Baron Liegnitz, ca 1930, ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze 19
- Ryc. 3.** Chamonix, Francja, Tu w 1924 roku odbyły się I Zimowe Igrzyska Olimpijskie (na których polscy sportowcy pierwszy raz wystąpili pod flagą narodową) (fot. autorki) 43
- Ryc. 4.** St. Moritz, Szwajcaria (fot. autorki) 44
- Ryc. 5.** Karkonosze. *Karte vom Riesen Gebirge 1:100 000* – mapa przedstawiająca m.in. sieć tras narciarskich biegowych oplatających Karkonosze z 1914 roku – załącznik do przewodnika P. Werth, *Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge Praktischer Reiseführer*, Albert Goldschmidt Verlag, Berlin 1914 (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego) 87
- Ryc. 6.** Koncepcja systemu ośrodków sportów zimowych – *Studium możliwości rozwoju narciarstwa*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Zespół Planu Województwa i Informacji o Gospodarce Przestrzennej, Jelenia Góra 1980 (ze zbioru Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze) 89
- Ryc. 7.** Ośrodek w rejonie Świeradowa-Zdroju. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...* ... 90
- Ryc. 8.** Ośrodek w rejonie Szklarskiej Poręby w Górach Izerskich. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...* 90
- Ryc. 9.** Ośrodek w rejonie Szklarskiej Poręby w Karkonoszach. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...* 91
- Ryc. 10.** Ośrodek w rejonie Przesieki i Borowic. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...* 91
- Ryc. 11.** Ośrodek w rejonie Karpacza i Kowar. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...* 92
- Ryc. 12.** Ośrodek w rejonie Gruszkowa i Wieściszowa. *Studium możliwości rozwoju narciarstwa...* 92
- Ryc. 13.** 1. Tereny uprawiania sportów zimowych w Sudetach w województwie dolnośląskim w 2013 roku (oprac. autorki); 2. Tereny uprawiania sportów zimowych w Sudetach w obszarze obecnego województwa dolnośląskiego

w latach 1927–1933 na podstawie: G. Hallama, <i>Winter in Schlesien</i> , Schlesischer Verkehrsverband, Breslau 1927 i <i>Schlesien. Ski und Rodel sehr gut</i> , Breslau 1933 (oprac. autorki)	93
Ryc. 14. Wojanów 2023 (fot. autorki)	102
Ryc. 15. Łomnica 2023 (fot. autorki)	103
Ryc. 16. Bukowiec 2023 (fot. autorki)	104
Ryc. 17. Mysłakowice 2023 (fot. autorki)	105
Ryc. 18. Karpniki 2023 (fot. autorki)	106
Ryc. 19. Ciszycza 2023 (fot. autorki)	107
Ryc. 20. Semmering – tablica informacyjna z planem miejscowości (fot. autorki)	109
Ryc. 21. Tereny parku (o powierzchni 350 000 m ²) otaczającego Südbahnhotel w Semmering (wraz z pensjonatem Waldhof, willami Schüler i Sophie, zabudową turystyczną oraz urządzeniami sportowymi) na podstawie planu z 1903 roku oraz D. Vasko-Juhász, <i>Die Südbahn, ihre Kurorte und Hotels</i> , Böhlau Verlag Ges.m.b.H. und Co.KG, Wien–Köln–Weimar 2006, s. 313 (rys. autorki)	110
Ryc. 22. <i>Siedlungsplan für die Gemeinde Krummhübel im Riesengebirge 1:2000</i> , Staatl. vereidete Landmesser Ingenieure, Breslau 1922 (sporządzony na podstawie pomiaru z 1913 roku) ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu – Plan zagospodarowania Karpacza	111
Ryc. 23. Typologia ośrodków narciarskich ery nart zjazdowych, wyciągów, ratraków (rys. autorki)	113
Ryc. 24. Stacja narciarska pierwszej generacji Megève (Francja), 2015 (m.in. pierwsza kolejka linowa dla narciarzy we Francji – Téléphérique de Rochebrune, powstała w 1933 roku, lodowisko w centrum miejscowości, którego pierwowzór pochodzi z 1929 roku (fot. autorki)	114
Ryc. 25. Stacja narciarska drugiej generacji – Courchevel, Francja, 2012 (fot. autorki)	115
Ryc. 26. Stacje narciarskie trzeciej generacji, Francja. 1. Flaine; 2. Avoriaz; 3. Arc (1800); 4. Les Karellis (rys. autorki)	116
Ryc. 27. Stacja narciarska trzeciej generacji – Avoriaz Francja, 2015 (fot. autorki)	117
Ryc. 28. Stacja narciarska trzeciej generacji – Flain, Francja, 2015 (fot. autorki)	118
Ryc. 29. Miejscowości, także stacje narciarskie, których idea jest wizerunek tradycyjnych wiosek: Gstaad, Grindelwald, Verbier, wraz z obiektami sportowymi będącymi ich nieodłączną częścią. Szwajcaria, 2015 (fot. autorki)	119
Ryc. 30. Sölden – stacja narciarska na bazie historycznej miejscowości, tworzy jednak wraz z przyległymi miejscowościami niekończący się amorficzny „twór przestrzenny”. Austria, 2016 (fot. autorki)	120
Ryc. 31. Baseny górskie: Bödelibad Interlake, Lido Luzern, Strandbad Lido/Biel, Szwajcaria, 2012 (fot. autorki)	124
Ryc. 32. Seebadeanstalt Rorschach i współczesne miejsce m.in. do zażywania kąpieli nad Jeziorem Bodeńskim inspirowane <i>Kastenbad</i> , Bains des Paquis, Genewa, Seebad Utoquai, Zurych, Szwajcaria, 2012 (fot. autorki)	125

Ryc. 33. Semmering, Austria, 2016 (fot. autorki)	141
Ryc. 34. St. Anton am Arlberg, Austria, 2016 (fot. autorki)	142
Ryc. 35. Szklarska Poręba, Polska, 2016 (fot. autorki)	143
Ryc. 36. Schemat przedstawiający możliwości kształtowania architektury w środowisku górskim (fot. i rys. autorki)	144
Ryc. 37. Karkonosze. <i>Rieszen-Gebirge 1:100 000</i> , Greben-Verlag, Berlin 1941 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	148
Ryc. 38. Analizowane miejscowości i aktualny schemat granic miasta Jelenia Góra na tle powiatu jeleniogórskiego (a od 2020 roku – powiatu karkonoskiego) i Karkonoszy (rys. autorki)	149
Ryc. 39. Jelenia Góra. <i>Hirschberg im Riesengebirge 1:10 000</i> , Hirschberg i. Rsgb 1935 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)	152
Ryc. 40. Plac turniejowy, Jelenia Góra, 1:10 000, Stadtvermessungsamt 1937 ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oraz rejon Cavalier-Berg, Jelenia Góra, <i>Wegekarte I</i> , 1:10 000 (stan z początku XIX wieku). W. Patschowsky [b.m.] [b.r.] (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	154
Ryc. 41. Korty tenisowe przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)	155
Ryc. 42. Kąpielisko przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku (rys. autora)	156
Ryc. 43. Rejon kąpielisk, kortów tenisowych, strzelnicy, parku przy Pałacu Paulinum z lat trzydziestych XX wieku, Jelenia Góra, Berliner Lithographisches Institut, Berlin (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	156
Ryc. 44. Rejon Wzgórza Kościuszki (Cavalier-Berg), Jeleniej Góra: – <i>Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter)</i> , ark. 3009, 1:25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme, Reichsamt für Landesaufnahme 1886 (uzupełniona w 1919 roku); – <i>Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter)</i> , ark. 3009, 1:25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886 (poprawiona w 1924 roku i uzupełnionej w 1930 roku) (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego Oddział Zbiorów Kartograficznych)	157
Ryc. 45. Projekt kąpieliska w Jeleniej Górze z 1934 roku – sytuacja, rzut piętra (przekrój poziomy piętra) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	158
Ryc. 46. Projekt kąpieliska w Jeleniej Górze z 1934 roku – rzut parteru (przekrój poziomy parteru) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	158
Ryc. 47. Projekt kąpieliska w Jeleniej Górze z 1934 roku: elewacje, przekrój pionowy i rzut parteru (przekrój poziomy parteru) restauracji (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	159
Ryc. 48. Schemat kąpieliska przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)	160

Ryc. 49. Kąpielisko przy ul. Sudeckiej w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)	161
Ryc. 50. Rejon stadionu z początku XX wieku, Jelenia Góra, Berliner Lithographisches Institut, Berlin (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	162
Ryc. 51. Stadion przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie https://fotopolska.eu/Jelenia_Gora/b30202,Stadion_Miejski.html?f=109840-foto (rys. autorki)	163
Ryc. 52. Projekt infrastruktury sportowej przy stadionie w Jeleniej Górze z 1927 roku (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	163
Ryc. 53. Schemat stadionu przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)	164
Ryc. 54. Projekt budynku zaplecza na stadionie przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, 1927 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze)	165
Ryc. 55. Stadion przy ul. Złotniczej w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)	165
Ryc. 56. Kąpielisko Rakownica w Jeleniej Górze, na tle góry Pastwa, 1978, na podstawie https://fotopolska.eu/Jelenia_Gora/b46414,Osrodek_Wypoczynku_Swiatecznego_Rakownica.html?f=1227505-foto (rys. autorki)	166
Ryc. 57. Pozostałości kąpieliska Rakownica w Jeleniej Górze, 2015 (fot. autorki)	166
Ryc. 58. Schemat kąpieliska Rakownica w Jeleniej Górze, lata siedemdziesiąte XX wieku, na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)	167
Ryc. 59. Wzgórza Kopki i Skalista z początku XX wieku, Jelenia Góra, Berliner Lithographisches Institut, Berlin [b.r.] (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	168
Ryc. 60. Cieplice. <i>Plan von Bad Warmbrunn mit Ober-Herischdorf</i> , Buch- und Kunstverlag, Max Leipelt in Warmbrunn (ca. 1919-1920 – katalogowy zapis archiwalny, 1905 – zapis ręczny na stronie tytułowej mapy) (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze)	169
Ryc. 61. Park Zdrojowy w Cieplicach, 2015 (fot. autorki)	171
Ryc. 62. Park Zdrojowy z kortami tenisowymi oraz kompleks sportowy przy ul. Lubańskiej w Cieplicach. <i>Plan von Bad Warmbrunn 1:7500</i> , stan z lat 1914–1917, uzupełniony w 1926 (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze)	172
Ryc. 63. Korty tenisowe z zabudową przy ul. Cervi w Cieplicach, 1937 (rys. autorki)	172
Ryc. 64. Korty tenisowe z zabudową przy ul. Cervi w Cieplicach, około 1937 (rys. autorki)	173
Ryc. 65. Schemat kortów tenisowych w Parku Zdrojowym oraz staw w Parku Fullnera w Cieplicach z początku XX wieku, na podstawie dokumentacji archiwalnej z oznaczeniem współczesnego budynku Term Cieplickich (rys. autorki)	174
Ryc. 66. Kąpielisko plażowe w Cieplicach, 1930 (rys. autorki)	175

- Ryc. 67.** Projekt kompleksu sportowego z 1933 roku przy ul. Lubańskiej w Cieplicach – sytuacja oraz projekt budynku obsługującego kompleks sportowy przy ul. Lubańskiej w Cieplicach z 1927 roku – przekroje, elewacje, rzuty (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze) 176
- Ryc. 68.** Projekt strzelnicy i bufetu przylegających do zabudowań kąpieliska przy ul. Lubańskiej w Cieplicach (1927 rok). Projekt trybun stadionu przy ul. Lubańskiej w Cieplicach (1931 rok) (ze zbioru Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze) W 1934 roku powstał projekt budynku sportowego, uzupełniającego istniejącą infrastrukturę kompleksu sportowego (przebieralnia, bar, sanitariaty). Interesujące jest posłużenie się elementami stylu norweskiego, który już zaistniał w miejscowym krajobrazie. Nawiązując do Pawilonu Norweskiego (zbudowanego w 1906 roku, w pobliskim Parku Füllnera), zastosowano bierwiona układane poziomo, łączone w węglach ozdobnym złączem ciesielskim, i granitowy cokół z nieobrobionych bloków. Przesuwane okna zapewniały obfite doświetlenie wnętrza i widok na stadion i kąpielisko 177
- Ryc. 69** Projekt budynku obsługującego kompleks sportowy przy ul. Lubańskiej w Cieplicach – elewacje, rzut, przekroje (1933 rok) (ze zbiorów Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze) 178
- Ryc. 70.** Schemat kompleksu sportowego w Cieplicach przy ul. Lubańskiej z pierwszej połowy XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki) 179
- Ryc. 71.** Stadion i kąpielisko w Cieplicach, 2015 (fot. autorki) 180
- Ryc. 72.** Pozostałości kąpieliska w Cieplicach, 2015 (fot. autorki) 180
- Ryc. 73.** Cieplice, rejon Parku Zdrojowego i kompleksu sportowego. Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter), ark. 3009, 1:25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886 (uzupełniona w 1919 roku) oraz Hirschberg im Riesengebirge (Messtischblätter), ark. 3009, 1:25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme; Reichsamt für Landesaufnahme 1886 (poprawiona w 1924 roku i uzupełniona w 1930 roku) (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego Oddział Zbiorów Kartograficznych) 181
- Ryc. 74.** Jelenia Góra i Cieplice – fragment z oznaczeniem analizowanych założeń sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 181
- Ryc. 75.** Rejon Sobieszowa. *Riesengebirge (Schnee gruben.)* 1:50 000, Litographie Druck u. Verlag von C.C. Meinhold & Söhne, Dresden, z 1919 roku (katalogowy zapis archiwalny) (ze zbioru Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 183
- Ryc. 76.** Rejon Sobieszowa. *Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge* 1:50 000, Meinhold Verlagsgesellschaft Dresden, z lat 1938–1945 roku (katalogowy zapis archiwalny) (ze zbioru Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział Jelenia Góra) 183
- Ryc. 77.** Sobieszów z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 184

- Ryc. 78.** Schronisko Peterbaude i hotel Tietz w Sobieszowie (rys. autorki)185
- Ryc. 80.** Sobieszów, kąpielisko, 1910, na podstawie https://fotopolska.eu/Jelenia_Gora/b48439,Basen.html?f=399006-foto (rys. autorKI)188
- Ryc. 81.** Projekt kąpieliska w Sobieszowie – sytuacja, schemat sytuacyjny, przekrój (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) ...188
- Ryc. 82.** Projekt kąpieliska w Sobieszowie – elewacja budynku przebieralni (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)189
- Ryc. 83.** Projekt kąpieliska w Sobieszowie – elewacja budynku przebieralni, rzut niecki basenowej i rzut budynku przebieralni (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)189
- Ryc. 84.** Projekt kąpieliska w Sobieszowie – rzut basenu (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze). Projekt zabudowy przy placu sportowym kąpieliska w Sobieszowie (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)189
- Ryc. 85.** Schemat kąpieliska w Sobieszowie na podstawie projektów archiwalnych, map topograficznych oraz wizji lokalnej (rys. autorki)190
- Ryc. 86.** Pozostałości kąpieliska w Sobieszowie, 2015 (fot. autorki).....196
- Ryc. 87.** Rejon Jagniątkowa. P. Winkler, *Meinhold's Wintersportkarte*...192
- Ryc. 88.** 1. Hotel zum deutschen Kaiser – dolna stacja trasy saneczkarskiej z Jagniątkowa na Główny Grzbiet Karkonoszy w rejon schroniska Peterbaude (przed 1919);
2. Beyer's Hotel – dolna stacja trasy Petrovka (lata trzydzieste XX wieku);
3. Bismarckhöhe – górna stacja trasy z góry Grzybowiec do Jagniątkowa (lata dwudzieste XX wieku) (ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu) 193
- Ryc. 89.** Inwentaryzacja Jagniątkowa opracowana w latach osiemdziesiątych XX wieku do Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988, ukazująca potencjał bazy turystycznej Jagniątkowa (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)194
- Ryc. 90.** Jagniątków z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 przedstawiającej stan z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 195
- Ryc. 91.** Jagniątków. 1–2. Basen przy willi Jagniątków, przy potoku Wrzosówka; 3–4. Basen u podnóża góry Sośnik, przy potoku Brocz (teren kolonii Warszawskich Zakładów Radiowych); 5. Jagniątków z widokiem na pasmo Karkonoszy;
6. Kościół Miłosierdzia Bożego oraz sąsiadujące tereny stoku narciarskiego, trasy narciarskiej i saneczkowej (fot. autorki)196
- Ryc. 92.** Rejon Piechowic. *Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge*...198
- Ryc. 93.** Rejon Piechowic. *Wanderkarte I vom Riesengebirge mit farbiger Wegemarkierung Teil I: Schneegrubengebiet Vereinskarte des R.G.V. Ortsgruppe Dresden 1:50 000, Druck und Verlag von C.C. Meinhold & Söhne in Dresden, ca. 1919* (katalogowy zapis archiwalny) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)199

- Ryc. 94.** Inwentaryzacja Piechowic opracowana w latach osiemdziesiątych XX wieku do *Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice*, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)200
- Ryc. 95.** Inwentaryzacja Piechowic. *Plansza użytkowania terenów stan 1961 roku. Plan ogólny osiedla Piechowice powiatu Jelenia Góra*, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Jelenia Góra 1962 (zatwierdzony Uchwałą nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu z dnia 16.06.1962 roku) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 201
- Ryc. 96.** *Schemat zagospodarowania Piechowic 1:50 000. Plan ogólny osiedla Piechowice powiatu Jelenia Góra*, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1962 (zatwierdzony Uchwałą nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu z dnia 16.06.1962 roku) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 202
- Ryc. 97.** *Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice. Użytkowanie terenów – stan istniejący 1986 1:5000*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1986 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 203
- Ryc. 98.** Wilhelmshöhe (dziś hotel Uroczyisko), ilustracja datowana na około 1897 rok (ze zbioru Muzeum Narodowego we Wrocławiu) 205
- Ryc. 99.** Piechowice. *Petersdorf i.R. und Hartenberg ca.1920* (katalogowy zapis archiwalny) (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 205
- Ryc. 100.** Koncepcja planu zagospodarowania przestrzennego Piechowic. *Petersdorf im Riesengebirge 1:2500*, Hermann Jansen, Berlin 1927 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu) 206
- Ryc. 101.** Piechowice z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 206
- Ryc. 102.** Inwentaryzacja Górzyńca. Fragment planszy użytkowania terenów stan 1961. *Plan ogólny osiedla Piechowice powiat Jelenia Góra*, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna (zatwierdzony Uchwałą nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu dnia 16.06.1962 roku), Jelenia Góra 1962 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 207
- Ryc. 103.** Górzyniec. Fragment *Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice. Użytkowanie terenów – stan istniejący 1986 1:5000*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1986 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 208
- Ryc. 104.** Kąpielisko w Górzyńcu, 2015 (fot. autorki) 209

Ryc. 105. Schemat kąpieliska w Górzeńcu na podstawie wizji lokalnej w terenie (rys. autorki)	210
Ryc. 106. Inwentaryzacja Michałowic opracowana w latach osiemdziesiątych XX wieku do <i>Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice</i> , Jeleniogórskie Biuro Planowania Przestrzennego i Projektowania, Jelenia Góra 1988, ukazująca potencjał bazy turystycznej Michałowic (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	212
Ryc. 107. Inwentaryzacja Michałowic. Fragment planszy użytkowania terenów – stan 1961. <i>Plan ogólny osiedla Piechowice powiat Jelenia Góra</i> , Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna (zatwierdzony Uchwałą nr 214/62 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu dnia 16.06.1962 roku), Jelenia Góra 1962 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	213
Ryc. 108. Inwentaryzacja Michałowic. Fragment <i>Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Piechowice. Użytkowanie terenów – stan istniejący 1986 1:5000</i> , Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1986 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	214
Ryc. 109. Skocznia w Michałowicach, 2015 (fot. autorki)	215
Ryc. 110. Michałowice z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)	216
Ryc. 111. Kąpielisko przy pensjonacie Drewniana Róża, Michałowice, 2015 (fot. autorki)	217
Ryc. 112. Schemat kąpieliska w Michałowicach, pierwsza połowa XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)	218
Ryc. 113. Łąka Michałowice, 2015 (fot. autorki)	219
Ryc. 114. Zabudowa przylegająca do Łąki Michałowice, 2015 (fot. autorki)	219
Ryc. 115. Kąpielisko przy pensjonacie Pokoje gościnne Michalina, Michałowice, 2015 (fot. autorki)	219
Ryc. 116. Hotel Schneekoppe w Podgórzynie przed 1924 rokiem (światłodruk, Männich & Höckendorf, Jelenia Góra, ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu)	221
Ryc. 117. Rejon wsi Podgórzyn z oznaczeniem letnich szlaków turystycznych. <i>Riesengebirge (Schneekoppe) 1:50 000, II Schneekoppengebiet Wanderkarte II vom Riesengebirge Teil II: Schneekoppengebiet</i> , C.C. Meinhold & Söhne, Dresden ca. 1919 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	222
Ryc. 118. Rejon wsi Podgórzyn z oznaczeniem letnich szlaków turystycznych. <i>Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge...</i>	223
Ryc. 119. Rejon wsi Podgórzyn z oznaczeniem zimowych tras. <i>Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge: mit Hohenkurven und Stangenmarkierung: Vereinskarte des R.G.V. Landesgruppe Sachsen: 1:50 000</i> , Meinhold Verlagsgesellschaft, Dresden 1939 (ze zbiorów Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych)	224

- Ryc. 120.** Podgórzyn i Przesieka. *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego. Plan perspektywiczny z 1990 roku 1:5000*, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze, Powiatowy Zespół Urbanistyczny, 1970/1971, zatwierdzony Uchwałą 101/284/71 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze z dnia 20 grudnia 1971 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 225
- Ryc. 121.** *Plan przestrzennego zagospodarowania gminy Podgórzyn. Inwentaryzacja (stan na 1982) 1:10 000*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Zespół Planów Miejsowych „Południe”, 1982 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 226
- Ryc. 122.** Podgórzyn z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)..... 227
- Ryc. 123.** Przełęcz Karkonoska, schronisko Odrodzenie, 2015 (fot. autorki) 228
- Ryc. 124.** Przesieka – tablica informacyjna z planem miejscowości z 1998 roku znajdująca się w centrum wsi (fot. autorki) 229
- Ryc. 125.** Przesieka z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)..... 232
- Ryc. 126.** Kąpielisko w Przesiece, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki) 233
- Ryc. 127.** Rzut kąpieliska w Przesiece (ze zbiorów Państwowego Archiwum we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 234
- Ryc. 128.** Kąpielisko w Przesiece, pierwsza połowa XX wieku i stan obecny, 2015 (rys. i fot. autorki) 234
- Ryc. 129.** Schemat kąpieliska w Przesiece, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki) 235
- Ryc. 130.** Projekt schroniska – poczekalni dla przewoźników sani rogowych w rejonie Przełęczy Karkonoskiej (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 236
- Ryc. 131.** Otoczenie architektoniczne terenów sportowych, Przesieka, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki) 237
- Ryc. 132.** Przesieka, 2015 (fot. autorki) 238
- Ryc. 133.** *Mapa wstępnej oceny terenu dla osadnictwa do Miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury Wojewódzka, Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu, Wrocław 1972 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 239
- Ryc. 134.** *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego wsi Zachełmie. Plansza podstawowa. Perspektywa 1995 1:5000*, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i Powiatowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze, Pracownia Urbanistyczna, 1973, załącznik nr 1 do Uchwały nr 1/28/75 Gminnej Rady Narodowej w Podgórzynie z dnia 27 lutego 1975 roku (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)..... 240
- Ryc. 135.** Zachełmie z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)..... 241

Ryc. 136. Kąpielisko w Zachełmiu, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	243
Ryc. 137. Schemat kąpieliska w Zachełmiu, pierwsza połowa XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki)	243
Ryc. 138. Zachełmie, Dom Wczasowy Barbara, 2015 (fot. autorki)	244
Ryc. 139. Zachełmie, 2015 (fot. autorki)	244
Ryc. 140. <i>Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Wsi Sosnówka. Plan perspektywiczny 1990 1:5000, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Jeleniej Górze, Powiatowy Zespół Urbanistyczny, 1970–1971, zatwierdzony Uchwałą nr 101/285/71 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Jeleniej Górze z dnia 20 grudnia 1972 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)</i>	246
Ryc. 141. Sosnówka z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki).....	247
Ryc. 142. Sosnówka – fotografia tablicy informacyjnej z planem miejscowości zlokalizowana we wsi, autorstwa Wydawnictwa Turystycznego Plan w Jeleniej Górze (fot. autorki).....	248
Ryc. 143. Sosnówka – architektura wzdłuż trasy saneczkarskiej, 2015 (fot. autorki).....	249
Ryc. 144. Miłków – fotografia tablicy informacyjnej z planem miejscowości, autorstwa Wydawnictwa Turystycznego Plan w Jeleniej Górze (fot. autorki).....	251
Ryc. 145. Miłków 2015. 1. Dom Kultury – Klub Ekran (Gasthof zur St. Anna-Kapelle) przy nieistniejącej trasie saneczkarskiej; 2. Pensjonat Anna (Dittrich Kretscham) przy nieistniejących terenach sportowych; 3–4. Pozostałości skoczni narciarskiej; 5–6. Kąpielisko na terenie campingu Wiśniowa Polana (fot. autorki).....	252
Ryc. 146. Miłków z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)	253
Ryc. 147. <i>Studium planu szczegółowego wsi Borowice. Rejon Borowic w strukturze podstawowych jednostek krajobrazowych – studium zagospodarowania turystycznego 1:25 000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1977/1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu)</i>	255
Ryc. 148. <i>Studium planu szczegółowego wsi Borowice. Analiza możliwości rozwojowych i wstępna koncepcja docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1977/1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze).....</i>	256
Ryc. 149. <i>Studium planu szczegółowego wsi Borowice. Plan porządkowania Borowic. Ocena warunków fizjograficznych 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1977/1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)</i>	257
Ryc. 150. <i>Studium planu szczegółowego wsi Borowice. Ocena dostępności inwestycyjnej 1:5000, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1977/1978 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)</i>	258

Ryc. 151. Borowice 2015. 1. Tablica informacyjna z planem miejscowości autorstwa Wydawnictwa Turystycznego Plan w Jeleniej Górze; 2. Stok z wyciągiem narciarskim na górę Koleba; 3–6. Kompleks boisk i kąpielisko w centrum miejscowości (fot. autorki)	259
Ryc. 152. Borowice z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000, stan z lat 1981–1988 (opr. autorki)	260
Ryc. 153. Szkic przedstawiający stan obiektów sportowych i rekreacyjnych w 1947 roku (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu) (Zestawienie schronisk w powiecie Jeleniogórskim)	262
Ryc. 154. Plan Karpacza. P. Werth, <i>Wintersport und Winterreisen im Riesengebirge...</i>	264
Ryc. 155. <i>Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Karpacza. Plansza podstawowa. Plan perspektywiczny na 1980 roku 1:5000</i> , Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, 1962. Załącznik do Uchwały nr 104/63 z dnia 23.02.1963, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) (83_484_4_2A)	266
Ryc. 156. Projekt toru saneczkowo-bobslejowego w Karpaczu Górnym w rejonie zapory na Łomnicy. Wyrys z mapy gruntów, projekt domku startowego (elewacja i rzut), domku wagi (rzut) i domku jury (elewacje i rzuty). Tor saneczkowo-bobslejowy. <i>Plan realizacyjny zagospodarowania terenu i architektura</i> , Przedsiębiorstwo Budowy Obiektów i Urządzeń Sportowych „Polsport” Zielona Góra, 1981 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu oddział w Jeleniej Górze)	267
Ryc. 157. Skocznia Orlinek. 1–4. Skocznia, stan z 2015 roku; 5. Wyrys z <i>Planu ogólnego miasta Karpacza</i> , Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Jelenia Góra 1982 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze); 6. Mapa sytuacyjno-wysokościowa z 1970 roku z rysunkiem skoczni (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)	269
Ryc. 158. Schemat kąpieliska w Dolinie Łomniczki, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	273
Ryc. 159. Kąpielisko w Dolinie Łomniczki, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	274
Ryc. 160. Kąpielisko w Karpaczu Górnym, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	275
Ryc. 161. Schemat kąpieliska w Karpaczu Górnym, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	276
Ryc. 162. Hotel Orlinek, Karpacz, 2016 (fot. autorki)	277
Ryc. 163. Schemat kompleksu sportowego, rejon hotelu Orlinek, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	278
Ryc. 164. Kompleks sportowy w rejonie zapory na Łomnicy, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku oraz stan obecny (rys. i fot. autorki)	279
Ryc. 165. Schemat kompleksu sportowego w rejonie zapory na Łomnicy, Karpacz, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki)	280
Ryc. 166. Karpacz z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)	281

- Ryc. 167.** Trasy saneczkarskie i narciarskie przecinały centrum miasteczka, „przyoblekając” się w architekturę obiektów turystycznych ściśle powiązanych z nimi funkcjonalnie. Perła Karkonoszy, Dom Wczasowy Mieszko w Karpaczu – ważne przystanki na sportowych szlakach 2012 (fot. autorki) 282
- Ryc. 168.** Trasy saneczkarskie wiodły wzdłuż alei willowych Karpacza. Jedna z nich prowadziła w rejonie ul. Gimnazjalnej i Świerkowej. Architektura rezydencji z przełomu wieków tworzyła unikatowe ramy dla terenów sportowych i rekreacyjnych 2012 (fot. autorki)..... 283
- Ryc. 169.** Karpacz 2012. 1. Pozostałości toru bobslejowego w rejonie hotelu Orlinek; 2. Hala sportowa przy ul. Gimnazjalnej; 3. Stadion im. Ireny Szewińskiej przed modernizacją; 4–6. Stoki narciarskie w rejonie gór Pohulanka i Garb oraz w Dolinie Łomniczki (fot. autorki) 284
- Ryc. 170.** Region Szklarskiej Poręby z oznaczeniem obiektów turystyczno-sportowych. *Umgebung von Schreiberhau 1:60 000*, Verlag v. Albert Goldsmidt, Berlin, ilustracja z publikacji: P. Werth, op. cit. 286
- Ryc. 171.** Szklarska Poręba. *Plan von Schreiberhau (Riesengebirge) 1: 5000*, Alexander Rath, Special Büro für Bebauungspläne, Breslau 1913 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu) (5 RWK IV 220) 287
- Ryc. 172.** Szklarska Poręba. *Schreiberhau 1:15 000*, Verlag Albert Goldschmidt, Berlin [b. r.] – ilustracja w prospekcie turystycznym *Schreiberhau und Umgebung*, Albert Goldschmidt, Berlin 1916 (ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego) 288
- Ryc. 173.** *Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby. Plan perspektywiczny na 1980 roku 1:5000*, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, 1963 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 289
- Ryc. 174.** Schemat stanu istniejącego oraz Schemat planu perspektywicznego Szklarskiej Poręby – załączniki do *Planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby*, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, 1963 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 291
- Ryc. 175.** *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby. Rysunek planu nr 2. Studium kierunkowe rozwoju jednostek strukturalnych A-G 1:5000*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Jeleniej Górze). Jednostki strukturalne: A. Biała Dolina, B. Północ, C. Śródmieście, D. Szklarska Poręba Średnia, E. Szklarska Poręba Dolna, F. Marysin, G. Cicha Dolina 292
- Ryc. 176.** *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Szklarskiej Poręby. Ustalenia dla jednostek strukturalnych H, I (Schemat planu Szklarskiej Poręby 1:5000)*, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 1985 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 293

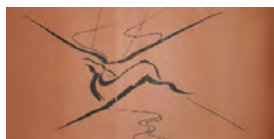
- Ryc. 177.** Szkic zagospodarowania rejonu Łabskiego Szczytu i Jakuszyce 1:25 000. Projekt techniczny jednostadiowy. Wyciąg narciarski Mostostal 750 Nr 8 w Jakuszycach k/Szklarskiej Poręby, Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych Mostostal Zabrze, Pracownia Projektowo-Konstrukcyjna, 1977 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 293
- Ryc. 178.** Wyciąg narciarski w Jakuszycach, stacja dolna i górna. Projekt techniczny. Wyciąg narciarski Mostostal 750 Nr 8 w Jakuszycach k/Szklarskiej Poręby, Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych Mostostal Zabrze Pracownia Projektowo Konstrukcyjna, 1977 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)..... 294
- Ryc. 179.** Załącznik graficzny do informacji o terenie z dnia 4.09.1975 ukazujący 3 planowane lokalizacje wyciągów w rejonie Jakuszyce, Wodospadu Kamieńczyka, skoczni. Projekt techniczny. Wyciąg narciarski Mostostal 750 Nr 8 w Jakuszycach k/Szklarskiej Poręby, Śląskie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych Mostostal Zabrze, Pracownia Projektowo-Konstrukcyjna, 1977 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)..... 295
- Ryc. 180.** Dolna stacja słynnej trasy saneczkarskiej przy Hucie Józefina i górna stacja przy schronisku Na Hali Szrenickiej (rys. autorki) 297
- Ryc. 181.** Zackelfallbobbahn, 2013 (fot. autorki) 297
- Ryc. 182.** Nieistniejące skocznia, schronisko i trasa bobslejowa w rejonie Wodospadu Kamieńczyka (Zackelfallschanze, Zackelfallbaude, Zackelfallbobban) (rys. autorki) 301
- Ryc. 183.** Skocznia Himmelsgrundschanze. Dokumentacja rozbudowy z 1938 roku: szkic oraz sytuacja (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) oraz fotografie z 2013 roku (fot. autorki) 302
- Ryc. 184.** Nieistniejąca skocznia w centrum miasta, 2013 (fot. autorki)..... 303
- Ryc. 185.** Szklarska Poręba Górna i Średnia, z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 305
- Ryc. 186.** Szklarska Poręba Dolna i Jakuszyce z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 306
- Ryc. 187.** Nieistniejące kąpielisko Heinzelbad (rys. autorki)..... 307
- Ryc. 188.** Schemat kąpieliska Heinzelbad w Szklarskiej Porębie, pierwsza połowa XX wieku, na podstawie dokumentacji archiwalnej (rys. autorki) 308
- Ryc. 189.** Stadion w Szklarskiej Porębie, 2015 (fot. autorki) 309
- Ryc. 190.** Schemat stadionu w Szklarskiej Porębie – stan obecny (rys. autorki) 310
- Ryc. 191.** Hala sportowa w Szklarskiej Porębie, 2015 (fot. autorki)..... 311
- Ryc. 192.** Hotel Śnieżynka, Szklarska Poręba, 2019 (fot. autorki) 312

- Ryc. 193.** Schemat kompleksu rekreacyjno-sportowego przy hotelu Śnieżynka, Szklarska Poręba, na podstawie dokumentacji archiwalnej (rys. autorki) 313
- Ryc. 194.** Szklarska Poręba z oznaczeniem analizowanych założeń sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)..... 314
- Ryc. 195.** Otoczenie architektoniczne nieistniejących tras saneczkarskich i narciarskich w Szklarskiej Porębie: ul. Górna, ul. Szosa Czeska, ul. Dworcowa, ul. Jedności Narodowej, 2015 (fot. autorki) 315
- Ryc. 196.** Otoczenie architektoniczne jednej z nieistniejących tras saneczkarskich w Szklarskiej Porębie w dzielnicy Marysin, ul. Kilińskiego. Niewiele ocalało z klimatu ówczesnych zjazdów saniami. Pierwszy budynek wysadzono w powietrze w 2019 roku, inne zniekształcono przebudowami, 2015 (fot. autorki) 316
- Ryc. 197.** Tereny sportowe: dolna i górna stacja kolejki linowej na Szrenicę oraz stacja narciarstwa biegowego przy schronisku Orle i stadion w Jakuszycach, 2017 (fot. autorki) 317
- Ryc. 198.** *Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Kowar. Plan perspektywiczny na 1980 roku 1: 5000*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, Miejski Zespół Urbanistyczny, Jelenia Góra 1963 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 320
- Ryc. 199.** *Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Kowar. Plan perspektywiczny na 1985 roku 1:5000*. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury we Wrocławiu, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, 1969, zatwierdzony Uchwałą nr 29/354/70 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 6 lipca 1970 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)..... 321
- Ryc. 200.** Schemat stanu istniejącego, skala 1: 25 000 oraz Schemat planu perspektywicznego na 1985 rok, skala 1: 25000. *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego na okres do 1985 roku*, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna, 1968/1969 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze) 322
- Ryc. 201.** *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Kowary. Plansza inwentaryzacji*, Wojewódzka Dyrekcja Rozbudowy Miast i Osiedli Wiejskich w Jeleniej Górze, Biuro Planowania Przestrzennego w Jeleniej Górze, 1975/1976 (ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze)..... 323
- Ryc. 202.** Kowary z oznaczeniem ważniejszych obiektów sportowych na podkładzie mapy topograficznej w skali 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki) 324
- Ryc. 203.** Kąpielisko w Kowarach, pierwsza połowa XX wieku (rys. autorki) 325
- Ryc. 204.** Schemat kąpieliska w Kowarach, pierwsza połowa XX wieku na podstawie wizji lokalnej w terenie i dokumentacji archiwalnej (rys. autorki) 326

Ryc. 205. Kompleks sportowy: kąpielisko (Inselbad), stadion oraz polana narciarska przed zespołem sanatoryjnych obiektów Bukowiec i Wysoka Łąka, 2015 (fot. autorki)	327
Ryc. 206. Schematy założeń sportowych – zestawienie (oprac. autorki)	331
Ryc. 207. Karkonosze z oznaczeniem analizowanych założeń sportowych na podkładzie mapy topograficznej 1:10 000 z lat 1981–1988 (oprac. autorki)	332
Ryc. 208. Typologia założeń sportowych 1 (oprac. autorki)	333
Ryc. 209. Typologia założeń sportowych 2 (oprac. autorki)	334
Ryc. 210. Harmonia dzięki proporcjom czy pomimo nich (fot. i rys. autorki).....	347
Ryc. 211. Granice „tourubalizacji” (fot. i rys. autorki).....	350

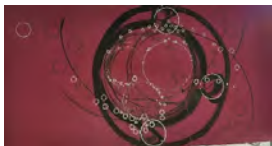
Supplement

Jelenia Góra

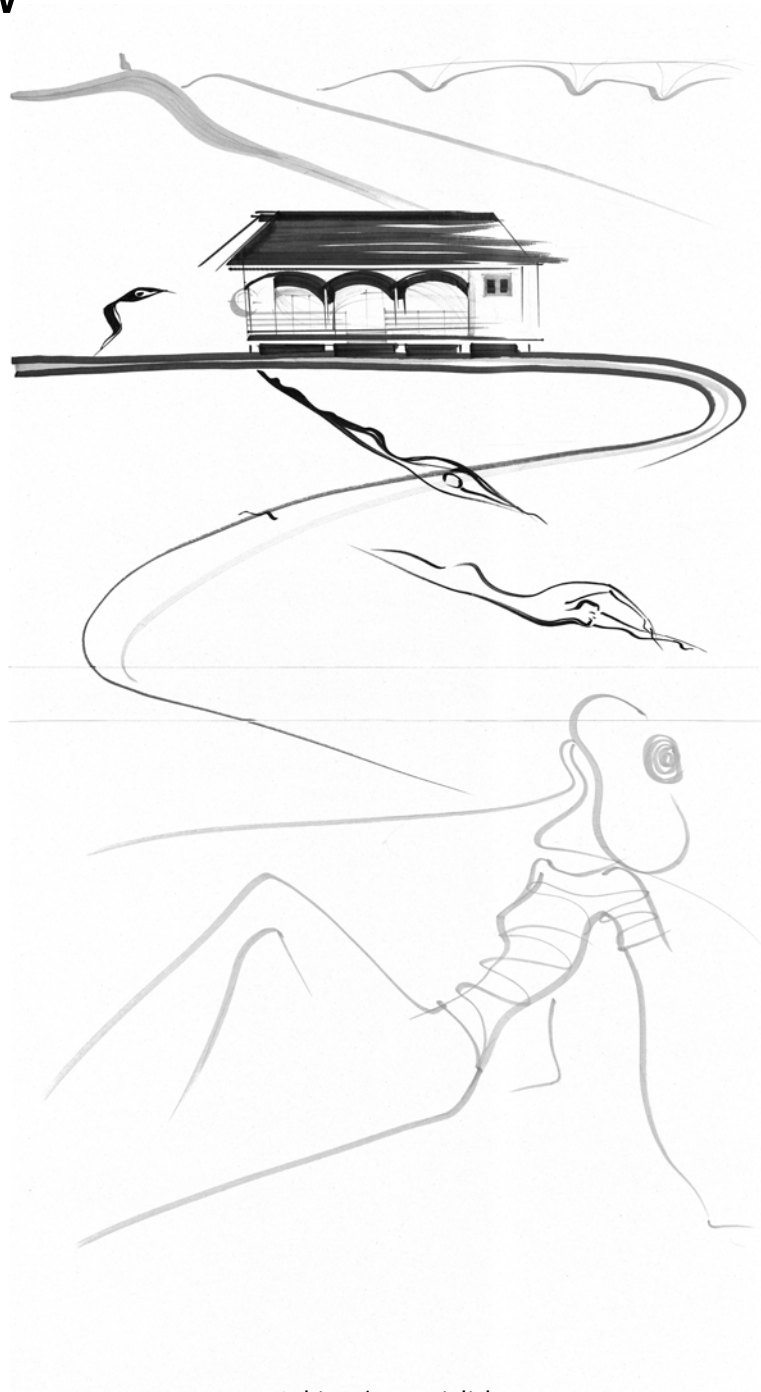
Jelenia Góra, Kapielisko

Cieplice Śląskie Zdrój

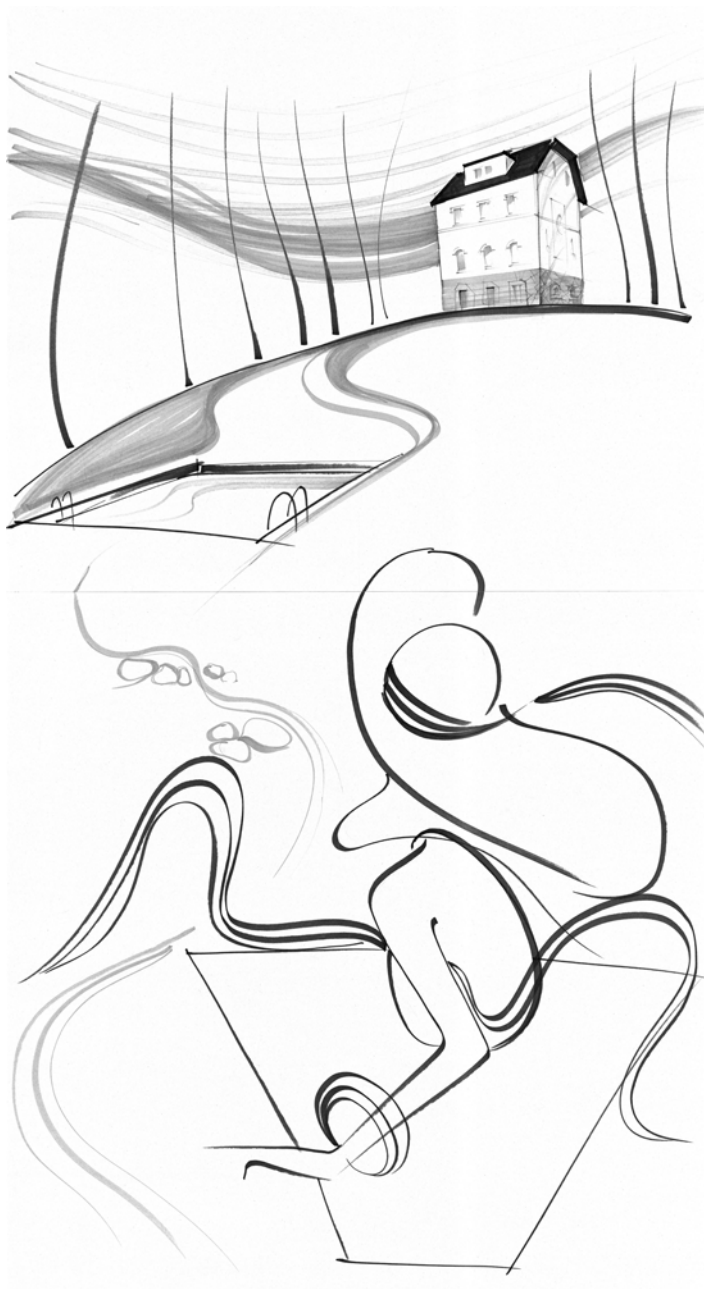
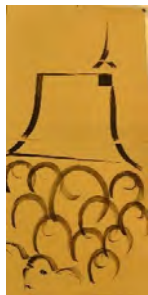
Cieplice Śląskie Zdrój, Kąpielisko

Sobieszów

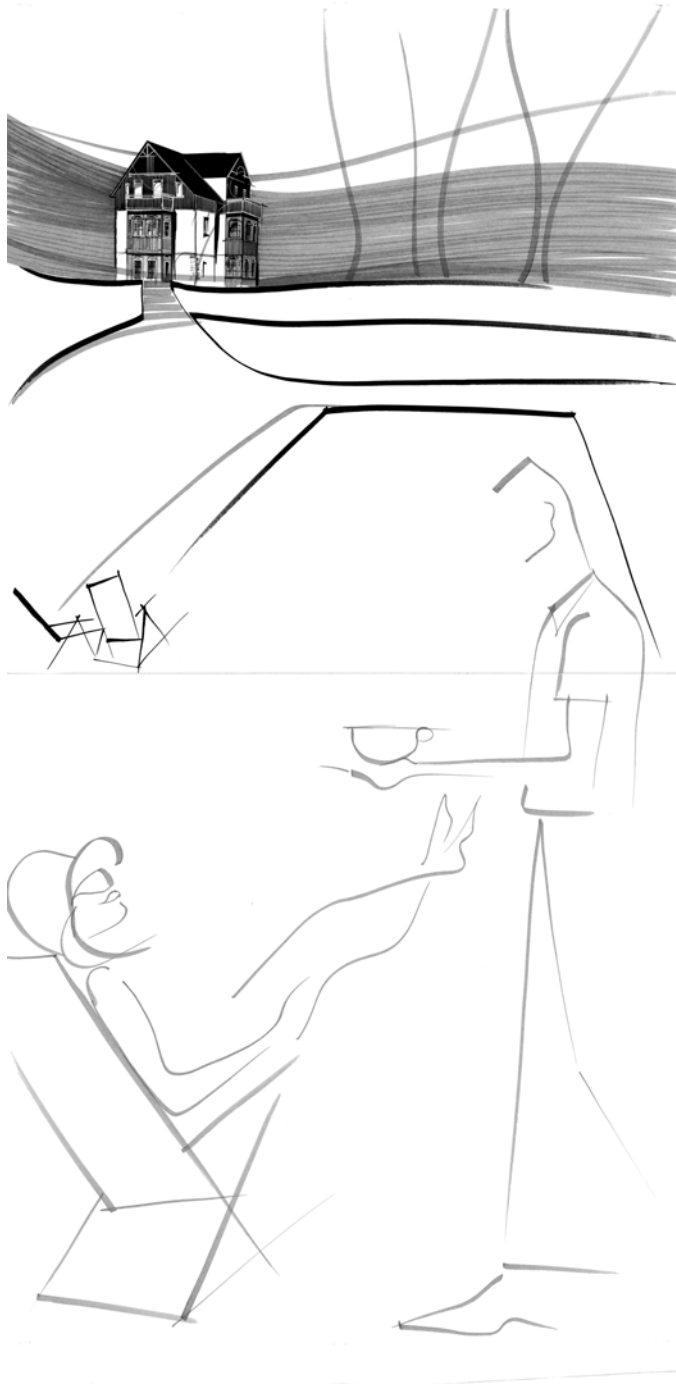

Sobieszów, Kąpielisko

Jagniątków

Jagniątków, kąpielisko przy potoku Brocz

Jagniątków, kąpielisko przy potoku Wrzosówka

Michałowice

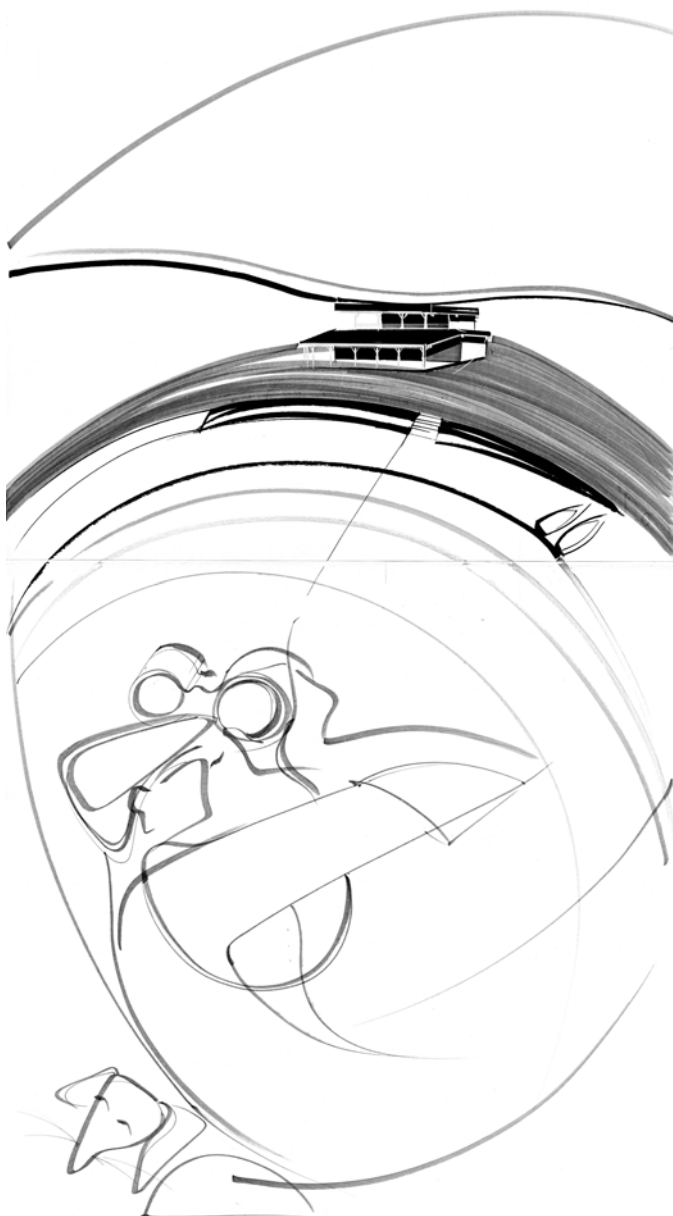

Michałowice, Kąpielisko

Michałowice, kąpielisko przy pensjonacie Drewniana Róża

Przesieka

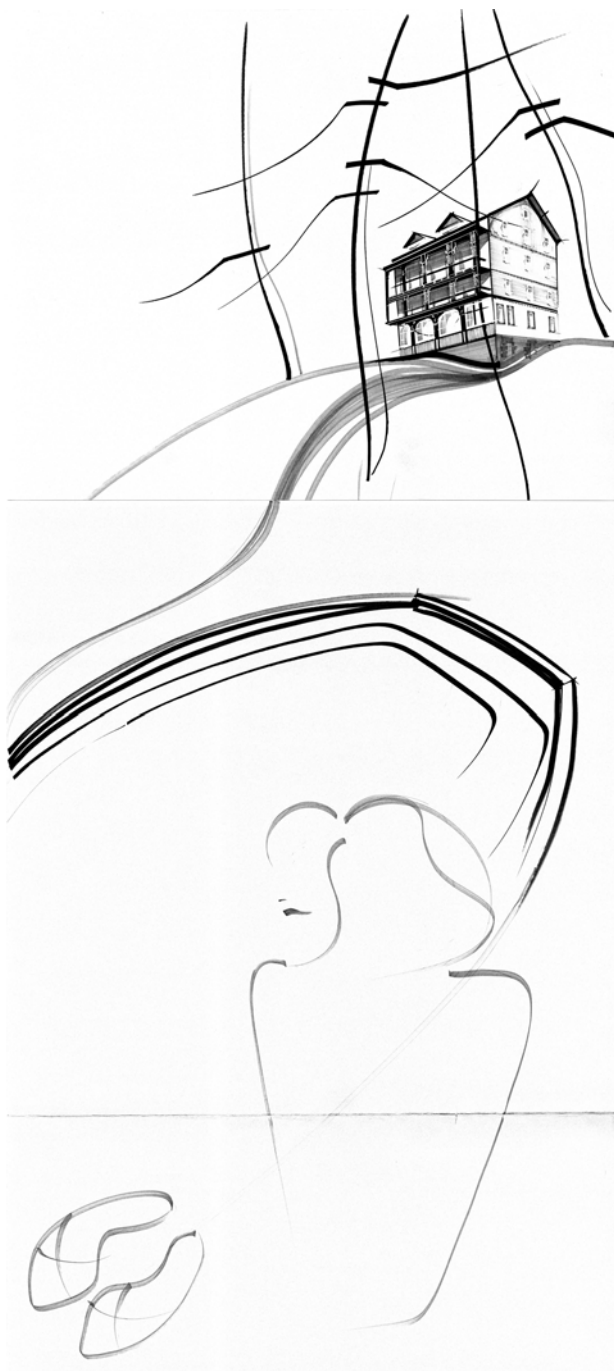

Przesieka, kąpielisko

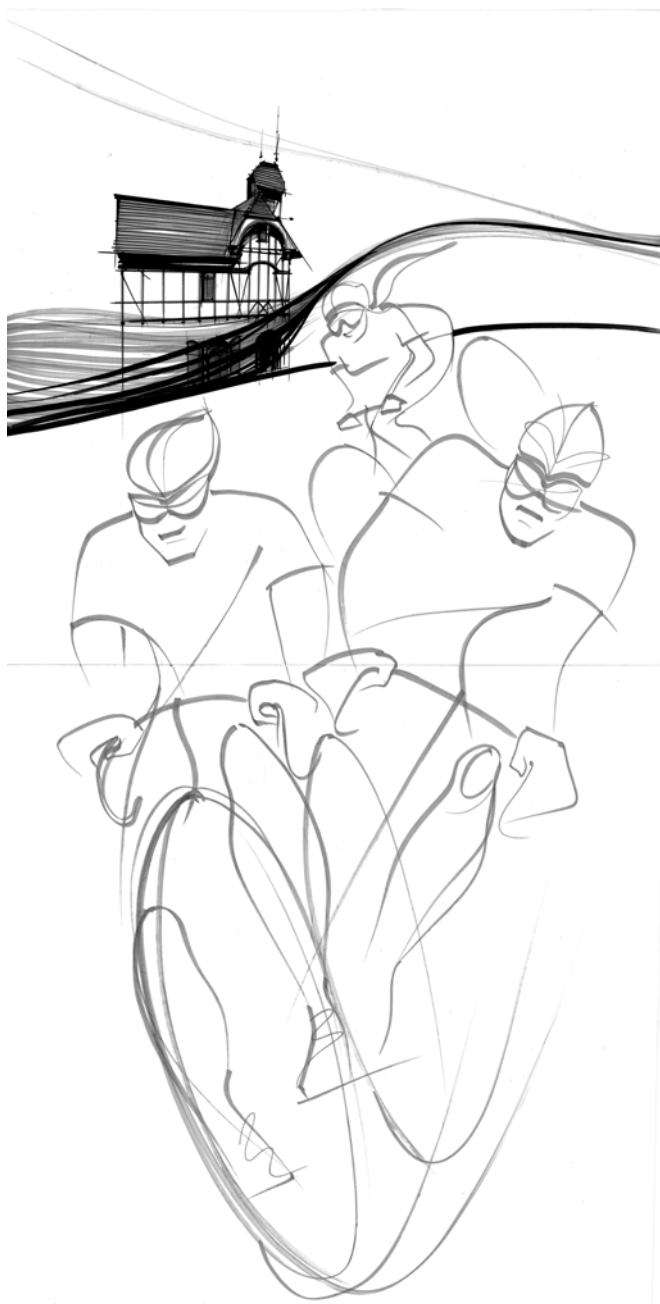
Przełęcz Karkonoska, trasy narciarskie

Zachetmie

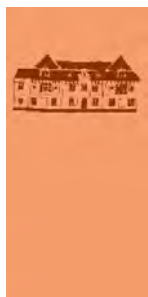
Zachetmie, kąpielisko

Sosnówka

Sosnówka, trasa rowerowa

Mińków

Mińków, trasa saneczkarska

Kowary

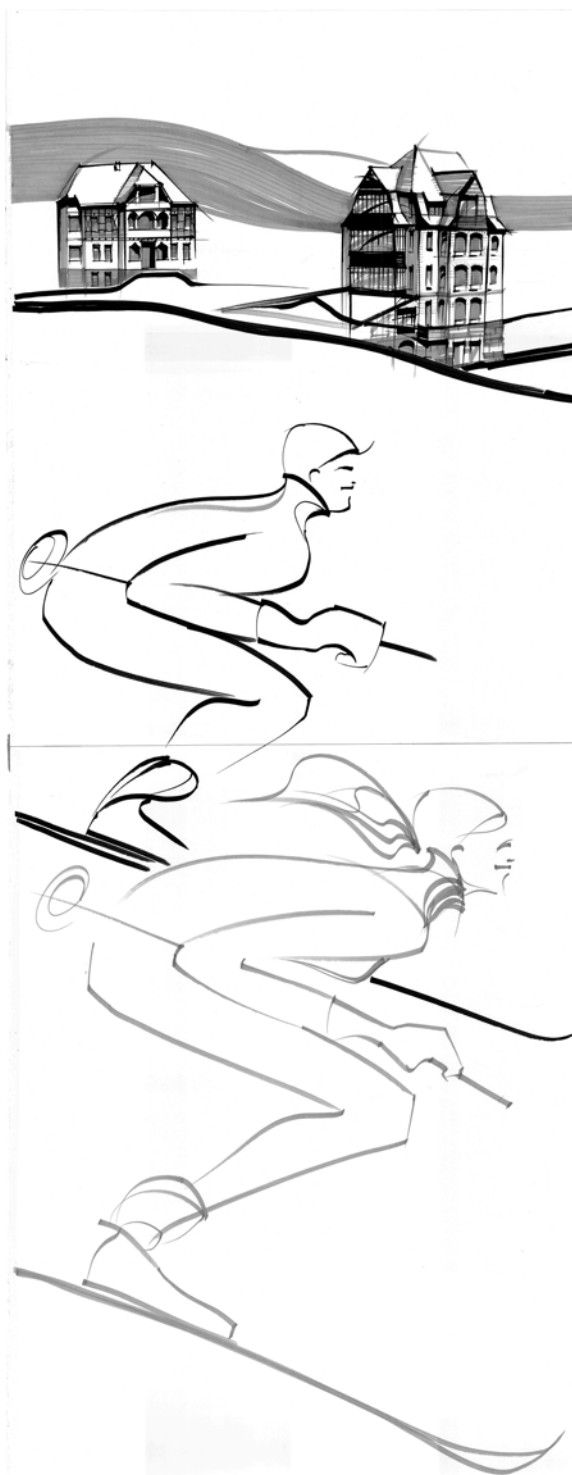
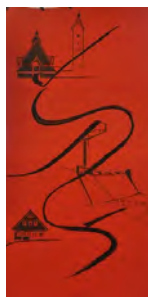

Przełęcz Okraj, trasy narciarskie

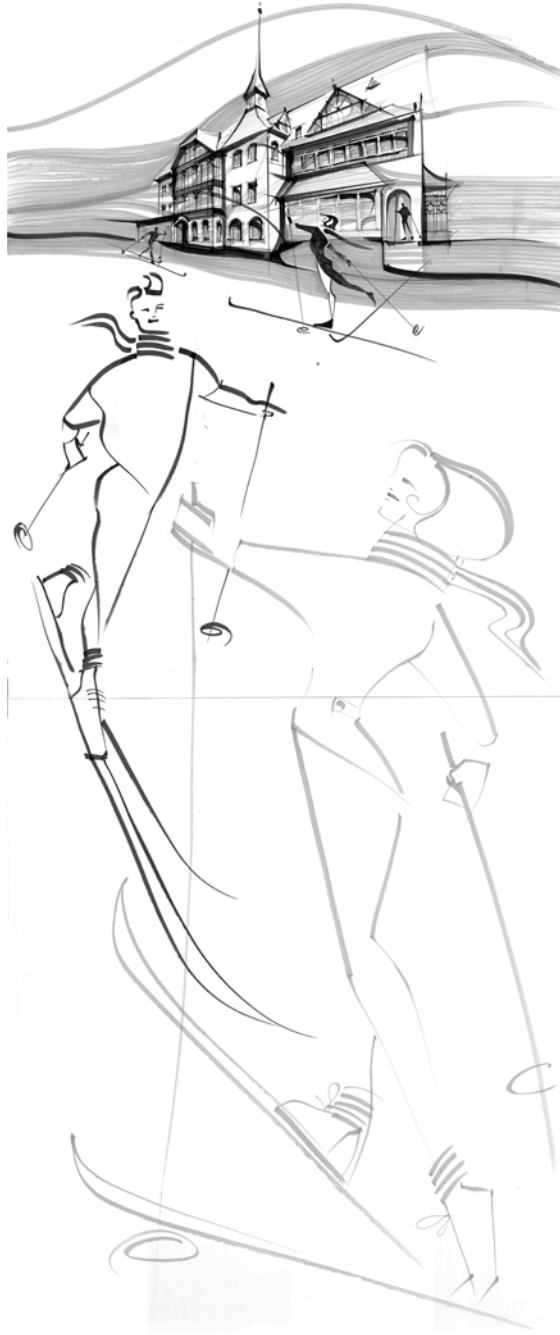

Kowary, sanatorium Wysoka łąka, polana narciarska

Karpacz

Karpacz, hotele Królowa i Perła Karkonoszy, trasy narciarskie

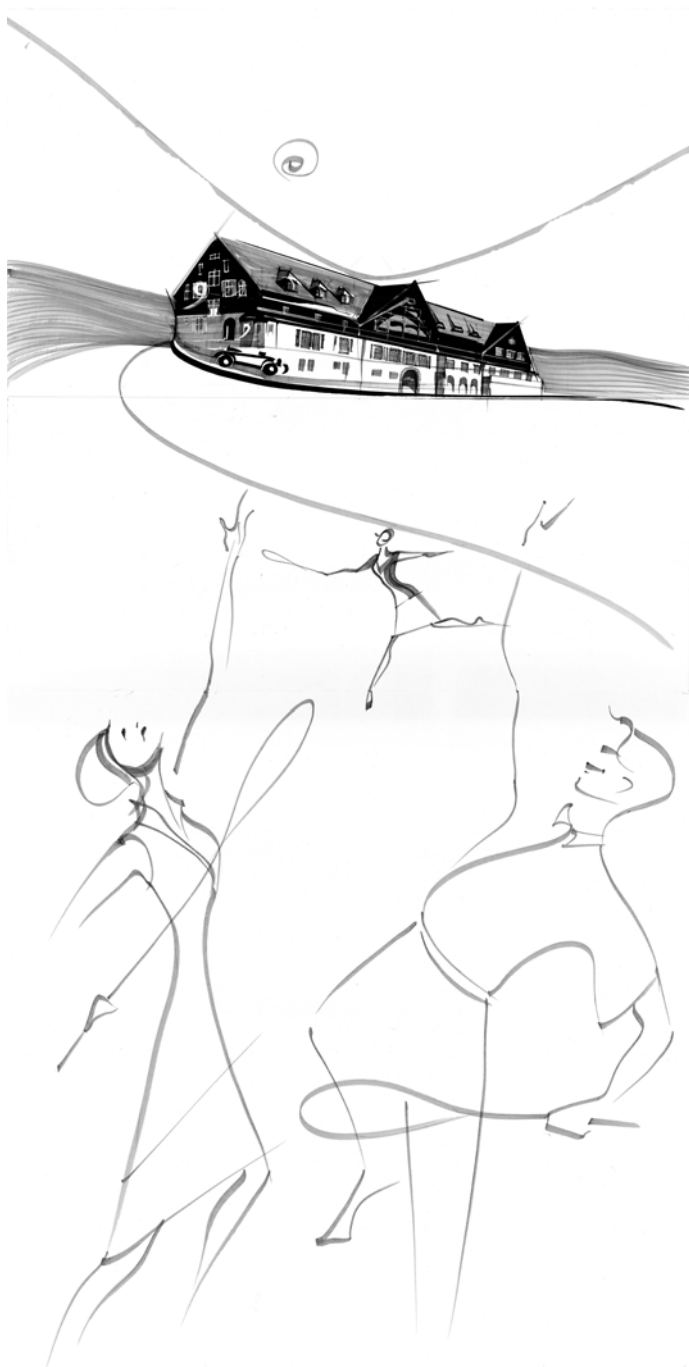
Karpacz, dom wypoczynkowy Mieszko, trasy narciarskie

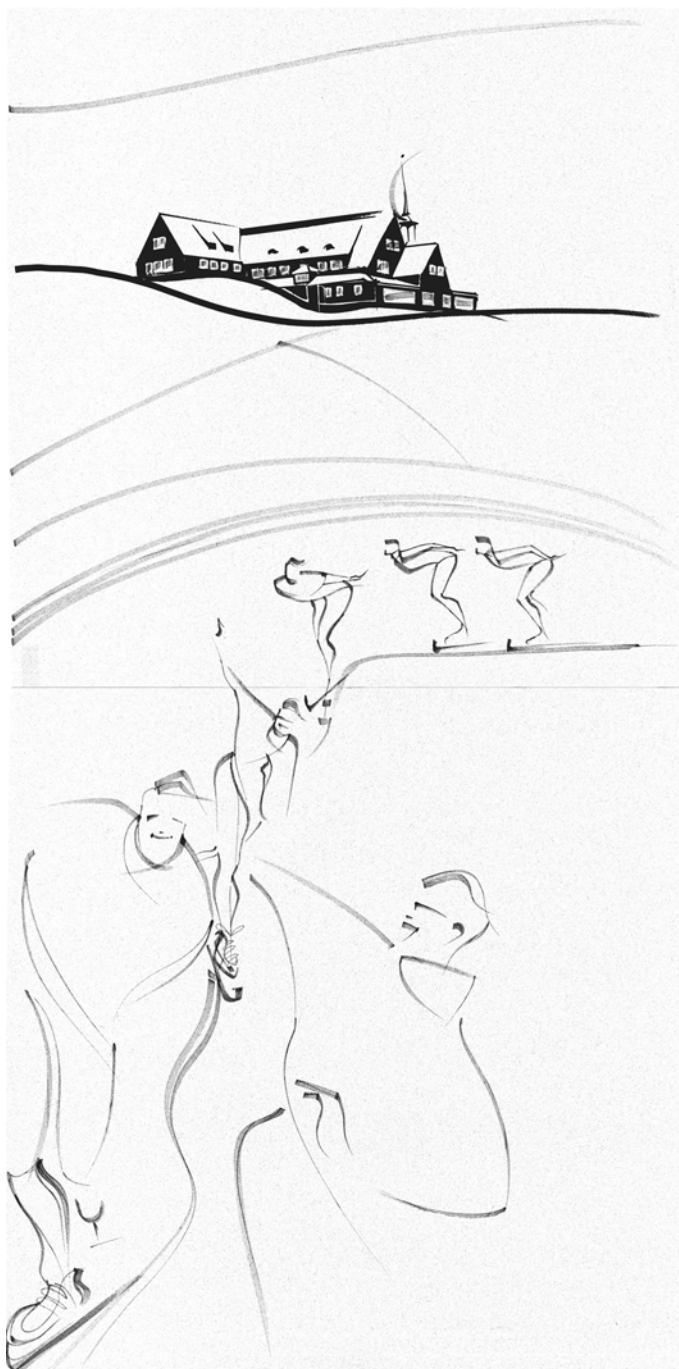
Karpacz, Zespół Szkół Licealnych i Mistrzostwa Sportowego, trasy narciarskie i saneczkarskie

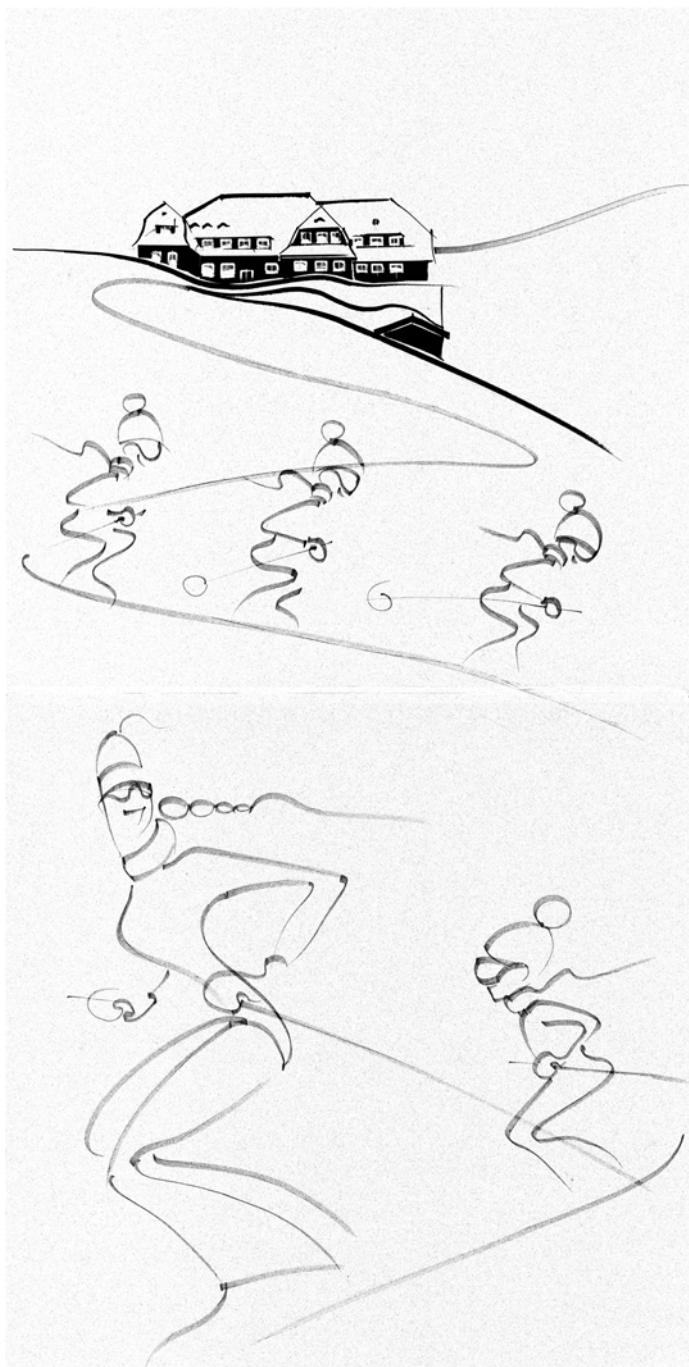
Karpacz Górný, kapielisko

Karpacz Góry, hotel Orlinek, korty tenisowe

Karpacz, schronisko Samotnia, lodowisko na Małym Stawie

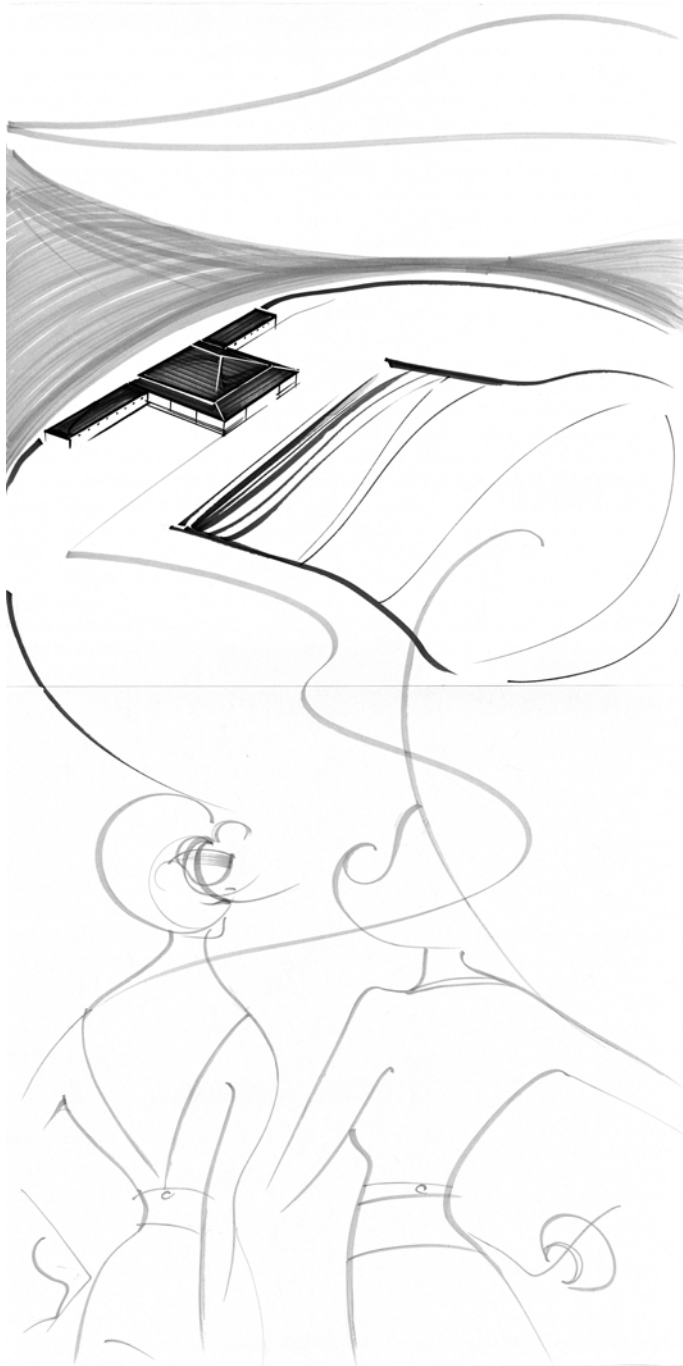
Karpacz, schronisko Strzecha Akademicka, stok narciarski

Karpacz, lodowisko na Zaporze Łomnicy

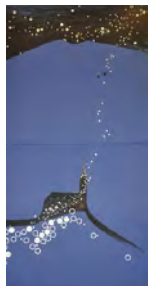

Karpacz Ggórny, pensjonat Ststokrotka, trasy narciarskie

Karpacz, kąpielisko

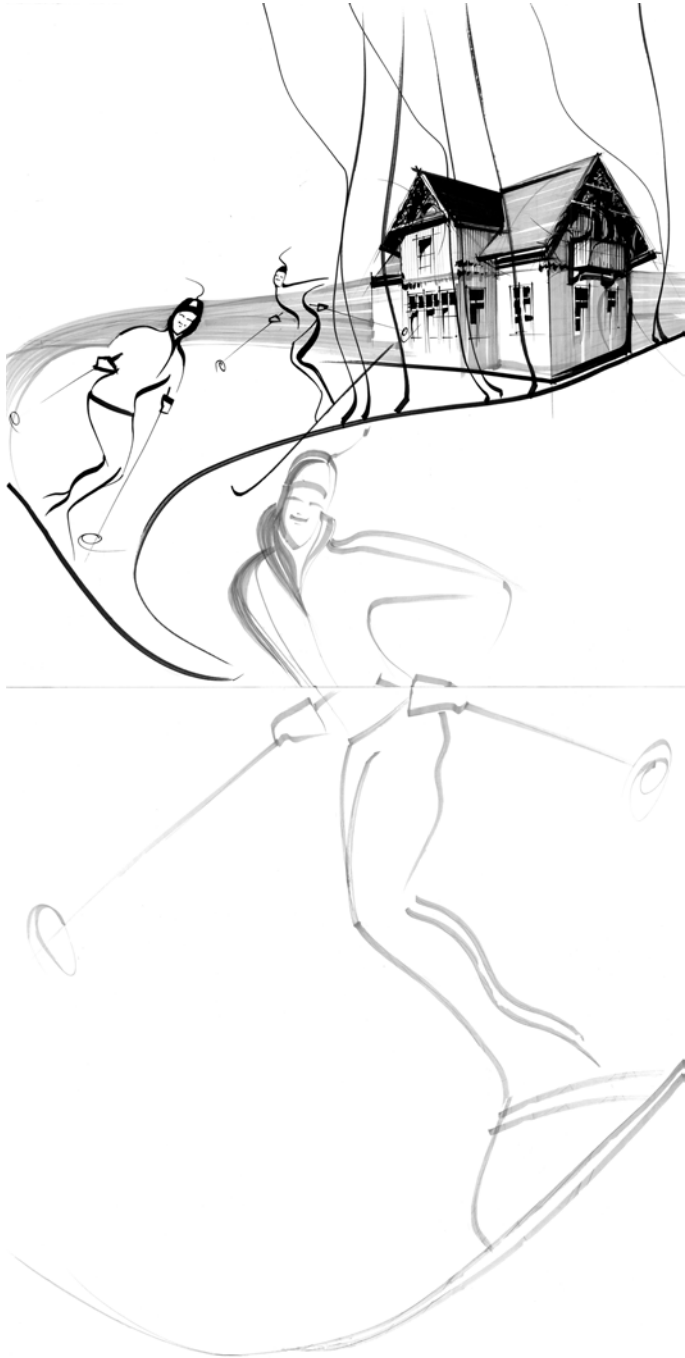
Szklarska Poręba

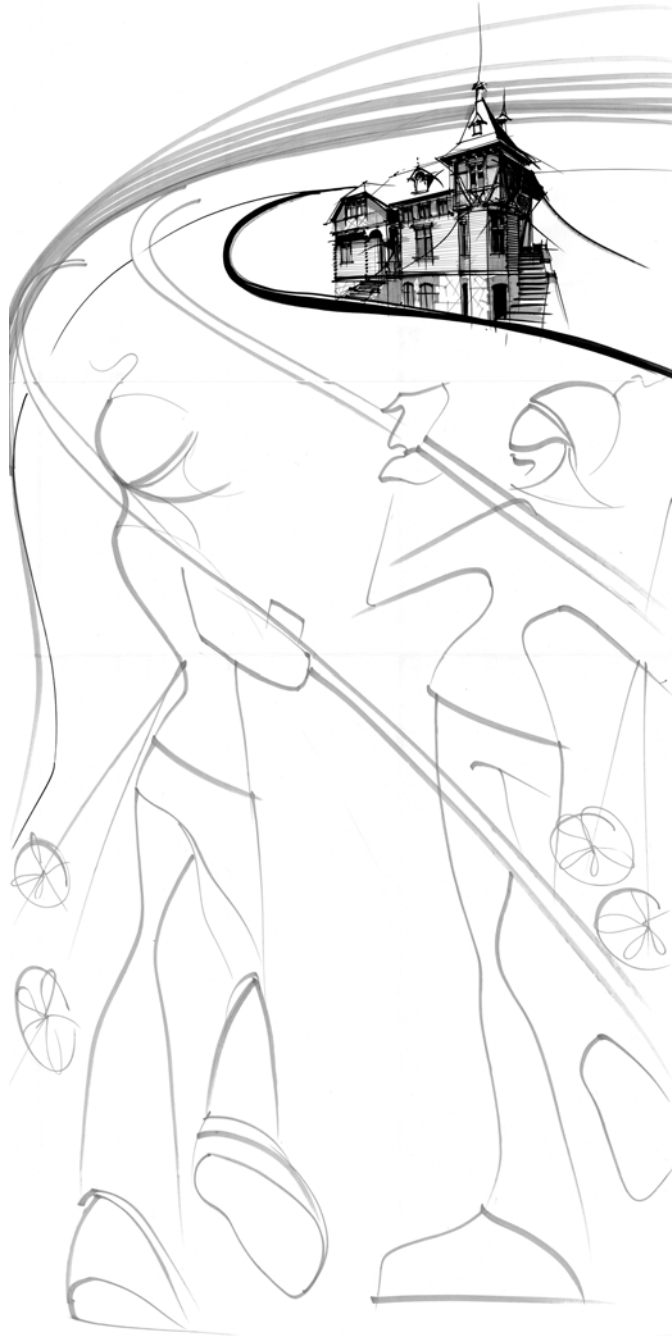
Szklarska Poręba, centrum, trasy narciarskie

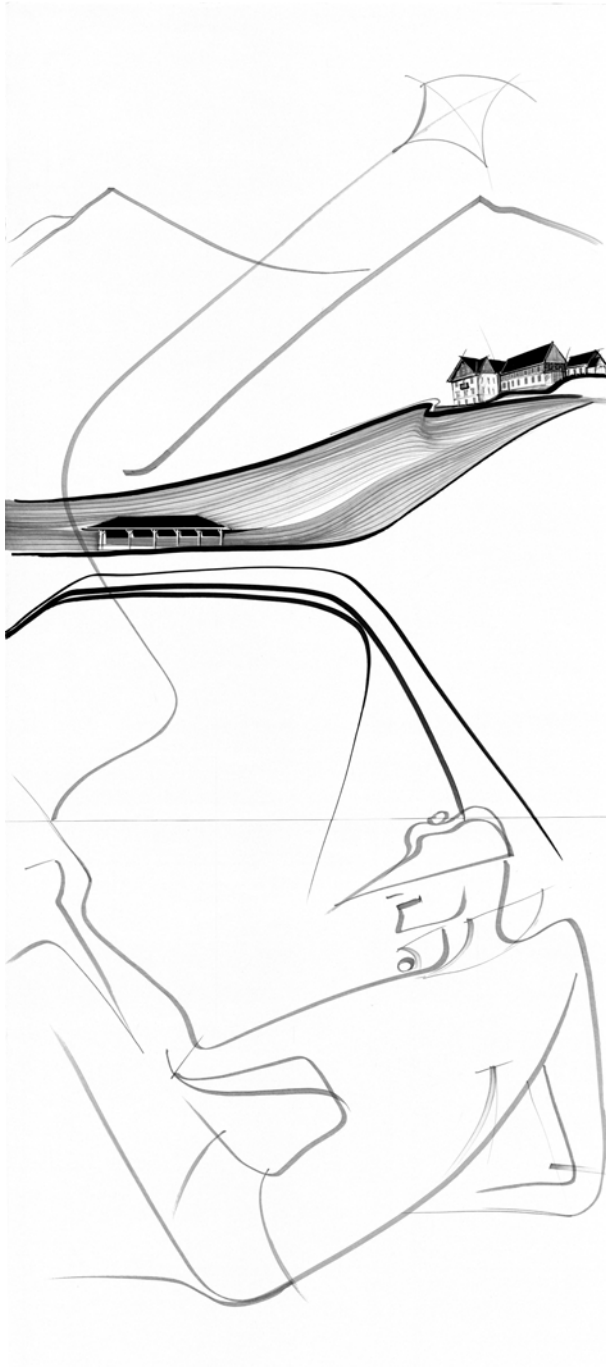
Szklarska Poręba, ośrodek Krus, korty tenisowe

Szklarska Poręba, nartostrada Lolobrygida

Szklarska Poręba – Marysin, Muzeum Mineralogiczne, trasa saneczkarska i narciarska

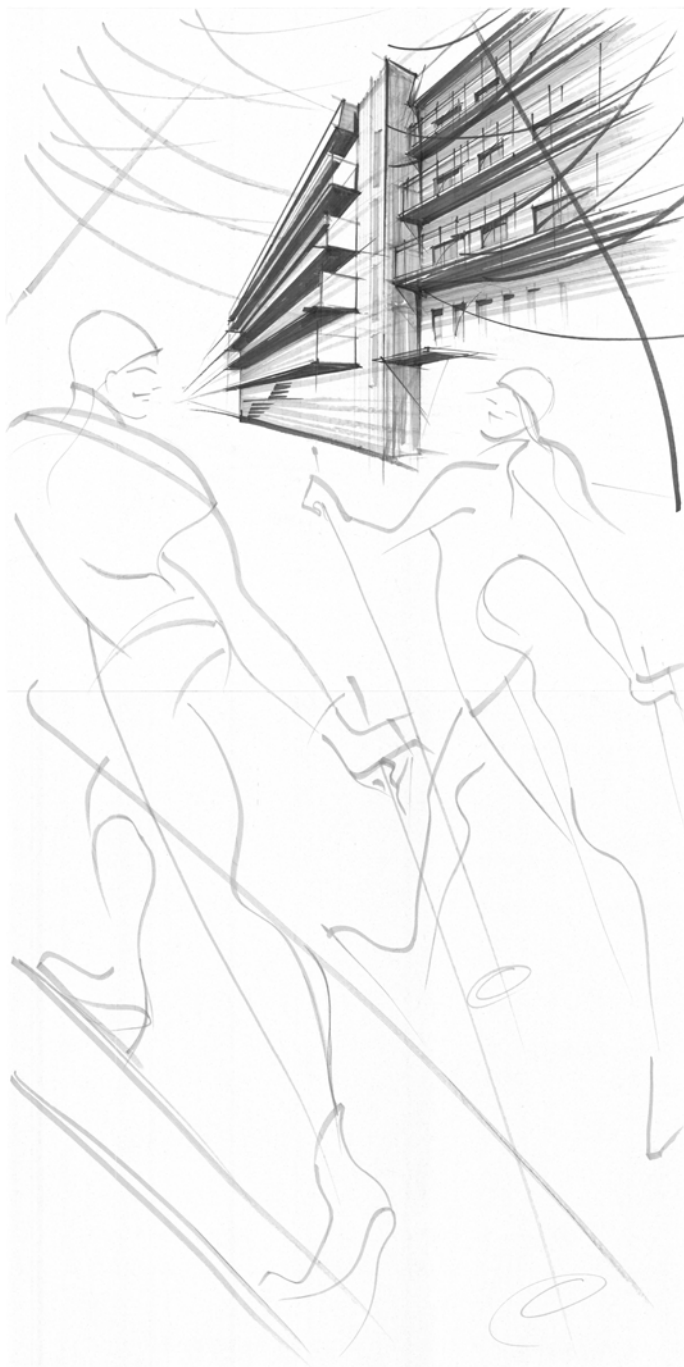
Szklarska Poręba, kąpielisko Heinzelbad

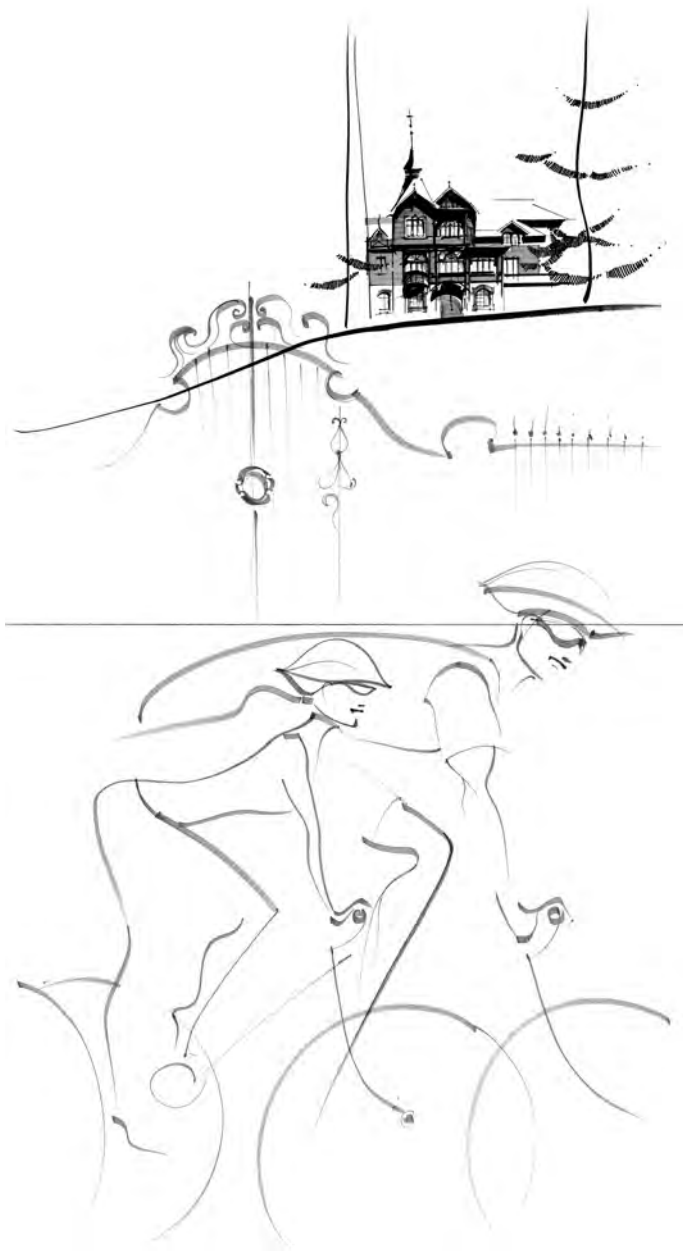
Szklarska Poręba, willa Zimmermanna i Guthmanna, trasa saneczkarska

Szklarska poręba, willa Sombarta, stok narciarski

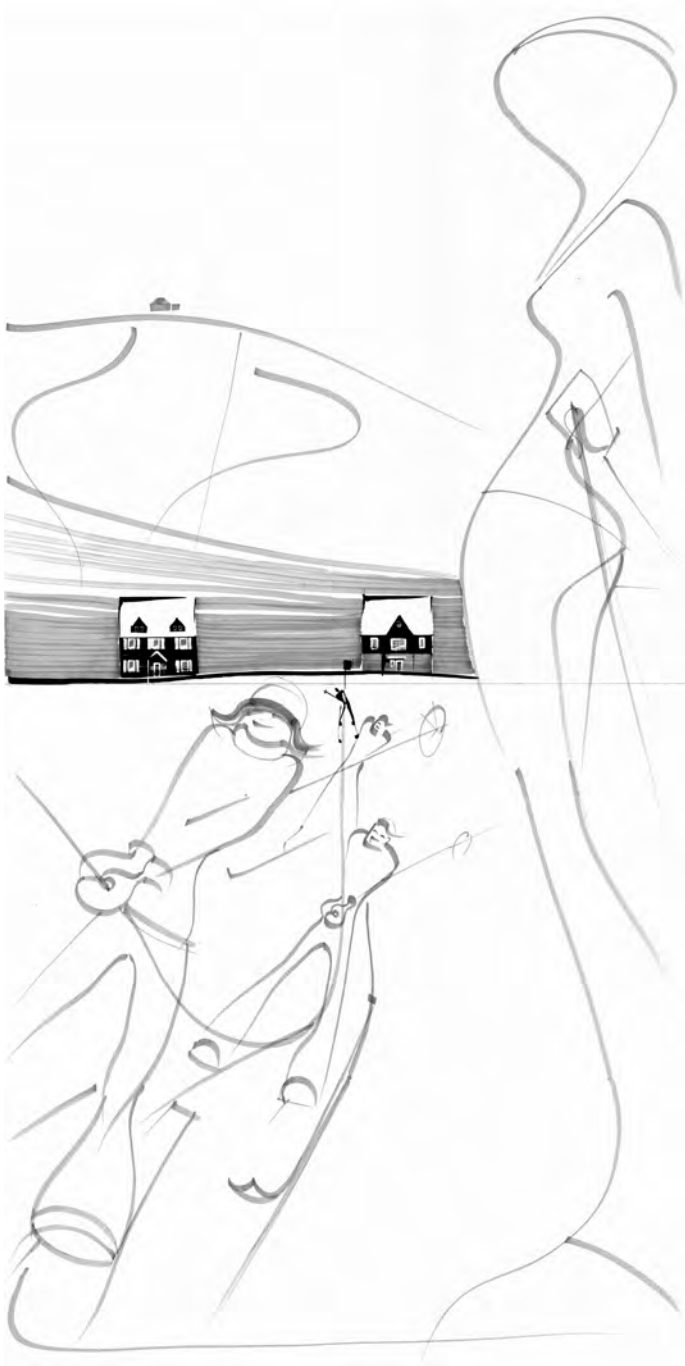
Szklarska Poręba, ośrodek Politechniki Wrocławskiej „Radość” i baza sportowców

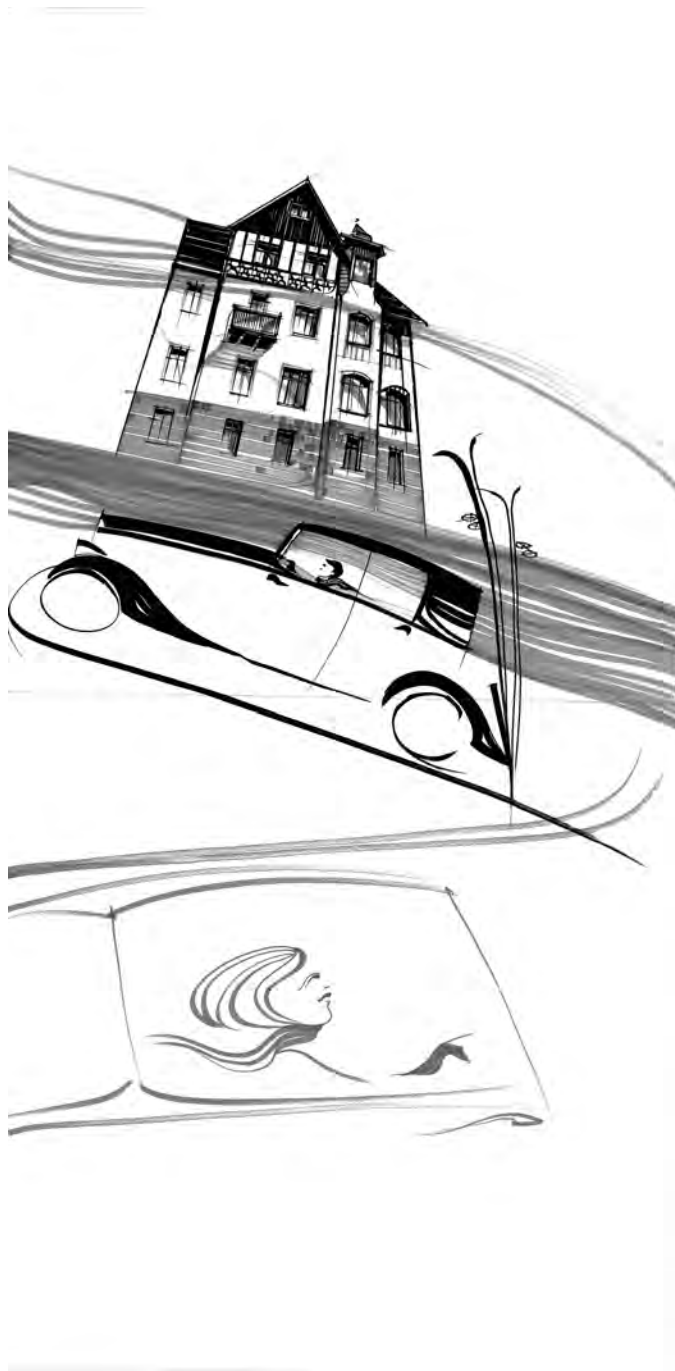
Szklarska Poręba, Biała Dolina, trasa rowerowa

Szklarska Poręba, pensjonat Stokrotka, pole golfowe

Szklarska Poręba, Biała dolina, stok narciarski

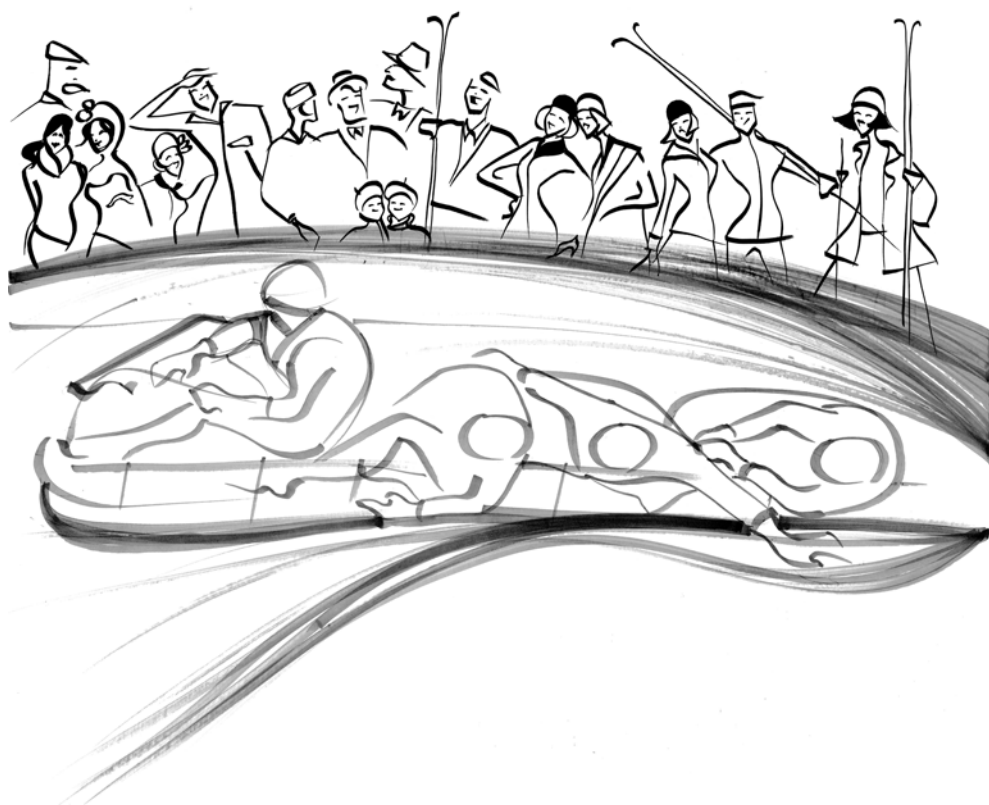
Szklarska Poręba, trasa saneczkarska i rajdów samochodowych

Szklarska Poręba, schronisko Chatka Robaczka, trasy narciarskie

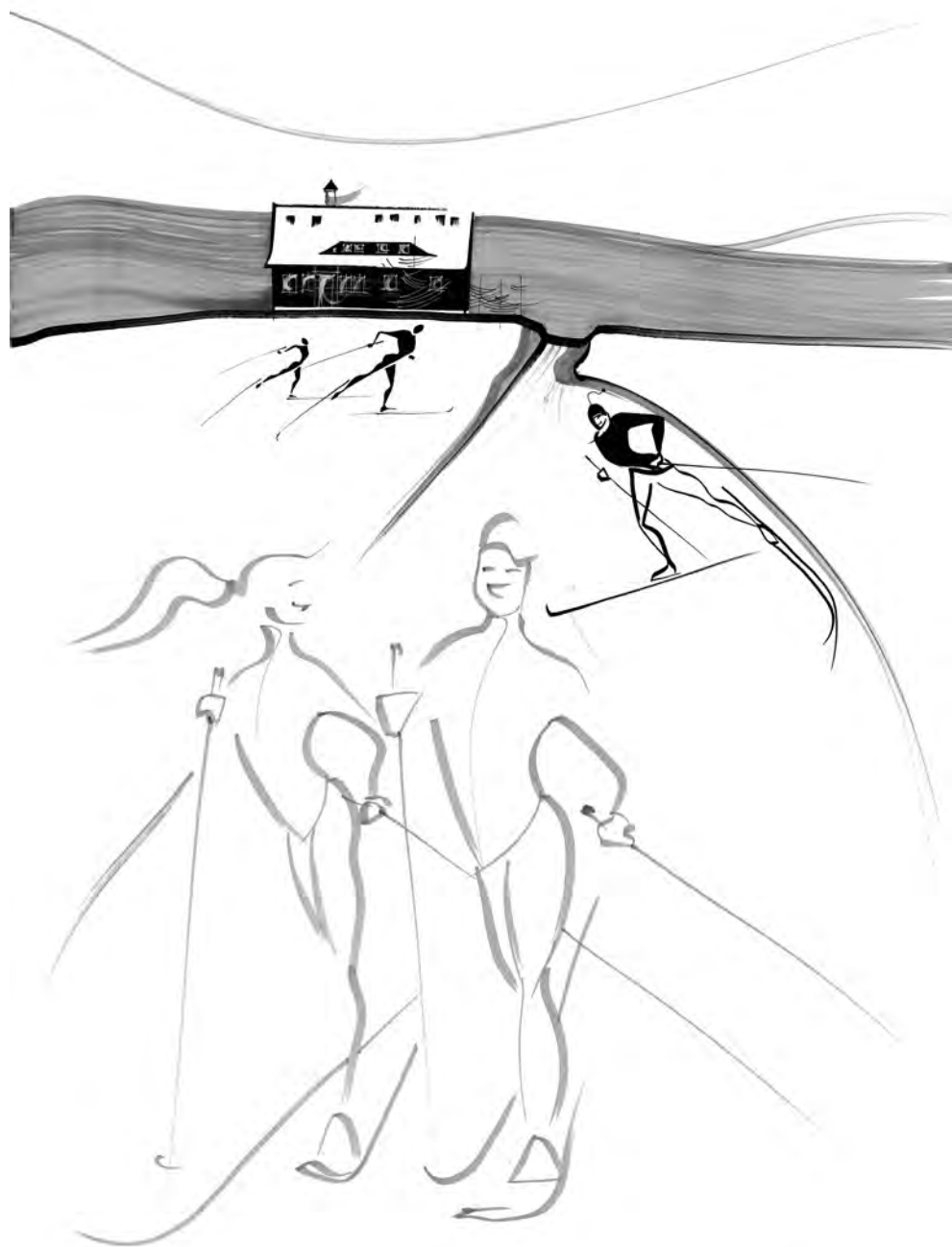
Szklarska Poręba, hotel Królowa Karkonoszy, raj miłośników sportów zimowych

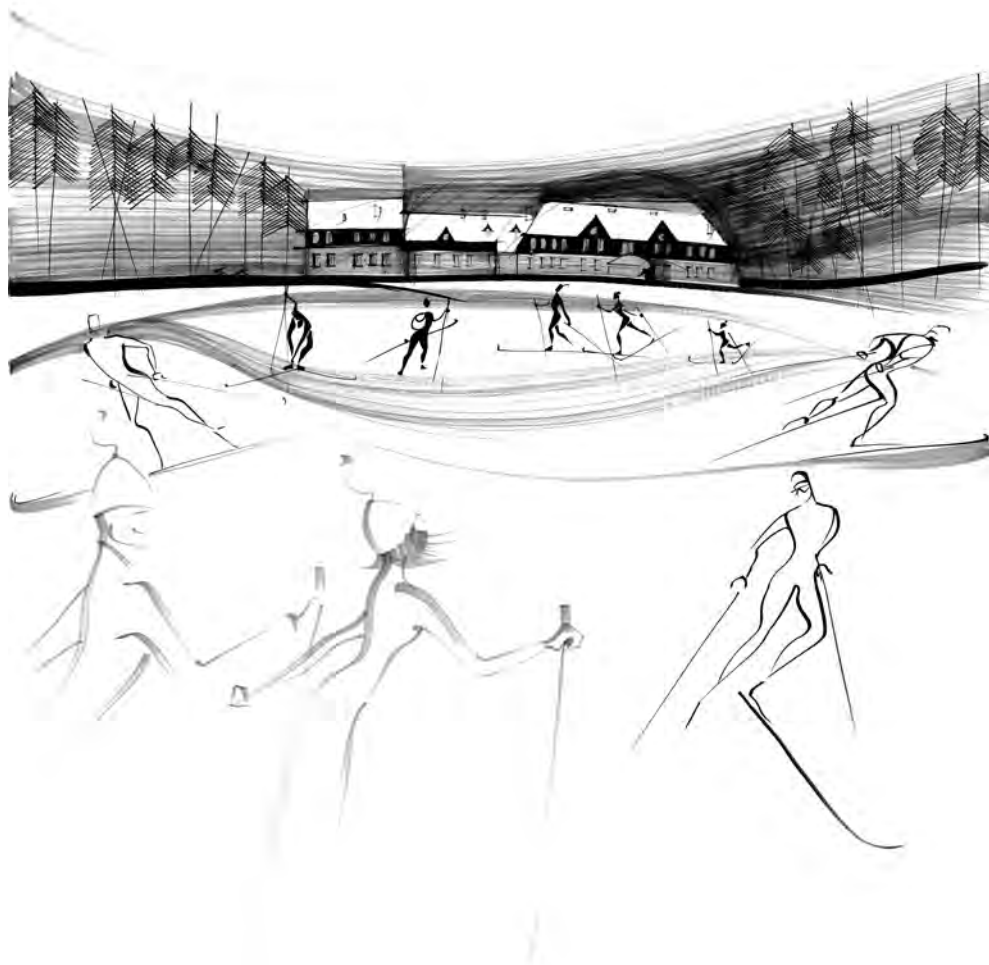
Góry Izerskie, schronisko Chatka Górzystów, trasy narciarskie

Szklarska Poręba – Jakuszyce, trasy narciarskie

Góry Izerskie, schronisko Orle, trasy narciarskie

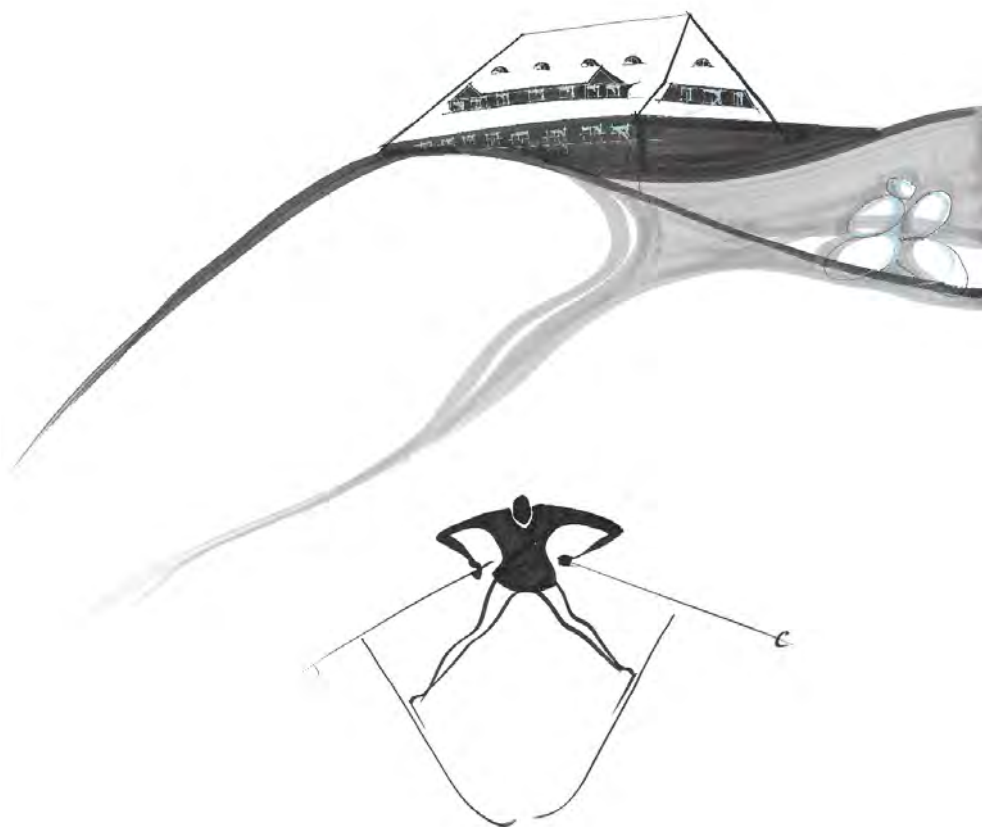
Szklarska Poręba – Marysin, tor bobslejowy

Szklarska Poręba, willa Józefina, stacja sani rogowych

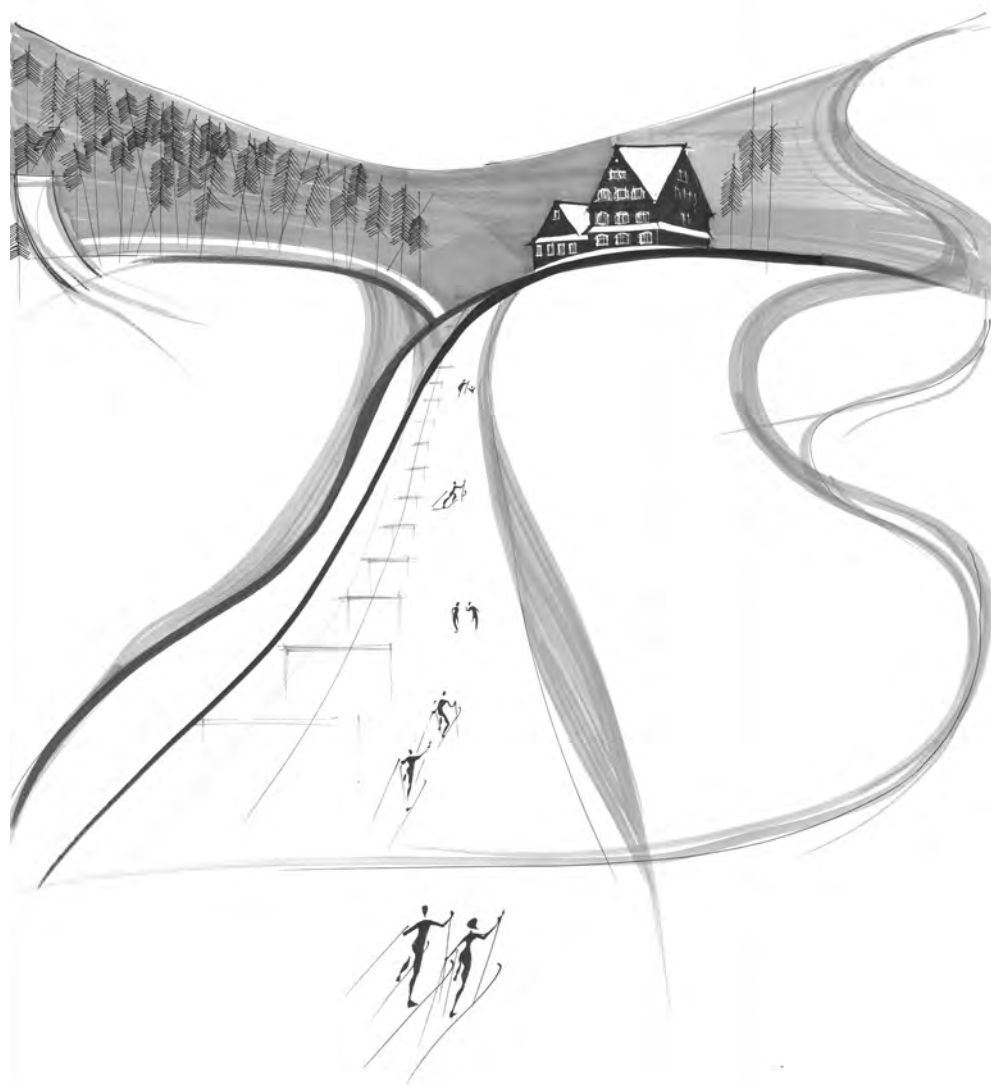
Szklarska Poręba, hotel Śnieżynka, lodowisko

Szklarska Poręba, Szrenica, trasa narciarska

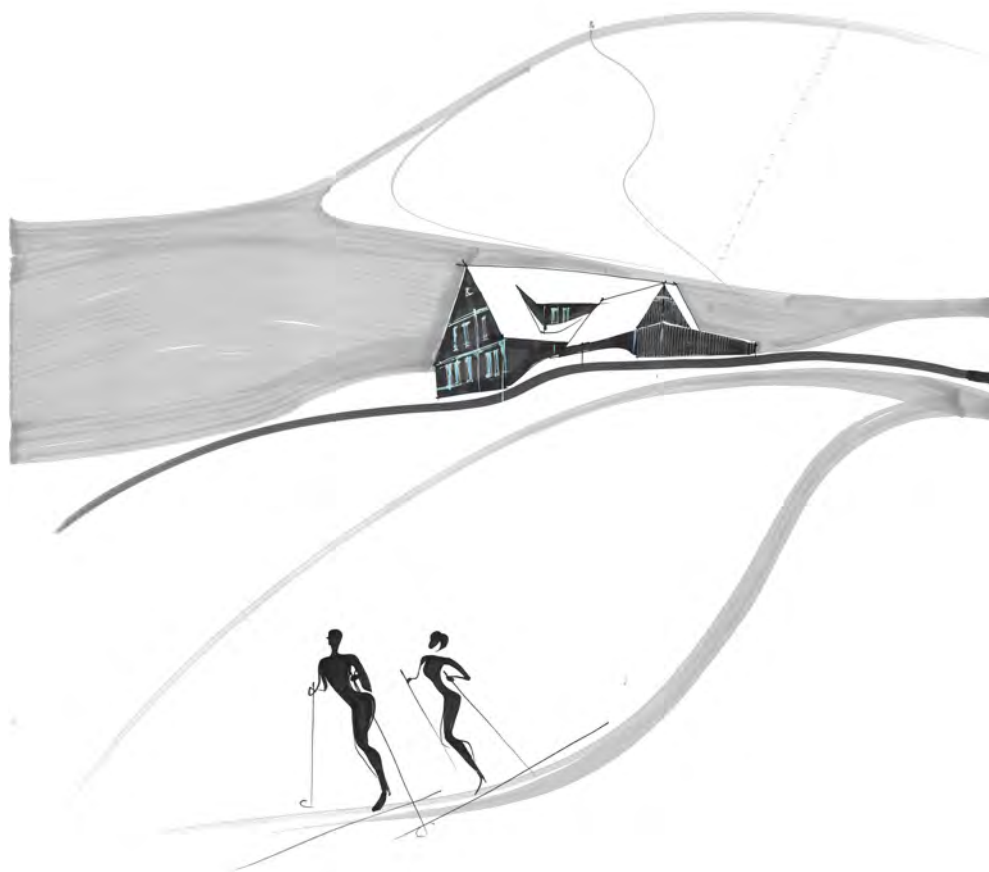
Szklarska Poręba, schronisko Pod Łąbskim Szczytem, tereny narciarskie

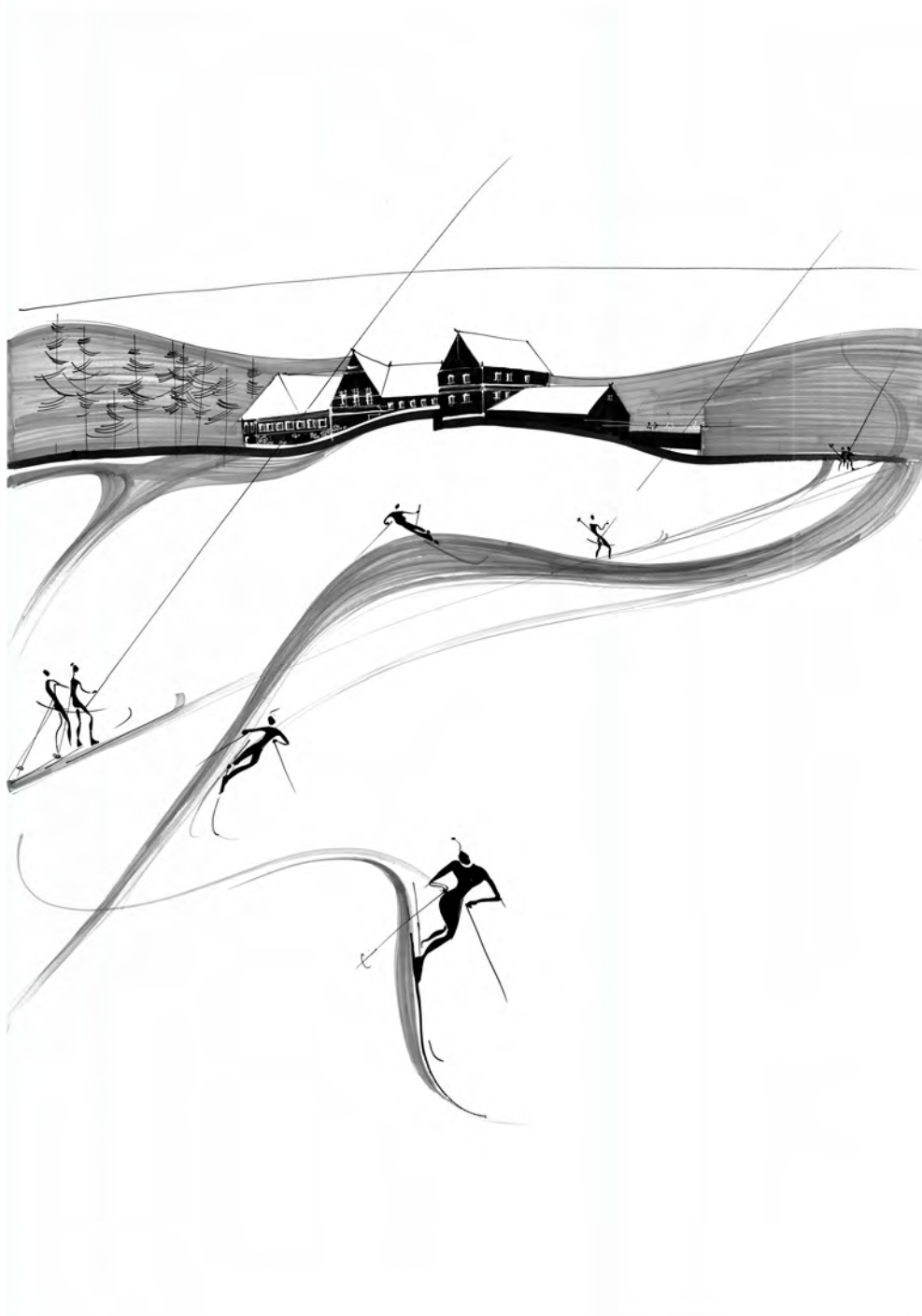
Szklarska Poręba, schronisko Kamieńczyk, tereny narciarskie

Szklarska Poręba – Marysin, dolna stacja wyciągów narciarskich na Szrenicę

Szklarska Poręba, schronisko Pod Łabskim Szczytem, tereny narciarskie

Szklarska Poręba, Hala Szrenicka, stoki narciarskie

**Wydawnictwa Politechniki Wrocławskiej
są do nabycia w sprzedaży wysyłkowej:
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl
www.ksiegarnia.pwr.edu.pl**

ISBN 978-83-7493-250-9